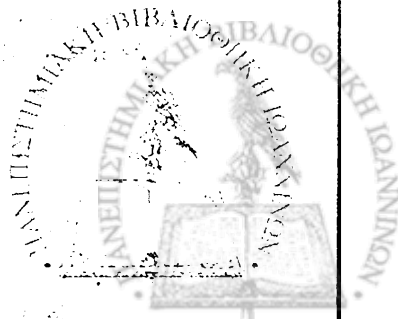

ΔΔ
610
120
1984

A

432

Εγγραφή
π.α. 63/26-11-85
Ο.Τ. Ορίων.

«Ἡ ἔγκριση τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ δὲν ὑποδηλώνει ἀποδοχὴ τῶν γνώμων τοῦ συγγραφέως» (Νόμος 5343/32, ἄρθρο 202 παρ. 2).

567.....200.5.

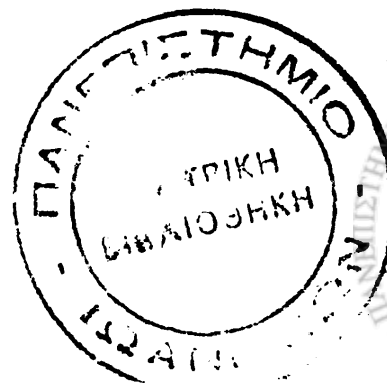
ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Β. ΡΟΖΟΣ

**ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ
ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ**

ΤΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ. ΤΣΩΛΗ
ΝΕΥΡΟΛΟΓΟΥ - ΨΥΧΙΑΤΡΟΥ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ
ΠΟΥ ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1984

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΠΕΑΕΚ 2

202/2002

ΑΕΑ/ΑΙ

ΑΕΑ/ΑΙ

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΥΜΜΕΤΕΧΝΗΣΗΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΠΕΑΕΚ 2

Στή γυναίκα μου

Στήν κόρη μου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ
ΕΡΓΟ
ΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ
Κ. Β. ΡΟΛΟ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ
ΑΘΗΝΑ 1984

Στόν καθηγητή
κ. Β. Ρόλο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
Α. ΤΑ ΕΠΗ.....	171
Β. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.....	28
I. ΤΟ «ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ» ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ.....	28
II. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ.....	30
Γ. ΤΟ ΔΡΑΜΑ.....	41
I. ΚΑΘΑΡΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ.....	41
II. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ.....	51
α. ΟΡΕΣΤΕΙΑ.....	51
β. ΟΙΔΙΠΟΥΣ ΤΥΡΑΝΝΟΣ.....	57
γ. ΗΡΑΚΛΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ.....	58
δ. ΝΕΦΕΛΕΣ.....	69
ε. ΣΦΗΚΕΣ.....	74
Δ. Η ΜΑΝΤΙΚΗ.....	82
I. Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΑΝΤΕΙΩΝ.....	82
II. ΜΑΝΤΕΙΕΣ.....	83
Ε. ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ.....	88
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	88
II. Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΚΕ- ΨΕΩΣ.....	90
III. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΟΝΕΙΡΩΝ.....	94
α. ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ.....	94
β. ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΗΣ ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ.....	98
γ. ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΑΣΤΥΑΓΗ.....	100
ΣΤ. ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ.....	103
I. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΑΝΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΙΦΙΚΛΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΑΜΠΟΔΑ.....	103
II. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΙΤΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΑΜΠΟ- ΔΑ.....	107
III. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΚΑΘΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΑΜΠΟ- ΔΑ.....	109

	IV. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΠΕΡ- ΔΙΚΚΑ Β' ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ.....	110
Z.	Η ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ.....	122
H.	ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ – ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ ΝΑΩΝ.....	132
	I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	132
	II. ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ.....	133
	III. ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ – ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ ΝΑΩΝ.....	135
	α. ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ.....	136
	β. ΤΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ.....	140
	γ. ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ.....	146
	IV. Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ.....	148
	ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	155
	CONCLUSIONS.....	161
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	167

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οί άνθρωποι πάντα είχαν την ανάγκη για ψυχική ανακούφιση και βοήθεια στα προβλήματα που είχαν με τον έαυτό τους, τις σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους και γενικότερα με την προσαρμογή στο περιβάλλον τους.

Αυτό ήταν τό έρέθισμα για νά ανατρέξουμε στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και νά έρευνήσουμε τόν τρόπο με τόν όποϊον οί 'Αρχαίοι Έλληνες αντιμετώπιζαν τά προβλήματα αυτά.

Σήμερα ή αντιμετώπιση αυτή, που πάντα βασιζόταν στη σχέση ψυχοθεραπευτοῦ - αρρώστου, πήρε έπιστημονική χροιά, όνομάζεται Ψυχοθεραπεία και άπόκτησε διάφορες τεχνικές.

Έρευνήσαμε έπιστημονικά, με βάση τις πηγές και τήν σχετική βιβλιογραφία, τήν έφαρμογή και τήν έκταση της ψυχοθεραπείας στην 'Αρχαία Ελλάδα μέχρι τό 300 π.Χ., κάναμε παραβολή τών τεχνικῶν που χρησιμοποιούσαν τότε με τις σύγχρονες τεχνικές της ψυχοθεραπείας, αναφερθήκαμε σ' αυτούς που τήν έφάρμοζαν και θέσαμε τό έρώτημα εάν ή ψυχοθεραπεία γίνονταν σκόπιμα, έπειδή οί 'Αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν τά θεραπευτικά της αποτελέσματα, ή όχι. Από τό σύνολο της γραμματείας έπεξεργασθήκαμε με τόν πιό πάνω τρόπο τά κείμενα στα όποια βρέθηκαν έκείνα τά στοιχεία, που με σαφήνεια άποδεικνύουν τό θέμα μας. Τό υλικό παρουσιάζεται με βάση τήν σύγχρονη έπιστημονική όρολογία της ψυχαναλυτικής θεωρίας.

Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσαμε άντλήθηκε άπό τό 'Ιατρικό Σπουδαστήριο του Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν και τις βιβλιοθήκες του 'Εθνικού 'Ιδρύματος Έρευνῶν, του University of London και του Wellcome's for the History of Medicine. Τις αρχαίες πηγές βρήκαμε στις κλασικές έκδόσεις τών 'Απάντων τών 'Αρχαίων Έλλήνων Συγγραφέων.

Η έπιλογή του θέματος ήταν άποτέλεσμα του ενδιαφέροντος και της μακρόχρονης συνεργασίας μου με τόν καθηγητή κ. Βασίλειο Ρόζο, στον όποϊο έκφράζω τις ευχαριστίες μου και για τήν άμέριστη και συνεχή βοήθεια που μου προσέφερε κατά τήν διάρκεια αυτής της έργασίας.

Ευχαριστίες άπευθύνω στον λέκτορα της 'Ιατρικής του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων κ. Νικόλαο Δέγλερη για τήν ένθάρρυνση στην έκπόνηση

της εργασίας και την συμβολή του στην ανεύρεση της βιβλιογραφίας, στην Ψυχίατρο - Ψυχαναλύτρια κ. Ἀθηνά Ἀλεξανδρή για τις κριτικές παρατηρήσεις της στην ψυχαναλυτική επεξεργασία του θέματος και στον Ὀδοντίατρο κ. Ἀριστομένη Ματσάγγα για την βοήθειά του στην γλωσσική επεξεργασία τοῦ κειμένου και τις μεταφράσεις κειμένων ἀπό τήν Γερμανική γλώσσα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο άνθρωπος από την αρχή της υπάρξεώς του προσπαθοῦσε νά αντιμετώπισει τίς ψυχοσωματικές καί ψυχικές ἀρρώστειες, πού τόν ἔκαναν νά αἰσθάνεται δυσάρεστα καί τοῦ προκαλοῦσαν προβλήματα στίς σχέσεις του μέ τούς ἄλλους ἀναθρώπους. Σ' αὐτές τίς προσπάθειες ὁ ἄνθρωπος ἔδινε κατά καιρούς διάφορες ὀνομασίες. Ὁ ὄρος Ψυχοθεραπεία εἶναι πρόσφατος. Ἡ ψυχοθεραπεία προηγήθηκε χρονικά τῆς ψυχιατρικῆς. Ἀναπτύχθηκε λόγω τῶν προσωπικῶν καί κοινωνικῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων μέ σκοπό νά αντιμετωπισθοῦν αὐτοί πού παρουσιάζουν συμπτώματα, ὅπως ὑπερβολικό ἄγχος, φοβίες, σεξουαλικές δυσκολίες ἢ προβλήματα στίς σχέσεις τους μέ τούς ἄλλους ἀθρώπους μέ ἀκραία ἔκφραση τήν ἀντικοινωνική συμπεριφορά.

- Οἱ προσπάθειες αὐτές ἦταν θεραπευτικές μέθοδοι, πού ἔδιναν λίγη προσοχή σέ λογικούς τύπους καί ἐνδιαφέρονταν ἐλάχιστα γιά ἐπιστημονική ἀπόδειξη τῶν ἀποτελεσμάτων. Σκόπευαν νά ἀνακουφίσουν τούς ἀθρώπους παρά νά προσφέρουν ὀλοκληρωμένες θεωρίες. Σήμερα ἡ ψυχοθεραπεία ἀπόκτησε ὀλοκληρωμένες θεωρίες καί ἐπιστημονική βάση.

Ὁ ὄρος ψυχική θεραπεία μνημονεύεται γιά πρώτη φορά στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπό τόν J.C. Reil στό βιβλίο του «Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode»¹.

Ὁ ὄρος ψυχική ἢ ἠθική (moral) θεραπεία ἀναφερόταν σέ μιά ποικιλία θεραπευτικῶν μεθόδων (φυσικός καταναγκασμός, ἔκκληση στό λογικό τοῦ ἀρρώστου καί στίς πνευματικές του πεποιθήσεις, ἐνθάρρυνση ὑγιῶν ἀντιδράσεων διά μέσου τῆς συμπάθειας καί ἐπιδείξεως προσωπικοῦ ἐνδιαφέροντος κ.λ.π.) πού πίστευαν ὅτι ἀσκοῦσαν ἄμεση ἐπίδραση ἐπάνω στό νοῦ, σέ ἀντίθεση μέ τίς μεθόδους σωματικῆς θεραπείας (Physical Therapy).

Κατά τό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα ἔγινε τῆς μόδας ἡ χρήση μονολεκτικῶν συνθέτων ὄρων. Ἐτσι ἡ ψυχική θεραπεία ἔγινε ψυχοθεραπεία. Ὁ ὄρος ἐμφανίσθηκε γιά πρώτη φορά στό ἔργο τοῦ H. Bernheim «Hypnotisme, Suggestion, Psychotherapie, Etudes Nouvelles»².

Ἡ ψυχοθεραπεία ὡστόσο μέ τήν ἐννοια πού τῆς ἔδωσε ὁ Bernheim ἦταν διαφορετική ἀπό τήν «ψυχική» ἢ «ἠθική» θεραπεία τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Δέν ἐπρόκειτο ἀπλῶς γιά θεραπεία τῆς ψυχῆς (Psyche) ἀλλά

γιά θεραπεία τῆς ψυχῆς μέ ψυχολογικά μέσα, ὅπως ἡ ὑπνωση (Hypnosis), ἡ ὑποβολή (Suggestion) καί οἱ συναφεῖς διαδικασίες. Ἡ ψυχοθεραπεία δέν ἐφαρμοζόταν ἀπό γιατρούς ἀσύλων σέ «παράφρονες», ἀλλά ἀπό ἰδιωτικούς ἰατρούς σέ ὑστερικούς ἢ νευρασθενικούς ἀσθενεῖς, πού παρουσίαζαν σωματικά συμπτώματα, γιά τά ὁποῖα δέν ὑπῆρχε ἐμφανές ὀργανικό ὑπόστρωμα. Πίστευαν ὅτι οἱ ἀσθενεῖς αὐτοί ἐπασχαν ἀπό νοσηρές ιδέες (Morbid Ideas). Ἡ ψυχοθεραπεία ἀπέβλεπε στό νά καθαρίσει τό νοῦ τους ἀπό αὐτές τίς ιδέες καί νά ἐμφυτεύσει στή θέση τους νέες σωτήριες ιδέες.

Ὁ Freud μετέφρασε τό βιβλίό τοῦ Bernheim στά γερμανικά τό 1892 καί χρησιμοποίησε τόν ὄρο ψυχοθεραπεία γιά νά περιγράψει τήν θεραπευτική τεχνική, πού ὁ ἴδιος καί ὁ Breuer ἀνέπτυξαν στό βιβλίό τους «Studies on Hysteria»³. Μέ τήν ψυχοθεραπεία ὁ Freud τήν ἐποχή ἐκείνη προσπαθοῦσε νά ἀποκαλύψει ἀσυνείδητες ἀναμνήσεις διά μέσου τῆς ὑπνωσης καί τῆς ὑποβολῆς καί νά προκαλέσει τήν ἐκφόρτιση τῶν συναισθημάτων, πού εἶχαν κατά κάποιον τρόπο βλαπτικά συνδεθεῖ μέ τίς ἀναμνήσεις. Τό 1896 ὁ Freud ἐπλασε τόν ὄρο ψυχανάλυση γιά νά χαρακτηρίσει τήν θεραπευτική του μέθοδο ἀναζητήσεως τῶν ἀσυνείδητων ἀναμνήσεων μέσω τῶν ἐλεύθερων συνειρμῶν καί τῆς συναισθηματικῆς μεταβιβάσεως, ἐγκαταλείποντας τήν ὑπνωση καί τήν ὑποβολή.

Ἐπειδή εἶναι πολύ δύσκολο νά ὀρισθεῖ ἡ ψυχοθεραπεία, πολλοί ἐρευνητές ἔχουν δώσει τόν δικό τους ὀρισμό. Σύμφωνα μέ τόν Walter Bromberg «ἡ ψυχοθεραπεία καί στήν προεπιστημονική της φάση καί στήν ἐπιστημονική της σκόπευε καί σκοπεύει νά ἀλλάξει τίς ιδέες, τήν συμπεριφορά καί τό συναίσθημα τῶν ἀτόμων μέσα ἀπό τήν προσωπική σχέση θεραπευτοῦ καί ἀρρώστου»⁴.

Ἐπάρχουν δεκάδες τύποι ψυχοθεραπειῶν. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ψυχοθεραπεία, ἀκόμα κι' ὅταν ἐπιβάλλει αὐστηροῦς μεθοδολογικούς κανόνες, ἐξαρτᾶται στήν πρακτική της ἐφαρμογή σημαντικά ἀπό τήν προσωπικότητα τοῦ θεραπευτοῦ, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὑπάρχουν τόσες ψυχοθεραπεῖες ὅσοι καί ψυχοθεραπευτές.

Μέ βάση τήν κοινή τους καταγωγή ἢ τό κοινό τους θεωρητικό ὑπόβαθρο καί κυρίως τήν ἐπικρατοῦσα σ' αὐτές ἀντίληψη σχετικά μέ τήν αἰτιοπαθογένεια τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν, τό πλῆθος τῶν ψυχοθεραπειῶν ταξινομεῖται στίς ἀκόλουθες γενικές κατηγορίες.

1. Ὑποστηρικτική Ψυχοθεραπεία.

2. Ψυχοθεραπεῖες ἐπανεκπαιδεύσεως.

α. Τῆς ἐνισχύσεως τῆς αὐτεπιγνώσεως («Ἐναισθητικές»), πού βασίζονται στήν ψυχαναλυτική ἢ ψυχοδυναμική θεωρία.

β. Ἐπεμβατικές (θεραπεῖες συμπεριφορᾶς), πού βασίζονται στίς θεωρίες τῆς μάθησης.

Έκτός από την ατομική ψυχοθεραπεία υπάρχει και η ομαδική ψυχοθεραπεία (Group Psychotherapy). Σύμφωνα με το Έγχειρίδιο Ψυχιατρικής των Freedman, Kaplan και Sadock⁵, είναι «μια μορφή ψυχιατρικής θεραπείας, η οποία περιλαμβάνει δύο ή περισσότερους αρρώστους, έναν ή περισσότερους ψυχοθεραπευτές, οι οποίοι διευκολύνουν συναισθηματικές και λογικές - διανοητικές αλληλεπιδράσεις για να γίνουν αλλαγές στην μη προσαρμοστική συμπεριφορά των μελών».

Η ομαδική ψυχοθεραπεία (όπως άλλωστε και η ατομική) υπάρχει από τότε που υπάρχει ο άνθρωπος, με τη μορφή θρησκευτικών τελετουργιών, μαγικών χορών στις άγριες φυλές, ή άλλων εκδηλώσεων οργανωμένης ομαδικής επικοινωνίας, όπως οι συζητήσεις σε καφενεΐα και μέσα στην οικογένεια. Σ' αυτές λαμβάνει μέρος το άσυνείδητο των ανθρώπων, χωρίς να έχουν οι ίδιοι αντίληψη του γεγονότος αυτού και το άσυνείδητο συμβάλλει στην λύση των προβλημάτων (δηλ. ικανοποίηση των άσυνείδητων επιθυμιών, συμβατών με το περιβάλλον), όπως αναφέρει ο Freud στην «Psychopathology of Everyday Life»⁶ και στο «Totem and Taboo»⁷. Οι πρωτόγονοι χοροί της βροχής στις άνδρες περιοχές, οι δημόσιοι απαγχονισμοί, οι ποδοσφαιρικοί αγώνες δροῦν, τό καθένα με τό δικό του τρόπο, θεραπευτικά και όλα απαιτούν την συμμετοχή ομάδων.

Η ψυχοθεραπεία αναδιοργάνωσε τό θεραπευτικό χαρακτήρα αυτής της κοινωνικής αλληλεπιδράσεως από τά πρώτα στάδια της αναπτύξεώς της και την διαμόρφωσε σε κλάδο της ατομικής θεραπείας.

Η ομαδική ψυχοθεραπεία σήμερα κατατάσσεται σε τέσσερις γενικές κατηγορίες : α) την τυπική ομαδική θεραπεία, β) τη θεραπεία της ομαδικής συναντήσεως, που περιλαμβάνει τόν «μαραθώνιο», την άσκηση ευαισθησίας και δεκάδες άλλες τεχνικές, γ) την ομαδική θεραπεία για τά άτομα που παρουσιάζουν εξάρτηση από ούσιες, όπως οι αλκοολικοί και οι τοξικομανείς, και δ) τίς ομαδικές θεραπείες των σεξουαλικών προβλημάτων, των προβλημάτων του γάμου και της οικογένειας. Η ατομική και ομαδική ψυχοθεραπεία μπορεί να συνδυασθούν.

Η συχνότητα των ψυχοθεραπειών είναι από μία φορά μόνο μέχρι μερικές φορές την εβδομάδα για μερικούς μήνες μέχρι 2 - 3 χρόνια. Η διάρκεια της θεραπείας κάθε φορά ποικίλλει από πενήντα λεπτά της ώρας μέχρι 8 - 10 ώρες και καμιά φορά μία εβδομάδα (Marathon Groups). Περιλαμβάνει όλες τίς ηλικίες, από παιδιά μέχρι ηλικιωμένους, και έξασκεΐται από ειδικά εκπαιδευμένους θεραπευτές, Ιατρούς ή μή (ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, πτυχιούχους φιλοσοφικών σχολών κ.ά.). Η τεχνική, που χρησιμοποιείται, εξαρτάται από τό είδος της θεραπείας (βασικό είναι στή θεραπεία αυτή ή χρησιμοποίηση άσυνείδητου ύλικού) και την εκπαίδευση του θεραπευτού.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. J.C. Reil, Rhapsodien über die Anwendung der psychieschen Curmethode, Hamburg 1803.
2. H. Bernheim, Hypnotisme, Suggestion, Psychotherapie, Etudes Nouvelles, Paris Doin. 1891.
3. J. Breuer, S. Freud, Studies on Hysteria, S.E. Vol. II, Hogarth Press, London 1978.
4. W. Bromberg, From Shaman to Psychotherapist, Henry Regnery Co., Chicago 1975, Preface.
5. A. Freedman, H. Kaplan, B. Sadock, Modern Synopsis of Phychiatry II, The Williams and Wilkins Co. Baltimore 1976, p. 1304.
6. S. Freud, The Psychopathology of Everyday Life, S.E. Vol. VI Hogarth Press, London 1978.
7. S. Freud, Totem and Taboo, S.E. Vol. XIII, Hogarth Press, London 1978.

ΤΑ ΕΠΗ

«Μῆνιν δειδε, θεά, Πηληιάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
ἠρώων, αὐτοὺς δέ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή,
ἔξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἄτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς»¹.

Ὅμηρου, Ἰλιάς

«Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλά
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν,
πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδε ἄστεα καὶ νόον ἔγνω·
πολλὰ δ' ὃ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὄντα κατὰ θυμόν,
ἀρνύμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταίρων.
Ἄλλ' οὐδ' ὧς ἐτάρους ἐρρύσατο ἰέμενός περ·
αὐτῶν γάρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο,
νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἥελιοιο
ἦσθιον· αὐτὰρ ὁ τοῖσιν ἀφείλετο νόστιμον ἡμᾶρ.
Τῶν ἀμόθεν γε, θεά θύγατερ Διός, εἰπέ καὶ ἡμῖν.

Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες, ὅσοι φύγον αἰπὺν ὄλεθρον
οἴκοι ἔσαν πόλεμόν τε πεφευγότες ἠδὲ θάλασσαν·
τόν δ' οἶον νόστου κεχρημένον ἠδὲ γυναικός
νύμφη πότνι· ἔρυκε Καλυψώ δῖα θεάων
ἐν σπέσσι γλαφυροῖσι, λιλαιομένη πόσιν εἶναι.
Ἄλλ' ὅτε δὴ ἔτος ἦλθε περιπλομένων ἐνιαυτῶν,
τῷ οἳ ἐπεκλώσαντο θεοὶ οἰκόνδε νέεσθαι
εἰς Ἰθάκην, οὐδ' ἐνθα πεφυγμένος ἦεν ἀέθλων
καὶ μετὰ οἴσι φίλοισι. Θεοὶ δ' ἐλέαιρον ἅπαντες
νόσφι Ποσειδάωνος· ὁ δ' ἀσπερχές μενέαιεν
ἀντιθέω Ὀδυσῆι πάρος ἦν γαῖαν ἰκέσθαι.

Ἄλλ' ὁ μὲν Αἰθίοπας μετεκίσθε τηλόθ' ἔδοντας»².

Ὅμηρου, Ὀδύσσεια

Είναι γνωστή ήρεμιστική επίδραση, πού άσκει τό τραγούδι καί τό παραμύθι κατά τήν παιδική ήλικία. Ό ρυθμός, ή μουσική, ή γνωστή δομή του στίχου ξυπνοῦν άναμνήσεις καί συναισθήματα σέ άλλους τούς ανθρώπους, πού εΐναι άμεσα συνδεδεμένα μέ τίς πρώτες έμπειρίες τής παιδικής τους ήλικίας. Έπίσης ή διήγηση ιστοριῶν καί παραμυθιῶν προκαλεΐ ανακούφιση, επιβεβαίωση καί δίνει διέξοδο στά πιό άδυνηρά συναισθήματά μας. Για τόν τελευταίο σκοπό, θά πρέπει οί ιστορίες νά άφοροῦν ανθρώπους σάν καί μᾶς, πού νά μπορούμε νά ταυτισθοῦμε μέ αὐτούς καί μέ τά κατορθώματά τους.

Ό καλός άφηγητής ξέρει νά κανονίζει τόν ρυθμό τής άφηγήσεως, ὥστε οί άκροατές νά συμμετέχουν στή δράση. Η έμπειρία, πού μοιραζόμαστε μέ τούς άλλους άκροατές μιᾶς ιστορίας καί πού έκφράζει τούς ίδιους καῦμούς καί άξίες τής ομάδας, βοηθάει νά συνδεθοῦμε μέ αὐτήν καί νά άποκαταστήσουμε τίς σχέσεις μας μέ τήν οίκογένεια, τή φυλή, τούς προγόνους καί τούς θεούς.

Φαίνεται ὅτι οί ποιητές άπό παλιά εΐχαν συνείδηση τής ικανότητάς τους νά θεραπεύουν τή λύπη. Ό Σαούλ, πρώτος βασιλιάς του Ίσραήλ, έπεσε σέ βαθειά μελαγχολία, ὅταν ὁ προφήτης Σαμουήλ τόν έλεγξε σκληρά, έπειδή ήθελε νά σφετεριστεί τά δικαιώματά του ὡς ιερέα. Ό Δαυΐδ τότε τόν διασκέδαζε μέ τήν κιθάρα του³. Παλαιότερα, τόν 7ο αΐ. π.Χ., ὁ Ησίοδος μίλαγε για τή δύναμη πού έχει τό έπος νά παρηγορεΐ καί νά φέρνει τή λήθη στόν πόνο :

«Αὐτόν λοιπόν σάν μπαίνει στή συνέλευση καθώς θεό τόν τιμοῦν μέ σεβασμόν άγάπης καί στέκει θαυμαστός μέσ' στήν συνάθροιση : τέτοιο εΐν' τό δῶρο τό ιερό πού οί Μοῦσες κάνουν στούς ανθρώπους. Γιατί άπ' τίς Μοῦσες κι' άπ' τόν μακροβόλο Άπόλλωνα βγαίνουν στόν κόσμον οί τραγουδιστάδες κι' οί κιθαριστές κι' άπό τόν Δία οί βασιληάδες' κι' αὐτός πού οί Μοῦσες τόν άγάπησαν, μακάριος αὐτός εΐναι καί ρέει άπό τό στόμα του τ' ὀλόγλυκο – γλυκό τραγούδι. Γιατί μαθές κι' ὅταν κανείς έχει καῦμό στα στήθη, άπ' άνοιχτή πληγή, κι' ὡχου, μαραίνεται ή καρδιά καί βαρειαναστενάζει - μόλις ὁ ψάλτης, τῶν Μουσῶν ὁ λειτουργός, τίς δόξες τῶν παλιῶν άνθρώπων τραγουδήσει καί τούς μακάριους τούς θεούς πού κατοικοῦν τ' άνάχτορα του Όλύμπου, κεῖνος ξεχνάει τά μαῦρα ξάφνου πάθια του καί μήτε πιά τίς έγνοιες του θυμάται' έτσι γοργά του στρέφουν τό μυαλό τῶν θεαινῶν τά δῶρα»⁴.

Η δυνατότητα ὅμως πολλαπλῶν ταυτίσεων μέ τόν ήρωα καί τά κατορθώματά του άφορᾶ τίς ιστορίες καί άφηγήσεις κάθε έποχῆς καί πολιτισμοῦ. Θα πρέπει νά έρευνήσουμε τίς ιδιαιτερότητες τῶν έπῶν, πού σχετίζονται μέ τήν θεραπευτική τους δύναμη. Αὐτά έχουν δύο χαρακτηριστικά : βασίζονται στήν παράδοση καί έχουν δημιουργηθεΐ προφορικά.

Ἡ ἐπική ποίηση χαρακτηρίζεται ἀπό τό ὅτι εἶναι παραδοσιακή στή μορφή καί ἔχει εἰδικό μέτρο (ρυθμός τοῦ στίχου). Τό γλωσσικό ὕφος καθορίζεται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τυπικῶς ἐπαναλαμβανόμενα στοιχεῖα. Ἡ χρήση τῆς «παρατάξεως», ὄχι μόνο στή δομή τῶν ἐπιθέτων καί τῶν οὐσιαστικῶν στή φράση, ἀλλά ὡς γενική ἀρχή συνθέσεως εἶναι ἐμφανής⁵. Ἡ οὐσία τῆς ἐπικῆς γλώσσας ἀποδίδει τόν πλοῦτο τῆς πραγματικότητος σέ ὄλη τή νοηματική του πληρότητα, αὐτοτελῶς καί ὄχι μέσα ἀπό ἀφηρημένες ἐννοιες ἀλληλοεξαρτήσεως.

Ἄλλο χαρακτηριστικό στοιχεῖο εἶναι ἡ «κυκλική σύνθεση» (Ringkomposition), ἡ περιστροφική πορεία τοῦ λόγου, ἡ ἐπάνοδος του ἐκεῖ ὅπου ἀρχισε, καθὼς καί ἡ πλαισίωση ἑνός σπουδαίου ἐπί μέρους στοιχείου μέ πῖο ἄτονες πλευρές (Rahmende Technik).

Τό κυριότερο ὁμως γνώρισμα τῆς ἐπικῆς ποιητικῆς εἶναι οἱ ἰδιοτυπίες καί οἱ πολλαπλές παρομοιώσεις - παραλληλισμοί : αὐτοτελεῖς εἰκόνες τῆς πραγματικότητος παρατίθενται καί καθιστοῦν πῖο ἄμεση τήν παράσταση καί κατανόηση ἑνός συγγενοῦς στοιχείου. Τήν ἴδια διακοσμητική πληρότητα καί παραλληλισμό συναντᾶμε καί στή διακόσμηση τῶν ἀγγείων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἐπικῆς τεχνικῆς εἶναι : α) ὁ περιορισμός ἀπό μιᾶ ὀλόκληρη σειρά γεγονότων σέ ἕνα μόνο ἐπεισόδιο, γιά ἐντονότερη παράσταση τοῦ συνόλου⁶, β) ἡ «μέλλησις» (Retardatio), δηλαδή ἡ συνεχῆς ἐπιβράδυνση καί ἀνακοπή τῆς τελικῆς ἐκβάσεως μιᾶς σημαντικῆς πράξεως, πού προκαλεῖ δραματική ἐνταση, γ) ἡ ἀλλαγὴ σκηνογραφίας, ἡ χρήση ἀντιθέσεων καί δ) ὁ ἐμπλουτισμός τῆς ἐπικῆς ἀφηγήσεως μέ τό διάλογο.

Ἡ ἐντύπωση πού προκαλεῖ ἡ χρήση τῆς παραδοσιακῆς γλώσσας καί ὁ τρόπος πού δένεται ἡ ἱστορία ἀποσκοποῦν στό νά παρουσιάσουν πρόσφατα γεγονότα σάν νά ἦταν μέρος τοῦ ἡρωϊκοῦ παρελθόντος⁷. Μέ τή δημιουργία ἑνός δικοῦ της παρελθόντος ἡ λαϊκὴ ποίηση δέν ἀναπαράγει ἀλλά ἐξιδανικεύει. Μέ τόν τρόπο αὐτό, ἂν καί ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται σέ μιάν ἐποχή, τὰ ἰδανικά πού ἐκφράζει εἶναι αἰώνια. Ὁ παραδοσιακός χαρακτήρας της ἔγκειται στό ὅτι παρουσιάζει χαρακτηριστικά τῆς σκέψεως παλαιότερων ἐποχῶν τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἀλλά καί τοῦ κάθε ἀτόμου, δηλαδή τῆς παιδικῆς του ἡλικίας.

Σέ μιᾶ συντηρητικὴ κοινωνία θά πρέπει τό ἄτομο νά εἶναι δεκτικό στήν ἐπίδραση τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία δίνει σημασία στήν ἐπιρροή, πού ἀσκοῦν οἱ ἄνθρωποι ἢ οἱ θεοί ὁ ἕνας στόν ἄλλο, καί ἀποθαρρύνει τήν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό οἱ θεοί στήν ἐπική ποίηση ρυθμίζουν τὰ πάντα καί μέ τόν τρόπο αὐτό ἐνσωματώνουν ὅ,τι πῖο παλαιό καί ἀνεκτίμητο ὑπάρχει. Βλέπουμε τήν ἡρωϊκὴ ποίηση νά ἀναπτύσσεται, ὅταν οἱ ἡρωϊκῆς ἀξίες καί ἡ ἀριστοκρατικὴ δομὴ μιᾶς κοινωνίας ἀπειλοῦνται νά ἐξαφανισθοῦν ἢ περνοῦν περίοδο ἀλλαγῆς⁸.

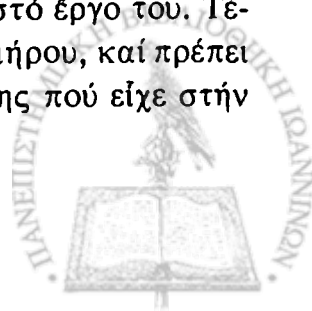

Σταθμό για τήν μελέτη τοῦ Ὀμήρου στόν εἰκοστό αἰῶνα ἀποτελεῖ τό ἔργο τοῦ Milman Parry⁹. Ἰσχυρίζεται ὅτι τά συγκεκριμένα ἐπίθετα ἢ τύποι (Formulae), πού ἐπαναλαμβάνονται στά ὁμηρικά ἔπη, ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό τῆς δομῆς τοῦ ποιήματος.

Ὁ Parry ἐθεμελίωσε τήν ἰδέα ὅτι τά ὁμηρικά ἔπη ἔχουν γραφεῖ σχεδόν ἀποκλειστικά πάνω σέ μιά σειρά ἀπό παραδοσιακοῦς τύπους (Traditional Formulae). Οἱ τύποι αὐτοί μπορεῖ νά εἶναι συγκεκριμένες ἐκφράσεις, ὅπως ἐπίθετα, συντακτικές ἢ μετρικές - συντακτικές ἀλληλουχίες. Ὅρισμένοι τύποι μᾶς εἶναι γνωστοί ἀπό τά παραμῦθια, τίς ἱστορίες τοῦ λαοῦ καί τή Βίβλο. Ὅλα τά παραμῦθια ἀρχίζουν μέ τό «Μιά φορά καί ἕναν καιρό...» ἢ «Πρὶν πολλά, πολλά χρόνια...». Τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι παραδοσιακά καί ὑπόκεινται σέ αὐστηροῦς κανόνες, πού ἀντίκεινται σέ τροποποιήσεις. Ἡ ποίηση, τονίζει, πού ἀποτελεῖται σέ τέτοιο μεγάλο βαθμό ἀπό τύπους, δέν εἶναι ἀπλῶς παραδοσιακή ἀλλά ἀποτελεῖ προφορική σύνθεση, γιατί ἡ γραπτή ποίηση καί περισσότερο ἡ πεζογραφία προδίδουν τήν καταγωγή τους ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι λιγότερο στερεότυπες ἀπό τήν προφορική ποίηση. Ὁ Parry ἀργότερα ἀρχισε νά μελετᾷ τήν προφορική ποίηση στήν ὕπαιθρο τῆς Yugoslavia, ὅπου ὑπάρχουν περιοχές μέ ἀναλφάβητους ἀνθρώπους καί λαϊκοῦς ἀφηγητές ἱστοριῶν, καί κατάλαβε ὅτι μποροῦσε νά γίνεῖ σύγκριση μεταξύ αὐτῶν τῶν συνθέσεων καί τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Ἡ ἐργασία αὐτή, ὀργανωμένη μαζί μέ τόν Albert Lord¹⁰ (πού ἀργότερα τήν ἐπεξέτεινε), κατέληξε στή θεωρία ὅτι στή γνήσια προφορική σύνθεση τά παραδοσιακά θεματικά μοτίβα (Motifs) ὑφαίνονται ἐπιδέξια, γιά νά φτιάξουν τήν πλοκή τοῦ ἔργου. Ἡ ἰδέα τοῦ Lord ἦταν νά ἐπεκτείνει τή θεώρηση τῶν τύπων (Formulae), ὥστε νά περιλάβει τά παραδοσιακά μοτίβα τῆς ἀφήγησης, πού εἶναι τά δομικά ἐργαλεῖα τοῦ μακροσκελοῦς παραμυθιοῦ. Αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ ποιητές τῶν προφορικῶν ποιημάτων δέν χρειάζεται νά ἀποστηθίζουν τά ποιήματα, ἀλλά νά μαθαίνουν καλά τά διάφορα στοιχεῖα τους καί νά ξέρουν νά τά συνδέουν σέ ἀρμονικό σύνολο.

Ἡ ὑπόθεση τῶν Parry καί Lord εἶναι πολύ γοητευτική, αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι τά ὁμηρικά ἔπη γράφτηκαν κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες προφορικῆς σύνθεσως καί ἐκτέλεσως, μέ ἐκεῖνες πού μελέτησαν στή Yugoslavia¹¹.

Γιά τόν Ὀμηρο ὁ Albin Lesky σημειώνει τά ἑξῆς : «Ὁ Ὀμηρος εἶναι μιά τελείωση καί μιά ἀρχή, καί ἀρκετές παραφωνίες τῆς ποίησής του βρίσκουν σ' αὐτό τήν ἐξήγησή τους. Οἱ ρίζες τῆς δημιουργίας του εἶναι βυθισμένες βαθιά στήν παλιά περιοχή τοῦ προφορικοῦ ἠρωικοῦ ἄσματος, πού τά βασικά του γνωρίσματα διατηρήθηκαν πλατιά μέσα στό ἔργο του. Τέτοιου εἴδους προφορική ἐπική ποίηση ἦταν ἡ πηγή τοῦ Ὀμήρου, καί πρέπει νά φαντασθῆ κανεῖς ὅτι τό πλῆθος τῆς ζωντανῆς ποίησης πού εἶχε στήν

διάθεσή του ήταν πολύ μεγάλο. "Οποιος πιστεύει ότι αυτόν τον δρόμο ακολούθησε ή εξέλιξη, δεν θα παραξενεύεται πιά για μερικές αντιφάσεις και θα καταλάβει μάλιστα, γιατί συναντούμε μεγάλα τμήματα με παλαιϊκόν παρατακτικό τρόπο αφήγησης. Προπάντων στις ατέλειωτες περιγραφές μαχών με τήν καταλογοειδή πληθώρα ονομάτων μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε χαρακτηριστικά του αρχαίου ήρωικού ἄσματος. Δεν μᾶς είναι πιά μοιραίο νά καθορίσουμε με λεπτομέρειες ὡς πού φτάνει ἡ ἐξάρτηση τοῦ Ὀμήρου ἀπό τέτοια παλιά ποιήματα. Κανένας δέν πρόκειται ν' ἀμφισβητήσει ὅτι ὁ ποιητής ἐκμεταλλεύεται ἕνα μεγάλο κεφάλαιο πού προϋπήρχε, κι ἀκριβῶς σ' αὐτό τό σημεῖο προσφέρεται στούς ὑπερασπιστές τῆς ἐνότη-
 τας ἡ εὐκαιρία ἑνός διαλόγου μέ συνετούς ἐκπρόσωπους τῆς ἀνάλυσης. Ἐάν ἡ ἐλπίδα πού διατυπώνεται ἐδῶ εἶναι δικαιολογημένη, τότε θά ἔπρεπε νά ξεπεραστῆ τόσο ἕνας πρωτόγονος ἐνωτισμός, πού ἀπομονώνει τόν Ὀμηρο, ὅσο καί μιά ἀναλυτική ἐξέταση τῆς ποίησης, πού χωρίς κατανόηση γιά τήν φύση καί τούς νόμους τῆς κάμνει τό ἀνθισμένο σῶμα ἀντικείμενο ἀτέλειωτων νεκροτομικῶν ἀσκήσεων, πού ὄλο καί ἀναζητοῦν καινούργια σημεῖα γιά νά τά πετσοκόψουν.

Πέρα ἀπ' αὐτό ὅμως, στό ὁποῖο ὁ Ὀμηρος εἶναι κληρονόμος, ὑπάρχει — κι αὐτό δέν ἐπιτρέπεται νά τό ξεχνοῦμε — κι' ἐκεῖνο στό ὁποῖο ἦταν δημιουργός. Ἐάν μέ τήν «Ἰλιάδα» του ἔγραψε τό πρῶτο μεγάλο ἔπος, δέν μπορούμε νά τό ἀποφασίσουμε ἔπη πολύ σημαντικῆς ἔκτασης εἶναι τελείως δυνατά, κι αὐτό τό μάθαμε χάρη στόν Parry καί τόν Lord»¹².

Ἡ γνώμη μας εἶναι, ὅτι εἶναι εὐκολότερο νά καταλάβει κανεῖς τόν Ὀμηρο, ὅταν τόν δεῖ ἀπό τή σκοπιά ἐκείνη, ὅπου ἀκολουθεῖ τίς ἀπαιτήσεις τῆς παράδοσης. Ὁ ὁμηρικὸς ποιητής θεωρεῖται πιθανόν δημιουργικός καί πρωτότυπος σέ μεγάλο βαθμό, ἴσως μάλιστα καί μεγάλη διάνοια, γιατί ἦταν τόσο οὐσιαστικά παραδοσιακός. Ὁ ραψωδός δέν φαίνεται ὅτι ἀποστήθιζε τό ποίημα, πού συνέθεσε ὁ ἴδιος, οὔτε ὅτι ἀπάγγειλλε ἀπό μνήμης τό ποίημα, πού ἔμαθε ἀπό κάποιον ἄλλον. Τό συνέθετε σχεδόν ὀλόκληρο μπροστά στό ἀκροατήριό του. Καί ἦταν σέ θέση νά τό κάνει, γιατί διέθετε ἕνα ὀλόκληρο θεματολόγιο ἀπό παραδοσιακά θέματα, γλωσσικά ἰδιώματα καί μετρικούς συνδυασμούς. Ὁ ραψωδός πρέπει νά πεῖ κάτι στό κοινό, πού θά τό εὐχαριστήσῃ καί θά κεντρίσῃ τό ἐνδιαφέρον του. Ἐάν ἡ παράσταση πάει καλά, τό ἀκροατήριό βυθίζεται μέσα στήν ἴδια του τήν ἱστορία καί ταυτίζεται μέ τοῦς ἥρωες. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ὁ ποιητής πρέπει νά ξεχάσῃ τόν ἑαυτό του κατά τή διάρκεια τῆς παράστασης καί νά ταυτισθεῖ μέ τά πρόσωπα πού ὑποδύεται.

Ὁ Ὀμηρος καί ὁ Ἡσίοδος μᾶς δίνουν μερικά πολύ συγκεκριμένα παραδείγματα, σχετικά μέ τό πῶς ὁ ραψωδός ἀντιλαμβάνόταν τό ρόλο του, χωρίς ὅμως νά μπορούμε νά συμπεράνουμε τή δική του ἐμπειρία ἀπό αὐτά καί μόνο τά παραδείγματα :

«Τῆ μάνητα, θεά, τραγούδα μας τοῦ ξακουστοῦ Ἀχιλλέα ἀνάθεμά τη, πίκρες πού ἔδωκε στούς Ἀχαιοῦς περίσσιες»¹³.

«Τόν ἄντρα, Μούσα, τόν πολύτροπο τραγούδα μου, πού πλήθος διάβηκε τόπους, ἀφοῦ πάτησε τῆς Τροίας τό κάστρο τό ἅγιο, καί πολιτεῖες πολλές ἐγνώρισε, πολλῶν βουλές ἀνθρώπων»¹⁴.

«Μοῦσες ἀπό τήν Πιερία, σεῖς πού μέ τά τραγούδια σας δοξάζετε, ἐλάτε, κράζετε τόν Δία, ὑμνώνοντας τόν πατέρα τόν δικό σας,... Ἀγροίκα τῆ φωνή μου ἔβλεπε κι ἄκουε καί σιάζε στή γραμμή τοῦ δίκηου ἐσύ τήν κρίση. Ὅσο γιά μέ, στόν Πέρση θάθελα νά πῶ κάποιες ἀλήθειες»¹⁵.

«Δῶστε ν' ἀρχίσουμε ἀπ' τίς Ἑλικώνιες τίς Μοῦσες τό τραγούδι,... Αὐτές λοιπόν διδάξαν στόν Ἡσίοδο κάποτε τ' ὠραῖο τραγούδι...»¹⁶.

Παρατηροῦμε ὅτι ὁ ραψωδός εἶναι ὁ ὑπηρετής τῶν Μουσῶν, πού τόν ἐμπνέουν καί τόν διδάσκουν. Ὁ ποιητής δέν βλέπει τόν ἑαυτό του σάν τόν αὐτόνομο δημιουργό τοῦ ἔργου του, ἀλλά σάν κάποιον, πού τοῦ ἔχει δοθεῖ τό δῶρο τῆς ἐμπνευσης καί τῆς ἰκανότητας ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες, τίς Μοῦσες ἢ τοὺς δασκάλους του.

Περίπου τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, ὁ Πλάτων ἔγραψε γιά τίς ἐμπειρίες τῆς ποιητικῆς δημιουργίας στό ἔργο του «Ἴων». Ὁ Σωκράτης λέει στόν Ἴωνα :

«Τό σκέπτομαι, Ἴων, καί σπεύδω ἀμέσως νά σοῦ εἰπῶ τί νομίζω πώς αὐτό σημαίνει. Ὑπάρχει πράγματι εἰς ἐσέ αὐτό, τό νά ὀμιλῆς ὠραῖα περί τοῦ Ὁμήρου, χωρίς νά εἶναι βέβαια τέχνη, ὅπως ἀνέφερα πρό ὀλίγου, ἀλλά μία δύναμις θεϊκή, ἡ ὁποία σέ κινεῖ, καθὼς συμβαίνει καί μέ τήν πέτραν, τήν ὁποῖαν ὁ μὲν Εὐριπίδης ὠνόμασε Μαγνητίν καί ὁ πολὺς ὁ κόσμος πέτραν τοῦ Ἡρακλέους. Πράγματι καί ἡ πέτρα αὐτή ὄχι μόνον ἡ ἰδία ἐλκύει τά δακτυλίδια τά σιδηρᾶ, ἀλλά καί εἰάγει δύναμιν μέσα εἰς τά δακτυλίδια, ὥστε νά ἠμποροῦν καί αὐτά νά ἐνεργοῦν ὅ,τι ἀκριβῶς καί ἡ πέτρα, νά ἐλκύουν δηλαδή ἄλλα δακτυλίδια, ὥστε κάποτε ἕνας πολὺ μακρὸς ὄρμαθός ἀπὸ σιδεράκια καί δακτυλίδια κρέμαται τό ἕνα ἀπὸ τό ἄλλο. Καί εἰς ὅλα αὐτά ἔχει προσκολληθῆ ἡ δύναμις ἀπὸ τήν πέτραν ἐκείνην. Ἔτσι ἀκριβῶς καί ἡ Μοῦσα : Ἐνθέους μὲν ἡ ἰδία καθιστᾶ καί διὰ μέσου τῶν ἐνθέων τούτων κρεμασμένος εἶναι ἕνας ἄλλος ὄρμαθός ἀπὸ ἐνθουσιάζοντας. Διότι ὅλοι, καί οἱ μεγάλοι ποιηταὶ ἐπῶν, ὄχι ἐπὶ τῆ βάσει γνώσεως τεχνικῆς; ἀλλ' ἐπειδὴ ἔχουν μέσα

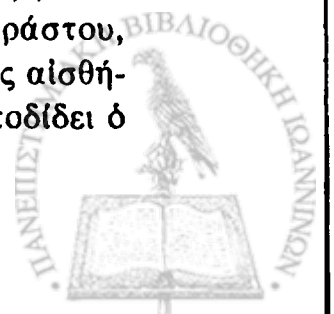

τους τό θεῖον καί κυριαρχοῦνται ἀπό αὐτό, συνθέτουν ὅλα τὰ ὠραῖα αὐτά ποιήματα, τό ἴδιον καί οἱ μουσικοσυνθέται»¹⁷.

Ὁ ραψωδός αὐτοῦ τοῦ εἶδους (ὁ Ἴων) διαφέρει ἀπό τούς προφορικούς ἐπικούς ραψωδούς, πού ἀναφέραμε προηγουμένως, γιατί ἀπάγγειλλε γραπτά κείμενα ἀπό μνήμης. Παρόλα αὐτά, τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη ἔχουν σχέση μέ τήν κατάσταση ραψωδοῦ - θεατῆ. Εἶναι σημαντική ἡ διαδικασία, μέ τήν ὁποία ὁ ραψωδός ἀποκτᾶ τήν τέχνη του. Γιά νά γίνει κάποιος ραψωδός θά ἔπρεπε νά ἐξασκηθεῖ, νά δουλέψει σκληρά, ὅπως ἴσχυε καί γιά κάθε ἐκπαίδευση σέ κοινωνίες, πού δέν εἶχε ἀπλωθεῖ ἡ μόρφωση. Ἡ δική του θά πρέπει νά ἦταν τοῦ τύπου δασκάλου - μαθητῆ. Μάθαινε μέ τήν ταύτιση μέ τόν δάσκαλό του. Ἡ ἐκπαίδευση τοῦ ραψωδοῦ, ἴσως, βασίζεται ἀποκλειστικά στό εἶδος τῆς ἔντονης ταύτισης, πού ἰσχύει καί στή σχέση μεταξὺ ποιητῆ, ποιήματος καί ἀκροατηρίου. Τό προφορικό ἔπος ἐκμεταλλεύεται μία πλευρά τοῦ φυσιολογικοῦ παιδικοῦ τρόπου σκέψης, πού εἶναι ζωντανός καί διαθέσιμος στόν ὄριμο ἄνθρωπο. Ὑπόσχεται νά μᾶς ἀποκαταστήσει προσωρινά τή χαμένη παιδικότητά μας μέ τίς τρυφερές καί προστατευτικές μας τάσεις πρός τὰ ἀγαπημένα μας ἀντικείμενα, ἀλλά καί τίς τρομακτικές πλευρές. Προμηθεύει ἐπίσης τὰ μέσα, γιά νά τούς ἐπιβληθεῖ μέ τήν ταύτιση μέ τόν ἥρωα ἢ τό θεό, καί ἔτσι ξυπνάει στό θεατή συναισθήματα παντοδυναμίας τοῦ ἑαυτοῦ (Self). Ὁ Η. Kohut¹⁸ μᾶς δίνει τή θεωρητική καί κλινική θεώρηση τῆς ἔννοιας τῆς μεγαλομανίας τοῦ ἑαυτοῦ (Grandiose Self) σέ σχέση μέ τό ναρκισσισμό. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ δύναμη τῶν θεῶν ἐνεργεῖ ὡς περιορισμός τοῦ μεγαλείου, ἀκόμα καί τοῦ πιό παντοδύναμου ἥρωα.

Ὅσον ἀφορᾶ τό μέτρο τῶν ἐπῶν οἱ σύγχρονες ἐπιστῆμες ἀνακάλυψαν ὅτι ὑπάρχει βιολογικός ρυθμός σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ὅπως εἶναι καί ὁ χρόνος¹⁹, καί τό μέτρο τῶν ἐπῶν συμβαδίζει μέ αὐτόν. Οἱ ποιητές ὡς πιό εὐαίσθητοι εἶχαν ἀντιληφθεῖ αὐτό ἀπό παλιά, ἐμπειρικά, καί γι' αὐτό τὰ ἔπη εἶναι σέ στίχους. Ὁ ἴδιος ὁ ρυθμός δρᾶ ἀνακουφιστικά.

Οἱ Πυθαγόρειοι ἀπό παλιά μίλησαν γιά τήν ἁρμονία. Ὁ Πλούταρχος μιλώντας γιά τήν μουσική ἀναφέρει, ὅτι οἱ «περί τόν Πυθαγόραν καί Ἀρχύταν» καί ἄλλοι παλαιοί φιλόσοφοι ἔλεγαν ὅτι ἡ φορά τῶν ὄντων καί ἡ κίνηση τῶν ἀστέρων δέν συντελεῖται χωρίς τήν μουσική, διότι ὅλα κατασκευάσθηκαν ἀπό τόν θεό μέ ἁρμονία : «*Τήν γάρ τῶν ὄντων φοράν καί τήν τῶν ἀστέρων κίνησην οἱ περί τόν Πυθαγόραν καί Ἀρχύταν καί Πλάτωνα καί οἱ λοιποὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων οὐκ ἄνευ μουσικῆς γίνεσθαι καί συνιστάναι ἔφασκον*» πάντα γάρ καθ' ἁρμονίαν ὑπό τοῦ θεοῦ κατασκευάσθαι φησίν». Σχετικά μέ τοῦτο πρέπει νά θυμηθοῦμε τήν παρατήρηση τοῦ Θεοφράστου, πώς ἡ ἀκοή εἶναι ἡ πιό περιπαθής, «παθητικωτάτη», ἀπό ὅλες τίς αἰσθήσεις, ὅπως ἐπίσης καί τὰ μοναδικά ἠθικά ἀποτελέσματα πού ἀποδίδει ὁ Πλάτων στή μουσική²⁰.

Ὁ Πλάτων μᾶς λέγει στὸν «Ἴωνα», πὼς οἱ «κορυβαντιῶντες» «συγκινουῦνται βαθιὰ μόνον ἀπὸ μιὰ μελωδία, ἐκείνη πού ἀνήκει στὸ Θεό πού τούς κατέχει, καί σ' αὐτήν τήν μελωδία ἀντιδρουῦν πλούσια μέ χειρονομίες καί λόγια, ἐνῶ ἀδιαφοροῦν γιά ὅλες τίς ἄλλες»²¹. Δέν εἶναι πάντως βέβαιο ἂν ἡ λέξη «κορυβαντιῶντες» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἐλεύθερα ὡς ὄρος, πού προσδιορίζει «ἀνθρώπους σέ κατάσταση ἄγχους» ἢ σημαίνει «αὐτούς πού λαμβάνουν μέρος στήν κορυβαντική τελετουργία». Κατά τή δεύτερη ἄποψη, ἡ κορυβαντική παράσταση πιθανόν νά περιεῖχε διαφορετικούς τύπους θρησκευτικῆς μουσικῆς, πού κατά τόν E.R.Dodds²² εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιά διάγνωση τῆς ψυχικῆς τους καταστάσεως. Γεγονός πάντως εἶναι, πὼς τό κείμενο δείχνει ὅτι ἡ διάγνωση βασιζόταν στίς ἀντιδράσεις τοῦ ἀσθενῆ πρὸς τήν μουσική καί ἀποτελοῦσε τό οὐσιαστικό πρόβλημα, ὅπως συνέβαινε σέ ὅλες τίς περιπτώσεις «κατοχῆς»: μιὰ καί ὁ ἀσθενής γνώριζε τόν θεό, πού προκαλοῦσε τήν ἀσθένειά του, μπορούσε νά τόν ἱκετεύσει μέ τίς ἀρμόζουσες θυσίες²³.

Οἱ Πυθαγόρειοι εἶχαν χρησιμοποιήσει κατά τόν τέταρτο αἰῶνα κάποια μορφή μουσικῆς καθάρσεως²⁴. Ὅμως αὐτοί πού πρῶτοι μελέτησαν τήν μουσική κάτω ἀπό τό φῶς τῆς φυσιολογίας καί τῆς ψυχολογίας τῶν αἰσθημάτων ἦσαν οἱ Περιπατητικοί²⁵. Ὁ Θεόφραστος, ὅπως καί ὁ Πλάτων, πίστευε πὼς ἡ μουσική θεραπεύει τίς καταστάσεις ἄγχους²⁶. Κατά τόν πρῶτο αἰῶνα ὁ Ἀσκληπιάδης, ἰατρός στή Ρώμη, θεραπεύει τούς ψυχικά ἀσθενεῖς χρησιμοποιώντας τήν «συμφωνία». Τήν ἐποχή τοῦ Ἀντωνίνου, ὁ Σωρανός ἀναφέρει τήν μουσική τοῦ αὐλοῦ σάν μιὰ μέθοδο, πού χρησιμοποιοῦσαν στίς ἡμέρες του γιά τήν θεραπεία τῆς κατάθλιψης ἢ τῆς ὑστερίας²⁷. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ παλαιά μαγική - θρησκευτική κάθαρση ἀποσυνδεόταν βαθμιαῖα ἀπό τόν θρησκευτικό της περίγυρο καί προσαρμοζόταν στήν περιοχή τῆς λαϊκῆς ψυχιατρικῆς, γιά νά συμπληρώσει τήν καθαρὰ φυσική θεραπεία πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἱπποκρατικοί ἰατροί.

Ὁ ραψωδός λοιπόν μίλαγε μέ ἱστορίες ἐκείνων τῶν χρόνων (π.χ. τήν ἱστορία τοῦ Ὀδυσσεά, πού τελικά παρά τίς ἀντιξοότητες γύρισε σπίτι του στήν πιστή Πηνελόπη, τιμώρησε τούς μνηστῆρες καί «ἔζησαν αὐτοί καλά καί ἐμεῖς καλύτερα»), ὅπως ὁ Χριστός μίλαγε ἀργότερα μέ παραβολές. Αὐτός ὁ ἕμμεσος τρόπος ἀνακούφιζε τούς ἀκροατές, πού τούς ἀπασχολοῦσαν παρόμοια προβλήματα μέ τούς ἥρωες τῶν ἐπῶν, συγχρόνως ὁ ρυθμός καί ἡ μουσικότητα τοῦ στίχου δροῦσαν ἡρεμιστικά γιά καθαρὰ βιολογικούς λόγους, πού οἱ ποιητές τό εἶχαν ἀντιληφθεῖ ἐμπειρικά ἀπό παλιά.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Ὅμηρου, Ἰλιάς Α₁₋₇
2. Ὅμηρου, Ὀδύσεια α₁₋₂₁

3. Βασιλειῶν Α, 1στ', 14 – 23 : «... καὶ ἐλάμβανε Δαυΐδ τὴν κινύραν καὶ ἔψαλλον ἐν χειρὶ αὐτοῦ καὶ ἀνέψυχε Σαοῦλ, καὶ ἀγαθὸν αὐτῷ καὶ ἀφίστατο ἀπ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν».
4. Ἡσιόδου, Θεογονία 91 – 103 (Μετάφραση Π. Λεκατσᾶ).
5. Περισσότερα στοιχεῖα δέξ : Φ. Ι. Κακριδῆ, Ἡ παράταξη τῶν οὐσιαστικῶν στὸν Ὅμηρο καὶ τοὺς ὁμηρικοὺς ὕμνους, Θεσ/νίκη 1960. Η. Fränkel, Die homerischen Gleichnisse, Göttingen 1921. W. Schadewaldt, Die homerischen Gleichnisse und die Kretisch – Mykenische Kunst. Von Homers Welt und Werk, Stuttgart 1965⁵, σελ. 130 κ. ἐξῆς. R. Hampe, Die Gleichnisse Homers und die Bildkunst seiner Zeit, Tübingen 1952.
6. Πρβλ. Ἀριστοτέλους, Περὶ Ποιητικῆς 1459 a35.
7. Ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἀρχίζει μὲ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Τὸ παράξενο ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ «ἀρχή» αὐτὴ εἶναι ἤδη μιὰ ὠριμότητα, μιὰ τέλεια δημιουργία. Ἡ τελειότητα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν προϋποθέτει μεγάλη παράδοση καὶ καλλιέργεια τοῦ ἠρωϊκοῦ ἐπικοῦ ἄσματος. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ του μᾶς διαφωτίζουν τὰ ἐξῆς : 1) Πληροφορίες γιὰ τὰ ἠρωϊκὰ ἄσματα, πού ψάλλουν οἱ ἥρωες τῆς Ἰλιάδος (Ι 186 κ.ἐξ., 189 : «τῆ (sc. φόρμιγγι) ὄγε (sc. Ἀχιλλεύς) θυμόν ἔτερπεν, αἶειδε δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν»), καὶ τοὺς ἀοιδοῦς (Φῆμιος, Δημόδοκος) τοῦ εἰρηνικοῦ βίου τῆς Ὀδύσσειας. 2) Διάφορες πληροφορίες ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη ποιητικὴ παράδοση καὶ 3) ἀνάλογες μορφές καὶ ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ἠρωϊκῆς ποιήσεως ἄλλων λαῶν.
Ἡ προομηρικὴ ποίηση, πού ἔχει τὶς ρίζες τῆς στή μυκηναϊκῆ ἐποχῆ, ἀντλοῦσε τὰ θέματά της ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς «κύκλους» καὶ τοὺς ἐπικοὺς θρύλους, πού διαμορφώθηκαν κατὰ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχῆ (12ος - 8ος αἰῶνας π.Χ.). Τὰ ἄσματα, «οἶμη», πού ἔψελναν οἱ ἀοιδοὶ (τυπικὸς ἐκπρόσωπος ὁ Δημόδοκος) μὲ τὴν συνοδεία λύρας, περιπλανώμενοι στίς διάφορες πόλεις καὶ στίς αὐλές τῶν ἡγεμόνων, εἶχαν ποικίλη ἔκταση, ὑπῆρχαν ὅμως καὶ ἐκτενέστερες συνθέσεις, ὅπως πχ. γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀχιλλέου καὶ τὸ νόστο τοῦ Ὀδυσσεύου.
8. C.M. Bowra, The Meaning of a Heroic Age, Cambridge Mass. 1964, σελ. 24 – 47.
9. M. Parry, The Making of Homeric Verse, Oxford 1971.
10. A. Lord, The Singer of Tales, Cambridge Mass. 1960.
11. Πρόκειται γιὰ τὸ ὁμηρικὸ ζήτημα. Ἡ πατρότητα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν τέθηκε πολὺ νωρὶς σὲ ἀμφισβήτηση (πρβλ. Ἡροδότου 2, 117 περὶ τῶν Κυπρίων ἐπῶν). Στὴ σύγχρονη ἐπιστῆμη ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ προβλήματος ἀρχίζει μὲ τὸν Abbé Francois Hédelin d' Aubignac (1604 – 1644), ὁ ὁποῖος μὲ τὸ βιβλίον του "Conjecturas académiques ou dissertation sur l' Iliade" (1715) ὑποστήριξε ὅτι εἷνας ἀγνωστος συνένωσε ἐπὶ μέρος αὐτοτελῆ ἐπικά κομμάτια στὴν μορφή πού μᾶς παραδόθηκε ἡ Ἰλιάδα. Ἡ δημοσίευση στά 1788 ἀπὸ τὸν Viljoison τοῦ Venetus A, ἑνὸς πολῦτιμου ὁμηρικοῦ χειρογράφου μὲ σχόλια, ἔκαμε γιὰ πρώτη φορά γνωστὴ τὴν ἐργασία τῶν Ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων καὶ παρουσίασε τὸ πρόβλημα τῶν ἀρχαίων ὁμηρικῶν ἐκδόσεων καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Ὁ F. A. Wolf μὲ τὸ ἔργο του "Prolegomena ad Homerum"

(Halle 1795) υποστήριξε την άποψη ότι η Ίλιάδα είναι έργο διαφόρων ποιητών.

Οί σπουδαιότερες θεωρίες για τό δήμηρικό ζήτημα, μετά τόν Wolf, είναι :

1) Θεωρία τών «μεμονωμένων άσμάτων» (Liedertheorie) μέ κύριο έκπρόσωπο τόν K. Lachmann.

2) Θεωρία τής έπεκτάσεως, τής εξέλιξεως (Entwicklungstheorie), μέ κύριο έκπρόσωπο τόν G. Hegmann. Σύμφωνα μέ τούς έκπροσώπους αὐτῆς τής θεωρίας υπήρχε ένας άρχικός πυρήνας μέ τό θέμα τής Ίλιάδος, μιά άρχική Ίλιάδα (Urilias) μικρῆς έκτάσεως, ή όποία αὐξήθηκε μέ μεταγενέστερες προσθήκες. Κατά τόν P. von Mühlh υπήρχε πιθανόν ένας ποιητής, ό όποίος συνέθεσε τήν άρχική Ίλιάδα (Urilias) καί τήν άρχική Ώδύσσεια (Urodyssee).

3) Θεωρία τών συμπιλητών (Kompilationstheorie). Κύριος έκπρόσωπος ό A. Kirchoff. Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή μικρά αὐτοτελή έπη (νόστοι, περιπλανήσεις κ.ά.) συνενώθηκαν άπό έναν συμπιλητή, τού όποίου όμως τήν έργασία προδίνουν πολλές άντιφάσεις.

4) Άπόψεις τών ένωτικών (Unitarier) : Τά όμηρικά έπη είναι έναίιο έργο ενός ποιητή. Για τό δήμηρικό ζήτημα δές : P. Cauer, Grundfragen der Homerkritik, Leipzig 1921 – 1923. Γ. Κουρμούλη, Ώπος καί έπική ύλη, Άθήναι 1955. B. Marzullo, il Problema Omerico, Firenze 1952. H. Fränkel, Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums, München 1962². A. Lesky, Homeros, R.E. Suppl. 11, 1967. W. Schadewaldt, Iliasstudien, Leipzig 1938 (Darmstadt 1966³). K. Reinhardt, Die Ilias und ihr Dichter, Göttingen 1962. Συλλογικό έργο : A.J. B. Wace – F. H. Stubbings, A companion to Homer, London 1962 (άνατύπωση 1963). S.G. Kirk, The Songs of Homer, Cambridge Mass 1962. W. Whallon, Formula, Charakter and Context. Studies in Homeric, Old English and Old Testament Poetry, Cambridge Mass. 1969. D. Young, Never Blotted a Line ? Formula and Premeditation in Homer and Hesiod, Arion 1967, 6, 279 – 324.

12. A. Lesky, Ίστορία τής Άρχαίας Έλληνικῆς Λογοτεχνίας (Μετάφραση Ά. Τσοπανάκη), Θεσ/νίκη 1964, σελ. 76.
13. Όμήρου, Ίλιάς A₁₋₂ (Μετάφραση Ν. Καζαντζάκη – Ί. Κακριδή), Άθήνα 1976.
14. Όμήρου, Ώδύσσεια α₁₋₃ (Μετάφραση Ν. Καζαντζάκη – Ί. Κακριδή).
15. Ώσιόδου, Έργα καί Ώμέραι 1 – 2 καί 9 – 10. (Μετάφραση Π. Λεκατσά).
16. Ώσιόδου, Θεογονία 1,22 (Μετάφραση Π. Λεκατσά).
17. Πλάτωνος, Ώων 533C – E (Μετάφραση Β. Λαούρδα).
18. H. Kohut, Introductory Considerations. In : Analysis of the Self, New York 1971, J.U.P.
19. G. Lucé, Biological Rhythms in Medicine and Psychiatry, Chery Chase, Md., 1970.
20. Θεόφραστος, άπ 91. Πλάτωνος, Πολιτεία 398C – 401A. Ώ συγκινησιακή σημασία πού έχει ή μουσική τού αύλου εικονίζεται μέ έκκεντρικό τρόπο άπό δύο παθολογικές περιπτώσεις πού μās έχουν διασωθει. Στην μία, πού άναφέρει ό Γαληνός (VII, 60 κ.έξης, Kühn), ένας σώφρων κατά τά άλλα άσθενής βασανιζόταν άπό παραισθήσεις φανταστικών αύλητών, πού τούς έβλεπε καί

27

v

6

o

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

I. ΤΟ «ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ» ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Δύο πράγματα ενδιαφέρει νά δοῦμε ὡς πρὸς αὐτό : α) μέ ποιά πορεία ἔφτασε ὁ Σωκράτης στήν αὐτογνωσία καί β) ποιό «εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου ἀνακάλυψε. Πολύτιμος βοηθός μας γιά τό πρῶτο εἶναι ἡ πλατωνική «Ἀπολογία», γιά τό δεύτερο μαζί μ' αὐτήν καί τά «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος.

Ἄφορμή γιά τήν πορεία πρὸς τήν αὐτογνωσία στάθηκεν ὁ χρησμός, πού ἔδωσε τό δελφικό μαντεῖο στόν φίλο καί μαθητή τοῦ Σωκράτη Χαιρεφώντα, πώς κανένας δέν εἶναι σοφότερος ἀπό τόν Σωκράτη¹.

Ὁ χρησμός ἔριξε τόν Σωκράτη σέ μεγάλη περίσκεψη. Εἶχε ξεκάθαρη ἀντίληψη τοῦ πόσο μικρή, πόσο ἀσήμαντη ἦταν ἡ δική του σοφία. Ὁ αὐστηρός αὐτοέλεγχος εἶχε ἀπολήξει στό ὅτι ἕνα πράγμα ἤξερε καλά, ὅτι δέν ἤξερε τίποτα («*ἔν οἶδα ὅτι οὐδέν οἶδα*»)².

Πῶς, ἀναρωτιέται ὁ Σωκράτης, εἶναι δυνατόν αὐτό τό «*ἔν οἶδα ὅτι οὐδέν οἶδα*» νά ὀνομάζεται σοφία καί μάλιστα ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη σοφία ; Γιά νά ἀπαντήσῃ στά ἐρωτήματα αὐτά ἀποφάσισεν ὁ Σωκράτης νά θέσῃ τόν ἑαυτό του στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἀπόλλωνα : νά θεωρήσῃ ἀποστολή του τήν διερεύνηση τοῦ νοήματος τοῦ χρησμοῦ καί, ἅμα τό νοήμα τοῦ χρησμοῦ ἀποκαλυφθεῖ, νά τό μεταδώσῃ καί στούς ἄλλους ἀνθρώπους.

Ἡ διερεύνηση λοιπόν τοῦ χρησμοῦ ὀδήγησε τόν Σωκράτη στήν αὐτογνωσία, μιά αὐτογνωσία πού ἀπαλλάσσει τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν φοβερή «ὕβριν», αὐτή πού τόν πείθει ὅτι εἶναι σοφός. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ αὐτογνωσία προϋποθέτει τήν αὐτοκυριαρχία, τήν κυβέρνηση μέ ἄλλα λόγια τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀπό τόν ἀνιδιοτελή ἔρωτα γιά τήν ἀλήθεια, πού ἀποτελεῖ τήν πραγματική οὐσία τοῦ «εἶναι» του. Σέ ἕνα θαυμάσιο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του «Παιδεία» ὁ Werner Jaeger³ ὀνομάζει πρωτάκουστη τήν ἀποφασιστικότητα μέ τήν ὁποία ὁ Σωκράτης ἔβαλε τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου στήν ὑψηλότερη θέση τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀξιῶν. Τήν ἔβαλε πρώτη, γιατί, ἀντίθετα μέ τήν ἀριστοκρατική ἠθική, κατέστησε τόν ἄνθρωπο ἐλεύθερο καί ἀνεξάρτητο ἀπό τόν πλοῦτο καί τήν ἐξωτερική γενικά ἀναγκώριση. Τό ἀριστοκρατικό ἰδεῶδες, ὅτι ἄνδρας εἶναι ἐκεῖνος πού ὠφελεῖ τούς φί-

λους και βλάπτει τούς έχθρους του, δέν βρίσκει φυσικά στον Σωκράτη καμιά δικαίωση. Δέν αποτελεί άρετή αλλά κακία. Αύτή είναι ή θεώρηση πού άπορρέει από τήν σωκρατική άνθρωπογνωσία. Έτσι βλέπουμε τήν πορεία του Σωκράτη προς τήν αυτογνωσία και τήν ανακάλυψη του «είναι» του ανθρώπου.

Ός προς τό τελευταίο έχουμε μιά πολύτιμη πληροφορία από τον Ξενοφώντα. Πρόκειται για τήν περίφημη διάκριση τής ανθρώπινης ζωής σε δύο περιοχές : τήν περιοχή των «έφ' ήμιν» και τήν περιοχή των «ούκ έφ' ήμιν». Στην δεύτερη περιοχή δέν είναι ό άνθρωπος κυρίαρχος : τήν όρίζει ή θέληση του Θεού. Για τά «ούκ έφ' ήμιν» ό άνθρωπος έμπιστεύεται τον έαυτό του στους θεούς. Προσφεύγει στην μαντική⁴. Πρόσθετη ένδειξη γι' αύτή τή φροντίδα έχει ό Σωκράτης τό «δαιμόνιον» του⁵, τή φωνή πού άκούει μέσα του, τήν σταλμένη από τον άγαθό δαίμονα σε δύσκολες στιγμές, πού άναφέρονται σε πράξεις και αποφάσεις για πράγματα «ούκ έφ' ήμιν». Η φωνή είναι πάντα άπαγορευτική. Είδοποιεί τον Σωκράτη νά μήν κάνει κάτι πού σκέπτεται νά κάνει. Άποτρέπει, δέν προτρέπει. Τά «μή» του δαιμόνιου (άπαγορευτικό Έπερεγώ), έφόσον ό Σωκράτης πιστεύει ότι είναι θεϊό μήνυμα, μήνυμα από εκείνον πού γνωρίζει τά πάντα, του είναι άρκετό.

Άληθινός σκοπός του ανθρώπου κατά τον Σωκράτη είναι, όχι νά κάνει άπλώς ό,τι αποφάσισε, αλλά ή εκτέλεση τής πράξεως νά έχει ήθικό άποτέλεσμα, νά του χαρίζει έσωτερική ευεξία⁶. Στους μαθητές του ό τεχνίτης, όπως και οι σοφιστές, περιορίζεται νά αναπτύξει δεξιότητες. Ό σοφός άνθρωπος, ό «άγαθός», πάει βαθύτερα. Άπό τήν πράξη πού κάνει θέλει νά άποσπάσει τήν έσωτερική ευεξία. Γι' αυτό πρέπει νά ξέρει, εάν ή πράξη αύτή θά έχει τό ποθούμενο άποτέλεσμα. Αυτό θά τό ξέρει, εάν γνωρίζει τό «δντως άγαθόν». Ποιό είναι όμως «τό δντως άγαθόν» ; Η άπάντηση του Σωκράτη στό βασικό αυτό έρώτημα είναι εκπληκτική. Τό «δντως άγαθόν» πρέπει νά είναι κάτι πού νά μήν είναι ποτέ δυνατόν νά στραφεί έναντίον του ίδιου του του έαυτού (δηλαδή νά μή δημιουργεί ένοχή). Τέτοιο άγαθό δέν μπορεί νά είναι άλλο από τήν «όμολογίαν» τής συνειδήσεως προς τον έαυτό της. Προϋπόθεση γι' αυτό είναι νά κατέχει ή συνείδηση άμεσα και άπόλυτα τό άγαθό. Έτσι για τον Σωκράτη άρετή είναι ή γνώση. Πρόκειται για τήν άμεση περί του άγαθού μαρτυρία τής ψυχής. Μέ τήν πολύτιμη τούτη σκέψη φτάνει ό Σωκράτης στην έσωτερίκευση τής άρετής στον ύπέρτατο βαθμό της. Όταν ό άνθρωπος ενεργεί έτσι, τότε «εύ πράττει» και φθάνει στην «εύπραξία»,⁷ όταν αισθάνεται ή ψυχή αύτά, τότε «εύ έχει», έχει «ευεξίαν».

Η εύπραξία στάθηκεν ό σταθερός κανόνας μέ τον όποιο ρύθμισε ό Σωκράτης τή ζωή του. Δέν δέχθηκε τήν πρόταση του Κρίτωνα νά δραπετεύσει από τήν φυλακή, γιατί «τό αναμφιλογώτατον άγαθόν» δέν είναι ή

διάσωση τῆς ζωῆς του μέ κάθε τρόπο, ἀλλά ἡ σωστή κατεύθυνση τῆς ἐνέργειάς του, τό «εὖ πράττειν». Γιά νά μᾶς δώσει νά κατανοήσουμε καλά αὐτό τό νόημα ἀντιπαραθέτει τόν ὄρο «εὐτυχία»⁸. Εὐτυχία, ὅπως καί ἐτυμολογικά φαίνεται, εἶναι ἡ εὐδαιμονία πού νιώθουμε, ὅταν ἡ ἔκβαση ἑνός περιστατικοῦ συμπέσει μέ τήν ἐνδόψυχη ἐπιθυμία μας. Ἐπιθυμεῖ ὁ γεωργός καλή ἐσοδεία ἀπό τήν σπορά του. Ὅταν συμβεῖ αὐτό, αἰσθάνεται εὐτυχής, γιατί συνέπεσαν τά ἐξωτερικά γεγονότα μέ τήν ἐπιθυμία του.

Ἡ γνώση γιά τόν Σωκράτη δέν εἶναι μόνο θεωρητική πορεία τοῦ νοῦ. Ἡ φιλοσοφία εἶναι τήν ἴδια ὥρα καί πράξη, πού ἀναδίνει συγχρόνως τό θεωρητικό της ὑπόβαθρο.

Ἡ φιλοσοφία λοιπόν βοηθάει ὡς μέσον τόν ἄνθρωπο γιά νά γνωρίσει τόν πραγματικό ἑαυτό του. Τό σωκρατικό ἰδεῶδες «γνώθι σαυτόν» ἀντιστοιχεῖ στήν σύγχρονη «θεραπεία αὐτογνωσίας» (Insight Therapy).

Γιά τήν θεραπεία αὐτογνωσίας στό Ἐγχειρίδιο Ψυχιατρικῆς τῶν Freedmann, Kaplan καί Sadock σημειώνονται τά ἑξῆς : «Μιά αὐστηρή κριτική, ἀλλά στοργική, ἐξονυχιστική αὐτοεξέταση, καθώς καί μιά διευθυνόμενη ἀπό ἐξω ἐξονυχιστική εξέταση μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ὀλοκλήρωση ἑνός προσώπου καί τῆς δημιουργικῆς δυνατότητάς του. Μιά νέα ἀντίληψη μπορεῖ νά συμβεῖ στό προσυνειδητό (Preconscious) κατά τή διάρκεια μιᾶς ἐρμηνείας, ἀλλά ἡ ἐρμηνεία δέν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα καθόλου τήν ἐξάλειψη τῆς ἀπωθήσεως. Αὐτό τό περιορισμένο ἀποτέλεσμα ὀδηγεῖ σέ μιά διανοητικοποιημένη αὐτογνωσία.

Σέ ἄλλη περίσταση ἐντούτοις ὁ χρόνος καί ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐρμηνείας μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ἀπελευθέρωση τοῦ συναισθήματος, στήν παραγωγή σπουδαίου νέου ὕλικου, σέ ξαφνικό αἶσθημα ἐκπληξης καί συχνά ἀκούγεται «Πῶ - πῶ ! ἐμπειρία». Αὐτό ὀδηγεῖ σέ μιά συναισθηματική ἐμπειρία ἀνάμικτη μέ διανοητικούς παράγοντες. Ἡ συναισθηματική αὐτογνωσία συχνά εἶναι πολύ περισσότερο παραγωγική ἀπό τή διανοητική αὐτογνωσία»⁹.

Σ' αὐτό τό εἶδος ψυχοθεραπείας ὁ θεραπευτής προσπαθεῖ νά βοηθήσει τόν ἄρρωστο νά ἀποκτήσει γνώση τῶν προβλημάτων του, τῶν ἐνδοψυχικῶν του συγκρούσεων, συγχύσεων, τῶν αἰτίων τους καί στή συνέχεια τόν βοηθάει νά ἀναπτύξει μεγαλύτερη προσαρμογή στό περιβάλλον. Σ' αὐτή τήν τεχνική ἡ ἀναζήτηση καί ἡ εξέταση τοῦ ἀσυνειδήτου εἶναι πολύ περιορισμένη.

II. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

Στή «Πολιτεία» ὁ Πλάτων ἀσκεῖ κριτική στήν ἐλληνική ποιητική παράδοση. Δηλώνει ὅτι «ἡ φιλοσοφία καί ἡ ποίηση ἔχουν ἀπό τά παλιά τά

χρόνια διαφορές»¹⁰. Ἡ ἀνάδειξη τῆς φιλοσοφίας σήμαινε ταυτόχρονα καί τήν πτώση τῶν σοφιστῶν ἀπό τήν ἐπίζηλη θέση πού κρατοῦσαν ὡς δάσκαλοι τῆς Ἑλλάδος.

Στό βιβλίο Β' τῆς «Πολιτείας» ὁ Πλάτων ἀσκεῖ κριτική στίς παλαιές θεολογικές παραδόσεις, πού εἶχαν περάσει στά ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καί τῶν τραγικῶν. Οἱ μυθολογικές παραδόσεις, τονίζει, δέν μποροῦν νά χαρίσουν στό ἐκπαιδευόμενο ἄτομο τήν ἀρετή, τήν ἀγάπη πρὸς τοὺς γονεῖς καί τοὺς συγγενεῖς. Ἀντίθετα παρουσιάζουν ἐμπρὸς τοὺς ἕναν κόσμον μέσα στόν ὁποῖο κυριαρχεῖ ἡ ἀσέβεια, ἡ ἀδικία καί δίνουν μιά πολύ κακή ἀντίληψη γιά τοὺς θεοὺς στά πνεύματα τῶν ἀνηλίκων παιδιῶν. Ἡ ἐπίθεση κορυφώνεται στό τρίτο βιβλίο. Ὁ Πλάτων διαπιστώνει ὅτι οἱ ἀναφερόμενες στόν Ἔδη μυθικές διηγήσεις χαλαρώνουν τήν ψυχική ἀντοχή τοῦ ἀνθρώπου πού τίς ἀκροᾶται. Οἱ φόβοι καί ἡ θεολογία τόν κάνουν δειλό. Δέν βοηθεῖ καθόλου τήν εὐψυχία τῶν νεαρῶν «φυλάκων» νά ἀκοῦν ὅτι οἱ ὀμηρικοὶ θεοὶ καί ἥρωες θρηνοῦσαν, ὅταν τοὺς ἐβρισκαν συμφορές. Πολλές διηγήσεις ἀκόμη ἀπ' αὐτές, πού παρουσιάζουν τά ὀμηρικά ἔπη, οὔτε τῆ σωφροσύνη οὔτε τήν ἐγκράτεια, οὔτε τόν ἀδέκαστο χαρακτήρα τῶν νέων μποροῦν νά ὠφελήσουν. Στή συνέχεια¹¹ ὁ Πλάτων θεωρεῖ τήν «μίμηση» ὡς ζωτικό στοιχεῖο τοῦ τρόπου, μέ τόν ὁποῖο ἡ ποίηση καί τό δράμα ἀσκοῦν τήν ἐπιρροή τους. Στόν ὄρο αὐτόν ὑπάγονται ἡ συνειδητῆ ἔκφραση μίμησης, ὅπως τό παίξιμο κάποιου ρόλου ἀπό τόν ἠθοποιό, ἀλλά καί ἡ διεργασία μεταξύ ἠθοποιῶν καί κοινού, πού θά μπορούσαμε νά τήν ἀποκαλέσουμε ἀσυνειδητῆ ταύτιση.

Αὐτά πού διαπραγματεύεται ὁ Πλάτων δείχνουν καθαρά ὅτι ὁ ἴδιος τείνει νά ἐξισώσει τήν πρόσκαιρη ἐρμηνεία ἑνός ρόλου μέ τῆ μόνιμη ταύτιση. Γι' αὐτό καί φοβᾶται μήπως ἡ μιά κάποια κακή πράξη ἢ σκηνή τοῦ ἔργου ὀδηγήσει τόν θεατῆ στή διαφθορά. Μόνον ἡ μίμηση τοῦ σοβαροῦ καί σταθεροῦ ἤθους θά ἔπρεπε νά ἐπιτραπεῖ. Ὑστερα ἀπ' αὐτά ἡ τραγωδία, ἡ κωμωδία καί τό ἔπος δέν μποροῦν νά ἔχουν θέση στήν πολιτική τῶν «φυλάκων». Εἶναι μόνον ἀνεκτά ποιήματα διηγηματικῆς μορφῆς, πού ἔχουν ὡς θέμα τους τήν ἐξύμνηση τοῦ ἠθους τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν¹². Ἄλλος λόγος, γιά τόν ὁποῖον ὁ Πλάτων ἀπαρνεῖται τήν ποίηση εἶναι ἡ συναισθηματικότητα τῆς ποιητικῆς ἐμπειρίας καί ἡ παθητικότητα τοῦ ἀκροατηρίου, ὅπως καί ἡ παθητικότητα τοῦ ποιητῆ πού ἐμπνέεται ἀπό τίς Μοῦσες. Στόν «Ἴωνα» ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τήν ἐκτέλεση τοῦ ραψωδοῦ ὡς τρέλλα καί καταστρεπτική ἐμπειρία γιά τοὺς ἀκροατές :

«ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Στάσου τώρα, Ἴων : Ἀπάντησέ μου εἰς αὐτό, καί μή μοῦ κρύψης ὅ,τι θά σ' ἐρωτήσω : Ὅταν ἀπαγγείλῃς ὠραῖα τοὺς ἐπικούς στίχους καί καταπλήξῃς εἰς τόν ὑψιστον βαθμόν τό κοινόν, ἢ ὅταν τραγουδῆς τόν Ὀδυσσεά, πού ἐπρόβαλε μ' ἕνα πῆδημα εἰς τό κατῶφλι καί ἀποκα-

λύπτεται εις τούς μνηστῆρας καί χύνει τά βέλη πρό τῶν ποδῶν του, ἢ ὅταν τραγουδῆς τόν Ἀχιλλέα πῶς ὄρμᾳ ἐναντίον τοῦ Ἔκτορος, ἢ ὅταν τραγουδῆς κάτι συγκινητικόν ἀπό τά σχετικά μέ τήν Ἀνδρομάχην, ἢ μέ τήν Ἑκάβην, ἢ μέ τόν Πρίαμον – τήν στιγμὴν ἐκείνην εἶσαι εἰς τά λογικά σου, ἢ βγαίνεις ἀπό τόν ἑαυτόν σου καί ἡ ψυχὴ σου τότε, κατεχομένη ἀπό ἐνθουσιασμόν, φαντάζεται πῶς παρευρίσκεται εἰς τά γεγονότα, πού περιγράφεις, εἴτε συμβαίνουν εἰς τήν Ἰθάκην, εἴτε εἰς τήν Τροίαν ἢ ὅπωςδήποτε τό περιγράφουν οἱ στίχοι ;

ΙΩΝ : Πόσον παραστικόν εἶναι, Σωκράτη, αὐτό τό παράδειγμα, πού μου ἀνέφερες ! Θά σοῦ τό εἰπῶ, καί δέν θά σοῦ τό ἀποκρύψω. Νά, π.χ. ὅταν ἀπαγγέλλω κάτι συγκινητικόν, δάκρυα γεμίζουν τά μάτια μου καί ὅταν πάλιν κάτι τρομακτικόν ἢ φοβερόν, ἀνορθώνονται αἱ τρίχες ἀπό τόν τρόμον καί ἡ καρδιά μου ἀναπηδᾷ.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Λοιπόν, ἤμποροῦμεν νά βεβαιώσωμεν, Ἰων, ὅτι εὐρίσκεται τήν στιγμὴν αὐτὴν εἰς τά λογικά του ἕνας ἄνθρωπος, πού, στολισμένος μέ φόρεμα πολύχρωμον καί μέ στεφάνια χρυσᾶ, κλαίει μέσα εἰς τὰς θυσίας καί μέσα εἰς τὰ πανηγύρια, χωρίς τίποτε νά ἔχη χάσει ἀπό αὐτά, ἢ πού καταλαμβάνεται ἀπό φόβον, ἐνῶ εὐρίσκεται μεταξύ εἴκοσι χιλιάδων καί πλέον ἀνθρώπων, πού ἔχουν δι' αὐτόν ἀγαθὰς διαθέσεις, χωρίς κανεῖς νά τόν κλέβῃ ἢ νά ζητῇ νά τόν βλάψῃ ;

ΙΩΝ : Μά τόν θεόν, ὄχι καί τόσον πολύ, Σωκράτη, διά νά εἶμαι εἰλικρινής.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Γνωρίζεις λοιπόν ὅτι καί εἰς τούς περισσοτέρους θεατάς τήν ἰδίαν ἀκριβῶς ἐπίδρασιν σεῖς ἐξασκεῖτε ;

ΙΩΝ : Καί πολύ καλά μάλιστα τό γνωρίζω. Διότι κάθε φορά, ἐπάνω ἀπό τό βῆμα, τούς παρακολουθῶ πῶς κλαίουσιν καί τό βλέμμα των γίνεται τρομαγμένον καί συνταράττονται μέ ὅσα ἀπαγγέλλονται»¹³.

Στό δέκατο βιβλίον τῆς «Πολιτείας» ὁ ἴδιος ἐπανέρχεται στήν ἐπίθεσίν του ἐναντίον τῆς ποιήσεως καί τοῦ δράματος.

Αὐτή ἡ καθολικὴ καταδίκη τῆς ποιητικῆς τέχνης βασίζεται στήν παντελὴ ἀπόρριψη τῆς μίμησης ὡς ἀρχῆς μαθήσεως, ἐπειδὴ ἀναφέρεται στό κατώτερο κατὰ τήν ἀξία τμῆμα τῆς ψυχῆς μας, κι' ἔτσι εἶναι ἀδύνατον νά μὴ χαρακτηρίζονται καί τά γεννήματά της ἀπό τήν ἴδια τήν κατωτερότητα : «... καί γενικά κάθε μιμητικὴ τέχνη κατασκευάζει ὡς ἔργο της κάτι πού στέκει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια πολὺ μακριά καί ὅτι ἔχει ἀναστροφή μέ τό ψυχικόν μας ἐκεῖνο τμῆμα πού εἶναι πολὺ ἀπὸ τὴ φρόνηση ξεμακρυσμένο καί γίνεται συντρόφισσά του καί φιλαινάδα του, χωρίς ἀπὸ τό σύνδεσμον αὐτό νά ἤμπορῇ νά βγεῖ τίποτε τό σωστό καί τό ἀληθινόν. Δέν χωράει καμμιά ἀπολύτως ἀντίρρηση. Ὡστε ἡ μιμητικὴ ὄντας φαῦλη ζευγαρώνεται μέ κάτι πού εἶναι φαῦλον καί γεννᾷ φαῦλα γεννήματα»¹⁴.

Παρατηρούμε ἐδῶ τὸν ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς μίμησης, ἐπειδὴ ὑποτίθεται ὅτι σχετίζεται μὲ τὴν σεξουαλικότητα καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν. Τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο εἶναι ἐκεῖνο τῆς νόησης καὶ τῆς λογικῆς :

«Δέν εἶναι λοιπὸν ἀλήθεια ὅτι αὐτὸ πού μᾶς προστάζει νὰ φέρνωμε ἀντίδραση εἶναι ὁ λόγος καὶ ὁ νόμος καὶ ὅτι αὐτὸ πού μᾶς τραβᾷ πρὸς τίς λῦπες δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μονάχα τὸ πάθος ; Ὅταν ὁμοῦς παρουσιάζονται μέσα στὸν ἄνθρωπο σχετικὰ μὲ τὸ ἴδιο πρᾶγμα σύγχρονα δύο ὠθήσεις, λέμε ὅτι ἀναγκαστικὰ ὑπάρχουν μέσα του δύο δυνάμεις. Πῶς εἶναι δυνατό νὰ μὴ τὸ εἶπούμε ; Ἡ μιά δέν εἶναι πρόθυμη νὰ ὑποτάσσεται στὸ νόμο ἀκολουθώντας ὅλες τοῦ νόμου τίς ὑποδείξεις ; Πῶς γίνεται αὐτό ; Ὁ νόμος, θαρρῶ, λέει ὅτι τὸ πιὸ καλύτερο ἀπ' ὅλα εἶναι νὰ μένη κανεὶς ὅσο ἡμπορεῖ ἀτάραχος μέσα στίς συμφορὰς χωρὶς νὰ ἀγανακτῆ, ἀφοῦ οὔτε εἶναι φανερό τὸ ἀγαθὸ ἢ τὸ κακὸ πού βγαίνει ἀπὸ αὐτές οὔτε ἐκεῖνος πού παραδίνεται στή στενοχώρια ἔχει νὰ κερδίσει τίποτε οὔτε ὑπάρχει κατιτὶ μέσα στὰ ἀνθρώπινα πού νὰ ἔχη ὑπερβολικὰ μεγάλη σπουδαιότητα καὶ ὅ,τι πρέπει, ὅσο γίνεται γρηγορώτερα, νὰ μᾶς βοηθήσῃ μέσα στίς τέτοιες περιστάσεις κι' αὐτὸ τὸ ἐμποδίζει ἢ λύπη. Ποιὸ εἶναι, εἶπε αὐτός, κατὰ τὴ γνώμη σου τοῦτο τὸ πρᾶγμα ; Τὸ νὰ ἐρευνήσωμε, εἶπα ἐγώ, μὲ τὴ σκέψη μας τὸ τί ἔχει γίνει καὶ τὸ νὰ διευθετήσωμε τὴ συμπεριφορὰ μας ἀπέναντι στήν περίσταση, ὅπως κάνωμε ὅταν ἔχωμε μπροστὰ μας τὸ τί ἔφερε τὸ ριζιμο τῶν κύβων, δηλαδὴ κατὰ τὸν τρόπον ὁποῖον ὁ λόγος χαρακτηρίζει ὡς τὸν κατὰ τὸ δυνατό καλύτερο κοντὰ σ' αὐτὰ καὶ τὸ νὰ μὴ περνᾶμε τὴ ζωὴ μας σκούζοντας χωρὶς νὰ ξεκολλᾶμε ἔπειτα ἀπὸ κάθε μας ἀποτυχία τὰ χέρια μας ἀπὸ τὸ χτυπημένο μέρος, ὡσάν νὰ εἴμαστε μικρὰ παιδιὰ, ἀλλὰ νὰ συνηθίζωμε πάντοτε τὴν ψυχὴ μας νὰ ἀσχοληθῆ ὅσο γίνεται γρηγορώτερα μὲ τὴ γιατριὰ καὶ ἐπανόρθωση τῆς ἀρρώστειας καὶ τοῦ σκοντάματος καὶ νὰ προσπαθοῦμε χρησιμοποιώντας τὴν ἰατρικὴ νὰ ἐξοστρακίζωμε τὴ θρηνωδιά. Ἐνας τέτοιος τρόπος, εἶπε αὐτός, συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στίς περιπέτειες θὰ ἦταν ἀναμφισβήτητα ὀρθότατος. Ἔτσι λοιπὸν, παραδεχόμεστε ὅτι τὸ εὐγενικώτατο τμῆμα τοῦ ἑαυτοῦ μας ἔχει τὴ διάθεση νὰ ἀκολουθῆ πάντοτε τοῦτον τὸ λογισμό»¹⁵.

Στὴ συνέχεια ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὅτι ἡ ποίηση ἐπιδρᾷ στοὺς ἀκροατὲς σάν μαγεία, ὅτι ἡ φιλοσοφία προσφέρεται κατὰ συνέπεια σάν ἐξορκισμὸς καὶ περιγράφει τὸ καθῆκον τοῦ φιλοσόφου :

«Θὰ κάμωμε κι' ἐμεῖς ὅ,τι κάνουν ὅσοι ἦταν κάποτε πεσμένοι σέ ἔρωτα μὲ κάποιον ὅπως ἐκεῖνοι, ὅταν σχηματίζουν τὴ γνώμη ὅτι ὁ ἔρωτας δέν εἶναι ὠφέλιμος, βιάζοντας τὸν ἑαυτὸ τους ξεμακραίνουν ἀπ' αὐτόν, ἔτσι κι' ἐμεῖς ἐξ αἰτίας βέβαια τοῦ ἔρωτα πρὸς τὴν τέτια ποίηση, τοῦ δημιουργημένου μέσα στήν ψυχὴ μας ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση πού μᾶς ἔδωκαν οἱ πολυθέληγτρεις πολιτείες, θὰ ἔχωμε γι' αὐτὴ τὴν καλὴ διάθεση νὰ δειχτῆ ὅσο γίνεται εὐγενικώτατη καὶ ἀληθινώτατη, ὅσον καιρὸ ὁμοῦς δέν ἡμπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ ἐ-

κείνη τήν ἀπολογία, θά τήν ἀκροαζώμαστε λέγοντας ὡσάν προσευχή στόν ἑαυτό μας τό λόγο αὐτό πού ἔχομε ἀναπτύξει καί αὐτόν τόν ἐξορκισμό, παίρνοντας τά μέτρα μας μήπως πέσωμε σέ κείνον τόν ἔρωτα πού ταιριάζει στά μικρά παιδιά καί στόν ὄχλο. Ὅπωςδήποτε καταλαβαίνομε ὅτι δέν πρέπει νά παίρνωμε τήν τέτια ποίηση στά σοβαρά φρονόντας πώς αὐτή ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τήν ἀλήθεια καί εἶναι κατιτί σπουδαῖο, καί ὅτι ὁ ἀκροατής πρέπει νά προφυλάγεται ἀπ' αὐτήν, μήπως φέρει διαταραχή στήν πολιτική κοινότητα πού ἔχει μέσα του, καί πρέπει νά ἔχει ὡς μέτρο γιά τήν ἀρετή του τά ὄσα γιά τήν ποίηση εἶχαμε εἰπωμένα»¹⁶.

Στόν «Φαῖδρο» ὁ Σωκράτης περιγράφει τί ἀποτελεῖ γι' αὐτόν τό πρωταρχικό καθῆκον τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης, ἀφοῦ πρῶτα ἀπορρίπτει, ἐπειδή θεωρεῖ σάν χάσιμο χρόνου, τήν προσπάθεια ρεαλιστικῆς ἐρμηνείας ἑνός μύθου :

«ΦΑΙΔΡΟΣ : Εἶπέ μου ὁμως, Σωκράτη, δέν λέγεται, ὅτι ἀπό κάποιο μέρος ἐδῶ τοῦ Ἰλισσοῦ ὁ Βορέας ἄρπαξε τήν Ὠρείθυια ;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Τό ἀναφέρουν βέβαια.

ΦΑΙΔΡΟΣ : Ἀπό ἐδῶ ἄραγε ; Χαριτωμένα καί καθαρά καί διάφανα φαίνονται τά νεράκια καί κατάλληλα διά νά παίζουν κορίτσια κοντά σ' αὐτά.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ὅχι ἀπό ἐδῶ, ἀλλά παρακάτω περίπου δυό ἢ τρία στάδια ἀπό ὅπου περνᾶμε πρὸς τό ἱερό τῆς Ἄγρας καί κάπου ἐκεῖ εἶναι βωμός τοῦ Βορέου.

ΦΑΙΔΡΟΣ : Δέν πολυκατάλαβα ἄλλά εἶπέ μου, Σωκράτη, γιά τό ὄνομα τοῦ θεοῦ, πιστεύεις ὅτι αὐτός ὁ μῦθος εἶναι ἀληθινός ;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἀλλά ἐάν δέν τά ἐπίστευα, ὅπως οἱ σοφοί, δέν θά ἤμην ἀνόητος ἔπειτα, ἀφοῦ ἐσκέφθην, συνεπέρινα, ὅτι κάποιο φύσημα τοῦ Βοριᾶ τήν ἐσπρωξε κάτω εἰς τούς κοντινοὺς βράχους ἐνῶ ἐπαιξε μέ τήν Φαρμακείαν καί ἀφοῦ λοιπόν ἀπέθανε κατ' αὐτόν τόν τρόπον εἶπαν ὅτι τήν ἄρπαξε (ἢ ἀπό τόν Ἄρειο Πάγο διότι εἶναι καί αὐτή πάλιν ἡ διάδοσις, ὅτι ἀπό ἐκεῖ ἀρπάχθηκε καί ὄχι ἀπό ἐδῶ). Ἐγώ ὁμως, Φαῖδρε, ἔχω τήν γνώμην, ὅτι ἀπό μιάν ἄποψιν ἔχουν αὐτά κάποια χάρι, χρειάζονται ὁμως ἀνθρωπὸν ἰκανό καί φιλόπονο καί ὁ ὁποῖος πάρα πολλά δέν θά ἐπιτύχη ὄχι δι' ἄλλο τίποτε, ἀλλά διότι θά χρειασθῆ ἔπειτα (ἀφοῦ ἐξηγήσῃ τήν ἀρπαγὴν τῆς Ὠρείθυιας) νά ἐξηγήσῃ τήν μορφήν τῶν Ἴπποκενταύρων, καί κατόπιν πάλιν τῆς Χιμαίρας καί θά συρρεύσῃ προσέτι πλῆθος ἀπό τέτοιες Γοργόνες καί Πηγᾶσους καί πλῆθη ἀπό ἄλλα ἀνέκφραστα καί παράξενα τερατολογικῶν φύσεων ἃ ὅποια ἂν κανεῖς μή πιστεύοντάς τα θελήσῃ νά συμβιβᾶσῃ τό καθένα μέ τήν πιθανότητα χρησιμοποιώντας λαϊκὴ σοφία, θά χρειασθῆ πολὺν καιρόν ν' ἀναπαυθῆ. Ἐγώ ὁμως δέν ἔχω καθόλου εὐκαιρίαν δι' αὐτά καί ἡ αἰτία, φίλε μου, τούτου εἶναι τό ἐξῆς δέν ἤμπορῶ ἀκόμη κατὰ τό ἐπίγραμμα τῶν Δελφῶν νά γνωρίσω τόν ἑαυτόν μου ἡμοῦ φαίνεται λοιπόν ἀνόητο νά ἐ-

ξετάζω τά ξένα, ἀφοῦ ἀκόμη δέν ξαίρω αὐτό. Ἐπομένως, ἀφοῦ τά παράτησα αὐτά, πιστεύοντας εἰς ὅ,τι παραδέχονται δι' αὐτά, ὅπως τώρα δά ἔλεγα, δέν ἐξετάζω αὐτά, ἀλλά τόν ἑαυτόν μου, ἐάν εἶμαι κανένα θηρίον πλεον παράξενο καί πλεον μανιακό ἀπό τόν Τυφῶνα, εἴτε ζῶον πλεον ἡμερο καί ἀπλούστερο, τό ὁποῖον φυσικά νά μετέχη ἀπό καμμιά θεία καί λογική μοῖρα»¹⁷.

Στόν «Ἰππία ἐλάσσονα» ὁ Πλάτων γράφει : «... θά μοῦ κάνει περισσότερο καλό ἄν βάλεις τέρμα στήν ἀγνοια τῆς ψυχῆς μου παρά ἄν θεραπεύσεις τό πρόβλημα τοῦ σώματός μου»¹⁸. Ὁ Πλάτων ἐδῶ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀγνοια τῆς ψυχῆς, πού θεραπεύει ἡ φιλοσοφία, εἶναι ἀνάλογη τῆς σωματικῆς ἀρρώστειας. Ἡ μέθοδος, μέ τήν ὁποία θά κατορθώσει ὁ ἄνθρωπος σέ συνάρτηση μέ τόν κόσμο τῶν ἰδεῶν καί τῆς ἀληθινῆς ὑπαρξης νά γνωρίσει τόν ἑαυτό του, εἶναι σύμφωνα μέ τόν Πλάτωνα ὁ διάλογος καί ἡ διαλεκτική. Στούς πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους συναντᾶμε τόν Σωκράτη νά συζητᾶ φιλοσοφικά, νά προσάγει λογικές ἀποδείξεις, νά πείθει, νά δελεάζει μέ τόν τρόπο του, νά γελοιοποιεῖ.

Στόν «Χαρμίδη» ὁ Σωκράτης περιγράφει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πρέπει νά διερευνοῦνται οἱ ἠθικές ἐννοιες, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὀφείλουμε νά σκεπτόμαστε γιά νά βρῆσκουμε τά λάθη μας, τήν ἐκτίμηση τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν πού πρέπει νά κυβερνοῦν τή ζωή μας. Μᾶς χρειάζονται ἠθικές ἐννοιες, καθαρές, οἱ ὁποῖες θά μᾶς ἀποτρέπουν ἀπό τά σφάλματα. Αὐτή εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τοῦ «Χαρμίδη» μαζί μέ τήν διδασκαλία τῆς σχετικῆς μεθόδου. Αὐτή εἶναι ἄλλωστε, καί σέ ἄλλα θέματα, ἡ πρώτη ἐπιδίωξη τῆς μαιευτικῆς. Ἡ ἄλλη, ἐκείνη πού ὀλοκληρώνει τό ἔργο της, εἶναι ἡ ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας. Σ' αὐτή θά ἐπιδοθεῖ ὁ Πλάτων μέ τήν θεωρία τῶν ἰδεῶν, πού τοῦ δίνει τή γενική ἐρμηνεία ὄλων τῶν ζητημάτων. Στόν ἐπίλογο τοῦ «Χαρμίδη»¹⁹ ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ συζήτηση δέν κατέληξε σέ θετικό ἀποτέλεσμα καί ὁ Σωκράτης κατηγορεῖ τόν ἑαυτό του ὡς κακό ἐρευνητή.

Στούς πρώιμους διαλόγους δέν βλέπουμε τόσο τήν περιγραφή μιᾶς γενικῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου, ὅσο τήν ἀπεικόνιση τῶν ἀμφισβητήσεων τοῦ Σωκράτη. Στούς μεσαίους καί μεταγενέστερους διαλόγους ὁ Πλάτων ἀνάπτυξε καί ὀλοκλήρωσε μιά γενική μέθοδο, τή διαλεκτική.

Ἡ διαλεκτική στηρίζεται στόν διάλογο, δέν ταυτίζεται ὁμως μέ αὐτόν. Εἶναι μιά μέθοδος, πού μέ ἐρωτοαποκρίσεις κάνει διαίρεση, ὀρισμό καί κατάταξη σέ κατηγορίες (κατηγοροποίηση). Ὁ Πλάτων ἔκανε τήν τεράστια διαλεκτική του ἐξόρμηση μέ τήν τετραλογία «Παρμενίδης» «Θεαίτητος», «Σοφιστής» καί «Πολιτικός». Ἡ τετραλογία αὐτή σωστά χαρακτηρίστηκε διαλεκτική, γιατί ἐδῶ ὁ Πλάτων χρησιμοποίησε μέ ὄλη τήν τελειότητα τήν πολύτροπη μέθοδο τῆς γνωσιολογικῆς καί ὄντολογικῆς διερευνήσεως. Ἡ μέθοδος αὐτή ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τῆς μαιευτικῆς τοῦ Σωκράτη, πού ὀλοκληρώθηκε μέ τήν ἐνατένιση τοῦ γενικοῦ καί τήν διαίρεση κα-

τά είδη. Ποιά είναι πραγματικά ή βαθύτερη λογική υπόσταση της Πλατωνικής διαλεκτικής ; Αυτό φαίνεται πολύ καθαρά διατυπωμένη στον «Φαῖδρο» :

« Ἡ μία τό νά ἀνάγη τά εἰς πολλά μέρη διασκορπισμένα στοιχεῖα εἰς μίαν γενικήν ἰδέα συνθέτοντάς τα, διά νά καθιστᾶ σαφές καθένα ὀρίζων αὐτό, διά τό ὅποιον κάθε φορά θέλει νά διδάξῃ ». Καί ἡ ἄλλη μέθοδος εἶναι «τό νά ἡμπορῇ κανεῖς νά ἀναλύῃ εἰς τά εἶδη τῆς (τήν γενικήν ἐννοίαν), εἰς τάς φυσικάς τῆς διαρθρώσεις, καί νά μὴ ἐπιχειρεῖ νά θραύῃ κανένα μέρος...»²⁰. Κατά τόν Πλάτωνα λοιπόν εἶναι δυσπόστατη ἡ διαλεκτική μέθοδος. Ἡ μία λογική ἐνέργεια εἶναι ἡ συνοπτική σύλληψη τῶν μερικῶν σέ μία ἐννοία, σέ μία «ἰδέα». Ἡ ἄλλη λογική ἐνέργεια εἶναι ἡ διαίρεση σέ «εἶδη»²¹.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Πλάτων ὡς προσόν τοῦ διαλεκτικοῦ ἀναγνωρίζει τήν ἰκανότητα νά διακρίνει τίς ὑφιστάμενες μορφολογικές ποικιλίες, πού ὑπάρχουν στόν πραγματικό κόσμο, καί νά τίς ἀναγάγει σέ ἐνιαῖο καί ὁλοκληρωμένο σύνολο χωρίς νά παραβλέπει τίς μεταξύ τους διαφορές.

Ἡ διαλεκτική προϋποθέτει τή διατύπωση ὑποθέσεων, πού τίς χρησιμοποιεῖ κανεῖς ὡς βάση γιά νά προχωρήσει μετά στά συμπεράσματα πού βγαίνουν ἀπ' τίς ὑποθέσεις, καί στή συνέχεια νά προσδιορίσει, ἐάν οἱ ὑποθέσεις αὐτές ὀδήγησαν σέ ἀντιφάσεις. Ἄν καταλήγουν σέ ἀντιφάσεις τότε πρέπει νά ἐπαναξετάσουμε τίς ὑποθέσεις καί νά τίς ἀπορρίψουμε ἢ νά τίς τροποποιήσουμε, ὥστε νά ἀκολουθήσουμε μία ἄλλη πορεία.

Ἡ διαλεκτική διαφέρει ριζικά ἀπό τόν διάλογο κυρίως στό ὅτι ὁ διάλογος στηρίζεται πολύ σέ μερικές τεχνικές τῆς ρητορικῆς, ὅπως π.χ. τήν πειθώ, τήν παραπλάνηση, τήν ἐνθάρρυνση παραλόγων φόβων καί τήν προσπάθεια γιά ταύτιση μέ τόν ὁμιλητή. Ἡ διαλεκτική ἔχει σκοπό νά ἀνακαλύψει τήν ἀλήθεια καί ὄχι νά πείσει ἢ νά δελεάσει. Ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν «ἐριστική», τήν τέχνη τῆς προφορικῆς φιλονεικίας, πού ἀποσκοπεῖ νά ἐπιβληθεῖ στά ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου :

« ΜΕΝΩΝ : Γιάτί σχῆμα κατά τόν ὀρισμό σου εἶναι αὐτό πού τό ἀκολουθεῖ πάντα χρώμα. Πάει καλά ἄν ὁμως κάποιος εἰπῇ ὅτι δέν ξέρει τί εἶναι χρώμα, ἀλλά βρίσκεται στήν ἴδια ὅπως καί γιά τό σχῆμα ἀπορία, τί ἀπάντηση νομίζεις ὅτι θά τοῦ ἔχῃς δώσει ;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Τή σωστή, νομίζω ἄν αὐτός πού ἐρώτησε ἦταν κανένας ἀπό τούς σοφούς καί ἐριστικούς καί φιλονεικούς, θά τοῦ ἔλεγα : "ἐγώ εἶπα ὅ,τι εἶχα νά πῶ δουλειά δική σου, ἄν δέν τά λέγω σωστά, νά πάρῃς τό λόγο καί νά ἐλέγῃς". Ἄν ὁμως, ὅπως ἀκριβῶς ἐγώ καί σύ τώρα, ὄντας φίλοι ἔχουν τήν διάθεση νά κουβεντιάζουν, τότε θά πρέπει νά ἀπαντοῦν κάπως πῶς μαλακά καί μέ τρόπο πού ταιριάζει περισσότερο στή συνομιλία. Καί ὁ τρόπος αὐτός εἶναι, νομίζω, ὄχι μόνο νά ἀπαντᾷς τά ἀληθινά, μά καί ἡ ἀπάντηση νά γίνεται μέσον ἐκείνων πού ἐκεῖνος πού ἐρωτᾷ δέχεται ὅτι ξέρει. Θά

προσπαθήσω λοιπόν και εγώ έτσι να σου απαντήσω»²².

Ο Πλάτων πιστεύει ότι, όταν κάποιος ασχοληθεί σοβαρά με την διαλεκτική, θα θυμώσει με τον εαυτό του και θα γίνει καλόκαρδος απέναντι στους άλλους :

«ΞΕΝΟΦΩΝ : Γιά να διώξουνε λοιπόν από τά μυαλά τών ανθρώπων αυτή τή δοκησιοσοφία καταπιάνονται μ' άλλον τρόπο.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Μέ ποιόν ;

ΞΕΝΟΦΩΝ : Νά! Βάζουν ερωτήματα γιά κείνα τά ζητήματα, όπου νομίζουνε μερικοί πώς λένε κάτι, ενώ δέ λένε τίποτα. Κι' έπειτα εύκολα εξελέγχουνε τίς γνώμες τών ανθρώπων αυτών, αφού είναι σφαλερές. Τίς γνώμες αυτές τίς συνάγουνε σά συμπεράσματα τής συζήτησης και τίς βάζουνε τή μιá κοντά στήν άλλη, κι έπειτα τίς συγκρίνουνε και δείχνουν όλοφάνερα, πώς ταυτόχρονα γιά τά ίδια πράματα, γιά τίς ίδιες σχέσεις και από τήν ίδιαν άποψην αντίφασκουν οι ίδιοι μέ τόν εαυτό τους. Και κείν' οι άνθρωποι βλέποντας τά χάλια τους θυμώνουνε μέ τούς εαυτούς τους και γίνονται άρνάκια μπροστά στους άλλους και μ' αυτό τόν τρόπον άπολυτρώνουντ' από τίς μεγάλες κι επίμονες πλάνες, πού έχουνε γιά τόν εαυτό τους, και ή άπολύτρωση αυτή και στόν άκροατή παρέχει τήν πιό μεγάλην εύχαρίστηση και σ' εκείνον, πού πάσχει, τήν πιό σίγουρη θεραπεία. Γιατί, αγαπητέ μου νέε, όπως οι γιατροί, πού γιατρεύουνε τά σώματα, πιστεύουνε, πώς τό σώμα δέν μπορεί να ώφεληθει από τή τροφή, πού του δίνουμε, πριν να βγάλουμ' από μέσα του κάθε τι πού είν' εμπόδιο, τό ίδιο στοχάστηκαν κι εκείνοι, πού επιχειρούν τόν ψυχικό καθαρισμό και γιά τήν ψυχή, πώς δέν μπορεί δηλαδή να ώφεληθει από τά μαθήματα, πού τής προσφέρουμε, πριν να διώξει κανείς τίς σφαλερές γνώμες πού είν' εμπόδιο γιά τήν άληθινή μάθηση, εξελέγχοντας εκείνον, πού θέλει κανείς να διδάξει, και κάνοντάς τον να ντραπεί γιά τίς πλάνες του και καθαρίζοντάς τον έτσι, πού να πιστεύει στό έξής πώς γνωρίζει μόνο εκείνα, πού άληθινά γνωρίζει και τίποτα περισσότερο.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Αυτός είναι χωρίς άλλο ό πιό καλός κι ό πιό στοχαστικός τρόπος»²³.

Αυτού του είδους ή άναστάτωση είναι άπαραίτητο στοιχείο μιās γνήσιας άλλαγής :

«Άπεναντίας, είπα εγώ, όποιος έχει νοϋ ήμπορεί να θυμηθῆ ότι στά μάτια συμβαίνουν από δυό αίτίες διπλές διαταραχές' όταν μεταφέρονται από τό φώς στό σκότος, και από τό σκότος στό φώς. Νομίζοντας λοιπόν ότι τό ίδιο συμβαίνει και μέ τήν ψυχή δέν θα ξεσπάση σε άκαταλόγιστο γέλοιο, κάθε φορά πού βλέπει μιá ψυχή να τά έχει χάσει και να μή ήμπορη να διακρίνη καθαρά κάτι, αλλά θα κοιτάζη γιά να ιδῆ αν φερμένη από ζωή φωτεινότερη ενεκα έλλειψης έθισμού έχει χάσει τήν όξυδέρκειά της, ή, επειδή από μεγαλύτερη άμάθεια προχωρεί σε φωτεινότερη περιοχή, κάτι τό λαμπρότερο κάνει

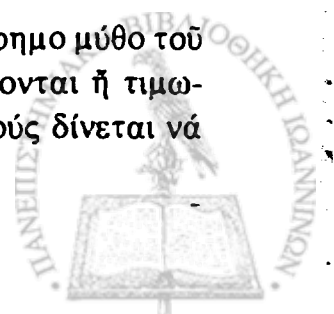
τά μάτια της νά πλημμυρίσουν από μαρμαρυγή και έτσι πιά τή μιά θά τήν καλοτυχήση γιά τό πάθημά της και γιά τή ζωή της, ενώ γιά τήν ἄλλη θά αισθανθῆ ἔλεος· και ἄν ἤθελε μ' αὐτή νά γελαῖ, θά ἦταν τό γέλοιο του ὀλιγώτερο καταγέλαστο ἀπό τό γέλοιο πού κάνει ὁποῖος περιγελαῖ τήν ψυχή πού εἶναι πεσμένη ἀπό τό ἐπουράνιο φῶς. Λές, εἶπε, πολύ μετρημένα πράγματα.

IV. Πρέπει λοιπόν, εἶπα, ἄν τά προηγούμενα εἶναι ἀληθινά, νά σχηματίσωμε ἐμεῖς γιά τό ζήτημα αὐτό μιάν ἀντίληψη ὡσάν τήν ἀκόλουθη· ἡ παιδεία δέν εἶναι ὅπως τήν παριστάνουν ὅτι εἶναι μερικοί μέ τίς ὑποσχέσεις τους. Λένε δά, θαρρῶ, ὅτι ἡ ἀφεντιά τους βάζουν μέσα στήν ψυχή, πού ἐπιστήμη μέσα της δέν εἶχε, ἐπιστήμη, ὡσάν νά βάζουν μέσα στά τυφλά μάτια ὄψη. Αὐτό βέβαια, εἶπε, τό λένε. Ἡ τωρινή μας ὁμως συζήτηση, εἶπα ἐγώ, δείχνει ὅτι πρέπει αὐτή τή δύναμη πού ἔχει ὁ καθένας μέσα στήν ψυχή του και τό ὄργανο πού κάνει δυνατή στόν καθένα τή γνώση, ὡσάν αὐτό νά ἦταν μάτι μὴ δυνάμενο ἀλλοιῶς νά περιστραφῆ πρὸς τήν περιοχή τοῦ φωτός ἀπό τήν περιοχή τοῦ σκότους ἄν δέν στραφῆ και ὀλόκληρο τό σῶμα, νά τήν περιστρέψωμε ἔτσι ἀκριβῶς μαζί μέ ὄλη τήν ψυχή ἀπομακρύνοντάς την ἀπό τήν περιοχή τῆς γένεσης, ἕως ὅτου ἀποκτήσῃ τή δύναμη νά ὑποφέρῃ τή θέα τοῦ ὄντος και τῆς φωτεινότητος τοῦ ὄντος περιοχῆς· αὐτή δά ἡ περιοχή λέμε πῶς εἶναι τό ἀγαθόν· δέν εἶναι ἔτσι ; Ναί. Ἡ παιδεία λοιπόν, εἶπα ἐγώ, θά εἶναι τέχνη τῆς περιαγωγῆς τούτου τοῦ ὄργάνου, μέθοδος γιά νά γίνῃ εὐκολώτατη και ἀποτελεσματικώτατη ἢ μεταστροφή, ὄχι γιά νά δημιουργηθῆ μέσα στό ὄργανο ἢ ὄραση ἀπεναντίας, ἐπειδή ἔχει αὐτό τό ὄργανο τό προτέρημα τούτο, χωρίς ὁμως οὔτε τήν ὀρθή νά ἔχη κατεύθυνση οὔδέ νά ἔχη τά βλέμματά του ἐστραμμένα ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε, χρέος τῆς τέχνης αὐτῆς εἶναι νά μηχανευθῆ πῶς θά γίνῃ ἡ στροφή»²⁴.

Ἐδῶ διαβλέπουμε τήν προσπάθεια τοῦ Πλάτωνα νά καταστήσει τήν φιλοσοφία μία μέθοδο θεραπείας κατά τῆς ἀγνοίας και τῆς συγχύσεως. Τόν Πλάτωνα ἀπασχολεῖ συνεχῶς ἡ ἰσορροπία μεταξύ συναισθήματος και διάνοιας. Γράφει στήν «Πολιτεία» ὅτι ἡ διαλεκτική «χτυπάει στό κεφάλι (σέ μεθάει), γι' αὐτό και ὁ νέος πρέπει νά τήν παίρνει μέ δόσεις»²⁵. Και στόν ὑπόλοιπο κόσμο ὁ ἀληθινός φιλόσοφος μοιάζει μέ τρελλό :

«Ὅποιος λοιπόν ἄνθρωπος δύναται νά μεταχειρισθῆ σωστά αὐτάς τάς ἀναμνήσεις, ἐπειδή μυεῖται ἀδιαλείπτως εἰς τά μυστήρια τῆς τελειότητος, μόνος αὐτός γίνεται πραγματικά τέλειος· ἐπειδή δέ ἀπομακρύνεται ἀπό τάς ἀνθρωπίνας ἀσχολίας και ἐπειδή προσεγγίζει πρὸς τό θεῖο, συμβουλευέται μέν ἀπό τούς πολλούς, ἐπειδή νομίζουν, ὅτι ἐσάλεψεν ὁ νοῦς του, χωρίς ὁμως νά φαίνεται ἐνθουσιάζει τούς πολλούς»²⁶.

Τό δέκατο βιβλίο τῆς «Πολιτείας» τελιώνει μέ τόν περίφημο μῦθο τοῦ Ἡρός, πού ἀναφέρεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀνταμείβονται ἢ τιμωροῦνται οἱ ψυχές μετά τόν θάνατο και στήν εὐκαιρία πού τούς δίνεται νά

διαλέξουν τις ζωές που θά κάνουν στις επόμενες μετεμψυχώσεις τους. Όλες οι ψυχές, εκτός από εκείνη του Όδυσσέα αδυνατούν να διαλέξουν μία ψυχή, που να είναι ουσιαστικά καλύτερη από την προηγούμενή της. Αντίθετα διάλεξαν ζωές που να αποτελούν επανάληψη της προηγούμενης δυστυχίας τους. Ο Αίας διάλεξε να γίνει λιοντάρι, ο Θαρσίτης ο γελωτοποιός γίνεται πιθηκος. Μόνον ο Όδυσσέας διάλεξε τη μοίρα ενός ήσυχου και άσημου ιδιώτη. Βλέπουμε εδώ ότι ο Πλάτων είχε αντιληφθεί την ψυχαναγκαστική επανάληψη (Compulsion to Repeat, Repetition Compulsion).

Ο μύθος του Ήρος έρχεται να επιβεβαιώσει την αδυναμία του ανθρώπου να καταλάβει το παρελθόν του, ώστε να μπορέσει να επιφέρει κάποια αλλαγή στην ζωή του. Ο Πλάτων λέει ότι μόνον η φιλοσοφία μπορεί να επιτρέψει στον άνθρωπο να ξεφύγει από τον αιώνιο κύκλο της άκαρπης επανάληψης του παρελθόντος του.

Στό *The Language of Psycho-Analysis* των Laplanche και Pontalis, στον όρο *Compulsion to Repeat*, σημειώνονται τά εξής :

«I. Στό επίπεδο της συγκεκριμένης ψυχοπαθολογίας, ή ψυχαναγκαστική επανάληψη (*Compulsion to Repeat*) είναι μία ανεξέλεγκτη διαδικασία, που έχει τις ρίζες της στό άσυνειδητο. Ός αποτέλεσμα της δράσης της, τό άτομο εμπλέκεται έσκεμμένα σέ δυσάρεστες καταστάσεις, επαναλαμβάνοντας κατά τόν ίδιο τρόπο κάποια παλιά έμπειρία χωρίς να θυμάται τό πρωτότυπο. Αντίθετα, έχει τήν έντονη έντύπωση, πώς ή κατάσταση καθορίζεται από τις έκάστοτε περιστάσεις.

II. Γιά να έπεξεργασθεί τήν θεωρία της ψυχαναγκαστικής επανάληψης, ο Freud τήν διαπραγματεύεται ως ένα αυτόνομο παράγοντα, που δέν μπορεί σέ τελική ανάλυση να αναχθεί σέ ένα δυναμικό συγκρούσεων, τό όποιο να περικλείεται έντελώς από τήν άλληλεπίδραση μεταξύ της άρχης της ήδονής και της άρχης της πραγματικότητας. Παρουσιάζεται, σέ τελική ανάλυση, ως ή έκφραση του γενικότερου χαρακτήρα τών ένστίκτων, δηλαδή της συντηρήσεως τους»²⁷.

Ο Freud διαπραγματεύθηκε τήν ιδέα της ψυχαναγκαστικής επανάληψης στό έργο του «*Beyond the Pleasure Principle*» (1920), όπου επαναξιολογεί τις πιο βασικές έννοιες της θεωρίας του, όπως τήν άρχή της ήδονής (*Pleasure Principle*), τά ένστικτα (*Instincts*) και τό ένστικτο του θανάτου (*Death Instinct*).

Έχοντας ύπόψη τόν κεντρικό στόχο της ψυχοθεραπείας, τήν αυτογνωσία, μπορούμε να ύποστηρίξουμε ότι ο Σωκράτης διέβλεψε τή δυνατότητα να έπιτευχθεί μέσω της συνειδητοποιήσεως του «είναι», ο δέ Πλάτων, για τόν ίδιο σκοπό, διατύπωσε τήν θεωρία τών ιδεών μέσω της διαλεκτικής του.

Η έπιθυμία του Πλάτωνα ήταν να αντικαταστήσει τήν ποίηση μέ τήν

φιλοσοφία, γιατί ο φόβος του ήταν οί πολλαπλές ταυτίσεις, πού μπορούσαν νά κάνουν οί άκροατές τῶν ἐπῶν ἢ οί θεατές τῶν δραμάτων. Κατέταξε τό ψυχικό πρόβλημα στήν τάξη τῆς ἀγνοιας, πού ἀπορρέει ἀπό τήν ὑπερβολική δύναμη πού ἔχουν οί ἐνορμήσεις μας νά ὑπερισχύουν τῆς λογικῆς, καί ἔτσι εἴμαστε δέσμοι τῆς ψυχαναγκαστικῆς ἐπανάληψης. Ἔχουμε ἀγνοια τοῦ ἑαυτοῦ μας, λέει ὁ Σωκράτης. Ἡ ἀγνοια τῶν «ἰδεῶν» ἀπαντᾷ ὁ Πλάτων, διευρύνοντας τόν σωκρατικό ὄρισμό.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Πλάτωνος, Ἀπολογία 20e : «ἀνεῖλεν οὖν ἡ Πυθία μηδένα σοφώτερον (Σωκράτους) εἶναι».
2. Ὅ.π., 21d κ.ἐξ.
3. W. Jaeger, *Paideia*, Berlin 1959, II, 74 κ.ἐξ.
4. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα I, 1, 6–12.
5. Πλάτωνος, Ἀπολογία 31d, 40a.
6. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα I, II, 8 : «... ἐπίστευε δέ (ὁ Σωκράτης) τῶν συνόντων ἑαυτῷ τοὺς ἀποδεξαμένους ἄπερ αὐτός ἐδοκίμαζεν εἰς τόν πάντα βίον ἑαυτῷ τε καί ἀλλήλοις φίλους ἀγαθοὺς ἔσεσθαι...».
7. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα III, IX, 14 : « Ἐρομένου δέ τινος αὐτόν (τόν Σωκράτη) τί δοκοῖ αὐτῷ κράτιστον ἀνδρὶ ἐπιτήδευμα εἶναι, ἀπεκρίνατο εὐπραξίαν».
8. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα III, IX, 14 : «Πᾶν μὲν οὖν τοῦναντίον ἔγωγ', ἔφη (ὁ Σωκράτης), τύχην καί πράξιν ἠγοῦμαι...».
9. Freedman, Kaplan and Sadock, *Textbook of Psychiatry/II*, Baltimore 1976, σελ. 890.
10. Πλάτωνος, Πολιτεία 607 B–C (Μετάφραση Κ. Γεωργούλη).
11. Πλάτωνος, Πολιτεία 394 D.
12. Πλάτωνος, Πολιτεία 396 B–C.
13. Πλάτωνος, Ἴων 535 B–E (Μετάφραση Β. Λαούρδα).
14. Πλάτωνος, Πολιτεία 603 B (Μετάφραση Κ. Γεωργούλη).
15. Πλάτωνος, Πολιτεία 604 B–D.
16. Πλάτωνος, Πολιτεία 607 E–608 B.
17. Πλάτωνος, Φαῖδρος 229 B–230 A.
18. Πλάτωνος, Ἴππίας ἐλάσσων.
19. Πλάτωνος, Χαρμίδης 175 B–176 D.
20. Πλάτωνος, Φαῖδρος 265 d–e (Μετάφραση Ν. Ἀχείμαστου).
21. Βλ. καί Πλάτωνος, Φαῖδρος 270 d.
22. Πλάτωνος, Μένων 75 C–D (Μετάφραση Β. Τατάκη).
23. Πλάτωνος, Σοφιστής 230 B–D (Μετάφραση Δ. Γληνοῦ).
24. Πλάτωνος, Πολιτεία 518 A–D (Μετάφραση Κ. Γεωργούλη).
25. Πλάτωνος, Πολιτεία 537 C–539 D.
26. Πλάτωνος, Φαῖδρος 249 C–D (Μετάφραση Ν. Ἀχείμαστου).
27. Laplanche and Pontalis, *The Language of Psycho–Analysis*, London 1973, The Hogarth Press, σελ. 78.

ΤΟ ΔΡΑΜΑ

Ι. ΚΑΘΑΡΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ

Ἡ ἐλπίδα ὅτι ἡ δραματική τέχνη θά μπορούσε νά ἀποτελέσει μία μορφή ψυχοθεραπείας ἔχει μεγάλη ἱστορία, βλέπουμε δέ τήν ἀντανάκλασή της στό πρόβλημα πού ἄρχισε ἀπό τήν ἀρχαιότητα γιά τήν οὐσιαστική ἔννοια τῆς λέξεως «κάθαρση» στόν ὀρισμό τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν τραγωδία. Ἀλλά καί ἀργότερα, στούς διάφορους συγγραφεῖς, συναντᾶμε συστάσεις νά διαβάσει ὁ μελαγχολικός ἄνθρωπος βιβλία καί νά παρακολουθεῖ θεατρικά ἔργα.

Στίς ἡμέρες μας ἔχουμε τό ψυχόδραμα¹, μία μορφή ὁμαδικῆς θεραπείας, πού χρησιμοποιεῖ τήν ψυχοδραματική πράξη καί ἔχει διάφορους τύπους. Στό ψυχαναλυτικό ψυχόδραμα, μέ τόν ἐλεύθερο αὐτοσχεδιασμό τοῦ ἀρρώστου καί τῶν θεραπευτῶν, δημιουργεῖται μία σκηνή, πού τό θέμα της διαλέγει βασικά ὁ θεραπευόμενος ἀπό τό ὑλικό τῶν βιωμάτων του. Τό «παιγνίδι» ἐξελίσσεται, ὅπως τό καθορίζει ὁ θεραπευόμενος, ἀλλά ὁ «σκηνοθέτης» δίνει πολλές φορές ἀπρόβλεπτες νέες κατευθύνσεις.

Τό ψυχόδραμα γεννήθηκε ἐξαιτίας ἑνός τυχαίου συμβάντος. Ὁ σύζυγος μιᾶς τραγωδοῦ, μέλους τῆς ὁμάδας θεατρικοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ τοῦ Μογενο, παραπονέθηκε σ' αὐτόν γιά τήν βάνουση καί χυδαία συμπεριφορά τῆς συζύγου του. Ἡ ἠθοποιός, πού διέπρεπε σέ ρόλους ρομαντικῆς καί τρυφερῆς ἠρωΐδας, συμπεριφερόταν στόν σύζυγό της τελείως ἀντίθετα. Ὁ Μογενο τότε ἄρχισε νά δίνει στήν ἠθοποιό ρόλους κυνικούς καί χυδαίους, τούς ὁποίους δανειζόταν ἀπό τά γεγονότα τῶν ἐφημερίδων. Αὐτό ἀπέτελεσε τήν εὐτυχή ἔμπνευση τοῦ Μογενο, πού τόν ὁδήγησε στήν ἀνάδυση τῶν θεραπευτικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ψυχοδράματος. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἠθοποιοῦ σ' αὐτούς τούς ρόλους ἔμπνέει στόν Μογενο ἕνα δεύτερο βῆμα. Ἐπιβάλλει στό ἀνδρόγυνο ρόλους, πού ἀντιγράφουν τήν καθημερινή συζυγική τους πραγματικότητα, καί ἀκόμα περισσότερο συνεχίζει μέ ρόλους ἔμπνευσμένους ἀπό οἰκογενειακά γεγονότα, ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τά δειρά τους κ.λ.π. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι θεαματικό. Οἱ θεατές ἐνθουσιάζονται ἀπό τόν ρεαλισμό αὐτῶν τῶν σκηνῶν, ἐνῶ τό ἀνδρόγυνο ἐπανεῦρε τήν πρώτη του ἁρμονία.

Στό ἔργο τοῦ Πιραντέλλο «Ἑρρῖκος Δ'» (1922) ἀναφέρεται ἡ χρήση τοῦ θεάτρου ὡς θεραπεία τῆς τρέλλας. Τό κεντρικό πρόσωπο τοῦ δράματος εἶναι ἕνας νέος ἀπό καλή οἰκογένεια, πού κατά τήν διάρκεια μιᾶς ξηφίπης πομπῆς μεταμφιεσμένων πέφτει ἀπό τό ἄλογο του καί κτυπᾶ στόν τράχηλο. Ἀπό τό κτύπημα τρελλαίνεται, σκοτώνει κάποιον καί παραμένει τρελλός γιά εἴκοσι χρόνια. Τό ἔργο ἀρχίζει μέ τήν σκηνή πού οἱ «ἠθοποιοί» ὀργανώνουν τήν σκηνοθεσία μιᾶς νέας παράστασης μέ τήν ἐλπίδα νά βγάλει τόν «Ἑρρῖκο Δ'» ἀπό τήν τρέλλα του, ἀλλά καί τό νέο αὐτό ἔργο καταλήγει σέ ἔγκλημα. Στόν Μογενο καί στόν Πιραντέλλο τό περιβάλλον ἐπιτρέπει στόν ἄρρωστο νά ἱκανοποιήσει τήν ἐπιθυμία του. Στόν «Ἑρρῖκο Δ'» ὁ φόνος ἦταν καί ἡ ἐπιθυμία τῶν «ἠθοποιῶν», οἱ ὁποῖοι ὠθησαν τό «Ἑρρῖκο» σ' αὐτόν.

Ἡ ἀριστοτελική ὁραση «κάθαρση» ἔχει προκαλέσει ἀρκετές διαφωνίες μέχρι σήμερα στήν ἔρευνα σχετικά μέ τό περιεχόμενο του. Ὁ Ἀριστοτέλης στό ὄγδοο βιβλίο τῶν «Πολιτικῶν» (1341b, 40 – 42) δηλώνει ὅτι ἐξηγεῖ τήν «κάθαρση» στά «Περί Ποιητικῆς» βιβλία του. Ἐντούτοις στό κείμενο τῆς «Ποιητικῆς» πού μᾶς σώθηκε, μιά καί μόνη φορά μεταχειρίζεται αὐτή τήν λέξη στόν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας :

«Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καί τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἐκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίαις, δρώντων καί οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καί φόβου περαίνουσα τήν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν· λέγω δέ ἡδυσμένον μέν λόγον τόν ἔχοντα ρυθμόν καί ἀρμονίαν καί μέλος, τό δέ χωρὶς τοῖς εἶδεσι τό διά μέτρων ἕνια μόνον περαίνεσθαι καί πάλιν ἕτερα διά μέλους»².

«Τραγωδία λοιπόν εἶναι μίμησις πράξεως σοβαρᾶς καί τελείας (καθ' ἑαυτήν), ἡ ὁποία ἔχει (ἀρκετόν) μέγεθος, διά λόγου ἡδυσμένου μέ χωριστά ἕκαστον εἶδος (ἡδύσματος) εἰς τά (διάφορα) αὐτῆς μέρη, καί διεξαγομένη διά δράσεως καί οὐχί δι' ἀπαγγελίας, ἐπιτυγχάνουσα διά τοῦ ἐλέου καί τοῦ φόβου (πού διεγείρει) τήν κάθαρσιν τῶν τοιούτων (οἰκτρῶν καί φοβερῶν) παθημάτων. Ἐννοῶ δέ ἡδυσμένον λόγον μέν τόν ἔχοντα ρυθμόν καί ἀρμονίαν καί μέλος, τό δέ χωριστά δι' ἐκάστου εἶδους ἔννοῶ, ὅτι τινά μόνον διά μέτρων διεξάγονται καί ἄλλα πάλιν διά μέλους»³.

Ἀποσαφηνίζει πῶς κάτω ὁ Ἀριστοτέλης : «ὁ μέν γάρ περί τόν ἀνάξιον ἔστι δυστυχοῦντα, ὁ δέ περί τόν ὁμοιον, ἔλεος μέν περί τόν ἀνάξιον, φόβος δέ περί τόν ὁμοιον»⁴. «Διότι ὁ μέν στρέφεται πρός τόν ἀναξίως δυστυχοῦντα (ἀγαθόν), ὁ δέ περί τόν ὁμοιον ἡμῶν, περί τόν ἀναξιοπαθοῦντα μέν ὁ οἶκτος, περί τόν ὁμοιον δέ ὁ φόβος»⁵. Καί συμπληρώνει τόν ὀρισμὸ προσθέτοντας : «ἔστι δέ κατά τήν διάνοιαν ταῦτα, ὅσα ὑπό τοῦ λόγου δεῖ παρασκευασθῆναι μέρη δέ τούτων τότε ἀποδεικνύναι καί τό λύειν καί τό πάθη παρα-

σκευάζειν, ὄϊον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργήν καί ὅσα τοιαῦτα, καί ἔτι μέγεθος καί μικρότητα»⁶. «Εἶναι δέ σχετικά πρὸς τὴν διάνοιαν ταῦτα, ὅσα διὰ τῆς γλώσσης πρέπει νὰ παρασκευασθοῦν. Μέρη δέ τούτων εἶναι ἡ ἀπόδειξις καί ἀναίρεσις (ἐπιχειρημάτων) καί ἡ διέγερσις παθῶν, ὄϊον ἔλεου ἢ φόβου ἢ ὀργῆς καί ὅσα τοιαῦτα, καί προσέτι ἡ μεγαλοποίησις καί μικροποίησις (τῶν πραγμάτων)»⁷. Ἐπίσης προσθέτει στὸν θυμὸν καί τὸν ἐνθουσιασμόν : «ὁμοίως δέ καί τὰ μέλη τὰ καθαρτικά παρέχει χαρὰν ἀβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις»⁸.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν τραγωδία, ὅτι προκαλεῖ «κάθαρση μέσα ἀπὸ τὴν συμπόνοια καί τὸ φόβον», κατέληξε νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ περισσότερο ἀμφισβητούμενα κομμάτια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας. Οἱ δέκα λέξεις, πού ἀποτελοῦν αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα, κατέληξαν νὰ εἶναι τὸ σημεῖο προβολῆς τῶν ἰδεῶν, πού ταιριάζουν στοὺς συγγραφεῖς δλων τῶν ἐποχῶν, πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα. Ἐκεῖνο πού θὰ ἤθελε νὰ πεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πιθανόν νὰ μὴ τὸ μάθουμε ποτέ, καί τοῦτο διότι ἐνῶ σχεδὸν τὴν κάθε φράση αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ τὴν ἐπεξηγεῖ διεξοδικά σὲ ἰδιαίτερη παράγραφο (βλ. τὰ κείμενα πού ἀναφέρθηκαν πρὸς ἄνω), γιὰ τὴν «κάθαρση» δέν μᾶς λέει τίποτε. Τοῦτο καί ἄλλες ἐνδείξεις⁹ μᾶς κάνουν νὰ ὑποθέτουμε ὅτι δέν μᾶς σώθηκε ὀλόκληρη ἡ «Ποιητικὴ» του, ἀλλὰ ἓνα μέρος τῆς μόνο, ἐκεῖνο ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τὰ δύο εἶδη τῆς «σπουδαίας» ποίησης, τὸ ἔπος καί τὴν τραγωδία. Τὸ ἄλλο μέρος τῆς «Ποιητικῆς», ὅπου κατὰ τὸ διάγραμμά του θὰ ἐξετάζε τὰ δύο παράλληλα εἶδη τῆς «φαύλης» ποίησης, τὴν ἰαμβικὴ καί τὴν κωμωδία, χάθηκε ἀπὸ πολὺ νωρίς, καί ἔτσι δέν ἔχουμε σήμερα ὀλόκληρο τὸ ἔργο. Σ' αὐτὸ τὸ χαμένο μέρος ἢ στὸ διάλογό του «περὶ ποιητῶν», πού μόνο ἀποσπάσματά του μᾶς ἔχουν σωθεῖ¹⁰, θὰ ἐξηγοῦσε ἴσως ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐννοια τῆς «καθάρσεως»¹¹. Ἔτσι τὸ ζήτημα, πῶς νὰ ἐννοοῦσε ἄραγε τὴν κάθαρση ὁ Ἀριστοτέλης μέσα στὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας, ἔχει πάρει γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς «Ποιητικῆς» διαστάσεις μεγάλου προβλήματος καί γιὰ τὴν λύση του ἔχουν ἀκουστεῖ ὡς τώρα πολλές καί διάφορες γνώμες.

Στοὺς χρόνους τῆς Ἀναγέννησης ἐπικρατοῦσε ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ κάθαρση ἔχει νόημα ἀποκλειστικὰ ἠθικό. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς σχολιαστὲς τοῦ κειμένου (Robortello, Vettori, Castelvetro) ὑποστήριζαν ὅτι τὸ τραγικὸ θέαμα γεμίζει τὴν ψυχὴ τοῦ θεατῆ φόβον καί οἶκτον καί ἔτσι τὸν ἐξοικειώνει μὲ τὰ «φοβερά καί ἐλεεινά», τὸν δυναμώνει καί τὸν κάνει ἱκανὸ νὰ κυριαρχήσει καί νὰ ὑπερνικήσει στὴν πρακτικὴ ζωὴ τίς ψυχικὲς ἀδυναμίες αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Χριστιανικότεροι (δέν μποροῦσαν νὰ θεωρήσουν τὸ δέος καί τὸν ἔλεον ψυχικὲς ἀδυναμίες) οἱ Γάλλοι ἐρμηνευτὲς τοῦ 17^{ου} αἰῶνα (Chapelain, Godeau, Scudéry) ἐρμηνεύουν τὴν κάθαρση λέγοντας ὅτι μὲ τὴν τραγωδία παιδεύεται ἡ ψυχὴ σὲ δύο ὠφέλιμα πάθη, στὸ φόβον καί στὸν ἔλεον, καί ἔτσι ἀπολυτρώνεται ἀπὸ τὰ ἐπικίνδυνα

πάθη : τή φιληδονία, τήν ὀργή, τήν ἀλαζονεία καί τά λοιπά¹². Μορφή ὀριστική καί συμφωνότερη πρὸς τήν ἠθική θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη παίρνει ἡ ἠθική ἐρμηνεία τοῦ ὄρου κάθαρση μέ τόν Racine καί ἰδίως μέ τόν Lessing τόν ἐπόμενο αἰώνα. Ὁ Racine στό περιθώριο τοῦ κειμένου τῆς «Ποιητικῆς», πού μεταχειρίστηκε γιά νά μεταφράσει πολλά ἀποσπάσματά της, σημειώνει ὅτι ἡ τραγωδία «καθώς διεγείρει τό φόβο καί τόν οἶκτο, καθαρίζει καί μετριάζει αὐτά τά εἶδη τῶν παθῶν. Δηλ. ἀναδεύοντας αὐτά τά πάθη τοὺς ἀφαιρεῖ ὅ,τι ἔχουν ὑπερβολικό καί ἐλαττωματικό καί τά φέρνει σέ μιὰ κατάσταση μετριασμοῦ σύμφωνη πρὸς τό Λόγο»¹³. Τήν ἀποκατάσταση τοῦ μέτρου, τῆς ἀριστοτελικῆς «μεσότητος», πού ἀποτελεῖ τό κριτήριό τῆς ἀρετῆς, βλέπει στήν κάθαρση τοῦ φόβου καί τοῦ ἐλέου ὁ Lessing¹⁴. Ἡ τραγωδία, λέγει, μᾶς κάνει νά δοκιμάζουμε τό φόβο καί τόν ἔλεο στό βαθμό πού πρέπει καί ἔτσι «μεταμορφώνει» τά πάθη αὐτά, ὅπως καί ὅσα συνδέονται στενά μαζί τους, σέ «διαθέσεις ἐνάρετες».

Ὁ Goethe στό ψυχικό ἀποτέλεσμα πού ἔχει ἡ ἀρχαία τραγωδία δίνει ὄχι τόσο στενά ἠθικό, ὅπως ὁ Lessing, ἀλλά ὑψηλότερο καί πλατύτερο νόημα. «Τό ἀρχαῖο ἐλληνικό δράμα, γράφει, χαρίζει στήν ψυχή μας κάτι σάν ἀνακούφιση, γαλήνη καί εἰρήνευση, γιατί ἀφοῦ μᾶς ταράζει βαθιά ὕστερα μᾶς ἀφήνει ἡρεμους καί γαλήνιους μπροστά στό μυστήριο τῆς θρησκείας καί τοῦ θανάτου – δέν ἐρεθίζει μόνο τά πάθη οὔτε ἀφήνει τό θεατή νά γίνει ἔρμαιο τους, ἀλλά σιγά καί μέ τρόπο τόν φέρνει στήν κατάσταση μιᾶς ψυχικῆς ἰσορροπίας»¹⁵. Καί στόν Eckermann, πού τοῦ ἀναφέρει ὅτι διάβασε τή γνώμη πῶς ἡ ἐλληνική τραγωδία ἔκανε ἀντικείμενό της τό ἠθικό κάλλος, ὁ Goethe ἀπαντᾷ : «Ὁχι τόσο τό ἠθικό, ὅσο τό καθαρά ἀνθρώπινο σ' ὀλόκληρο τό πλάτος του, ἰδιαίτερα μάλιστα πρὸς τή διεύθυνση ὅπου τοῦτο συγκρουόμενο μέ μιάν ὠμή δύναμη καί μ' ἓνα θεσμό μπορεῖ καί γίνεται τραγικό. Σ' αὐτή τή σφαῖρα ἀνήκει βέβαια καί τό ἠθικό, ὡς κύριο μέρος τῆς ἀνθρώπινης φύσης»¹⁶. Τέλος οἱ ρομαντικοί τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου αἰώνα εἶδαν μέσα στήν ἀριστοτελική κάθαρση ἐκείνη τή βαθύτερη λύτρωση πού μέ τόσο πάθος διψοῦσαν οἱ νοσηρά αἰσθηματικοί ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τους, μέ ὅση ἐμπιστοσύνη τήν προσδοκοῦσαν ἀπό τήν Τέχνη. Ἔτσι μέ τόν καιρό πλήθυναν οἱ ἐρμηνεῖες, πού δόθηκαν σ' αὐτό τόν ἱστορικό ὄρο, καί οἱ αἰσθητικοί ἄρχισαν νά τόν μεταχειρίζονται πιά πολύ γιά νά ἐκφράσουν τίς δικές τους ἀντιλήψεις γιά τήν Τέχνη, παρά γιά νά ἀποδώσουν τό πραγματικό ἀριστοτελικό νόημά του. Ἡ σημασία πού δίνουμε στήν κάθαρση τοῦ Ἀριστοτέλη, γράφει ὁ Benedetto Croce, εἶναι «μιὰ ἀνταύγεια τῆς μοντέρνας ιδέας γιά τήν ἀπολυτρωτική δύναμη τῆς Τέχνης»¹⁷.

Κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰώνα σημειώθηκε στοὺς κύκλους τῶν καθαρὰ φιλολόγων ἐρμηνευτῶν ἡ τάση νά ἀναζητηθεῖ ἡ ὀρθή ἐρμηνεία τοῦ ὄρου μέσ' ἀπό τά ἴδια τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη καί

στό πλαίσιο τῶν ψυχοφυσιολογικῶν ιδεῶν τοῦ ἴδιου καί τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἐρμηνεῖα πού δόθηκε, καί πού ἀπό τότε τήν ἀσπάζονται (μέ κάποιες λίγο ὡς πολύ σημαντικές τροποποιήσεις καί συμπληρώσεις) πολλοί ἀπό τοὺς ἐγκυρότερους ἐρμηνευτές τῆς «Ποιητικῆς», εἶναι ἡ λεγόμενη «παθολογική». Τήν ὑποστηρίζουν, περίπου τήν ἴδια ἐποχή καί ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο, ὁ Heinrich Weil καί ὁ Jacob Bernays¹⁸. Στίς γενικές της δμως γραμμές ἦταν γνωστή στοὺς χρόνους τῆς Ἀναγέννησης¹⁹ ἄλλωστε τήν ἔχει προτείνει καί ὁ Γάλλος αἰσθητικός Batteux²⁰ (σύγχρονος τοῦ Lessing).

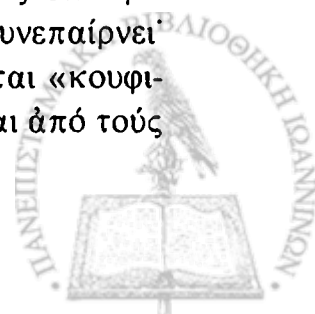
Πρέπει νά σημειωθεῖ, λέγουν οἱ ὁπαδοί αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας, ὅτι ἡ τραγική μίμηση ἐπιτελεῖ μέ τό φόβο καί τόν ἔλεο τήν κάθαρση ὄχι τῶν «παθῶν» γενικά, ἀλλά τῶν «τοιούτων» παθημάτων, ἐκείνων πού ἀναφέρονται ἀμέσως παραπάνω, δηλ. τοῦ φόβου καί τοῦ ἔλεου. Γιά κάθαρση τῶν παθῶν γενικά ὁμιλεῖ ὄχι ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλά οἱ Νεοπλατωνικοί²¹. Πάθη βέβαια εἶναι καί γιά τόν Ἀριστοτέλη ὁ φόβος καί ὁ ἔλεος²², ἀλλά πάθη κατ' ἐξοχήν τραγικά, συναισθήματα δηλ. πού ἡ τραγική τέχνη τό ἔχει στή φύση της νά γεννᾷ μέσα στήν ψυχή τῶν θεατῶν καί μέ τό δικό της τρόπο, δηλ. μέ τήν καλλιτεχνική μίμηση «φοβερῶν» καί «ἐλεεινῶν» πράξεων, νά καθαίρει. Ὁ φόβος καί ὁ ἔλεος – ὅπως γιά τόν Πλάτωνα τά «οἰκτρά» ἢ οἱ «οἰκτοί» καί τά «φοβερά» (Φαῖδρ. 268c, Πολιτεία 387b–c, 605c–607a) – ἀποτελοῦν ζευγάρι καί πάντα παρουσιάζονται μαζί στό στόμα τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅταν ὁμιλεῖ γιά τήν ψυχική ἀπήχηση τῆς τραγωδίας (βλ. Ποιητική 1453b, 10–12). Πρέπει λοιπόν νά περιορίσουμε τό ζήτημα στήν κάθαρση αὐτῶν μόνο τῶν παθῶν, τοῦ φόβου καί τοῦ ἔλεου, καί νά προσπαθήσουμε νά ἐξηγήσουμε πῶς ἐννοεῖ αὐτή τή διεργασία. Κατά τοὺς ὁπαδούς τῆς «παθολογικῆς» ἐρμηνείας πρέπει στό ζήτημα τοῦτο νά δοθεῖ ἡ ἀκόλουθη λύση : Τήν λέξη κάθαρση, πού ἀπαντᾷ συχνά στά συγγράμματά του²³, ὁ Ἀριστοτέλης τήν μεταχειρίζεται σχεδόν πάντα μέ τή σημασία πού εἶχε καθιερώσει ἡ ἀρχαία ἐλληνική ἱατρική παράδοση ἀπό τόν Ἴπποκράτη, δηλ. μέ νόημα φυσιολογικό. Σημαίνει τή φυσική ἢ τεχνητή (δηλ. μέ φάρμακα) ἀπαλλαγὴ τοῦ σώματος ἀπό τήν κακοχυμία, ἀπό τοὺς νοσογόνους χυμούς²⁴. Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι πολύ πρὶν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὁ Γοργίας (Ἐλένης ἐγκώμιον, 8–14) παρομοιάζει τά ψυχικά ἀποτελέσματα τῆς ποίησης μέ τήν ἀποβολή τῶν κακῶν χυμῶν τοῦ σώματος, μέ τήν κάθαρση πού φέρνουν τά φάρμακα. Ὡστε τό νόημα τῆς ἀριστοτελικῆς κάθαρσης δέν εἶναι θρησκευτικό, οὔτε ἠθικό, δέν σημαίνει δηλ. τόν ἐξαγνισμό (Lustration seu Expiatio)²⁵ ἢ τήν ἠθική βελτίωση, τήν ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπό πονηρές διαθέσεις καί τάσεις ἀλλά πρακτικο-ιατρικό. Ἡ τραγική ποίηση, θέλει νά πεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἐνεργεῖ ψυχοθεραπευτικά, καθαρίζει σάν φάρμακο τόν πληθωρικό καί νοσηρό ἔλεο καί φόβο, τά βίαια συ-

ναισθήματα, πού είναι για τήν ψυχή ὅ,τι καί οἱ κακοί, οἱ νοσογόνοι χυμοί για τό σῶμα. Μέ τό τραγικό θέαμα ὁ ἔλεος καί ὁ φόβος ἀποβάλλουν ὅ,τι ὑπερβολικό καί βλαβερό περιέχουν, κι ἔτσι ἔρχεται σάν ἀποτέλεσμα ἡ ἀποκατάσταση τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ἡ εὐεξία τῆς ψυχῆς. Αὐτή τήν ἐξήγηση δίνουν σήμερα στήν ἀριστοτελική κάθαρση ὅλοι σχεδόν οἱ ἐρμηνευτές τῆς «Ποιητικῆς» καί ἐρευνητές τῆς ἀριστοτελικῆς αἰσθητικῆς θεωρίας²⁶. Ὁ W.D. Ross²⁷, ὁπαδός καί αὐτός τῆς ἴδιας ἐρμηνείας, παρατηρεῖ ὅτι σέ μία τέτοια ἐξήγηση μπορεῖ ἄριστα νά συμβιβαστεῖ καί ἡ ἠθική ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὄρου, ὡς ἓνα βαθμό τουλάχιστο : ὁ φόβος καί ὁ ἔλεος μέ τήν κάθαρση χάνουν τά νοσηρά τους στοιχεῖα, παύουν νά εἶναι συναισθηματικές ἀκρότητες καί γίνονται διαθέσεις συμβιβάσιμες μέ τό «χρηστόν ἦθος», ὅπως τό παραδέχεται ἡ ἀριστοτελική ἠθική τῆς μεσότητος.

Ὁ ὀρισμός τοῦ J. Bernays για τήν κάθαρση εἶναι : «Κατάσταση πού μεταφέρεται ἀπό τό σωματικό στό συναισθηματικό πεδίο, για νά δώσει στή θεραπεία τοῦ πάσχοντα τόν τρόπο, μέ τόν ὅποιο ἡ προσπάθεια νά μή γίνεται για νά ἀλλάξει ἢ νά καταπιεσθεῖ τό δυσάρεστο στοιχεῖο, ἀλλά νά διεγερθεῖ καί νά καλλιεργηθεῖ αὐτό, ὥστε νά ἐπιφέρει ἀνακούφιση στόν «πάσχοντα»»²⁸.

Τό κλειδί, λέγει ὁ Bernays, για τή λύση τοῦ αἰνίγματος θά μᾶς τό δώσει τό χωρίο τῶν «Πολιτικῶν» (1341 b 32 – 1342 a 16), ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ για τήν κάθαρση πού ἐπιτελοῦν τά «ἐνθουσιαστικά μέλη». Ἀπλή ἀνάγνωση τοῦ χωρίου τούτου μᾶς πείθει ὅτι ἡ τραγική δέν μπορεῖ νά εἶναι οὐσιαστικά διάφορη ἀπό τή μουσική κάθαρση. Πρέπει, λέγεται ἐκεῖ, νά μεταχειριζόμαστε τή Μουσική «οὐ μιᾶς ἐνεκεν ὠφελείας... ἀλλά πλειόνων χάριν (καί γάρ παιδείας ἐνεκεν καί καθάρσεων... τρίτον δέ πρός διαγωγὴν, πρός ἀνεσί τε καί πρός τήν τῆς συντονίας ἀνάπαυσιν)». Τήν κάθαρση φέρνουν κυρίως οἱ «ἐνθουσιαστικές» μελωδίες· «καί γάρ ἀπό ταύτης τῆς κινήσεως (ἐνν. τοῦ ἐνθουσιασμοῦ) κατοκώχιμοι τινές εἰσιν, ἐκ τῶν δ' ἱερῶν μελῶν ὀρώμεν τούτους, ὅταν χρήσωνται τοῖς ἐξοργιάζουσι τήν ψυχήν μέλεσι, καθισταμένους ὡσπερ ἰατρείας τυχόντας καί καθάρσεως· ταῦτό δὲ τοῦτο ἀναγκαῖον πάσχειν καί τούς ἐλεήμονας καί τούς φοβητικούς καί τούς ὄλως παθητικούς· τούς δ' ἄλλους καθ' ὅσον ἐπιβάλλει τῶν τοιούτων ἐκάστῳ καί πᾶσι γίγνεσθαι τινά κάθαρσιν καί κουφίζεσθαι μεθ' ἡδονῆς· ὁμοίως δέ καί τά μέλη τά καθαρτικά παρέχει χαράν ἀβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις». Ἄς προσέξουμε μέσα σ' αὐτή τήν περικοπή : α) ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει τίς θεραπευτικές ιδιότητες τῶν «ἱερῶν μελῶν», πού κατευνάζουν τό νευρικό παροξυσμό τῶν «κορυβαντιῶντων»²⁹ καί τούς καθησυχάζουν, μέ τό ξέσπασμα καί τό ξεθύμασμα τοῦ πάθους, ἀπό τή «θεία μανία» πού τούς συνεπαίρνει β) ὅτι ἡ κάθαρση ταυτίζεται ἐδῶ μέ τήν «ἰατρεία» καί ἐξηγεῖται «κουφισμός μεθ' ἡδονῆς» καί γ) ὅτι ἡ κάθαρση ὡς ἰατρεία ἐπεκτείνεται ἀπό τούς

ένθουσιώντας στους «*ἐλεήμονας καὶ φοβητικούς* (σαφής ύπαινιγμός στα τραγικά «*παθήματα*») *καὶ τοὺς ὅλως παθητικούς*». Ὄταν συνδυάσουμε αὐτά τὰ δεδομένα, λέγει ὁ Bergnays, θά ἔχουμε τήν ἔρμηνεία τῆς κάθαρσης : ὁ Ἄριστοτέλης, γιός ἰατροῦ καὶ φυσιολόγος ὁ ἴδιος, εἶχε προσέξει τὰ κατευναστικά ἀποτελέσματα τῶν ὀργιαστικῶν τελετῶν, πού εἶχε καθιερώσει ἡ θρησκευτική παράδοση γιά ἐκείνους πού ἔπασχαν ἀπό θρησκευτική ἀλλοφροσύνη : τήν «*ἰατρείαν*» ἔφερναν μέ τό χορό τὰ «*ἐξοργιάζοντα τήν ψυχὴν μέλη*». Ὅτι τίς μανικές διαθέσεις τίς κατευνάζει «*οὐχ ἡσυχία, ἀλλά τούναντιον κίνησις*», τό εἶχε παρατηρήσει καί τό σημειώνει στους «*Νόμους*» (VII 790 e – 791 b) ὁ Πλάτων. Ἐκεῖ δίνει τήν ἐξήγηση ὅτι ἡ ἐξωτερική κίνηση ὑπερνικᾶ τήν ἐσωτερική καί φέρνει τόν ἡσυχασμό : «*Ὄταν οὖν ἐξωθέν τις προσφέρῃ τοῖς τοιοῦτοις πάθει σεισμόν, ἢ τῶν ἐξωθεν κρατεῖ κίνησις προσφερομένη τήν ἐντός φοβεράν οὖσαν καὶ μανικὴν κίνησιν· κρατήσασα δέ, γαλήνην ἡσυχίαν τε ἐν τῇ ψυχῇ φαίνεται ἀπεργασαμένη τῆς περὶ τὰ τῆς καρδίας χαλεπῆς γενομένης ἐκάστων πηδήσεως*». Ἡ ἐξωτερική λοιπόν κίνηση κάνει τοὺς κορυβαντιῶντας «*ὄρχουμένους τε καὶ αὐλωμένους, μετὰ θεῶν, οἷς ἂν καλλιεροῦντες ἕκαστοι θύωσι... ἀντὶ μανικῶν ἡμῖν διαθέσεων ἐξεῖς ἐμφρονας ἔχειν*». Στό ἴδιο φαινόμενο, συνεχίζει ὁ Bergnays, ὁ Ἄριστοτέλης δίνει μιάν ἄλλη, γνωστή ἀπό παλαιὰ (Δημόκριτος), ἰατροφιλοσοφική ἐξήγηση : ὅτι τό ἀποτέλεσμα ἔρχεται μέ τήν ὁμοιοπαθητική θεραπεία, «*ὄμοιον πρὸς τό ὄμοιον*». Τό νοσηρὰ πληθωρικό πάθος ἐρεθιζόμενο ἀπό τὰ «*ένθουσιαστικά μέλη*» ξεσπάει στόν ὀργιαστικό χορό, ξεθυμαίνει καί ἔτσι ἀνακουφίζεται, ἡσυχάζει ἡ ψυχή. Ἡ ἴδια λοιπόν διέγερση, μέ τήν ἐκκένωση πού προκαλεῖ, φέρνει τό ξαλάφρωμα, τήν ἀνακούφιση τῆς ψυχῆς, πού συνοδεύεται ἀπό ἠδονή. Αὐτὴν ἀκριβῶς τήν ἐξήγηση ζήτησε νά ἐπεκτείνει ὁ Ἄριστοτέλης καί στήν ψυχική ἀνακούφιση καί εὐχαρίστηση, πού ἔπειτα ἀπό βίαιες συγκινήσεις προσφέρει στό θεατὴ ἢ τραγωδία μέ τὴ μίμηση «*φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν*» πράξεων : «*ταῦτό δὴ τοῦτο ἀναγκαῖον πάσχειν καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς φοβητικούς καὶ τοὺς ὅλων παθητικούς*». Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τήν κάθαρση φέρνει καί ἡ τραγωδία, ὅπως καί ἡ μουσική. Τό τραγικό δηλ. θέαμα ἐνεργεῖ ὁμοιοπαθητικά : δι' ἐλέου καί φόβου καθαίρει τόν ἔλεον καί τόν φόβον. Διεγείρει αὐτά τὰ ψυχικά παθήματα, γιά νά τοὺς ἀνοίξει διέξοδο νά ξεσπάσουν καί νά ξεθυμάνουν³⁰. Ἔτσι ἡ ψυχή ἐλευθερώνεται ἀπό τό βᾶρος τους καί τό ξαλάφρωμα τῆς δίνει εὐχαρίστηση : «*κουφίζεται μεθ' ἠδονῆς*». Ἡ κάθαρση λοιπόν εἶναι, συμπεραίνει ὁ Bergnays, ἡ «*ἀνακουφιστικὴ ἐκκένωση*» (Erlichternde Entladung)³¹ τοῦ ταραγμένου καί πληθωρικοῦ θυμικοῦ³².

Ὁ Εὐάγγελος Παπανοῦτσος εἰσηγήθηκε τήν «*ἠθικο – αἰσθητική*» ἔρμηνεία. Σύμφωνα μ' αὐτὴν «*ἡ τραγική ποίηση μέ τόν ἔλεο καί φόβο, πού ἔργο τῆς εἶναι νά "παρασκευάζει"* (Ποιητική 1456 α 38) καί νά συνυφαίνει

μέ τήν ύψηλή ήθική καί θρησκευτική διάθεση τής “φιλανθρωπίας” (1452 b 30 κ.έξῆς), καθάριε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ παθήματα. Ἐπομένως κάνει τήν ψυχή νά δοκιμάσει ὄχι τόν κοινό ἔλεο καί φόβο, δηλ. πάθη χωρίς βαθύτερο νόημα, ἄλογα καί ἀπειθάρχητα, πού βρίσκονται συνήθως σέ ἀντίθεση μεταξύ τους καί μέ τήν “ἀμετρία” τους διασποῦν τήν ἐσωτερική ἄρμονία τής ψυχῆς, ἀλλά ἕναν καθαρ- μόνον ἔλεο καί φόβο, συναισθήματα πού πηγάζουν ἀπό τήν σύλληψη ἑνός βαθύτερου ήθικοῦ καί θρησκευτικοῦ νοήματος, δηλ. συγκινήσεις ἀλλοιοποιῶν, πάθη ἔλλογα, “σύμμετρα”, ἑναρμονισμένα καί μεταξύ τους καί μέ τόν ἄλλο ψυχικό “κόσμο”, πού ὄχι μόνο δέν ἐξασθενοῦν τήν ἀντίσταση τοῦ Λόγου στίς παρορμήσεις τῶν ἐνστίκτων, ἀλλά ὑψώνουν τόν ἄνθρωπο σέ μιάν ἀνώτερη συγκινησιακή καί ήθική σφαίρα. Ἔτσι ἡ βαθύτερη χαρά πού τόν κάνουν νά νοιώσει, συμβιβάζεται μέ τόν “χρηστόν ήθος” καί δικαιωματικά ἔχει θέση μέσα στήν πνευματική μας ζωή»³³.

Στίς ἀρχές τής δεκαετίας τοῦ 1890 ὁ Freud, σέ συνεργασία μέ τόν Breuer, χρησιμοποίησαν τόν ὄρο κάθαρση στόν χῶρο τής ψυχανάλυσης γιά νά περιγράψουν καί νά ἐξηγήσουν ἕνα τρόπο ὑπνωτικῆς θεραπείας γιά ὑστερικά συμπτώματα. Ἡ μέθοδος συνίσταται στό νά θυμηθεῖ πρῶτα ὁ ἄρρωστος καί ὑστερα νά ξαναζήσει, ἐνῶ βρίσκεται σέ κατάσταση ὑπνωσης, τίς ἐμπειρίες του καί τίς συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες δημιουργήθηκαν τά συμπτώματά του. Ἡ μέθοδος αὐτή κατέληγε στήν δραματική ἐκδήλωση ὀδυνηρῶν συναισθημάτων, μετά ἀπό τήν ὁποία ὁ ἄρρωστος φαινόταν πώς εἶχε ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά συμπτώματά του. Χαρακτήρισαν λοιπόν αὐτή τή μέθοδο σάν ἐκφόρτιση (Abreaction) ἢ κάθαρση (Catharsis)

Οἱ κύκλοι διανοουμένων τής ἐποχῆς ἐκείνης, στή Γερμανία καί Αὐστρία, εἶχαν κλασική παιδεία καί τόν ὄρο κάθαρση τόν ἐννοοῦσαν ὅπως τόν εὑρίσκαν στά διάφορα βιβλία τής Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς, ὅπου ἡ λέξη κάθαρση χρησιμοποιεῖται γιά νά δηλώσει τήν βίαιη ἀποβολή τῶν βλαβερῶν οὐσιῶν ἀπό τό σῶμα. Ἡ ἀποβολή αὐτή μπορεῖ νά εἶναι αὐτόματη, ὅπως ἡ ἐμμηνόρροια, ἂν πρόκειται γιά φυσιολογικά προϊόντα, ἢ ὅπως ἡ κένωση τοῦ πύου, ἂν πρόκειται γιά παθολογικά προϊόντα, εἴτε τέλος προκλητή, ὅπως ἡ διάρροια, πού προκαλεῖται ἀπό καθαρτικά φάρμακα.

Θά πρέπει τώρα νά περιγράψουμε τήν περίπτωση τής ἄρρωστης Anna O., πού ἦταν καί τό ἀντικείμενο τής μελέτης, πάνω στή ὁποία ὁ Freud καί ὁ Breuer χρησιμοποίησαν τόν ὄρο κάθαρση. Ὁ Breuer εἶχε παρακολουθήσει τήν περίπτωση τής Ἄννας O. κατά τήν περίοδο 1880 – 1882 καί εἶχε συζητήσει γι' αὐτήν μέ τόν Freud³⁴. Τό πραγματικό της ὄνομα μᾶς τό ἀποκάλυψε ὁ Ernest Jones στό ἔργο του «The life and work of Sigmund Freud», τό 1953. Λεγόταν Bertha Pappenheim (1859 – 1936), ἦταν Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς καί ἀνῆκε στίς περισσότερο ὄνομαστές οἰκογένειες τής Αὐστρίας.

Ήταν έλκυστική, έξυπνη, πολύ μορφωμένη, ζούσε σχεδόν απομονωμένη στο σπίτι της και της άρεσε νά διηγείται στον έαυτό της ατέλειωτες ιστορίες, πού τίς άποκαλούσε «τό ιδιωτικό της θέατρο». Παρουσίαζε νευρικό βήχα, συγκλίνοντα στραβισμό μέ διπλωπία, μετρίας έντασης παράλυση τών μυών του τραχήλου, σύσπαση και άναισθησία του δεξιού βραχίονα. Είχε τήν ψευδαίσθηση ότι ένα μαύρο φίδι πήγαινε έρποντας για νά δαγκώσει τον πατέρα της, πού τον άγαπούσε παράφορα. Όλα τά πιό πάνω συμπτώματα παρουσιάσθηκαν τήν εποχή πού περιποιόταν τον πατέρα της, ό όποιος τελικά πέθανε. Ό Breuer παρατήρησε μίαν άλλοίωση τής προσωπικότητάς της, δηλαδή δύο χωριστές καταστάσεις συνείδησης, πού ή μία διαδεχόταν τήν άλλη κατά τρόπο άπρόβλεπτο. Στην πρώτη, τή φυσιολογική κατάσταση, άναγνώριζε τό περιβάλλον της, άνησυχούσε για τήν ύγεια της και ή συμπεριφορά της ήταν κανονική. Στη δεύτερη κραύγαζε, ήταν δύστροπη, φιλόνηκη, άνυπόφορη και έπιθετική. Ή μετάβασή της από τή μία κατάσταση στην άλλη, ή άλλαγή δηλαδή τής προσωπικότητάς της, συνέπιπτε μέ μία φάση αϋτουπνωσης, πού στή διάρκειά της γινόταν όμιλητική και διηγίόταν μέ λεπτομέρειες τά δυσάρεστα γεγονότα τής ήμέρας και τίς τρομερές όπτικές της ψευδαισθήσεις, πού τήν βασάνιζαν. Έπειτα από κάθε διήγηση, σέ κατάσταση προκλητής ύπνωσης, αισθανόταν καλύτερα. Ή Anna O., στην περίοδο τής πάθησής της, χρησιμοποιούσε μόνο τήν άγγλική γλώσσα και άποκαλούσε τή διαδικασία αϋτή «chimney sweeping» (καπνοδοχοκαθάρισμα), τής έδινε δηλαδή μία καθαρά πρωκτική σημασία. Ή ιδέα, λοιπόν, τής ψυχικής κάθαρσης είναι δική της έφεύρεση και ό Breuer τήν καθιέρωσε άργότερα έπηρεασμένος προφανώς από τή μονογραφία του Jacob Bernays (1880) για τήν Άριστοτέλεια θεωρία του Δράματος.

Ό Freud, τό 1895, όταν δημοσίευσε μαζί μέ τον Breuer τό βιβλίο του "Studies on Hysteria", είχε άρχισει νά άμφιβάλλει για τήν άποτελεσματικότητα τής κάθαρσης ως συναισθηματικής εκφόρτισης (Abreaction). Ή τεχνική τής ψυχανάλυσης, πού ανέπτυξε άργότερα, πολύ λίγο βασιζόταν στην εκφόρτιση τών παθογενετικών συναισθημάτων. Ό Freud αναπτύσσοντας βαθμιαία τήν ψυχαναλυτική του σκέψη κατάλαβε ότι τά άτομα πού ύποφέρουν από ύστερικά συμπτώματα είχαν ύποστει ψυχοτραυματικά γεγονότα, πού τά είχαν άπωθήσει μαζί μέ τά συναισθήματα πού προκαλούσαν. Κάτω από έπήρεια τής ύπνώσεως τά γεγονότα αϋτά και τά συναισθήματα έρχονταν στην έπιφάνεια, στο συνειδητό, διά μέσου τής άρσεως του μηχανισμού τής άπωθήσεως και γινόταν εκφόρτιση (Abreaction) αϋτών τών συναισθημάτων.

Ό Freud βάσισε όλη του τήν θεωρία στο γεγονός ότι τά σημαντικά γεγονότα, πού προκαλούν τήν ψυχική άρρώστεια, βρίσκονται άπωθημένα

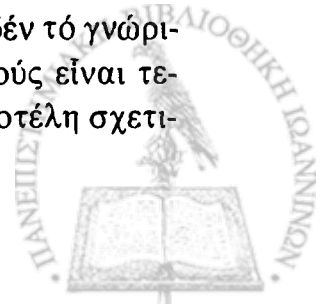

στό άσυνείδητο. Σκέφτηκε δέ ότι, εάν κατόρθωνε νά εφαρμόσει μιά τεχνική μέ τήν όποία τά γεγονότα αυτά θά γίνονταν συνειδητά, θά μπορούσε στή συνέχεια νά ακολουθήσει ή θεραπευτική διεργασία (Working Through), κατά τήν όποία γίνονται οί έσωτερικές (ένδόψυχικές) ανακατατάξεις (όπως ή άλλαγή τής δομής τής προσωπικότητας), και νά φθάσει στό ποθούμενο άποτέλεσμα, δηλαδή τήν έξαφάνιση τών παθολογικών συμπτωμάτων πού βασανίζουν τόν άρρωστο.

Τίς βάσεις τής έννοιας τής θεραπευτικής διεργασίας έθεσε ό Freud στό έργο του “Remembering Repeating and Working Through” (1914) και “Inhibitions, Symptoms and Anxiety” (1926). Μέχρι τότε δέν εφαρμοζόταν ή θεραπευτική διεργασία, πού αναπτύχθηκε άργότερα, ώστε νά γίνονται οί ανακατατάξεις του Έγώ.

Οί πλέον σύγχρονες θεωρίες πάνω στήν «Ποιητική» τονίζουν ως κεντρικό θέμα της τήν περίπλοκη χρήση τής γνώσης και τής τέχνης, ώστε νά παράγουν ένα θεατρικό έργο, πού νά ίκανοποιήσει τό κοινό διανοητικά και συναισθηματικά. Ο Ernest Kris³⁵ από τούς πρωτοπόρους τής Ego - Psychology, προτείνει τή θεώρηση του Άριστοτέλη σχετικά μέ τήν κάθαρση σάν ένα λεπτό μείγμα διανοητικών και συναισθηματικών αντιδράσεων. Στο ίδιο επίπεδο κινείται και ό G. Devereux³⁶.

Έτσι τώρα μπορούμε, σέ ένα διαφορετικό πλαίσιο, νά συζητήσουμε τό θέατρο σάν θεραπεία και τό τί άποκομίζει κανείς από τό δράμα και τί από τήν ψυχοθεραπεία. Ο άρρωστος ή αυτός πού πηγαίνει στό θέατρο ταυτίζεται έντονα μέ τούς άλλους, ιδιαίτερα μέ αυτούς πού ύποφέρουν. Όποιος έχει δεϊ περισσότερες από μία φορές μία άρχαία τραγωδία, γνωρίζει ότι στό κάθε έργο ύπάρχουν πολλά περιθώρια ταύτισης μέ διάφορους χαρακτήρες του ίδιου έργου και μάλιστα πολύ αντίθετους μεταξύ τους. Έτσι και στήν ψυχοθεραπεία γίνονται πολλές ανακατατάξεις στίς λιβιδινικές και έπιθετικές ένορμήσεις του άρρώστου, κατά τή διάρκεια τής θεραπείας, καθώς τό Έγώ του σιγά – σιγά πλαταίνει μέ τήν ένσωμάτωση άσυνείδητων κομματιών. Μπορεί, για παράδειγμα, ό άρρωστος νά άντληφθει ότι κάποιο πρόσωπο, πού μέχρι τότε τό μισούσε θανάσιμα, δέν είναι παρά ή προβολή σ' αυτό τών περισσότερων μισητών και άνεπιθύμητων κομματιών του έαυτου του, πού αντιπροσωπεύουν τά ένδοβλημένα «κακά» άντικείμενά του. Μέ τήν παρακολούθηση τής τραγωδίας τά συναισθήματα έκλεπτόνται και διαφοροποιούνται. Ο οίκτος και ό τρόμος δέν έξαγνίζονται, αλλά μεταβάλλονται και ένσωματώνονται σέ ένα νέο επίπεδο αντιδράσεων και άντιλήψεων. «Τραγική γνώση» σημαίνει ότι, όταν τελειώσει ή παράσταση, οί ήθοποιοί και τό κοινό έχουν μάθει κάτι, πού δέν τό γνώριζαν πριν, και αυτό τό άντιλαμβάνονται μέ ένα τρόπο, πού τούς είναι τελείως καινούργιος. Αν λάβουμε ύπόψη τήν άποψη του Άριστοτέλη σχετι-

κά μέ τήν εὐχαρίστηση πού φέρνει ἡ τραγωδία, βλέπουμε ὅτι πραγματικά ὑπάρχει ἕνας βαθμός ἱκανοποίησης, γιατί ἡ ἀπόλαυση τῆς τραγωδίας ἀνήκει σέ ἕνα ἀνώτερο ἐπίπεδο ἀπόλαυσης, σέ σχέση μέ τίς ἀδιαφοροποίητες ἐνορμήσεις τοῦ ἀνθρώπου (μετουσίωση). Ἡ τραγωδία θά πρέπει νά μᾶς δώσει μία νέαν ἀντίληψη τῆς εἰκόνας, πού ἔχουμε γιά τόν ἑαυτό μας σέ σχέση μέ τούς γύρω ἀνθρώπους. Οἱ τραγικοί χαρακτήρες τοῦ ἔργου παλεύουν μέ τίς σχέσεις τους καί τίς ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι σέ αὐτούς, πού βρίσκονται στό παρελθόν, στό παρόν καί στό μέλλον. Στήν ψυχοθεραπεία περιμένουμε ἐπίσης μία μεγενθυμένη εἰκόνα τῶν δυνατοτήτων, πού προσφέρονται στίς σχέσεις μας μέ τόν ἑαυτό μας καί μέ τούς ἄλλους.

Ἡ σωστή ψυχοθεραπεία, λοιπόν, καί τό καλό θέατρο ἔχουν ὡς κοινό χαρακτηριστικό μία σειρά ἀπό ἐσωτερικές διεργασίες. Τό θέατρο δέν ἀποσκοπεῖ - ὅπως καί οἱ Ἑλληνες μέ τό δράμα - νά θεραπεύσει ἄρρωστα ἄτομα, ἀλλά, ἐφόσον τό θέατρο ἐπιφέρει ὀρισμένες ἐσωτερικές ἀνακατατάξεις, μπορεῖ νά εἶναι τό ξεκίνημα ἢ ἡ προώθηση τῆς θεραπευτικῆς πορείας. Ἡ δοκιμασία ὁμως τοῦ ἔντονου συναισθηματισμοῦ καί μόνο, χωρίς κανείς μετά νά σκεφθεῖ γιά τίς σχέσεις του μέ τόν ἑαυτό του καί μέ τούς ἄλλους, δέν πρόκειται νά τόν ὠφελήσει σέ τίποτε.

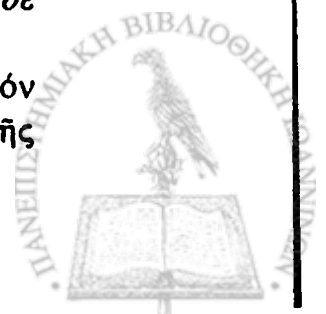
II. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ

Στήν παράγραφο αὐτή θά ἐξετάσουμε μέ ποιό τρόπο ἐπιτυγχάνονταν ἡ θεραπεία ἢ ἡ ἀποκατάσταση τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν τῶν ἡρώων στά Δράματα.

α. Ὁρέστεια

Στό πρῶτο δράμα τῆς τριλογίας τοῦ Αἰσχύλου «Ἀγαμέμνων» βλέπουμε τή σκληρή καί φοβερή ἐνέργεια τῆς Ἀράς (εἶναι προσωποποιημένη ἡ θεά τῆς καταστροφῆς καί τῆς ἐκδίκησης). Μετά τόν ἀπαίσιο φόνο τῶν παιδιῶν τοῦ Θυέστου ἀπό τόν Ἀτρέα, οἱ Ἐρινύες (τιμωροί θεότητες τῶν εἰδεχθῶν πράξεων) ἀρχίζουν τό πένθιμο καί θλιβερό τους τραγούδι, τραγούδι συμφορᾶς. Τό πρῶτο θῦμα τῆς Ἀράς εἶναι ὁ Ἀγαμέμνωνας πού, ὑβριστής καί ὁ ἴδιος τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων, προκάλεσε τήν Ἄτη. Ἡ ὀργισμένη τώρα ψυχή τοῦ βασιλιᾶ θά ἀπαιτήσῃ ἐκδίκηση, θά ἀπαιτήσῃ αἶμα. «Γιά αἶμα πού ρούφηξε ἡ μάννα ἢ γῆ – ἐκδίκησης αἶμα στεριώνει, – δέ σβήνουν τ' ἀχνάρια του»³⁷.

Ὁ Ὁρέστης, ὁ γιός του, θά δολοφονήσῃ τήν Κλυταιμνήστρα καί τόν Αἰγισθο. «Ἐξηγητής» τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ νεκροῦ καί τῶν θεσμίων τῆς

παλαιᾶς Δίκης είναι ὁ Ἀπόλλωνας, πού ἐνεργεῖ μέ ἐντολή τοῦ Δία. Στίς «Χοηφόρους», ὁ παλαιός Νόμος, ἡ παλαιά Δίκη, ἡ παλαιά τάξη θριαμβεύουν. Ἡ ὁσμὴ τοῦ χυμένου μητρικοῦ αἵματος θά ἀφυπνίσει τίς Ἐρινύες, τίς πλέον στυγνές ἐκπροσώπους τῆς παλαιᾶς τάξης τῶν πραγμάτων, πού θά ἀρχίσουν νά καταδιώκουν τόν Ὁρέστη, τόν ἀμέτοχο κάθε ἐγκληματικῆς διάθεσης, πού ἐνέργησε, μετά ἀπό ἀπειλές πού δέχθηκε, σύμφωνα μέ τίς ἐντολές τοῦ νεκροῦ πατέρα του καί τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνα. Ἀπό τόν τρόπο καί τήν ψυχική σύγχυση, πού προκαλοῦν οἱ Ἐρινύες στόν Ὁρέστη, αἰσθάνονται οἱ θεατές τήν φρικιαστική ἀόρατη παρουσία τῶν ἀμειλίκτων χθονίων θεοτήτων. Θά ἐξακολουθήσει ἡ παλαιά Δίκη νά ρυθμίζει τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ; Τό φῶς τῆς νέας αὐγῆς τοῦ κόσμου δέν θά ἀνατείνει γιά νά ἐπιβάλλει νέα κριτήρια ἐλέγχου καί ἀπονομῆς δικαίου ; Τό πρόβλημα αὐτό θά βρεῖ τή λύση του στίς «Εὐμενίδες». Ἡ ἔκβαση τῆς ὅλης ὑποθέσεως θά ἀνατεθεῖ στήν Ἀθηνᾶ γιά νά κρίνει ἀμερόληπτα καί γιά νά ἀπαπέμψει τό μεγάλο πρόβλημα στήν κρίση ἑνός ἀνθρώπινου δικαστηρίου, τοῦ Ἀρείου Πάγου, σύμφωνα πάντα μέ τήν ἐντολή τοῦ Δία, ὅπου τόν Ὁρέστη θά ὑπερασπισθεῖ ὁ Ἀπόλλωνας.

Οἱ Ἐρινύες καί ὁ Ἀπόλλωνας εἶναι λειτουργοί ἀνωτέρων δυνάμεων ὁἷ πρῶτες ὑπακούουν στούς νόμους πού θέσπισαν οἱ Μοῖρες, οἱ πιό παλιές Ἀρχές τοῦ κόσμου, γιά τίς ὁποῖες οἱ Ἐρινύες λένε :

«Ποιός λοιπόν εἶναι ἄνθρωπος πού –σεβασμόν ἱερό δέν αἰσθάνεται – καί δέν ἔχει τό φόβο, - σάν ἀκούει ἀπό μένα τό νόμο – πού μου ὠρίσε ἡ Μοῖρα»³⁸.

Ἐπομένως ἡ σύγκρουση θά γίνεῖ μεταξύ τῶν Μοιρῶν καί τοῦ Δία :

«τέτοια ἀπόφαση πῆραν μαζί - ὁ Δίας πού ὅλα τά βλέπει κι ἡ Μοῖρα. - Στό τραγούδι μας τώρα ἀλαλάξτε»³⁹.

Ὁ Ἀρειος Πάγος συνεδριάζει, ἀφοῦ ἀκούστηκαν οἱ «συνήγοροι» καί οἱ «κατηγορούμενοι» :

ΑΘΗΝΑ : *Νά τοὺς καλέσω τώρα πιά τοὺς δικαστὲς αὐτοὺς
- μιά κι ἔχουν εἰπωθῆ ἀρκετά -
νά ρίξουνε τῆ δίκη ψῆφο τους
μέ τῆ συνείδησή τους ὁδηγό ;*

ΧΟΡΟΣ : *Ὅλα μας πιά τά βέλη ἐμεῖς τά ρίξαμε.
Μά πῶς ἡ δίκη θά κριθῆ ν' ἀκούσω περιμένω.*

ΑΘΗΝΑ : *Τί λέτε σεῖς ; πῶς νά τά κανονίσω
παράπονα ἀπό σᾶς γιά νά μὴν ἔχω ;*

ΑΠΟΛΛΩΝ : *Ἀκούσατε ὅσα ἀκούσατε, μεσ' στήν καρδιά σας
τόν ὄρκο, ξένοι, νά τόν σέβεστε
τήν ὥρα πού θά ρίχνετε τήν ψῆφο.*

ΑΘΗΝΑ : Ἰακοῦτε τῶρα τόν θεσμό πού ὀρίζω, Ἀθηναῖοι,
 πού κρίνετε τήν πρώτη δίκη γιά χυμένο αἷμα.
 Τό δικαστήριο αὐτό τῶν δικαστῶν θά μείνη
 στοῦ Αἰγέα τό λαό ἀπό δῶ κι ἐμπρός γιά πάντα.
 Σάν ἤρθανε γιά πόλεμο ἀπό ἐχθρα τοῦ Θησέα
 στόν βράχο αὐτοῦ Ἄρη οἱ Ἀμαζόνες,
 ὅπου ἐμειναν καί στήσαν τίς σκηνές τους,
 πυργῶσαν στήν ἀκρόπολη ἀντίκρυ τότε
 ἐτούτη τήν καινούργια ἀκρόπολη μέ τούς ψηλοῦς τούς πύργους
 κι ἐκάνανε θυσίες τοῦ Ἄρη, κι ἀπ' αὐτόν
 ἐπῆρε τ' ὄνομά του ὁ βράχος, Ἄρειος Πάγος.
 Σ'αὐτόν ἐπάνω ὁ σεβασμός πού θάχουν οἱ πολῖται
 κι ὁ φόβος ὁ συγγενικός, μέρα καί νύχτα,
 θέ νά τούς συγκρατοῦν τ' ἀδικο νά μήν κάνουν,
 ἀν βέβαια οἱ ἴδιοι αὐτούς τούς νόμους δέν πικραίνουν
 μέ νάματα κακά πού θά τούς χύσουν·
 πιστό ὀλοκάθαρο ποτέ δέ θάχης γιά νά πιῆς,
 ἀν τό μολύνης τό νερό μέ λάσπη.
 Μήτε τήν ἀναρχία μήτε τό δεσποτισμό
 νά σέβωνται οἱ πολῖτες μου τούς συμβουλευῶ
 - κι ἄς τό κρατήσουνε καλά στό νοῦ τους -
 καί νά μή διώξουν κάθε φόβο ἀπό τήν πόλη.
 Γιατί ποιός εἶναι δίκαιος σάν δέν φοβᾶται τίποτα ;
 Τέτοιο σεβάσμιο δικαστήριο ἀν τῶχετε σέ σέβας καθῶς πρέπει,
 φρούριο θέ νάχετε τή χώρα σας νά σώζη καί τήν πόλη
 πού ὁμοιο του κανείς λαός δέν ἔχει οὔτε στούς Σκυῦθες
 οὔτε στοῦ Πέλοπα τή γῆ, τό ἰδρύω
 τό βουλευτήριο αὐτό, ἀπρόσβλητο ἀπό κέρδη, σεβαστό,
 τιμωρό αὐστηρό, τῆς χώρας φύλακα,
 πού θ' ἀγρυπνᾶ γι' αὐτούς πού ἠσυχάζουν.
 Τή συμβουλή μου αὐτή πού πῆε σέ μάκρος,
 εἶχα νά δώσω γιά τό μέλλον στούς πολῖτες μου·
 μά πρέπει τώρα ἐσεῖς νά σηκωθῆτε,
 τήν ψῆφο σας νά ρίξετε κι ἀπόφαση νά πάρτε
 στή δίκη αὐτή, μέ σεβασμό στόν ὄρκο σας.
 Αὐτά εἶχα νά σᾶς πῶ»⁵².

Ὁ Αἰσχύλος δημιούργησε τήν εἰκόνα μιᾶς Παλλάδας Ἀθηνᾶς, πού
 γνωρίζει τή βαθύτερη διεργασία τοῦ μυαλοῦ τῶν συγχρόνων τοῦ Αἰσχύλου
 Ἑλλήνων, τήν σύγκρουση μεταξύ τοῦ παλιότερου νόμου τῆς ἀντεκδίκη-

σης καί τοῦ νέου νόμου, πού ἀπαιτεῖ νά βγεῖ ἡ ἀπόφαση ἀπό δικαστήριο ἐνόρκων καί νά σταματήσῃ ἡ ἀντεκδίκηση τοῦ αἵματος. Ἡ δίκη συνεχίζεται, ὁ Ὅρεσθης ἀθώνεται μέ τήν ψήφο τῆς Ἀθηνᾶς, καί νά, ἡ Ἀθηνᾶ μόνη, ἀντιμέτωπη μέ τίς ὀργισμένες Ἐρινύες, πού θεωροῦν ταπεινωτικό γιά τό ἀξίωμά τους τό ἀποτέλεσμα τῆς δίκης :

«ΑΘΗΝΑ : *Στά λόγια μου πεισθῆτε καί μὴν πάρετε βαρειά τό πρᾶγμα καί στενάζετε. Γιατί δέν εἶστε νικημένες, μά ἡ ἀπόφαση βγήκε στ' ἀλήθεια ἰσόψηφη, χωρίς ταπείνωση γιά σᾶς· μά ἦταν ἐδῶ ὀλοφάνερες τοῦ Δία οἱ μαρτυρίες, κι αὐτός πού τοῦδωκε χρησμό, ὁ ἴδιος μαρτυροῦσε, πώς ὁ Ὅρεσθης γιά τήν πράξη του κακό δέν ἔπρεπε νά πάθῃ. Μά τήν ὀργή σας τή βαρειά θά τήν ξεράσετε ἐσεῖς στή χώρα μου ; Σκεφθῆτε, μὴν ὀργίζεστε, μηδέ νά κάνετε ἀφορία νά πέσῃ, ἀπ' τήν καρδιά σας χύνοντας φαρμάκι, στάλες τῶν Ἐρινύων, ἄγριες ἀρρώστειες φοβερές πού τρῶνε κι ἀφανίζουμε τούς σπόρους. Γιατί μ' ὀλη μου τήν καρδιά στ' ἀλήθεια σᾶς τό τάζω πώς θᾶχετε ἔδρες κι ἄδυτα τιμητικά στή δίκη γῆ μου καί θᾶστε καθισμένες πάνω στούς βωμούς σας τούς λαμπρόθρονους, ἀπ' ὀλους τούς πολῖτες τιμημένες.*

ΧΟΡΟΣ : *Ἄχ ! ἐσεῖς θεοὶ νέοι, τούς παληούς μου τούς νόμους τούς ἐποδοπατήσατε κι ἀπ' τά χέρια μου μέσα τούς πήρατε. Μά ἐγώ στερημένη τιμές ἡ ταλαίπωρη, ὀργισμένη βαρειά, στή χώραν αὐτή, ἄχ ! ἀλλί, φαρμάκι ἀπό μέσ' στήν καρδιά μου θά χύσω πού ὀμοιο νά κάνῃ κακό μ' αὐτό πού μοῦ κάναν, φαρμακί θά χύσω, σταγόνες πού θά φέρουν στό χῶμα ἀφορία· κι ἀπ' αὐτό θ' ἀπλωθῇ στή γῆ πάνω, ὦ ἐκδίκηση, φυλλοξέρα, πού θά τρώῃ τά φύλλα, θά τρώῃ καρπούς καί θά ρίζῃ στή χώρα μολυσμένες ἀρρώστειες,*

- τῶν ἀνθρώπων φθορά.
 Στενάζω· τί πρᾶγμα νά κάνω ;
 μέ γελᾶνε·
 συμφορές πού μέ βρήκανε ἀβάσταχτες
 στούς ἀνθρώπους ἀνάμεσα !
 Φοβερά τά πού πάθαμε, ἀλλά μας,
 μεις οἱ ἄθλιες κόρες τῆς Νύχτας,
 πού μᾶς στέρησαν ἀπ' τῆς τιμές καί θρηνοῦμε.

ΑΘΗΝΑ : Δέ σᾶς στερεῖσαν τῆς τιμές σας, μήτε
 νά κάνετε, θεές ἐσεῖς, ἡ γῆ θνητῶν ἀνθρώπων
 κακά ἀθεράπευτα νά πάθῃ.
 Ἔχω κι ἐγώ στό Δία ἐμπιστοσύνη,
 μά ποιᾶ ἀνάγκη νά τή λέω ;
 Καί μόνη ἀπ' τοῦς θεοῦς ἐγώ γνωρίζω τά κλειδιά
 τῆς αἴθουσας ὅπου κρατιέται ὁ θησαυρός τοῦ σφραγισμένος·
 μ' αὐτός δέν μοῦ χρειάζεται· σύ ἄκου μου καί πείσου
 καί μή ἀπό γλῶσσαν ἀπερίσκεπτες ἐκστομίσης ἀπειλές
 στή χώρα μου, ὅσα βγάζουνε καρπούς νά μαραζώσουν.
 Κοίμησε τήν πικρήν ὀργή τοῦ μαύρου κύματος,
 ἀφοῦ θέ νάχῃς πιά σεμνές τιμές
 καί θά γενῆς συγκατόικη μου·
 κι ὅταν πιά θάχῃς προσφορές τῆς πιά ἐκλεκτές
 τῆς γῆς μου τῆς πλατειᾶς, καί σέ παιδιῶν γεννήσεις
 καί σέ γαμήλιες τελετές, τῆς συμβουλές μου αὐτές
 τότε γιά πάντα θά εὐλογᾶς»⁴¹.

Ἔτσι περιγράφεται συμβολικά ὁ ἀγώνας μεταξύ τῶν νέων δυνάμεων τοῦ Ἐγώ καί τῶν παλαιῶν δυνάμεων τῆς ἀντεκδίκησης, τοῦ παλαιοῦ Ὑπερεγώ. Ἀλλά ἡ αἱματηρή ἀντεκδίκηση ἔχει τώρα νικηθεῖ, ἂν καί ἡ σκέψη τῆς παραμένει, ὅμως ἐλέγχεται ἀπό τή δικαστική κρίση, ἀπό ἐκλεγμένους δικαστές. Βέβαια οἱ Ἐρινύες, ἐκείνη ἡ ἐκφραση τοῦ ἀκραίου, σαδιστικοῦ Ὑπερεγώ, παραμένουν, γιατί ἡ κοινωνία δέν μπορεῖ νά ἐσωτερικεύει χωρίς κάποιο ἄγχος καί χωρίς τῆς δυνάμεις τοῦ Ὑπερεγώ. Τό τελευταῖο ὅμως εἶναι τώρα στήν ὑπηρεσία τῆς κριτικῆς ἀναθεώρησης καί ὀχι στήν ὑπηρεσία τῆς ἀντεκδίκησης. Οἱ σκοτεινές δυνάμεις ἔχουν τώρα ἐξημερωθεῖ καί αὐτές οἱ θεές, πού ἦταν οἱ ἀρχικές ἐκφράσεις ἑνός καννιβαλιστικοῦ Ὑπερεγώ, τώρα τίθενται στήν ὑπηρεσία τῆς προάσπισης τῆς ἐπόμενης γενιᾶς μέ τήν ἐνδυνάμωση μέσω τῆς ἐσωτερίκευσης τῆς δύναμης τοῦ γάμου καί τῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τά παιδιά, τά ὅποια τόσο σκληρά εἶχαν ἀγνοηθεῖ καί ταλαιπωρηθεῖ ἀπό τή γενιά τῶν γονέων τοῦ Ὁρέστη καί τῆς Ἡλέκτρας.

Στήν «'Ορέστεια» έχουμε τήν περιγραφή μιᾶς θεραπευτικῆς διεργασίας πού κράτησε τρεῖς χρόνους, πού ἀναπαριστοῦν τά τρία μέρη τῆς Τριλογίας. Τόσο χρειάσθηκε γιά νά πάψει τό ἔγκλημα νά ἐπαναλαμβάνεται. Τό ἴδιο βλέπουμε στούς ἀσθενεῖς σέ ψυχοθεραπεία, πού χρειάζονται πολύ χρόνο γιά νά ἐπέλθουν οἱ κατάλληλες ἀλλαγές στή δομή τῆς προσωπικότητός τους, ὥστε νά πάψουν νά ἐπαναλαμβάνουν τήν ἴδια συμπεριφορά, ἐξαιτίας τῆς ὁποίας ἦλθαν γιά θεραπεία.

Ἡ θεραπευτική διεργασία (Working Through) ἀναφέρεται ὡς ἐξῆς στό “The Language of Psycho – Analysis” τῶν Laplanche καί Pontalis : «Διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας ἡ ἀνάλυση ἐμφυτεύει μιᾶ ἐρμηνεία καί ὑπερβαίνει τίς ἀντιστάσεις πού προκάλεσε. Ἡ θεραπευτική διεργασία θεωρεῖται ὡς ἕνα εἶδος ψυχικῆς ἐργασίας, πού ἐπιτρέπει στόν ἄρρωστο νά ἀποδεχθεῖ ὀρισμένα ἀπωθημένα στοιχεῖα του καί νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τόν ψυχαναγκασμό τῆς ἐπαναλήψεως. Εἶναι ἕνας σταθερός συντελεστής τῆς θεραπείας ἀλλά λειτουργεῖ ἰδιαίτερα κατά τή διάρκεια ἐκείνων τῶν φάσεων πού κάθε πρόοδος φαίνεται νά ἔχει σταματήσει καί ἡ ἀντίσταση ἐπιμένει παρόλο πού ἔχει ἐρμηνευθεῖ. Ἀπό τεχνική ἄποψη, μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἡ θεραπευτική διεργασία διευκολύνεται μέ ἐρμηνεῖες ἀπό τόν ἀναλυτή, πού συνίστανται στό νά δείχνει πῶς οἱ ἀμφισβητούμενες ἔννοιες μποροῦν νά ἀναγνωρισθοῦν σέ διαφορετικές περιστάσεις»⁴².

Ὁ Freud διαπραγματεύεται τήν πιό πάνω ἔννοια κυρίως στά ἔργα του “Remembering, Repeating and Working – Through” (1914) καί “Inhibitions, Symptoms and Anxiety” (1926), ἄν καί στό “Studies on Hysteria” (1895) ὑπάρχουν ἴχνη τῆς. Στό πρῶτο ἔργο, στό ὁποῖο ὁ ὅρος ἀπόκτησε συγκεκριμένη ἔννοια, ὁ Freud διευκρινίζει ὅτι ἡ θεραπευτική διεργασία σχετίζεται μέ τίς ἀντιστάσεις (Resistances), ὅτι ἀκολουθεῖ συνήθως τήν ἐρμηνεία τῆς ἀντιστάσεως, πού κατά τά φαινόμενα συνήθως δέν ἐπιφέρει κανένα ἀποτέλεσμα, καί ὅτι ἡ θεραπευτική διεργασία ἐπιτρέπει στόν ἀσθενή νά περάσει ἀπό τήν ἀπόρριψη καί τήν ἀπλή διανοητική ἀποδοχή στήν πεποίθηση, πού στηρίζεται πάνω στήν καθημερινή ἐμπειρία.

Ἀναμφίβολα ἡ θεραπευτική διεργασία μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ἐπανάληψη, μετριασμένη ὅμως ἀπό τήν ἐρμηνεία, καί γι' αὐτό τόν λόγο μέ περισσότερες πιθανότητες νά διευκολύνει τόν ἄρρωστο νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν μηχανισμό τῆς ἐπανάληψης.

Στό δεύτερο βιβλίο ὁ Freud ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀπόθεση (Repression) δέν ἐξαφανίζεται μόλις ξεπεραστεῖ ἡ ἀντίσταση τοῦ Ἐγώ, γιατί παραμένει ἀκόμη νά ξεπεραστεῖ ἡ δύναμη τῆς ψυχαναγκαστικῆς ἐπαναλήψεως, ἡ ἔλξη πού ἀσκοῦν τά πρότυπα τοῦ ἀσυνειδήτου πάνω στά ἀπωθημένα ἔνστικτα. Ἡ θεραπεία προσπαθεῖ νά σταματήσει τήν ἐπιμονή γιά ἐπανάληψη, πού χαρακτηρίζει τούς σχηματισμούς τοῦ ἀσυνειδήτου, συσχετίζοντάς τους μέ τήν προσωπικότητα τοῦ ἄρρώστου ὡς σύνολο.

Βλέπουμε ότι στο παράδειγμά μας, στην τριλογία «Όρέστεια» του Αίσχύλου, ο ποιητής δίνει κοινωνική λύση στην δολοφόνο επανάληψη, ενώ στην ατομική ψυχοθεραπεία ή λύση δίνεται μέσω της έρμηνείας και της μεταβιβάσεως των συναισθημάτων του άρρώστου στον θεραπευτή.

β. Οιδίπους Τύραννος

Στόν «Οιδίποδα Τύραννο», τραγωδία του Σοφοκλή, ο Οιδίπους άνησυχεί για τόν χρησμό του Μαντείου των Δελφών. Είμαστε στή στιγμή, πού ένας ξένος έρχεται από τήν Κόρινθο και αναγγέλλει ότι οί Κορίνθιοι θέλουν νά ανακηρύξουν βασιλιά τους τόν Οιδίποδα, γιατί ο πατέρας του εκεί, βασιλιάς Πόλυβος, πέθανε :

«ΟΙΔΙΠΟΥΣ : *Άλοίμονο, αλοίμονο, γυναίκα, πώς κανείς νά δίνη
Στό Δελφικό μαντείο πίστη ή και στά πουλιά,
Πού επάνω κράζουν, πού σύμφωνα μ' αυτά
Τόν πατέρα ήταν γραφτό μου νά σκοτώσω ;
Στή γή κάτω κοιτάται κείνος· κ' εγώ έδω
Δίχως ξίφος ν' άγγίσω, εκτός άν ο καημός μου
Τόν μάρανε· έτσι μόνο θά πήγαινε από μένα.
Παίρνοντας λοιπόν μαζί στόν Άδη τούς χρησμούς
Κοιτάται, άνάξιους για τό τίποτα.*

ΙΟΚΑΣΤΗ : *Δέ σου τάλεγα λοιπόν εγώ τά ίδια από καιρό ;*

ΟΙΔΙΠΟΥΣ : *Τάλεγες· μά έμένα ο φόβος μ' έχει πάρει.*

ΙΟΚΑΣΤΗ : *Τίποτα απ' αυτά λοιπόν μή βάλης μέ τό νοϋ.*

ΟΙΔΙΠΟΥΣ : *Και πώς νά μήν τρέμω τό γάμο μέ τή μητέρα ;*

ΙΟΚΑΣΤΗ : *Τί φόβο νάχη ο άνθρωπος πού ή τύχη
Τόν κυβερνά, όχι ή καθαρή πρόβλεψη του ;
Έτσι, τυχαία νά ζή κανείς, όπως μπορεί.*

· *Γάμο μέ τήν μητέρα μή φοβάσαι.*

*Πολλοί θνητοί έως τώρα στά όνειρά τους
Έσμιζαν μέ τήν μητέρα, άλλ' όποιος τούτο για τίποτα
Λοιιάζει, τή ζωή του ξέγνοιαστα περνά.*

ΟΙΔΙΠΟΥΣ : *Καλά τά ειπωμένα θάταν όλα τούτα, άν ή μητέρα
Δέν τύχαινε νά ζή· μά τώρα πού ζή,
Άνάγκη, κι άν σωστά μιλάς, νάχω τό φόβο»⁴³.*

Βλέπουμε έδω ότι ή Ίοκάστη κάνει ύποστήριξη στόν Οιδίποδα και του θυμίζει ένα όνειρο κοινό σε όλους σχεδόν τούς ανθρώπους, πού κατά τήν γνώμη της δέν είναι δυνατόν νά έχει καμιά σημασία.

Στό έργο τους “Psychiatry/II” οί Freedman, Kaplan καί Sadock γράφουν γιά τήν ύποστηρικτική ψυχοθεραπεία (Supportive Psychotherapy) τά έξής : «Μιά μορφή ψυχοθεραπείας, ή όποία άπαιτεί μίαν ένίσχυση τής άμυνας του άρρώστου καί προσφέρει σ’ αυτόν έπαναβεβαίωση μάλλον παρά έπιμελή έξέταση σέ βάθος τών συγκρούσεών του»⁴⁴.

γ. ‘Ηρακλῆς μαινόμενος

Στόν «‘Ηρακλῆ» (ή προσθήκη «μαινόμενος» στό όνομα του δράματος είναι μεταγενέστερη) του Εύριπίδη ή σκηνή είναι στή Θήβα καί προλογίζει ό ‘Αμφιτρύων, ό θνητός πατέρας του ‘Ηρακλῆ. ‘Ο άλλος είναι ό Δίας. ‘Ο ‘Ηρακλῆς άφοϋ νυμφεύθηκε τήν Μέγαρα, κόρη του Κρέοντα, έκανε τρία παιδιά. Στή συνέχεια φεύγει γιά νά πραγματοποιήσει τούς άθλους του Εϋρυσθέα. Τελευταίος άθλος του ‘Ηρακλῆ ήταν ή άνάβαση του Κέρβερου άπό τόν “Αδη στή γῆ. “Ολοι πίστευαν ότι πέθανε, έπειδή έλειπε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα. Στή διάρκεια τής άπουσίας του ήλθε ό Λύκος άπό τήν Εϋβοία, σκότωσε τόν Κρέοντα καί πήρε τόν θρόνο. “Επειτα άποπειράθηκε νά σκοτώσει τήν γυναίκα καί τά παιδιά του ‘Ηρακλῆ καθώς καί τόν ‘Αμφιτρύωνα. “Ολοι αυτοί κατέφυγαν γιά προστασία στόν βωμό του «σωτήρος Διός». ‘Ο Λύκος, αν καί ήταν ίκέτες, θέλει νά τούς κάψει ζωντανούς καί διατάζει νά φέρουν ξύλα γύρω άπό τόν βωμό. ‘Ο ‘Αμφιτρύωνας παρακαλεί τόν Λύκο νά κάψει αυτόν καί τήν Μεγάρα πρώτα, γιά νά μήν δούν τά παιδιά τής Μεγάρας νά καίγονται ζωντανά. ‘Η Μεγάρα παρακαλεί νά ντύσει τά παιδιά της νεκρικά. Συμφωνεί ό Λύκος καί φεύγει γιά νά γίνουν αυτά καί νά γυρίσει άργότερα νά δώσει τίς έντολές γιά τήν καύση. Πρίν προλάβει νά γυρίσει ό Λύκος παρουσιάζεται άναπάντεχα ό ‘Ηρακλῆς καί έκπληκτος μαθαίνει όλα όσα έγιναν, όταν έλειπε. ‘Αποφασίζει νά σκοτώσει τόν Λύκο καί πραγματοποιεί τόν φόνο μέσα στά άνάκτορα. ‘Αλλά ή “Ηρα στέλνει τήν Λύσσα έναντίον του ‘Ηρακλῆ καί του δημιουργεί συγχυτικο-διεγερτική κατάσταση (στιχ. 930 κ.έξής) καί σκοτώνει τά παιδιά του, νομίζοντας ότι είναι του Εϋρυσθέα, τή γυναίκα του καί λίγο έλειψε νά σκοτώσει καί τόν ‘Αμφιτρύωνα, τόν όποιο προστάτεψε ή ‘Αθηνά. “Οταν συνήλθε ό ‘Ηρακλῆς άπό του «κλύδωνος καί φρενών ταραγματος» καί έμαθε τί έκανε, θέλει νά αυτοκτονήσει.

«ΗΡΑΚΛΗΣ : “Ω ! Ζωντανός είμαι καί κυττάω γύρω όσα πρέπει τόν ουρανό, τή γῆ κι’ όλον του ‘Ηλιου τόν κύκλο καί σάν σέ τρικυμιά καί ταραχή του νοῦ μου φοβερήν έπεσα καί πνέω θερμές άνάσες άπ’ τά πλεμόνια κι’ όλ’ αυτά βέβαια δέν είναι.

Καί νά, γιατί, σάν πλοῖο ἀραγμένο ἔχοντας γύρω
 στό νιό μου θώρακα σκοινιά καί στά βραχιόνια,
 κοντά στό μισοτσάκιστο καί στό πετρένιο
 τό στῦλο κείμαι γείτονας τῶν πεθαμένων ;
 Κ' εἶναι τά φτερωτά μου βέλη καί τά τόξα
 σπαρμένα κάτου, πού πρὶν ἀξιοί μου συντρόφοι
 ἐσώζαν τά πλευρά μου κι' ἀπό ἐμέ ἐσωζόνταν.
 Μή πάλιν ἐκατέβηκα στόν Ἄδη πίσω
 κάμνοντας γιά τόν Εὐρυσθέα διπλό δρόμο ;
 Ὅμως τό βράχο τοῦ Σισύφου δέν τόν βλέπω,
 οὔτε τόν Πλούτωνα καί τῆς Κόρης τά σκῆπτρα.
 Καί τᾶχασα' καί ποῦ εἶμαι, πού δέν τό θυμᾶμαι ;
 ὦ ! Ποιός εἶναι ἀπ' τούς φίλους μου κοντά ἢ μακριά μου,
 ὁπού τή σαστιμάρα μου νά μοῦ γιατρέψη ;
 Τίποτε ἀπ' τά γνωστά μου δέν καταλαβαίνω.

- ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Τῆ δυστυχία μου, ὦ γέροντες, νά τή σιμώσω ;
 ΧΟΡΟΣ : Κ' ἐγώ' στά πάθη σου προδότης δέν θά γίνω.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Τί κλαίς, πατέρα, καί καμμεῖς τά μάτια σου ἔτσι
 μακραίνοντας ἀπό τ' ἀγαπητό παιδί σου ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Εἶσαι δικός μου, τέκνο μου, κι' ἄν δυστυχαίνης.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Καί τί ἔκαμα ἐγώ λυπηρό, δάκρυα νά χύνης ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Τέτοια, πού κι' ἄν τά πάθη θεός κι' αὐτός θά κλάψη.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Μεγάλος λόγος' μά τῆ δυστυχία δέ λέγεις.
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Μόνος σου νά τῆ δῆς μπορεῖς, ἄν σωστά τᾶχης.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ὡμένα, σέ ποιά μέ κεντᾶς πάλ' ὑποψία ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Καί βλέπω τῶρ', ἄν ἐστεριώθηκεν ὁ νοῦς σου.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ἄν τίποτ' ἐννοῆς κακό τῆς ζωῆς μου, πέ το !
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Θά σοῦ τό πῶ, ἄν δέ σ' ἔχη πιά ὁ Ἄδης βακχεμένο.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Μά νά βακχεύτηκα δέν τό θυμᾶται ὁ νοῦς μου.
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : ὦ, τί νά κάμω ; νά τοῦ λύσω τά δεσμά του ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Μά πές μου καί ποιός μ' ἔδεσεν' ἀλλοιῶς ἀρνιέμαι.
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Φτάνει ὡς ἐδῶ τῆ δυστυχία σου νά γνωρίζης.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ἄρκεῖ ἢ σιωπή σου γιά νά μάθω αὐτό πού θέλω ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : ὦ Δία, τά βλέπεις ποῦγιναν αὐτά ἀπ' τήν Ἥρα ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Μήν ἀπ' αὐτήν ἐχθρικό τίποτ' ἔχω πάθει ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Κύττα τῆ μοῖρα σου τῆ θεάν ἀπαρατῶντας.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Χάθηκα ! θά μοῦ πῆς ἡ συμφορά μου ποιά εἶναι ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Νά, ἰδέ τά πτώματα ἐδῶ κάτου τῶν παιδιῶν σου.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ἄλοῖμονο ὁ κακόμοιρος τί θέαμα βλέπω ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Ἄμαχο πόλεμο ἔκανες μέ τά παιδιά σου.

- ΗΡΑΚΛΗΣ :** *Τί πόλεμο είπες ; ποιός τά σκότωσε τά μαῦρα ;*
ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : *Σύ καί τά τόξα σου κι' ὁ θεός, πού αἴτιος εἶναι.*
ΗΡΑΚΛΗΣ : *Τί λέγεις ; τί ἔκαμα ; ὦ κακῶν μαντατοφόρε !*
ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : *Ἐφοῦ ἔτρελλάθης' κι' ἐρωτᾶς ἐξήγηση ἄθλια.*
ΗΡΑΚΛΗΣ : *Λοιπόν καί τῆς γυναίκα μου φονιάς ἐγώ εἶμαι ;*
ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : *Εἶναι ὅλ' αὐτά ἔργα ἐνός χεριοῦ, ὦιμέ ! τοῦ δικοῦ σου.*
ΗΡΑΚΛΗΣ : *Ἄλλοίμονο! στεναγμῶν νέφος μέ σκεπάζει.*
ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : *Κ' ἐγώ τή μοῖρα σου ἐξ αἰτίας αὐτωνῶν κλαίω.*
ΗΡΑΚΛΗΣ : *Τό σπῖτι μου ὁ ἴδιος τάραξα καί συνεπῆρα :*
ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : *Δέν ξέρω πάρεξ ἓνα' ὅτι ὅλα σου εἶναι μαῦρα.*
ΗΡΑΚΛΗΣ : *Ποῦ μ' ἐπίασε καί ποῦ κατέστρεψέ με ἡ τρέλλα ;*
ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : *Ὅταν μέ τή φωτιά ἄγνιζες στό βωμό τά χέρια.*
ΗΡΑΚΛΗΣ : *Ἄλλοίμονο ! τί πιά λυπᾶμαι τή ζωή μου,*
ἀφοῦ φονιάς τῶν γλυκῶν ἐγίνα παιδιῶν μου,
καί δέν πάω ἀπό ἀπόκρημνο βράχο νά πηδήξω
ἢ τό σπαθί βυθίζοντας στά σωθικά μου
νά τιμωρήσω τό ἄδικον αἷμα τῶν παιδιῶν μου ;
ἢ στή φωτιά τή σάρκα μου ψήνοντας τούτη
νά τήν ξεφύγω τήν ντροπή πού μέ προσμένει ;
Ὅμως ἐμπόδιο στά θανατικά μου σχέδια
ὁ Θησέας ἐρχεται φίλος καί συγγενής μου.
Ἡ φρίκη τῆς παιδοκτονίας μου θέ νά πέση
στά μάτια τοῦ πιό ἀγαπητοῦ ἀπ' ὅλους τούς φίλους.
Ἄλλοί μου ! τί νά κάμω ; ποῦ νά βρῶ ἐρημία
κακῶν φτερωτός ἢ στή γῆ μπαίνοντας μέσα ;
Πές μέ τί σκότος τό κεφάλι νά σκεπάσω ;
Γιά τά κακά ἐγώ ντρέπομαι τά γενομένα
ὡς καί γι' αὐτόν, τί χύνοντας ἄδικον αἷμα
δέν θέλω στούς ἀναίτιους γώ κακό νά κάμω.
ΘΗΣΕΥΣ : *Ἐφθασα μέ ἄλλους, ὁπού στοῦ Ἄσωποῦ τό ρέμα*
περιμένουν ὦπλισμέν' οἱ νιοί τῆς Ἀθήνας,
στό γυιό σου, ὦ γέρο, φέρνοντας σύμμαχο δόρυ.
Γιατ' ἦρθε στῶν Ἐρεχθιδῶν τή γῆ μαντάτο,
ὅτι τῆς χώρας σας τά σκῆπτρ' ἄρπαξε ὁ Λύκος
κ' ἐνάντια σας σήκωσε πόλεμο κι' ἀμάχη.
Κ' ἐγώ πληρώνοντας τό χρέος, ποῦχεν ἀρχίσει
ἀπό τόν Ἄδη σφάζοντάς με ὁ Ἡρακλῆς, ἦρθα
ἀν τοῦ χεριοῦ μου ἔχετε ἀνάγκ' ἢ τῶν συμμάχων.
ὦ ! τί εἶναι ἔτσι τό πάτωμα νεκρούς γεμᾶτο ;
Μήν ἄρρησα κι' ἀπό νεώτερα κακά ἔχω

φτάσ' ὑστερώτερα ; ποιός σκότωσε τά τέκνα
αὐτά και ποιού γυναίκα' αὐτή ναι, πού βογγάει ;
Γιατί δέν εἶναι τά παιδιά σ' ἐλικιά μάχης
κι' ἄλλο παράξενο κακό, ὑποθέτω, ἐγίνη.

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Ὡ βασιλιά, πῶχεις τή γῆ τήν ἐλιοφόρα.

ΘΗΣΕΥΣ : Τί μέ καλεῖς μέ τέτοιο θλιβερό προοίμιο ;

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Ἐπάθαμεν ἀπ' τούς θεούς δύστυχα πάθη.

ΘΗΣΕΥΣ : Καί τί παιδιά εἶναι αὐτά, πού γι' αὐτά δάκρυα χύνεις ;

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Τά γέννησε ὁ δικός μου γυιός'
κι' ὅπου τά γέννησε τά σκότωσε
φονικόν αἷμα χύνοντας.

ΘΗΣΕΥΣ : Μίλα καλά !

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Διατάξεις τούς ὅπου τό θέλουν.

ΘΗΣΕΥΣ : Ὡ τί φοβερό λόγον εἶπες !

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Πᾶμε χαμένοι σύντομα.

ΘΗΣΕΥΣ : Τί λέγεις καί πῶς τῶκαμε ;

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Σέ τρέλλαν ἐπλανήθηκε μέ χτύπημα
φαρμακεμένο ἀπ' τό αἷμα
τῆς ὕδρας τῆς ἑκατοκέφαλης.

ΘΗΣΕΥΣ : Νίκη τῆς Ἥρας ! κι' αὐτός ποιός μέσ' στούς νεκρούς ;

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Ὁ γυιός μου εἶναι, ὁ πολύπαθός μου,
ὁποῦρθε στή γιγαντοφύνα
μάχη μέ τούς θεούς ἀντάμα
πολεμιστής στό Φλεγραῖο κάμπο.

ΘΗΣΕΥΣ : Ὡιμένα, ὠιμέ' ποιός τόσο δύστυχος γεννήθη ;

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Δέν μπορείς ἄλλο νά βρῆς
πιό πολυβασάνιστον καί πιό
πολύπαθον ἀπ' τούς θνητούς.

ΘΗΣΕΥΣ : Τί κρύβει μέσ' τούς πέπλους τό κεφάλι ;

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Ντρεπόμενος τήν ὄψη σου
καί τήν ταιριαστή φιλία
καί τῶν παιδιῶν του τό αἷμα.

ΘΗΣΕΥΣ : Μά ἤρθα μαζί του νά πονέσω' ξάνοιξέ τον.

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Ὡ τέκνο μου,
διώξε ἀπ' τά μάτια του τόν πέπλο
κι' ἀπόρριξέ τον καί στόν ἥλιο
δειξε τό μάγουλό σου' εἶναι βαρύ
στά δάκρυα ν' ἀντιστέκεσαι.
Ὡ ! σέ ἱκετεύω ἀπλώνοντας
στά γένια καί στό γόνα καί στά χέρια σου

- καί λευκό δάκρυ χύνοντας.
 Ὡ τέκνο μου, συγκράτησε
 τόν θυμόν ἄγριου λιονταριού,
 ὅπου σ' ἀνόσιο δρόμο βγάζει
 θέλοντας τά κακά νά σμίξης
 μέ ἄλλα κακά, ὦ παιδί μου !
- ΘΗΣΕΥΣ : Σένα μιλῶ, πού κάθεσαι δυστυχισμένος
 καί λέω τήν ὄψη σου στούς φίλους σου νά δείξης,
 γιατί κανένα σκότος δέν ἔχει ἔτσι μαῦρο
 σύννεφο, πού τίς συμφορές σου νά τίς κρύψει.
 Τί δείχνεις μου τούς φόνους σου σειῶντας τό χέρι ;
 δέν θές τῶν λόγων σου νά μέ προσβάλ' ἡ φρίκη ;
 Μαζί σου δέ μέ νοιάζει ἐμέ νά κακοπάθω
 γιατί ἴβρα κάποτε καλό ἀπό σέ' θυμοῦμαι,
 ὅταν σύ μ' ἔφερες στό φῶς ἀπό τόν Ἄδη.
 Καί μισῶ τήν εὐγνωμοσύνη, πού γηράζει,
 καί τόν πού θέλει τά καλά ν' ἀπολαβαίνη,
 μά μέ τούς φίλους νά μήν πλέη στή δυστυχιά τους.
 Σήκω, ξεσκέπασε τήν ἄθλια κεφαλή σου,
 δές μας ! Εὐγενικός ἄνθρωπος ὁποῖος εἶναι
 δέχεται τούς νεκρούς τῶν θεῶν καί δέν ἀρνιέται
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Κυτῆς τό πάθημα, ὦ Θησέα, ἐδῶ τῶν παιδιῶν μου ;
- ΘΗΣΕΥΣ : Τῶμαθα' καί κακά μοῦ λέγεις πού τά βλέπω.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Τί μέ ξεσκέπασες λοιπόν στό φῶς τοῦ ἡλίου ;
- ΘΗΣΕΥΣ : Γιατί ; τούς θεούς ἐσύ ἄνθρωπος δέν τούς μαινίεις.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Φεῦγε, ὦ ταλαίπωρε, τό ἀνόσιο μίασμά μου.
- ΘΗΣΕΥΣ : Κανείς μέ τήν ἀγάπη τούς φίλους δέ βλάπτει.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Σωστά' πῶς σοῦ ἔκαμα καλό ἐγώ δέν τάρνιέμαι.
- ΘΗΣΕΥΣ : Τότε εὐεργετημένος, τώρα σέ λυπᾶμαι.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Νά μέ κλαῖν εἶμαι τί σκότωσα τά παιδιά μου.
- ΘΗΣΕΥΣ : Κλαίω γιά τήν τύχη σου, πού σοῦ ἔφερε ἄλλες λύπες.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Ἄλλους σέ μεγαλύτερες δυστυχίες βρῆκες ;
- ΘΗΣΕΥΣ : Γίγεις τόν οὐρανό μέ τήν κακοτυχία σου.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Ὡστε δέ μοῦ μένει πιά παρά ν' ἀποθάνω.
- ΘΗΣΕΥΣ : Θαρρεῖς γιά τίς φοβέρες σου τούς θεούς τούς μέλει ;
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Αὐθάδεις εἶναι οἱ θεοί κ' ἐγώ εἶμαι πρὸς ἐκείνους.
- ΘΗΣΕΥΣ : Κράτα τό στόμα σου, μή πιό μεγάλα πάθης.
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Εἶμαι κακά γεμᾶτος' δέν μοῦ χωροῦν ἄλλα.
- ΘΗΣΕΥΣ : Ἐ ! τί θά κάμης ; πού πηγαίνεις θυμωμένος ;
- ΗΡΑΚΛΗΣ : Θά πάω νεκρός κάτω στή γῆν, ἀπ' ὅπου καί ἦρθα.

- ΘΗΣΕΥΣ : *Τώρα μάς είπες λόγον ἐπιτυχημένον !*
- ΗΡΑΚΛΗΣ : *Ἐξω ὄντας σὺ ἀπὸ συμφορῆς μέ συμβουλεύεις.*
- ΘΗΣΕΥΣ : *Αὐτὰ ὁ Ἡρακλῆς, πού τόσα ὑπόφερε, τὰ λέγει ;*
- ΗΡΑΚΛΗΣ : *Ὅχι τόσο μεγάλ', ἂν μ' αὐτὰ τὰ μετρήσης.*
- ΘΗΣΕΥΣ : *Ἐσὺ ὁ εὐεργέτης τῶν θνητῶν καί μέγας φίλος ;*
- ΗΡΑΚΛΗΣ : *Δέν μέ ὠφελοῦν αὐτοί, μά εἶναι νικήτρα ἡ Ἥρα.*
- ΘΗΣΕΥΣ : *Δέν θ' ἀνεχθῆ ἡ Ἑλλάδ' ἀνόητα ν' ἀποθάνης.*
- ΗΡΑΚΛΗΣ : *Ἄκουε λοιπόν, γιά νά συνεριστῶ μέ λόγια
τίς συμβουλές σου, καί καλά θά σοῦ ἀποδείξω,
ὅτι δέν ἦταν ζωὴ αὐτὴ πρῶτα καί τώρα.
Πρῶτα γεννήθηκ' ἀπ' αὐτόν, πού τόν πατέρα
τῆς μάννας μου σκοτώνοντας καταραμένος
τήν Ἀλκμήνη ἐπαντρεύτηκε, πού ἐγέννησέ με.
Καί τῆς γενιᾶς ὅταν δέν μπῆ καλό θεμέλιο
ἀνάγκ' εἶναι οἱ ἀπόγονοι νά δυστυχαίνουν.
Κι' ὁ Δίας εἶναι, πού ἐχθρό μ' ἔχει γεννήσει
τῆς Ἥρας' (σὺ ὁμως μή λυπᾶσαι, γέροντά μου)
γιατί νομίζω ἐσέ πατέρα ἀντίς τό Δία.
Κ' ἐνῶ ἤμουνα βυζασταροῦδι ἀκόμα, φείδια
γοργόμματα μέσα ἔμπασε στά σπάργανά μου
γιά νά μέ καταστρέψη τοῦ Διός ἡ γυναίκα.
Κι' ὅταν τό σῶμα μου ἐντυσα σ' ἐλικιᾶς ροῦχα,
τά βάσανα πού ὑπόφερα τί νά τὰ λέγω ;
Μέ τί λιοντάρια ἢ μέ τρισώματους Γηρυόνης
ἢ μέ Γιγάντους ἢ τετράποδων Κενταύρων
πλήθη δέν ἔβγαλα φριχτούς πολέμους πέρα ;
Κι' ἀφοῦ τήν πολυκέφαλη σκύλλα, τήν ὕδρα,
πού ξαναβλάσταινε, θανάτωσα, κοπάδια
μύριων ἀγώνων πέρασα, στόν Ἄδη ἐπῆγα
νά φέρω τόν τρισώματο τό φύλακά του
στό φῶς, καθώς παράγγειλέ μου ὁ Εὐρυσθέας.
Καί τελευταῖα τό φονικό ἔκαμα τοῦτο
στέγη παιδοχτονίας νά βάλω στά δεινά μου.
Καί στήν ἀνάγκη ἔφτασα, πού πιά στή Θήβα
δέν μοῦ ἐπιτρέπει τό θεϊκό δίκιο νά μένω
κι' ἂν μένω, ὦιμέ ! σέ ποιόν ναόν ἢ γιορτή φίλων
νά πάγω ; εἶναι ἀπροσμίλητες οἱ συμφορῆς μου.
Ἥ νά πάω στό Ἄργος ; πῶς ἀφοῦ εἶμ' ἐξωρισμένος ;
Κι' ἄς πάω ν' ἀράξω σέ καμμιά ἄλλη πολιτεία
κ' ἐκεῖ θά στραβοκυτῶν, τί θά μέ ξέρουν*

καί θά μέ κλειοῦνε σέ πικρά γλώσσας ἀγκάθια.
 «δέν εἶναι αὐτός ὁ γυιός τοῦ Διός, πού τή γυναίκα
 καί τά παιδιά του σκότωσε ; ἄς διωχτῆ ἀπό δῶθε !»
 Καί σέ ἄνθρωπο, πού εἰπώθηκεν εὐτυχισμένος,
 κάθε ἀλλαγὴ εἶναι λυπηρὴ· μά ἐκεῖνος, πού εἶναι
 πάντα ἄσκημα, δέν τοῦ πονεῖ κι' ἂν πάθῃ τά ὅμοια.
 Καί θαρρῶ, πῶς σέ συμφορά θά φτάσω τόση,
 ὅπου θά βγάλ' ἡ γῆ φωνή ἐμποδίζοντάς με
 νά τήν ἐγγίζω καί τό πέλαο, τά ποτάμια
 νά μήν περνῶ τα κ' ἔτσι τόν τροχοδεμένο
 θά μοιάσω Ἰξίονα στά δεσμά πού θᾶχω ὀλοῦθε.
 Τότε καλύτερ' ἀπ' τούς "Ἕλληνες κανένα
 νά μήν κυττάω, πού πρὶν μαζί τους εὐτυχοῦσα.
 Λοιπὸν ποιά χρεια νά ζῶ ; καί ποιό κέρδος θέ νᾶχω
 ἔχοντας τέτοια ἀχρηστὴ ζωὴ κι' ἀνόσια ;
 Τῶρ' ἄς χορεύῃ ἡ ξακουστὴ τοῦ Διός γυναίκα
 μέ τό παπούτσι τόν θεϊκό "Ὀλυμπο χτυπῶντας"
 γιατί ἔκαμε τό θέλημα, πού ἤθελε τόσο,
 συνθέμελα τόν πρῶτον ἄνδρα τῆς Ἑλλάδας
 γκρεμίζοντας' ποιός θά προσεύχονταν σέ τέτοια
 θεά, πού γιά τόν ἔρωτα μιανῆς γυναίκας
 τό Δία ζηλεύοντας κατέστρεψεν ἄθῶους ;
 Δέν εἶναι ἀπό ἄλλο θεό τό πάθημά σου τοῦτο
 παρά ἀπ' τήν "Ἥρα" καλά τό καταλαβαίνεις.
 Θά σέ ὀρμηνέψω κάτι, πού θά σ' ἀλαφρώσῃ.
 Κανείς θνητός δέν εἶναι ἀνάγκιχτος στήν τύχη
 οὔτε θεός, ἂν οἱ ἀοιδοὶ λέγουν ἀλήθεια.
 Δέν κάμαν γάμους ἄνομους ἀναμεσό τους ;
 μέ δεσμά τούς πατέρες των γιά τό βασιλεῖο
 δέν ἀτιμάσαν ; ὅμως κατοικοῦν ὠραῖα
 τόν "Ὀλυμπο κι' ἀνέχονται τά σφάλματά τους.
 Μά τί θά πῆς ἂν ἄνθρωπος ὄντας τή τύχη
 Δέν ὑποφέρῃς κ' οἱ θεοὶ τήν ὑποφέρουν ;
 "Ἄσε λοιπὸν τή Θήβα, πού τό θέλει ὁ νόμος,
 κ' ἐμέν' ἀκλούθησε στήν πόλη τῆς Παλλάδας.
 Κεῖ καθαρίζοντας ἀπ' τό ἐγκλημα τά χέρια
 παλάτι θά σοῦ δώσω κι' ἀπ' τά χρήματά μου.
 Κι' ὅσα δῶρα ἔλαβα, ὅταν ἔσωσα τούς νέους
 τούς δύο φορές ἑφτά, σκοτώνοντας τόν ταῦρο
 τῆς Κνωσοῦ, θά σοῦ τά δώσω σένα. Καί σ' ὄλη

ΘΗΣΕΥΣ :

τή χώρα μου ἔχουνε χωράφια χωρισμένα
 αὐτά στοῦ ἐξῆς θά παρουν τῶνομά σου, ἐνδῶ
 ἐσύ θά ζῆς· κι' ὅταν πεθάνης καί στον Ἄδη
 πᾶς, μέ θυσίες καί πέτρινους βωμούς ἢ πόλη
 τῶν Ἀθηναίων θά σέ ἀνυψώση τιμημένον.
 Γιατί τοὺς εἶναι ὠραῖο στεφάνι, ἀπ' τήν Ἑλλάδα
 δόξα νά λάβουν ὠφελῶντας ἄξιον ἄντρα.
 Κ' ἐγώ τή σωτηρία μου μ' αὐτήν τή χάρη
 θά σοῦ πληρώσω· τί ἔχεις χρεῖα τῶρ' ἀπό φίλους.
 Ἄλλοι! εἶναι αὐτά σου ἀσήμαντα στίς δυστυχίες μου.
 Ἐγώ ὁμως δέν πιστεύω οἱ θεοὶ ἄνομους γάμους
 νά στέργουν· κι' ὅτι δένουν σέ δεσμά τά χέρια
 τῶν ἄλλων, οὔτε τό εἶπα κι' οὔτε θά μέ πείσουν,
 κι' ὅτι ὁ ἕνας εἶναι τάλλουνοῦ φυσικά ἀφέντης.
 Γιατί κανέν' ἀνάγκη ὁ θεός δέν ἔχει, ἂν εἶναι
 ἀλήθεια θεός· τῶν ἀοιδῶν τά λόγια εἶν' ἄθλια.
 Κ' ἐγώ ἂν καί βρίσκομαι σέ τέτοιες δυστυχίες
 σκέφθηκα, μήν ἀφήνοντας τό φῶς μέ παρουν
 δειλόν, γιατί ὁποιος τά κακά δέν τά ὑποφέρει,
 δέν θά μπορούσε νά σταθῆ ἐνάντια σέ βέλος
 τό θάνατο ὑπομένοντας· καί λοιπόν θάρθω
 στήν πόλη σου χρωστῶντας μύριων δώρων χάρη.
 γιατί καί μύριους γεύτηκα πόνους ὡς τώρα :
 κανένα δέν ἀρνήθηκα κι' οὔτε ἀπ' τά μάτια
 ἔχυσα δάκρυα κι' οὔτε πίστεψα ποτές μου
 νά φτάσω σέ σημεῖο ἐγώ νά χύσω δάκρυα.
 Μά τώρα πρέπει νά γενῶ δοῦλος τῆς τύχης.
 ὦ ! βλέπεις τώρα, γέροντα, τό φευγωμό μου
 καί βλέπεις με τῶν τέκνων μου φονιά τόν ἴδιο,
 θάψε τα, νεκροστόλιστα, μέ πικρά δάκρυα
 τίμα τα, γιατί ἐμένα ὁ νόμος δέ μ' ἀφήνει :
 κι' ἀκούμπησέ τα στής μητέρας των τά στήθη
 σέ συντροφιά σπαραχτική, πού ὁ ἴδιος ὁ μαῦρος
 τήν σκότωσ' ἄθελα. Κι' ἀφοῦ τοὺς παραχώσης,
 κάθου στήν πόλη αὐτή, ἄθλια μέν, μά τί νά γίνῃ !
 Ὅ πού σᾶς ἔσπειρε κ' ἐγέννησε, ὦ παιδιά μου,
 σᾶς σκότωσε, προτοῦ προφθάστε νά χαρήτε
 ὅσα ἐγώ σᾶς ἐτοίμαζα καλά μέ κόπους,
 δόξα ζωῆς κι' ἀπόλαυση τοῦ πατρός τίμια.
 Καί σένα, ὦ δύστυχη, σέ σκότωσ' ἄδικα, ὄχι

ΗΡΑΚΛΗΣ :

ὅπως ἐσύ τήν κλίνην μου τίμια ἐκρατοῦσες,
μακρὰ κλεισίματα ὑπομένοντας στό σπίτι.
Ἄλλοί σ' ἐμέ, στά τέκνα μου καί στήν καλή μου !
πόσο δυστύχησα καί ξεξεμένος εἶμαι
ἀπό γυναίκα καί παιδιά ὦ φιλιῶν δλέθριες !
γλυκάδες, καί τῶν ὄπλων μου συντροφιά δλέθρια !
Ἄμμηχανῶ, νά τά κρατήσω ἤ νά τά ρίξω
πού τά πλευρά μου ἐγγίζοντας τέτοια θά λένε·
μ' ἐμᾶς τάθῶα παιδάκια σου καί τήν καλή σου
σκότωσης· καί κρατεῖς ἐμᾶς τά παιδοφόνα».
Κ' ἔπειτα ἐγώ στά χέρια μου θέ νά τά φέρνω ;
τί λέγοντας ; μά γυμνωμένος ἀπ' τά ὄπλα,
ὅπου μ' αὐτά κατώρθωσα τά πιό καλά ἔργα,
στούς ἐχθρούς δινόμενος αἰσχρά ν' ἀποθάνω ;
δέν πρέπει νά τάφήσω, μά ἄθλια θά τά πάρω.
Μιά χάρη κάνε μου, ὦ Θησέα· μαζί μου στό Ἄργος
ἔλα τήν ἀμοιβή νά πάρω τοῦ Κερβέρου,
μήν πάθω τίποτε ἀπ' τή λύπη μου μονάχος.

Ὡ γῆ τοῦ Κάδμου καί λαέ τῶν Θηβαίων, ὄλοι
κουρευτήτε, πενθήσατε, στόν τάφο ἐλάτε
τῶν παιδιῶν μου κι' ὄλους μ' ἓνα κλάμα κλάψτε,
καί τούς νεκρούς κ' ἐμένα ὠιμέ, χαθήκαμε ὄλοι
μέ μιά τῆς Ἡρας ὁμοία τύχη χτυπημένοι !

ΘΗΣΕΥΣ : Σήκω, κακόμοιρε· ἀρκετά δάκρυα ἔχεις χύσει.

ΗΡΑΚΛΗΣ : Δέν θά μπορέσω· πάγωσαν οἱ κλείδωσές μου.

ΘΗΣΕΥΣ : Οἱ δυστυχιές καί τούς πολύ δυνατούς ρίχνουν.

ΗΡΑΚΛΗΣ : Ἄλλοί !

πέτρ' ἄς γινόμεουν δῶ ξεχνῶντας τά δεινά μου.

ΘΗΣΕΥΣ : Πάψε ! δόσε τό χέρι σου σέ βοηθό φίλο.

ΗΡΑΚΛΗΣ : Κύττα μήν τό αἷμα μου τά ροῦχα σου λερῶση.

ΘΗΣΕΥΣ : Σκουπίσου ἀπάνω, μή λυπᾶσαι· δέ μέ νοιάζει.

ΗΡΑΚΛΗΣ : Τά παιδιά μου στερημένος παιδί μου σέ ἔχω.

ΘΗΣΕΥΣ : Βάλε στόν ὦμο μου τό χέρι, ὁδηγός θᾶμαι.

ΗΡΑΚΛΗΣ : Φιλικό ζεῦγος, μά δυστυχισμένος ὁ ἓνας !

Ὡ γέροντα, τέτοιο ἄντρα φίλο πρέπει νᾶχης !

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Γιατί καλότεκνη πατρίδα τόν ἐγέννα.

ΗΡΑΚΛΗΣ : Γύρνα με πίσω νά ἰδῶ πάλι τά παιδιά μου.

ΘΗΣΕΥΣ : Γιατί ; μήπως θά σέ ἀλαφρώση αὐτό τό φίλτρο ;

ΗΡΑΚΛΗΣ Ὡ ! τά ποθῶ καί τήν ἀγκάλη τοῦ πατέρα.

ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Νά την, ὦ τέκνο μου· ποθεῖς τά ἴδια μ' ἐμένα.

- ΘΗΣΕΥΣ : Ἔτσι λοιπόν τούς ἄθλους σου δέν τούς θυμᾶσαι ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Μικρότερα ἦσαν τά δεινά ἐκεῖν' ἀπό τοῦτα.
 ΘΗΣΕΥΣ : Ἐπαινο δέν θά πῆ ὁποιος δῆ σέ σάν γυναίκα.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ταπεινός σου εἶμαι τόσο ; πρὶν δέν τό θαρροῦσες.
 ΘΗΣΕΥΣ : Καί βέβαια' ποῦ εἶναι ὁ ξακουστός Ἡρακλῆς κεῖνος ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Καί σύ ὄντας μέσ' στίς δυστυχίες τοῦ Ἄδη ποιός ἦσουν ;
 ΘΗΣΕΥΣ : Ἄπ' τόν καθένα ἤμουν χειρότερος στό θάρρος.
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Πῶς λοιπόν λέγεις, ὅτι ἐτρόμαξα ἀπ' τά πάθη ;
 ΘΗΣΕΥΣ : Πρόβαινε !
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Χαῖρε, ὦ γέροντα !
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Καί σύ, παιδί μου !
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Θάψε, ὅπως σου εἶπα, τά παιδιά.
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Καί ποιός ἐμένα ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ἐγώ !
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Καί πότε' ἐρχάμενος ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Ὄταν θά θάψης ;
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ : Πῶς ;
 ΗΡΑΚΛΗΣ : Θά σέ φέρω στήν Ἀθήν' ἀπό τή Θήβα.
 Μά τώρα τά βαρυνά παιδιά παράχωσέ τα
 κι' ἀφοῦ ἔσβησα μέσ' στίς ντροπές ἐγώ τό σπῖτι,
 ὀλέθρια βάρκα θά συρθῶ στό Θησέα πίσω.
 Κι' ὁποιος πλοῦτον ἢ δύναμη παρά ἀξιους φίλους
 ν' ἀπολαβαίνει προτιμᾶ κακή ἔχει σκέψη.
- ΧΟΡΟΣ : Ἄς πᾶμε θλιβεροί καί πολυδάκρυτοι
 ἀφοῦ τούς πιό μεγάλους φίλους χάσαμε !»⁴⁵.

Παρά τούς φόνους πού διέπραξε ὁ Ἡρακλῆς, ὁ πατέρας του τόν ὑποστηρίζει. Τοῦ λέει ὅτι τόν ἀγαπάει καί ἐλαττώνει τήν ἐνοχή του μεταθέτοντας τήν εὐθύνη στούς θεούς. «Εἶσαι δικός μου, τέκνο μου, κι' ἂν δυστυχαίνεις». «Τέτοια (παθήματα), πού κ' ἂν τά πάθη θεός κι' αὐτός θά κλάψη». «Θά σοῦ τό πῶ, ἂν δέ σ' ἔχη πιά ὁ Ἄδης βακχεμένο». «Ὡ Δία, τά βλέπεις ποῦγιναν αὐτά ἀπ' τήν Ἡρα ;». «Κι' ἐγώ τή μοῖρα σου ἐξ αἰτίας αὐτωνῶν κλαίω». «Ὡ τέκνο μου, συγκράτησε τόν θυμό ἄγριον λιονταριοῦ, – ὅπου σ' ἀνόσιο δρόμο βγάζει - θέλοντας τά κακά νά σμίξης - μέ ἄλλα κακά, ὦ παιδί μου !». «Νά την (ἢ ἀγκάλη τοῦ πατέρα), ὦ τέκνο μου ποθεῖς τά ἴδια μ' ἐμένα».

Καί ὁ Θησέας, ὅταν μαθαίνει τά νέα, δείχνει στόν Ἡρακλῆ τό καλό μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, μεταθέτει τήν εὐθύνη στούς θεούς καί τόν πείθει ὅτι εἶναι ἀρκετή ἡ τιμωρία του πού βλέπει νεκρούς τά παιδιά καί τήν γυναίκα του καί θά φύγει ἀπό τήν Θήβα (προσφέροντάς του καταφύγιο τήν

Ἄθῆνα). «Μά ἦρθα μαζί του (μέ τόν Ἡρακλέα) νά πονέσω ξάνοιξέ του». «...θυμοῦμαι, – ὅταν σύ μ' ἔφερες στό φῶς ἀπό τόν "Ἄδη» «μά μέ τούς φίλους νά μήν πλέη στή δυστυχία τους»· «...εὐγενικός ἄνθρωπος, ὅποιος εἶναι – δέχεται τούς νεκρούς τῶν θεῶν καί δέν ἀρνιέται». «Κλαίω γιά τή τύχη σου, πού σοῦ ἔφερε ἄλλες λῦπες». «Αὐτά ὁ Ἡρακλῆς, πού τόσα ὑπόφερε, τά λέει ;». «Ἐσύ ὁ εὐεργέτης τῶν θνητῶν καί μέγας φίλος ;». «Δέν θ' ἀνεχθῆ ἢ Ἑλλάδ' ἀνόητα ν' ἀποθάνης». «Δέν εἶναι ἀπό ἄλλο Θεό τό πάθημά σου τοῦτο - παρά ἀπ' τήν Ἡρα καλά τό καταλαβαίνεις». «Κεῖ (στήν Ἄθῆνα) καθαρίζοντας ἀπ' τό ἐγκλημα τά χέρια - παλάτι θά σοῦ δώσω κ' ἀπ' τά χρήματά μου». «Βάλε στόν ὦμο μου τό χέρι, ὁδηγός θάμαι».

Βλέπουμε ἐπίσης ὅτι ὁ Θησέας εἶναι διατεθειμένος νά ἐκθέσει τόν ἑαυτό του σέ ἓνα προσωπικό κίνδυνο, τόν κίνδυνο τοῦ μιάσματος, μέ τό νά ἀγγίξει καί νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο πού σκότωσε τήν γυναῖκα καί τά παιδιά του.

«**ΗΡΑΚΛΗΣ** : Φεῦγε, ὦ ταλαίπωρε, τό ἀνόσιο μιάσμα μου.

«**ΘΗΣΕΥΣ** : Κανείς μέ τήν ἀγάπη τούς φίλους δέν βλάπτει».

Ὁ Θησέας διατείνεται ὅτι τέτοιο μιάσμα δέν ὑπάρχει ἀκόμα καί ἔάν ἔχει χυθεῖ αἷμα ἀγαπημένων προσώπων, κατορθώνοντας μ' αὐτή τήν περιφημη φράση νά ἀνατρέψει μιά παλαιά ἐλληνική παράδοση. Ἡ ἀγάπη τοῦ φίλου πρὸς τόν φίλο μπορεῖ νά ἀνατρέψει τίς φοβερές παραδοσιακές κατάρεις ἐναντίον κάποιου πού ἔχει χύσει αἷμα ἢ κάποιου πού ἀγγίξε καί μόνον τόν δολοφόνο.

Ὁ Ἡρακλῆς, παρόλο πού αἰσθάνεται ἔνοχος καί θέλει νά τιμωρήσει τόν ἑαυτό του, ὑποστηριζόμενος ἀπό τόν πατέρα του καί τόν φίλο του μεταθέτει τήν εὐθύνη στούς θεούς καί δέχεται ὅτι τιμωρήθηκε ἀρκετά μέ τό νά δεῖ νεκρούς τούς ἀγαπημένους του καί νά φύγει ἀπό τήν Θήβα :

«*Τῶρ' ἄς χορευῆ ἢ ζακουστή τοῦ Διός γυναῖκα
μέ τό παπούτσι τόν θεϊκό Ὀλυμπο χτυπῶντας
γιατί ἔκαμε τό θέλημά πού ἤθελε τόσο,
γκρεμίζοντας ποιός θά προσεύχονταν σέ τέτοια
θεά πού γιά τόν ἔρωτα μιανῆς γυναίκας
τόν Δία ζηλεύοντας κατέστρεψε ἀθώους ;».*

«*Κ' ἐγώ ἄν καί βρίσκομαι σέ τέτοιες δυστυχίες
σκέφθηκα, μήν ἀφήνοντας τό φῶς μέ πάρουν
δειλόν, γιατί ὅποιος τά κακά δέν τά ὑποφέρει,
δέν θά μπορούσε νά σταθῆ ἐνάντια σέ βέλος
τό θάνατο ὑπομένοντας· καί λοιπόν θάρθω
στήν πόλη σου χρωστῶντας μύριων δώρων χάρη.
γιατί καί μύριους γεύτηκα πόνους ὡς τώρα :
κανένα δέν ἀρνήθηκα κι' οὔτε ἀπ' τά μάτια*

*ἔχυσα δάκρυα κι' οὔτε πίστεψα ποτές μου
νά φτάσω σέ σημεῖο ἐγώ νά χύσω δάκρυα.
Μά τώρα πρέπει νά γενῶ δούλος τῆς τύχης»⁴⁶.*

Συμπερασματικά μπορούμε νά πούμε ὅτι ὁ Ἡρακλῆς δέν αὐτοκτόνησε, γιατί ἔγινε ἀποδεκτός ἀπό τόν πατέρα του καί τόν φίλο του, ἐνισχύθηκε τό καλό μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, ἔγινε μετάθεση τῆς εὐθύνης μέ ἐλάττωση τῆς ἐνοχῆς, ἡ τιμωρία νά δεῖ νεκρούς τούς ἀγαπημένους του καί νά φύγει ἀπό τήν Θήβα κρίθηκε ἀρκετή καί ἔγινε καί ἡ θεραπευτική διεργασία (Working Through) μέσω τῆς συνομιλίας τοῦ Ἡρακλῆ μέ τόν Ἀμφιτρώνα καί τόν Θησέα (θεραπευτές).

δ. Νεφέλες

Οἱ «Νεφέλες» πού σώζονται δέν εἶναι τό ἀρχικό ἔργο ἀλλά διασκευή του ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀριστοφάνη. Τό κύριο πρόσωπο στίς «Νεφέλες» εἶναι ὁ Στρεψιάδης, ἀγρότης ἀπό τήν Ἀττική, εὐπιστος καί ἀφελής, πότε γεμάτος αὐτοπεποίθηση καί πότε τελείως ἀπελπισμένος. Παντρεύτηκε γυναίκα ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια πού ζοῦσε μέσα στήν Ἀθήνα, στό ἄστυ' καί ἀκριβῶς ἡ οἰκογένεια τῆς γυναίκας του ἔσπρωχνε τό μοναχογιό του τόν Φειδιπίδη νά ἀσχολεῖται μέ τά πολυέξοδα ἀθλήματα τῆς χρυσοῆς νεολαίας, τήν ἵππασία καί τίς ἀρματοδρομίες, μέ ἀποτέλεσμα ὁ Στρεψιάδης νά χρεωθεῖ καί νά τόν πιέζουν τώρα ἐπίμονα οἱ δανειστές του. Ἔχει ἀκουστά γιά ἕνα φροντιστήριο, πού τό διευθύνουν δύο διανοούμενοι, ὁ Σωκράτης καί ὁ Χαιρεφώντας· σέ αὐτό οἱ νέοι διδάσκονται, καθῶς ἀκουσε, ὅλα τά τεχνάσματα τῆς δικανικῆς ρητορικῆς. Ὁ Στρεψιάδης ἐλπίζει ὅτι, ἂν ὁ γιός του περάσει αὐτή τή σχολή, θά μπορέσει ὁ ἴδιος, μέ τή βοήθεια τοῦ γιοῦ του, νά κατατροπώσει στά δικαστήρια τούς δανειστές του χωρίς νά πληρώσει τά χρέη του. Τοῦ Φειδιπίδη ὁμως δέν τοῦ ἀρέσει καθόλου ἡ ἰδέα νά κλειστεῖ μέσα καί νά μελετᾷ, ὁπότε ὁ Στρεψιάδης διαπιστώνει ὅτι, ὅσο κι ἂν τόν φοβίζει ἡ προχωρημένη του ἡλικία καί τό κακό μνημονικό του, δέν τοῦ μένει παρά νά φοιτήσῃ στό φροντιστήριο ὁ ἴδιος.

Οἱ πρῶτες του ἐντυπώσεις, τά ἀνέκδοτα πού τοῦ διηγεῖται ὁ μαθητής πού τόν ὑποδέχεται, οἱ μαθητές καθῶς τούς βλέπει νά ἐργάζονται, καί τά παράξενα ἐπιστημονικά ὄργανα πού χρησιμοποιοῦν, τόν παραξενεύουν, τόν διασκεδάζουν καί - ἀφελής καθῶς εἶναι - τόν ἐνθουσιάζουν. Ἐπικρατεῖ ὁ ἐνθουσιασμός, καί ὅταν τελικά συναντᾷ τόν Σωκράτη (κρεμασμένον στόν ἀέρα, ἐπειδή πιστεύει ὅτι, ὅταν ἀπομακρυνθεῖ κανεῖς ἀπό τόν ὑγρό ἀέρα τοῦ ἐδάφους, μπορεῖ νά σκεφτεῖ καλύτερα τά δύσκολα προβλήματα) τόν παρακαλεῖ νά τόν πάρει μαθητή. Ὁ Σωκράτης τόν «μυεῖ» μέ ἱεροτελε-

στία ανάλογη μέ τις θρησκευτικές μύσεις και επικαλείται τις Νεφέλες, νέες θεότητες, στη λατρεία των οποίων είναι αφιερωμένο τό σχολείο. Ὁ Στρεψιάδης έντυπωσιάζεται πάρα πολύ από τήν εμφάνιση των μεγαλόπρεπων αὐτῶν ὄντων (οἱ «Νεφέλες» ἀποτελοῦν τό χορό τοῦ ἔργου), καί ὅλες οἱ παραδοσιακές του δοξασίες γιά τά φαινόμενα τῆς φύσης καί τή διακυβέρνηση τοῦ σύμπαντος ἀπό τόν Δία πέφτουν σάν χάρτινοι πύργοι ἐμπρός στίς ἐπιστημονικές θεωρίες, πού μέ τόση προθυμία καί αὐτοπεποίθηση τοῦ ἐκθέτει ὁ Σωκράτης. Ὑπόσχεται νά λατρεύει στό μέλλον μόνο τις καινούργιες θεότητες πού τοῦ παρουσίασε ὁ Σωκράτης : τό Χάος, τις Νεφέλες καί τή Γλώσσα. Γιά ἀντάλλαγμα οἱ Νεφέλες τοῦ ὑπόσχονται ὅτι, ἂν εἶναι καλός μαθητής, θά γίνει διάσημος «σύμβουλος» καί οἱ συμπολίτες του θά τοῦ φέρνουν νά λύσει τά νομικά τους προβλήματα.

Οἱ ἰκανότητές του ὅμως δέν εἶναι σύμμετρες μέ τήν αἰσιοδοξία του : δέν ἔχει οὔτε τό μυαλό οὔτε τήν ὑπομονή νά καταλάβει ἢ νά ἀπομνημονεύσει τά στοιχεῖα φιλολογίας πού ἐπιχειρεῖ νά τοῦ διδάξει ὁ Σωκράτης. Τότε ὁ Σωκράτης τοῦ ζητᾶ νά ξαπλώσει σ' ἓνα κρεβάτι καί νά ἀφήσει ἐλεύθερη τή φαντασία του μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἴσως ἐπινοήσει ἐξυπνους τρόπους γιά νά ξεφύγει ἀπό τις ἀγωγές των δανειστῶν του :

«ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Τώρα ξάπλω ἐπάνω στό κρεβάτι...*

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Νά κάνω τί ;*

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Σοφίσου κάποια λύση γιά τά ζητήματά σου.*

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *"Ὀχι, νά ζεῖς, σέ τοῦτο τό κρεβάτι !*

"Ἄσε με κάλλιο νά πλαγιάσω χάμου.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Δέ μπορεῖ.*

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *(ξαπλώνεται στό κρεβάτι)*

Συφορά μου ! Στούς κοριούς

ὄλα τά κρίματά μου θά πλερώσω !

ΧΟΡΟΣ : *(Νεφέλες) Στοχάζου τώρα, ὅσο μπορεῖς βαθιά, καί μάζευσέ*

τά γέρικα μυαλά

κι ἄμα δέ σοῦ βολεῖ,

σά γρήγορο πουλί

σέ θέματα πολλά

ζεπήδα - καί παντοτεινά τόν ὕπνο ἀποχαιρέτα !

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Βαῖ, βαῖ, βαῖ καί πωπωπώ !*

ΧΟΡΟΣ : *Τί τρέχει ; Τί παθαίνεις ;*

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Χάθηκα ! Χυμήξανε*

μές ἀπ' τό κρεβάτι

Κορθιανοί κοριοί βαρβάτοι,

τίς δαγκάνες τους μοῦ μπήζουν,

μοῦ ματώνουν τά παγίδια,

- μου ξεσκίζουν τ' άπαντά μου
 και μου πίνουν την ψυχή
 και στον πάτο τον παχύ
 μπήκανε και τον τρυπάνε,
 δέν γλιτώνω, θά μέ φάνε !

ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ : Μή φωνάζεις !

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Τί νά κάνω,
 πού τά χρήματά μου χάνω,
 τό πετσί μου
 τή ζωή μου,
 τά τσαρούχια μου, τά πάντα.
 Κι από σās ριχτός έδω
 καρπούλι τραγουδώ
 και μου κράζετε : νταγιάντα !

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Αί σύ, τί κάνεις και δέ συλλογιέσαι.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Ναι, μά τον Ποσειδώνα, συλλογιέμαι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Και τί λοιπόν κατάφερές νά βρείς ;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Πώς οι κοριοί σταλιά δέ θά μ' αφήσουν.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ά νά χαθείς !

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Για τό χαμένο λέγεις ;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Φοβᾶσαι τούς κοριούς ; Σκεπάσου κι άιντε
 νά βρείς καμιά κατεργαριά και κόλλο
 για νά σωθείς από τά χρέη.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Και ποιός
 θά μου ρίξει προβιές νά μου ζεστάνει
 τό μυαλό μου για νά γεννήσει ιδέες ;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Για νά τον δώ τί κάνει ! Αί σύ, κοιμᾶσαι ;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Όχι, μά τον Άπόλλωνα !

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Δέν έχεις τίποτα πιάσει ;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Τίποτα !

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Καθόλου ;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Μονάχα την ξερή μου μέ τή φούχτα !

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Σκεπάσου τό λοιπόν για νά σκεφτείς.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Τί νά σκεφτώ ; Για πές μου έσύ, Σωκράτη.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ό,τι θέλεις. Κι άμα τό βρείς, μου λέγεις.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : Χίλιες φορές σου τόπα, στό ξανάπα :
 τουτο θέλω, νά μή πληρώσω τόκους.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Σκεπάσου τό λοιπόν και ψιλολόγα
 τό ζήτημα κι άμα τά βρείς μπαστούνια,
 σταμάτα και ξανάρχιζε κατόπι
 τό θέμα σου και καλοζύγιαζε το.

- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Γλυκό μου Σωκρατακι !*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Τί ναι, γέρο ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Βρήκα ένα κόλπο για να μην πλερώσω.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Γιά να τό ιδούμε !*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Πές μου πρώτα...*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Τί ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *"Αν μάγισσα πληρώσω Θεσσαλή,
για να μου κατεβάσει τό φεγγάρι
κ' ύστερα σε μιά θήκη στρογγυλή
σάν καθρέπτη κλεισμένο τό κρατάω...*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Και τί θά σ' ώφελήσει ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Και ρωτᾶς ;
"Αμα δέν ανατέλνει τό φεγγάρι,
δέν θά πληρώνω τόκους.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Πῶς αὐτό ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Μέ τό μήνα πληρώνονται ὅπως ξαίρεις,
οί τόκοι.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Νά, κ' ἐγώ να σε ρωτήσω :
ἂν ξαφνικά σε καταγγέλναν, ὅτι
χρωστᾶς πεντέξι τάλαντα, τί θά κανες,
για να ξεφύγεις τήν κατηγορία ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Τί θά κανα ; Δέν ξαίρω ! Νά σκεφτῶ...*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Τή σκέψη σου μήν τηνε σφίγγεις μέσα σου.
Ἄμολα τη να πάει ψηλά, ὅπως πάει
χρυσόμυγα δεμένη ἀπ' τό ποδάρι.*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Βρήκα τόν τρόπο να τά σκαπουλάρω
καί μπράβο θά μου πεις.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Γιά λέγε ! Ἄκούω.*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Δέ σοῦ λαχε να ιδεῖς στά φαρμακεῖα
ἐκείνη τήν ὠραία διάφανη πέτρα,
πού ανάβει τή φωτιά ;*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Μπᾶ ! Τό κρουστάλλι ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Θά πάρω τό κρουστάλλι κι ὅταν γράφει
ὁ γραμματέας τή μήνυση, θά πάω
στόν ἥλιο να σταθῶ καί τίς ἀχτίδες
μάτσο θά ρίξω στό κερί του ἀπάνω
καί θά λιώσω τά γράμματα. Τί λέγεις ;*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *"Εξυπνο, μά τί Χάριτες !*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Χαρά μου !
Γλίτωσα πέντε τάλαντα ἄψε σβῆσε.*

- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Καί τώρ' ἀπάντα μου σ' αὐτό...*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Σ' ἀκούω.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Πῶς θά γλυτώσεις ἀπό καταδίκη σίγουρη, ὅταν σοῦ λείπουνε μαρτύροι ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Εὐκόλα κ' ἐξυπνότατα.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Γιά λέγε !*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Ὅταν θά μείνει μιά μονάχα δίκη πρὶν ἀπό τή δική μου, καί πριχοῦ φωνάξουν τ' ὄνομά μου, θά τό σκάσω στά τέσσερα νά κρεμαστῶ.*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Βλακεῖες !*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Καθόλου ! Ὅταν ἐγώ τά κακαρώσω, δέ θά μπορέσουν πιά νά μέ δικάσουν*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Κούτσουρο, φεύγα ! Πιά δέ σέ μαθαίνω.*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *(παρακαλεστικά) Μά τούς θεούς, τί σοῦ κανα, Σωκράτη ;*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Ὅτι σοῦ μάθω τό ξεχνᾶς ἀμέσως.
Ὅριστε : πές μου τί σέ πρωτοδίδαξα ;*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Γιά στάσου. Ἀλήθεια, τί μέ πρωτοδίδαξες, τή σκάφη, πού ζυμώνουν τό ψωμί !
Μά πῶς τήν εἶπες ; Συφορά μου !*
- ΣΩΚΡΑΤΗΣ : *Χάσου !
ξεροκεφάλα, γεροξεκουτιάρη !*
- ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ : *Ἀλίμονο, τί θ' ἀπογίνω ὁ μαῦρος, ἂν δέ μάθω νά γλωσσοκοπανᾶω ;
Χάθηκα, συμβουλευτεῖτε με, ὦ Νεφέλες.*
- ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ : *Μιά συμβουλή μονάχα θά σοῦ δώσω ἂν ἔχεις γιόκα, πού καταλαβαίνει, φέρτονε νά σπουδάσει ἀντί γιά σένα»⁴⁷.*

Ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ ὁ Στρεψιάδης δέν μποροῦσε νά ὠφεληθεῖ ἀπό τόν φιλοσοφικό διάλογο, προσπάθησε νά ἐφαρμόσει ἀναλυτική ψυχοθεραπεία. Τόν ξαπλώνει στό κρεβάτι καί αὐτός καί οἱ «συνθεραπευτές» του, οἱ Νεφέλες, τόν ἐνθαρρύνουν νά κάνει ἐλεύθερους συνειρμούς (Free Associations). Ὁ Karl Menninger πρῶτος παρατήρησε ὅτι ὁ Σωκράτης στίς «Νεφέλες» χρησιμοποιοῦν τό ἀνάκλιτρο καί τούς ἐλεύθερους συνειρμούς στήν περίπτωση τοῦ Στρεψιάδη⁴⁸ : «Στοχάσου τώρα, ὅσο μπορεῖς βαθειά,... σά γρήγορο πουλί σέ θέματα πολλά ξεπήδα... σκεπάσου τό λοιπόν καί ψιλολόγα τό ζήτημα κι' ἄμα τό βρεῖς μπαστούνια, σταμάτα καί ξανάρχιζε κατόπι τό θέμα σου καί καλοζύγιαζέ το... Τή σκέψη σου μήν τήνε σφίγγεις μέσα σου. Ἀμόλα τη νά πάει ψηλά ὅπως πάει χρυσόμυγα δεμένη ἀπ' τό ποδάρι».

Ὁ Στρεψιάδης ὁμως δέν ἔχει δυνατότητα νά βρεῖ λύση μέσα στήν πραγματικότητα, ἀλλά βρίσκει λύσεις μαγικές καί τότε ὁ Σωκράτης τερματίζει τήν θεραπεία, ὁ δέ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ (συνθεραπευτής) τοῦ ζητᾶ νά φέρει τόν γιό του.

Παρατηροῦμε λοιπόν ὅτι ὑπάρχει εὐλυγισία στήν τεχνική τῆς ψυχοθεραπείας, ὅπως πιθανότατα θά γινόταν καί σήμερα. Ἐάν ἓνας ἄρρωστος βρίσκει ἐξωπραγματικούς τρόπους γιά νά μήν πληρώσει τά χρέη του καί δέν ἔχει τή δυνατότητα νά βρεῖ τήν αἰτία πού δέν θέλει νά πληρώσει, ζητοῦμε νά δοῦμε κάποιο ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας. Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας εἶναι ἐξω ἀπό τόν στόχο τῆς ἐργασίας μας, γι' αὐτό καί δέν ἀναφέρεται.

ε. Σφήκες

Στίς «Σφήκες» τοῦ Ἀριστοφάνη ἔχουμε τήν περίπτωση τοῦ γέροντα Φιλοκλέωνα, πού τοῦ ἄρεσε νά βρίσκεται συνέχεια στά δικαστήρια καί νά δικάζει. Οἱ δικαστές στήν Ἀρχαία Ἀθήνα ἦσαν ἕξι χιλιάδες (ἕξακισχίλιοι), ἀπό τούς ὁποίους χίλιοι ἀναπληρωματικοί, καί κατανέμονταν ἀπό πεντακόσιοι στά δέκα δικαστήρια τῆς Ἡλιαίας λαμβάνοντας ὡς μισθό τρεῖς ὀβολούς κάθε φορά. Ὁ γιός του Βδελυκλέων προσπαθεῖ νά θεραπεύσει τόν πατέρα του ἀπό αὐτό τό πάθος. Τά ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν μᾶς ἀποκαλύπτουν τόν πολιτικό σκοπό τῆς κωμωδίας, πού εἶναι ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Κλέωνα*.

Ὁ Κλέων ἦταν προστάτης αὐτῶν τῶν Δικαστηρίων, τά ὁποῖα συχνά ἔκαναν κατάχρηση τῶν προνομίων τους καί δικάζαν σύμφωνα μέ τά συμφέροντά τους. Τόν γέροντα Φιλοκλέωνα τόν φυλᾶνε δύο ἀπό τούς δούλους τοῦ σπιτιοῦ καί ὁ ἓνας δηλώνει ὅτι :

«ΔΟΥΛΟΣ Β' : Ἐμεῖς μιά ἱστοριούλα γνωστική ἔχουμε νά ποῦμε, πού καί ἀπό τίς πνευματικές σας ἱκανότητες δέν εἶναι ἀνώτερη, κι' ἀπό τή συνηθισμένη κωμωδία εἶναι σοφώτερη.

Ἔχουμε, πού λέτε, ἓναν ἀφέντη, νά αὐτόν πάνω κεῖ πού κοιμᾶται, τόν τρανό στήν ταρατσα. Αὐτός πρόσταξε ἐμᾶς τούς δύο νά φυλᾶμε τόν πατέρα του, πού τόν κλείδωσε μέσα, νά μή βγαίνει στήν πόρτα. Γιατί μιά ἀρρώστια ἀλλόκοτη ἔχει πιάσει τό γέρο, πού εἶν' ἀδύνατο νοῦς ἀνθρώπου νά βάλῃ, εἴτε ἀπλῶς νά ὑπόθεσῃ, ἂν ἐμεῖς δέν τήν ποῦμε. Γιά μαντέψτε λοιπόν. (Δείχνοντας μέ τό δάχτυλο ἓνα θεατή). Νά, κεῖ κάτω ὁ Ἀμυνίας, ὁ γιός τοῦ Προνάπη, λέει πῶς τοῦτος δῶ, τῶν ζαριῶν εἶναι φίλος.

*Φιλοκλέων = ὁ φίλος τοῦ Κλέωνος
Βδελυκλέων = ὁ ἐχθρός τοῦ Κλέωνος.

ΔΟΥΛΟΣ Α' : Τίποτα, μά τό Δία, δέ λέει μά άπ' τόν έαυτό του κρίνει τήν άρρώστια.

ΔΟΥΛΟΣ Β' : Σωστά, ή άρχή όμως τοῦ κακοῦ είναι τοῦτο τό « φίλος».

ΔΟΥΛΟΣ Α' : (Δείχνοντας άλλο θεατή). Νά, ό Σωσίας έδῶ λέει στό Δερκύλο πώς είναι φιλοπότης ό γέρος.

ΔΟΥΛΟΣ Β' : Άδύνατο, γιατί ή άρρώστια αυτή είναι τῶν σπουδαίων ανθρώπων.

ΔΟΥΛΟΣ Α' : (Δείχνοντας άλλο θεατή). Ό Νικόστρατος λέει πάλι, ό Σκαμβωνίδης, πώς θά είναι ή φιλοθυσιαστής ή φιλόξενος.

ΔΟΥΛΟΣ Β' : Μά τό σκύλο, Νικόστρατε, διόλου φιλόξενος, άφού ό Φιλόξενος είν' κοφινόκωλος.

ΔΟΥΛΟΣ Α' : Τοῦ κάκου φλυαρεΐτε δέν θά τό βρετε. Άν έχετε έπιθυμία νά μάθετε, κάντε μῶκο. Θά φανερώσω έγώ πιά τήν άρρώστια τοῦ κύρη μου. Φιλόδικος είναι, όσο άνθρωπος κανέννας, κι' αυτός είν' ό έρωτάς του, νά δικάζη, καί δέρνεται όταν λάχη νά μήν κάτση στήν πρώτη σειρά τοῦ πάγκου. Ύπνος τήν νύχτα δέν τοῦ κολλάει δράμι, κι' άν τά βλέφαρα κλείση μιá στάλα, όμως 'κει ό νοῦς του πετάει τή νύχτα, στήν κλεψύδρα τριγύρω. Κι' όπως συνήθεια τόχει νά κρατάη τήν ψήφο, ξυπνάει κρατώντας τά τρία του δάχτυλα ένωμένα, σά νά' ριχνε θυμίαμα στό βωμό πρωτομηνιάτικα. Καί, μά τό Δία, άν δῆ γραμμένο πουθενά σέ πόρτα «ό γίος τοῦ Πυριλάμπη ό Δῆμος είν' όμορφος» περνώντας γράφει δίπλα «ό ψήφος είν' όμορφος». Ός καί τόν κόκκορά του πού άπό βραδís λαλοῦσε, έπλε πώς τόν παρέσυραν οί υπόδικοι μέ χρήματα νά τόν ξυπνήσει άργά. Κι' εὐθύς μετά τό δείπνο τά παπούτσια του ζητάει μέ φωνές, καί μετά πάει κει κάτω καί τό ρίχνει στόν ὕπνο ὡσπου νάρθη ή ὦρα, κολλημένος σά στρεΐδι στό στύλο. Κι' άπ' τήν άναποδιά του όρίζοντας τήν πιό αὐστηρή ποινή για όλους, σά μέλισσα ή σάν μπούμπουρας έρχεται σπíti έχοντας μέ κερί τά νύχια γεμισμένα, κι' άπ' τό φόβο μήν τοῦ λείψη καμιά μέρα ή ψήφος, νάχη νά δικάζη, ένα γιαλό χαλίκια διατηρεΐ στό σπíti. Αυτό είναι τό μεράκι του' κι' όσο τόν νουθετοῦν (νά μή δικάζη) τόσο άνακατεύεται μέ δίκες.

Νά λοιπόν ποιόν φρουροῦμε διπλομανταλωμένο μέσα, νά μήν έβγη.

Ό γίος του βλέπεις, βαριά τό φέρνει τό πάθος τοῦ γέρου. Στήν άρχή βέβαια τόν καλόπιανε μέ λόγια νά τόν πείση νά μή φοράη τριβώνιο οὔτε νά ξεμυτάη άπ' τήν πόρτα. Μά αυτός δέν άκουγε. Μετά τόν έλουζε, τόν πάστρεβε, Τίποτα αυτός. Μετά τόν ζόρκιζε μέ τελετές τῶν Κορυβάντων* μά έλό-

*Κατά τήν τελετή τῆς μύσεως τῶν Κορυβάντων, μετά τόν καθαρό τῶν ὑποψηφίων, πού τό τυπικό του παρωδεΐται στίς «Νεφέλες» στ. 254 κ.έ., τούς έβαζαν νά καθήσουν σ' ένα θρόνο. Έπειτα, μέ σκοπό νά τούς ὕπνωτίσουν, οί μνημένοι καταλαμβάνόμενοι άπό ίερή φρενίτιδα καί κτυπώντας τά τύμπανα, έχόρευαν όλόγυρα άπ' αυτό τό θρόνο. Η πράξη αυτή όνομαζόταν «θρόνωσις». Βλ. Πλάτωνος, Εὐθύδημος 277 d. Τό όνομαζόμενο Νέον Δικαστήριον άναμφίβολα έγειτόνευε μέ τό μέρος, όπου οί Κορυβαντες τελοῦσαν τά μυστήριά τους.

γου του, τό ἴδιο τό τύμπανο (τῆς τελετῆς) βουτώντας ἔδινε μιά, καί νάτον μέσ' στό Νέο Δικαστήριο νά δικάζη.

Μιά λοιπόν πού καί μ' αὐτές τίς ἱεροτελεστίες δέν ἔβγαινε ἄκρη, τόν πάει στήν Αἶγινα, τόν φορτώνεται νυχτιάτικα καί τόν πλάγιασε στό ναό τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Μά ἐκεῖνος, πρὶν χαράξη ἀκόμα, ἐμφανίστηκε μπρός (στοῦ δικαστηρίου) τά κιγκλιδώματα. Ἄπ' τήν ἡμέρα ἐκείνη δέν τόν ἀφήναμε νά βγῆ ἔξω, μ' αὐτός μᾶς τό σκαζε ἀπ' τίς ὑδρορροές καί τούς φεγγῖτες· κι' ἐμεῖς δ' οὐκ ἔπαυον ὑπῆρχε ἄνοιγμα, μέ κουρέλια τό στουπώσαμε καί τό φράξαμε, μά αὐτός, σάν τήν κάργια, ἔμπηγε παλούκια στόν τοῖχο γιά εὐκολία καί πήδαγε ἔξω. Ἔ, τότε ἐμεῖς τήν αὐλή ὀλόκληρη μέ δίχτυα τή φράξαμε ὀλόγυρα καί τόν φυλάμε. Τοῦ γέρου τ' ὄνομα εἶναι Φιλοκλέων, ναί μά τό Δία ! καί τοῦ γιοῦ του ἀπό δῶ Βδελυκλέων, ἄντρας ζόρικος καί περήφανος κάπως»⁴⁹.

Βλέπουμε ἐδῶ ὅτι ὁ γιός χρησιμοποιεῖ διαφόρους μεθόδους γιά νά θεραπεύσει τόν πατέρα του ἀπό τόν ψυχαναγκασμό του νά δικάζει. Στήν ἀρχή προσπάθησε νά χρησιμοποιήσει λογικά ἐπιχειρήματα, μετά κατέφυγε σέ καθαρμούς, ἀργότερα σέ τελετές Κορυβάντων, στή συνέχεια τόν πηγαίνει στό ναό τοῦ Ἀσκληπιοῦ στήν Αἶγινα («ἐγκοίμηση») καί τελικά τόν κλείνει στό σπίτι.

Συνεχίζοντας τά ἐπεισόδια μέ τόν Φιλοκλέωνα, πού προσπαθεῖ νά δραπετεύσει, ὁ γιός του σοφίζεται νά ὀργανώσει μιά περίεργη δίκη σπίτι του μέ κατηγορούμενο ἕνα... σκύλο, τόν Λάβη, πού ἔκλεψε δῆθεν ἕνα κομμάτι σικελικό τυρί (στ. 903 κ.έ.). Χαριτωμένος συμβολισμός ἑνός ἱστορικοῦ ἐπεισοδίου μέ ἥρωες τό στρατηγό Λάχη (πού ἐδῶ μετατρέπεται κοροϊδευτικά σέ Λάβη), πού εἶχε σταλεῖ κάποτε στή Σικελία νά καταπνίξει μιά ἐπανάσταση, πληρώθηκε ὁμως ἀπό τούς Σικελούς, γύρισε ἄπρακτος, κι' ὁ Κλέων, χολωμένος γιατί δέν πῆρε μερίδιο, τόν κατηγορήσε μπροστά στό Δῆμο. Στήν παρωδία τούτη, Λάχης εἶναι ὁ σκύλος πού δικάζεται, δικαστής ὁ Φιλοκλέων καί συνήγορος ὁ Βδελυκλέων.

«ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Ἄκου, βρέ μυστήριε, τούς μάρτυρές μου. Ἀνέβα τυροτρίφτη, καί πές τα δυνατά. Σύ, ἄλλωστε, ἔτυχες νά κρατᾶς ταμεῖο. Ἀποκρίσου ξάστερα : ἐσύ δέν μοίρασες, τά ὅσα ξάφρισες στούς στρατιῶτες ; - Λέει πώς τά μοίρασε.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Ψέματα λέει, μά τό Δία.

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Διάολε, λυπήσου αὐτούς πού τυραννιοῦνται. Νά, ὁ Λάβης ἀπό δῶ καί κεφαλόψαρα τρώει καί ψαροκόκκαλα, καί ποτέ δέν στέκει στό ἴδιο μέρος. Ὁ ἄλλος ὁμως, εἶν' ἄξιος μόνο γιά τό σπίτι. Δέν τό κουνάει, ἀπό 'κεῖ, μαθές, κι' ὅ, τι κι' ἂν κουβαλοῦν οἱ ἄλλοι ἀπ' ἔξω, ζητάει τό μερδικό του. Ἀλλιῶς, δαγκώνει.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : ὦμιέ ! Τί μ' ἐπίασε ! ἀρχίζω νά μαλακώνω. Κάποιο κακό μέ γυροφέρνει καί τή γνώμη ἀλλάζω.

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Ἐλα, σέ παρακαλῶ, λυπήσου τον, πατέρα, καί μήν τόν καταστρέψης. Ποῦ εἶν' τά παιδιά ; (Διάφορα παιδιά μεταμφιεσμένα σέ σκυλάκια βγαίνουν ἀπό τό σπίτι οὐρλιάζοντας καί κλαίοντας.) Ἄνεβῆτε δῶ, ταλαίπωρα, καί μυξοκλαίγοντας παρακαλέστε, ἴκετεῦτε, χύστε δάκρυα.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Κατέβα, κατέβα, κατέβα, κατέβα !

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Κατεβαίνω. Μ' ὄλο πού τό «κατέβα» τοῦτο πάρα πολλούς ἔχει ξεγελάσει. Θά κατέβω ὁμως.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Στόν κόρακα. Διόλου καλό δέν εἶν' ἡ λαιμαργία. Νά, τώρα ἐγώ ἐδάκρυσα παρά τή θέλησή μου, ὄχι γι' ἄλλο λόγο, μά γιατί φούσκωσα ἀπ' τήν πολλή φακῆ.

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Ὡστε δέν τή γλυτώνεις ;

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Δύσκολο νά τό ξέρουμε

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Ἐλα, βρέ πατερούλη, γύρνα στό καλύτερο. Νά, αὐτή τήν ψῆφο πᾶρε, τράβα γραμμή στή δεύτερη κάλπη καί κλείνοντας τά μάτια, ἀπόλυσέ τον, πατέρα μου.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : (Ἐγειρόμενος). Ὅχι δά. «Ἐγώ γράμματα δέν ξέρω».

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Στάσου λοιπόν, κι ἐγώ ἀπ' τό συντομώτερο δρόμο ἐκεῖ θέ νά σέ πάω. (Τόν παίρνει ἀπό τό χέρι καί τόν ὀδηγεῖ στίς δύο κάλπες.)

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Αὐτή εἶν' ἡ πρώτη ;

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Αὐτή.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : (Ρίχνοντας τήν ψῆφο του) Νά, ἐδῶ τή ρίχνω ἐγώ.

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : (Κατά μέρος.) Τήν ἔπαθε, καί τόν ἀθώωσε ἄθελά του. (Στόν Φιλοκλ.) Ἄειντε ν' ἀδειάσω τίς κάλπες.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Λοιπόν, πῶς πῆγε ἡ δίκη ;

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Θά φανῆ τώρα. (Ἀδειάζει τίς κάλπες στή σειρά.) Τή γλύτωσης, Λάβη. (Ὁ Φιλ. λιποθυμᾷ) - Πατέρα, πατέρα ! Τί ἔπαθες ; Συφορά μου ! Νερό ! λίγο νερό ! (Τοῦ φέρνουν νερό, καί ὁ ΒΔ. τόν ἀνασηκώνει.) Ἄνασηκώσου.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Γιά πές το ἐκεῖνο πού 'πες. Στ' ἀλήθεια τή γλύτωση ;

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Ναί, μά τό Δία.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Πάει, τίποτα δέν εἶμαι.

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : Μή γνοιάζεσαι, καλότυχε, μόν' σήκω ἀπάνω.

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : Πῶς θά τό ἀντέξω αὐτό μέσα μου, νά βγάλω κατηγορούμενον ἀθῶο ; Πῶ πῶ, τί ἔχω νά πάθω ! Μά, ὦ πολυσέβαστοι θεοί μου, συχωρήστε με. Χωρίς νά τό θέλω τό ἔκαμα, καί ἀντίθετα στό φυσικό μου.

ΒΔΕΛΥΚΛΕΩΝ : *Καλά πιά, μήν κάνης κι' έτσι. Άλλωστε, έγώ, πατέρα θά σέ καλοθρέφω, παίρνοντάς σε μαζί μου όλοϋθε, σέ δείπνο θές, ή σέ τσιμπούσι, ή σέ θέαμα, πού νά περάσης ζωή και κόττα τήν υπόλοιπη ζωή σου' και δέ θά χασκογελάη πιά για τίς άπάτες πού σου σκάει ό 'Υπέρβολος. Μπρός πᾶμε μέσα.*

ΦΙΛΟΚΛΕΩΝ : *Κάνε, ό,τι καταλαβαίνεις»⁵⁰.*

Παρατηρούμε ότι ό Φιλοκλέων ξεγελιέται μέ τέχνασμα και ρίχνει άθωωτική ψήφο. "Όταν συνειδητοποιεί ότι μέ τό πάθημά του πρόδωσε τίς άκαμπτες άρχές του, λιποθυμά από ντροπή και τρόμο.

Έδω ψυχοθεραπευτής είναι ό γιός, ό Βδελυκλέων, πού όργανώνει τή δίκη, μιά παραλλαγή του ψυχοδράματος του Μορενο. Ό τελευταίος βασιζόταν στην κάθαρση, ενώ ό Βδελυκλέων χρησιμοποιεί άγχοκατακλυσμιαίο τέχνασμα* έξαπατᾷ τόν πατέρα του προκειμένου νά επέλθει μεταβολή σ' αυτόν, πού τελικά λιποθυμάει από τό άγχος του. Η μετέπειτα συμπεριφορά του πατέρα είναι του «κλέφτη», του παραπτωματία. Ρίχτηκε στην κοινωνική ζωή μέ τήν ίδια άκράτεια πού χαρακτήριζε και τή δικαστική του ύπηρεσία. Μεθυσμένος και βίαιος, και σέ μεγάλα κέφια, φτάνει στό σπίτι μέ μιά αύλητρίδα κλεμμένη στό συμπόσιο. Ό Βδελυκλέων του παίρνει τό κορίτσι, αλλά βρίσκεται άμέσως άντιμέτωπος μέ μιά στρίγκλα φουρνάρισσα και έναν άντρα, στους όποιους είχε έπιτεθεί ό Φιλοκλέων στό δρόμο, καθώς γύριζε στό σπίτι. Ό Φιλοκλέων χειροτερεύει τήν κατάσταση μέ τίς προσβολές πού τούς κάνει και αυτοί φεύγουν άπειλώντας νά τόν καταγγείλουν για *ύβριν'* ό Βδελυκλέων άπελπίζεται. Ό Φιλοκλέων κυριεύεται τώρα από τήν έπιθυμία νά επιδείξει τήν ικανότητά του στό χορό, και προκαλεί όποιον θέλει νά τόν συναγωνιστεί, πράγμα πού δίνει στό έργο θεαματικό τέλος : μπαίνουν τρεις χορευτές (βουβά πρόσωπα) πού δέχτηκαν τήν πρόκληση του Φιλοκλέωνα, και μαζί του όδηγούν τό χορό στην έξοδο.

Αυτή του ή συμπεριφορά είναι ή πραγματική άσυνείδητη ένόρμηση και ή άπονομή τής δικαιοσύνης είναι Reaction – Formation του «παραπτω-

*Ό όρος κατακλυσμική ψυχοθεραπεία χρησιμοποιήθηκε άρχικά από τόν Pollin. Η τεχνική έφαρμόστηκε στον άνθρωπο τό 1959 από τόν Maleson. Τό κύριο χαρακτηριστικό της είναι ή βίωση από τόν άρρωστο άγχογόνων έρεθισμάτων, στην μεγαλύτερη δυνατή έντασή τους, στην φαντασία ή στην πραγματικότητα, κατά τρόπο συνεχή ή διακεκομμένο, μέ τήν παρουσία ψυχοθεραπευτού ή μέ μαγνητοφωνημένες οδηγίες. Στους μηχανισμούς της άναμφισβήτη-
τα περιλαμβάνονται και μη έξαρτητικοί μηχανισμοί, γι' αυτό και οι προταθείσες έρμηνείες για τήν κλινική της άποτελεσματικότητα στις νευρώσεις, ιδιαίτερα τήν φοβική και ψυχαναγκαστική, δέν περιορίζονται στα πλαίσια τών θεωριών τής μαθήσεως.

ματία» (Deliquent). Δεν γνωρίζουμε, εάν ο 'Αριστοφάνης ήξερε αυτόν τό μηχανισμό άμυνας του έγώ, αλλά πιστεue ότι οί δικαστές θά ήθελαν νά εί- ναι «κλέφτες».

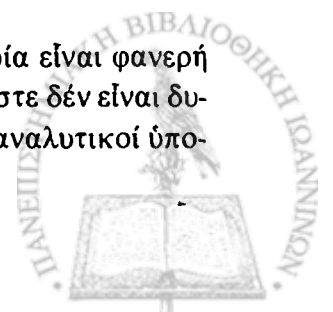
Στό έργο τών J. Laplanche και J. Pontalis, The Language of Psycho-Analysis, για τήν Reaction-Formation σημειώνονται τά έξής : «Reaction-Formation (ό κατ' αντίδραση σχηματισμός συμπτωμάτων) : Ψυχολογική στάση ή συνήθεια διαμετρικώς αντίθετη στην άπωθηθεΐσα έπιθυμία, πού δημιουργείται ως μιά αντίδραση σ' αυτήν (π.χ. αΐδημοσύνη έναντίον έπιδειξιμανιστικών τάσεων)...»⁵¹.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. J. L. Moreno, Psychodrama, N. York 1945, Beacon House. Του ίδιου, Philosophy of the Third Psychiatric Revolution, with Special Emphasis on Group Psychotherapy and Psychodrama, Progr. Psychother. 1956, 1, 24. L. Vablonky - J. M. Enneis, Psychodrama, Theory and Practice, Progr. Psychother. 1956, 1, 149.
2. 'Αριστοτέλους, Περί Ποιητικής VI 2 - 3, 1449b
3. Μετάφραση Σ. Μενάρδου.
4. 'Αριστοτέλους, Περί Ποιητικής XIII 2, 1453α
5. Μετάφραση Σ. Μενάρδου.
6. 'Αριστοτέλους, δ.π., XIX 1 - 2, 1456α.
7. Μετάφραση Σ. Μενάρδου.
8. 'Αριστοτέλους, Πολιτικά VIII, 1342α 15.
9. Βλ. τά έξωτερικά και τά έσωτερικά τεκμήρια πού στηρίζουν αυτή τήν υπόθεση : Σ. Μενάρδου - Ι. Συκουτρή, 'Αριστοτέλους, Περί Ποιητικής, 'Αθήναι 1937, 'Εκδοσις 'Ακαδημίας 'Αθηνών, σελ. 26 - 28 και 264 - 277.
10. Βλ. τήν μελέτη του Aug. Rostagni, Il dialogo aristotelico Περί Ποιητών, στό περιοδικό Rivista di Filologia e d' Istruz. classica IV (1926) και V (1927).
11. Aug. Rostagni, La Poetica di Aristotele, Torino 1927, σελ. XLI.
12. Οί πληροφορίες από τον J. Hardy, Aristote Poétique, Paris 1932, σελ. 19 - 20
13. Oeuvres, εκδ. Mesnard, τόμ. V, σελ. 477. 'Αναφορά από τον J. Hardy, δ.π., σελ. 20, ύποσ. 1.
14. Hamburgische Dramaturgie, Hamburg 1767, Stück 37, 46, 74.
15. Nachlese zu Aristoteles Poetic, 1826.
16. J. P. Eckermann, Gespräche mit Goethe, Reclam - Leipzig, εκδ. G. Moldenhauer, τόμ. III, σελ. 100.
17. B. Croce, Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale, Bari 1922⁵, σελ. 24 - 25.
18. H. Weil, Über die Wirkung der Tragödie nach Aristoteles, Basel 1848. J. Bernays, Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Dramas, Berlin 1880.
19. 'Οπως έδειξε ένας οπαδός της, ό 'Αγγλος εκδότης και έρμηνευτής τής ποιητικής Bywater, Journal of Philology, τόμ. XXVII, σελ. 267.
20. Les quatre Poétiques, Paris 1771.

21. Τό «τοιούτων» ισοδυναμεί, λέγουν, μέ τήν ἀπλή δεικτική ἀντωνυμία «τούτων». J. Hardy, δ.π., σελ. 17. Ἀντίθετα ὁ Alfred Gudeman, Aristoteles Περί Ποιητικῆς, Berlin - Leipzig 1934, σελ. 171, ὑποστηρίζει ὅτι τό «τοιούτων» δέν ἀναφέρεται μόνο στόν ἔλεο καί στό φόβο, ἀλλά καί σέ ὅλα τά παθήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Αὐτή εἶναι ἡ ὀρθή ἐρμηνεία.
22. «Λέγω δέ πάθη μέν ἐπιθυμίαν, ὀργήν, φόβον, θάρσος, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἐπεται ἡδονή ἢ λύπη». Ἠθικά Νικομάχεια 1105b 21.
23. Προπάντων στά Φυσιογνωστικά : Περί ζῶων γενέσεως καί περί τά ζῶα ἱστορίαι. Βλ. τά σχετικά χωρία στόν Hermann Bonitz, Index aristotelicus, Berlin 1870, σελ. 354 – 355.
24. «Κένωσιν ἀπλῶς εἶθε λέγειν ὁ Ἴπποκράτης, ὅταν ἅπαντες οἱ χυμοί ὁμοτίμως κενῶνται, κάθαρσιν δέ ὅταν οἱ μοχθηροί κατά ποιότητα». Γαληνός, Medicorum Graecorum Opera, Lipsiae 1829, ἔκδοσις C.G. Kühn, τόμ. XVI, σελ. 105 βλ. καί σελ. 64 : «Ἀλλά εἴτε καί τῆς φύσεως αὐτῆς ἐκκαθαίρουσιν τό σῶμα τῶν λυπούντων ἢ κένωσις γένοιτο, εἴτε ἡμῶν δόντων τό φάρμακον, καθάρσεις εἶωθεν ὀνομάζει ὁ Ἴπποκράτης». Γαληνός, δ.π., σελ. 105 – 106.
25. «Ἐξάγνισιν» καί «ἐξιλασμόν» ἐρμηνεύει τήν κάθαρσιν ὁ Δημ. Ν. Βερναδάκης καί «παθήματα» νομίζει ὅχι τά ψυχικά πάθη, τό φόβο καί τόν ἔλεο, ἀλλά «τούς φόνους καί τρώσεις καί κακώσεις καί ἀλγηδόνας καί πάντα τά ἄλλα φοβερὰ καί ἐλεεινά κακά» πού συμβαίνουν μέσα στό ἴδιο τό δράμα». Δ.Ν. Βερναδάκη, Εὐριπίδου Δράματα, Ἀθῆναι 1928, τόμ. Α', Προλεγόμενα, σελ. μη' -νδ'.
26. Βλ. D.S. Margoliouth, The Poetics of Aristotle, London 1911, σελ. 56 – 65.
27. W.D. Ross, Aristote, Paris - Payot 1930, σελ. 392 – 393.
28. S. Bernays, Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Drama, Berlin 1880. Translated in Lain Entralgo, Therapy of the World, σελ. 187.
29. Βλ. Ervin Rohde, Psyche, Seelenkult und Unterblichkeitsglaube der Griechen, Tübingen 1921⁸, τόμ. II, σελ. 47 – 49.
30. Οἱ ὀπαδοί τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς, γιά νά τήν στηρίξουν, ἀναφέρονται στό χωρίο τοῦ Ἰαμβλίχου : «Αἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων τῶν ἐν ἡμῖν πάντη μέν εἰργόμεναι καθίστανται σφοδρότεραι εἰς ἐνέργειαν δέ βραχεῖς καί ἄκρι τοῦ συμμέτρου προαγόμεναι χαίρουσι μετρίως καί ἀποπληροῦνται, καί ἐντεῦθεν ἀποκαθαίρονται πειθοῖ καί οὐ πρός βίαν ἀποπαύονται. Διά τοῦτο ἐν τε κωμῳδίᾳ καί τραγῳδίᾳ ἀλλότρια πάθη θεωροῦντες ἴσταμεν τά οἰκεία πάθη καί μετριώτερα ἀπεργαζόμεθα καί ἀποκαθαίρομεν». Περί μυστηρίων I, 11. Parthey. Ὅτι ὁ Ἰάμβλιχος ἔχει ἐδῶ ὑπόψη τοῦ τόν ἀριστοτελικό ὀρισμό τῆς τραγῳδίας δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ.
31. Ὁ Erwin Rohde, ὀπαδός κι' αὐτός τῆς «παθολογικῆς» ἐρμηνείας, λέγει : «βίαση ἐκκένωση» (Vehemente Entladung). Βλ. Psyche, Seelenkult und Unterblichkeitsglaube der Griechen, τόμ. II, σελ. 48, ὑποσ. 1.
32. Ἡ συγγένεια τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς μέ τήν ψυχαναλυτική θεωρία εἶναι φανερή (Ὁ S. Bernays πρωτοπαρουσίασε τήν ἐρμηνεία του στά 1857, ὥστε δέν εἶναι δυνατόν νά νομιστεῖ ὅτι ἐπηρεάστηκε ἀπό τόν S. Freud). Οἱ ψυχαναλυτικοί ὑπο-

- σημειώνουν με Ικανοποίηση ότι ή θεωρία τους αποτελεί επιβεβαίωση της ιδέας που εκφράζει ο Άριστοτέλης με την κάθαρση. Βλ. Ch. Baudouin, *Psychanalyse de l'art*, Paris 1929, σελ. 204. Με όρους περίπου φροϋδικούς εξηγεί την άριστοτελική κάθαρση ο Léon Robin στο βιβλίο του *Aristote, Paris 1944*, σελ. 296.
33. Εύαγγέλου Παπανούτσου, 'Η «κάθαρση τῶν παθῶν» κατά τόν Άριστοτέλη, περιοδικό «Έποπτεία» 70 (1982), σελ. 685 – 703.
 34. Βλ. J. Breuer – S. Freud, *Studies on Hysteria*, London, Hogarth Press, S.E. Vol II, σελ. 135 – 181.
 35. Ernest Kris, *Psychoanalytic Explorations in Art*, N. York 1952, σελ. 62 – 64.
 36. G. Devereux, *The Structure of Tragedy and the Structure of the Psyche in Aristotle's "Poetics"*. In *Psychoanalysis and Philosophy*, ed. C. Hanly – M. Lazerowitz, N. York 1970, σελ. 46 – 75.
 37. Αισχύλου, *Χοηφόροι* στίχ. 66 – 67 (Μετάφραση Έρ. Χατζηανέστη).
 38. Αισχύλου, *Εὐμενίδες* στίχ. 389 – 392 (Μετάφραση Έρ. Χατζηανέστη).
 39. Αισχύλου, δ.π., 1045 – 1046.
 40. Αισχύλου, δ.π., 670 – 710.
 41. Αισχύλου, δ.π., 794 – 836.
 42. J. Laplanche and Pontalis, *The Language of Psycho – Analysis*, London 1973, Hogarth Press, σελ. Λέξη Working – Through.
 43. Σοφοκλή, *Οιδίπους τύραννος* 964 – 986.
 44. Freedman, Kaplan, Sadock, *Psychiatry/II*, σελ.
 45. Εὐριπίδου, *Ήρακλῆς μαινόμενος* 1088 – 1429 (Μετάφραση Κ. Βάρναλη).
 46. Εὐριπίδου, δ.π., στ. 1358
 47. Άριστοφάνους, *Νεφέλαι* 694 – 796
 48. Karl Menninger, *Theory of the Psychoanalytic Technique*, Basic Books, 1958, σελ. 45.
 49. Άριστοφάνους, *Σφήκες* 64 – 135 (Μετάφραση Ν. Φίλιππα).
 50. Άριστοφάνους, δ.π., 903 κ. έξῆς.
 51. J. Laplanche and J. Pontalis, *The Language of Psycho – Analysis*, London 1973, Hogarth Press, σελ. 376. Λέξη Reaction – Formation.

Η ΜΑΝΤΙΚΗ

I. Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΑΝΤΕΙΩΝ

“Όλα τὰ εἶδη τῆς μαντικῆς, καταρχάς, ἐχρησιμοποιοῦντο ἀπό ὁποιοδήποτε ἄτομο εἶχε ἀνάγκη ἀποκαλύψεως. Μέ τήν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου προοδευτικά ἐγιναν ἔργο εἰδικῶν προσώπων, μάγων καί ἱερέων, καί σχηματίσθηκε ἔτσι εἰδική τάξη μάντεων. Ὁ Πλάτων¹ διαχωρίζει τοὺς μάντις, πού παρῆχαν «μαντεύματα» ἐρχόμενοι σέ κατάσταση «προφητικῆς μανίας», δηλ. σέ κατάσταση «ἐνθέου» ἐκστάσεως καί ἐμπνεύσεως, ἀπό τοὺς προφήτες, πού ἦσαν μόνον ἐρμηνευτές τῶν χρησμῶν. Ἀργότερα ἔπαψαν νά ἀκμάζουν οἱ ἀνεξάρτητοι αὐτοὶ μάντις καί ἐμφανίσθηκαν τὰ ὀργανωμένα μαντεῖα². Τὰ μαντεῖα ἢ χρηστήρια³ ἦσαν ἱεροὶ χώροι, ὅπου ἀπό ἱερεῖς ἢ ἱέρειες ἢ ἀπλά καί μόνο μέ τήν βοήθειά τους⁴ ἀποκαλυπτόταν ἡ θέληση τοῦ θεοῦ, στόν ὅποιον ἦταν ἀφιερωμένο τό ἱερό, σχετικά μέ ζήτημα πού ἐνδιέφερε τόν «ἰκέτη»⁵.

Κάθε μαντεῖο περιέκλειε τρία οὐσιώδη στοιχεῖα : Τόν ἐμπνευστή θεό, τό ἱερατεῖο καί τήν τοποθεσία.

Τό πρόσωπο τοῦ θεοῦ, πού μιλοῦσε διά τοῦ μαντείου, δέν ἦταν ἀδιάφορο. Οἱ περισσότερες μαντικές ἐνέργειες καί τὰ διάφορα σύμβολα ἦσαν συνδεδεμένα μέ ὀρισμένους θεούς, οἱ ὅποιοι ἐγιναν ἔτσι οἱ κατεξοχὴν μαντικοὶ θεοί.⁶

Ἀπό ὅλους τοὺς θεούς ὁ ἀρμοδιότερος γιά τήν παροχή χρησμῶν ἦταν ὁ Δίας. Ὁ Ὅμηρος τόν ἀποκαλεῖ «πανομφαῖον»⁷. Στόν Δία ἀνήκε τό ἀρχαιότερο μαντεῖο, τῆς Δωδώνης⁸. Ἀργότερα, τόν 7ο περίπου αἰώνα⁹, ὀργανώνεται ἡ Ἀπολλωνιακή μαντική καί ἐγκαθίσταται σέ μαντικά ἱδρύματα. Ἀπό τότε ὁ Ἀπόλλωνας γίνεται ὁ κατεξοχὴν μαντικός θεός. Τό μαντεῖο του στοὺς Δελφούς ξεπέρασε σέ αἴγλη καί πλοῦτο κάθε προηγούμενο καί ἄσκησε σ' ὅλοκληρο τόν ἐλληνικό κόσμο τῆς ἀρχαιότητος τέτοια ἐπίδραση, ὅσο κανεῖς ἄλλος θεσμός τῆς ἀρχαιότητος¹⁰. Στά μαντεῖα συγκεντρώθηκαν μάντις, ἱερεῖς, προφῆτες καί ἐρμηνευτές τῶν χρησμῶν, ὅπως ἐπίσης καί ἀγῦρτες. Τὰ ἱερατεῖα τῶν μαντείων ἦσαν σωματεῖα κλειστά, τὰ μέλη τους ἐνεργοῦσαν γιά τό κοινό συμφέρον καί ἦσαν ὀργανωμένα κοινοτικῶς¹¹.

Τό τρίτο βασικό στοιχείο τοῦ μαντείου ἦταν ἡ τοποθεσία. Κάθε τόπος δέν ἦταν κατάλληλος γιά τήν Ἰδρυση μαντείου. Ἔπρεπε προηγουμένως νά ἔχει καθιερωθεῖ παραδοσιακῶς μέ τήν «ἐπιφάνεια»¹² κάποιου θεοῦ, τόν θάνατο κάποιου θνητοῦ, πού ἔγινε ἥρωας, ἢ γενικά μέ ἕνα ἐξαιρετικό γεγονός¹³.

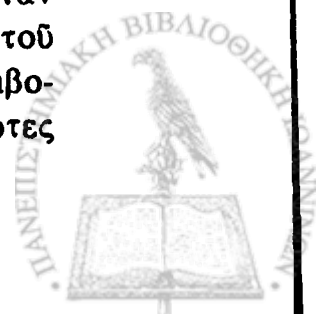
Μέ τήν Ἰδρυση τῶν μαντείων ἡ πρόγνωση τῶν μελλόντων ἔπαψε πλέον νά ἀποτελεῖ χάρισμα ὀρισμένων προικισμένων ἀτόμων καί συνδέθηκε ἀναπόσπαστα μέ τό χῶρο. Ἡ μαντική ἔγινε ὑπόθεση συλλογική στά χέρια ἱερέων καί τό ἄτομο ἀπέβη δευτερεύων παράγων¹⁴, πράγμα πού συνέβαινε καί στήν περίπτωση τῆς Πυθίας.

Κατά τόν Κ. Μπάλλα¹⁵ «τό προφητικόν παραλήρημα τῆς Πυθίας προεκαλεῖτο, ἀφ' ἑνός μὲν διά τῆς ὑποβολῆς ταύτης εἰς ὑποκαπνισμούς διά σολανωδῶν (ὑποσκύαμος ὁ λευκός, μανδραγόρας, εὐθάλεια ἢ ἄτροπος, *Datura Stramonium*), ἀφ' ἑτέρου δέ διά τῆς μασήσεως ὑπό ταύτης φύλλων τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω φυτῶν. Πιθανῶς, εἰς τούς ὑποκαπνισμούς ἐχρησιμοποιεῖτο καί ὄπιον, λόγω τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μορφίνης - ἄτροπίνης, θά καθίστα ἡπιωτέραν τήν ἐνέργειαν τῶν σολανωδῶν.

Τήν ἀποψιν ταύτην... βασίζομεν κυρίως ἐπί τῆς ταυτότητος τῶν συμπτωμάτων τῆς παραληρούσης Πυθίας πρός ἐκεῖνα τῆς ἀτροπινικῆς δηλητηριάσεως... Εἰς τούς ἀσυναρτήτους λόγους τῆς Πυθίας, οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἔδιδον νόημα σχετικόν πρός τό τεθέν ὑπό τοῦ πιστοῦ ἐρώτημα».

II. ΜΑΝΤΕΙΕΣ

Οἱ ἐρωτήσεις στά μαντεῖα προέρχονταν ἀπό πόλεις ἢ βασιλεῖς καί τυράννους, πού μιλοῦσαν ἐκ μέρους τῶν πόλεων τους γιά θέματα σχετικά μέ τήν πολιτική, διπλωματία, πολέμους, μιάσματα, Ἰδρυση ἀποικιῶν κ.ἄ. Εἶναι χαρακτηριστικό τῶν φιλολογικῶν πηγῶν, ἀπό τίς ὁποῖες ἀντλοῦμε τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐνδείξεῶν μας, ὅτι αὐτά εἶναι τά εἶδη τῶν ἀντικειμένων πού μνημονεύουν. Ἀλλά στήν πραγματικότητα φαίνεται ἀπίθανο ὅτι ἀκόμα καί τά μεγαλύτερα μαντεῖα στό ἀπόγειο τῆς φήμης τους περιορίζονταν σ' αὐτό τό εἶδος τῆς ἐπίσημης δραστηριότητος. Μολονότι οἱ κρατικές προσφυγές πρέπει νά ἦταν οἱ σπουδαιότερες καί θά εἶχαν προτεραιότητα ἐναντι τῶν ἄλλων, οἱ συνήθεις ἰδιωτικές ἐρωτήσεις πρέπει νά ἀποτελοῦσαν ἀριθμητικά τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐργασιῶν τῶν μαντείων. Τέτοιες ἐρωτήσεις ὑπονοοῦνται στούς μύθους τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὁ Ἡετίων παίρνει τό χρησμό ὅτι ὁ γιός του θά γίνῃ τύραννος τῆς Κορίνθου, ὅταν ρωτᾷ γιά τούς ἀπογόνους του. Ὁ Βάττος ἀπό τή Θήρα ζητᾷ θεραπεία τοῦ τραυλισματός του, ὅταν στέλλεται νά ἰδρῦσει τήν Κυρήνη. Χωρίς ἀμφιβολία ἦταν ἀλήθεια, ὅπως ὑποδηλώνουν αὐτές οἱ πηγές, ὅτι διάφοροι ἰδιῶτες

συμβουλευόνταν τήν Πυθία γιά ζητήματα, ὅπως ἡ ἀποτυχία τους νά ἀποκτήσουν οἰκογένεια ἢ ἡ δυνατότητα θεραπείας φυσικῶν ἐλαττωμάτων. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δέν θά εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἀναφέρουν εἰδικές περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἄν δέν ἀναφέρονταν σέ σπουδαῖα ἱστορικά πρόσωπα.

Μιά ἰδιωτική προσφυγή ἀπό τόν ἔβδομο π.Χ. αἰώνα ἐφθασε μέχρι σέ μᾶς καί ἀφορᾷ τόν Καλλόνδη¹⁶. Κάποτε, μετά τό θάνατο τοῦ ποιητῆ Ἀρχίλοχου, ὁ Καλλόνδης πῆγε στούς Δελφούς γιά νά συμβουλευθεῖ τό μαντεῖο, ἀντί δέ νά πάρει ἀπάντηση ἡ Πυθία τόν ἐδιώξε ἀπό τόν ναό ἀπευθύνοντάς του αὐτά τά λόγια : «*Σκότωσε τόν ὑπηρέτη τῶν Μουσῶν. Ἐξω ἀπό τό ναό*». Μά ὁ Καλλόνδης δέν ἐγκατέλειψε τήν προσπάθεια μετά ἀπό αὐτή τή μεταχείριση. Ἐπέστρεψε ἀργότερα τήν ἴδια μέρα σάν ἰκέτης καί ζήτησε τή συγγνώμη τοῦ Ἀπόλλωνα, φέρνοντας σάν ἐπιχείρημα (ὄχι ἄδικα) ὅτι σκότωσε τόν Ἀρχίλοχο σέ τίμια μάχη. Ὁ θεός ἀρνήθηκε νά δεχθεῖ τοῦτο σάν πλήρη δικαίωση, ἀλλά εἰσηγήθηκε στόν Καλλόνδη νά πάει νά καθησυχᾷ στήν ψυχή τοῦ Ἀρχίλοχου στό Ταίναρο, ὅπου ὑπῆρχε ἕνα ἀρχαῖο ἱερό γιά τήν ἐπικοινωνία μέ τούς νεκρούς.

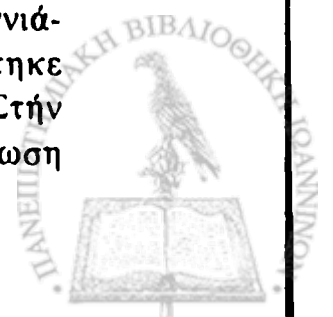
Πρόκειται γιά μιά παράξενη ἱστορία καί ἀργότερα οἱ κλασικοί φιλόλογοι ἀποροῦσαν, γιατί νά δείξει ὁ Ἀπόλλωνας τέτοιο ἐνδιαφέρον γιά ἕναν ἄνδρα πολύ ἀμφιβόλου ἠθικοῦ χαρακτήρα σάν τόν Ἀρχίλοχο. Ἀρμόζει ὁμοῦς ἄριστα στό τρίτο τέταρτο τοῦ ἔβδομου π.Χ. αἰώνα. Πρόκειται γιά τήν ἐνοχή αἵματος καί τόν ἐξαγνισμό.

Μεταξύ τῆς ὁμηρικῆς καί τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου σημειώθηκε μιά μεταβολή στήν ἑλληνική σκέψη καί τά θρησκευτικά ἔθιμα, πού ὁ καθηγητής Dodds περιέγραψε σάν μετάβαση ἀπό τό πολιτισμό ντροπῆς στόν πολιτισμό ἐνοχῆς¹⁷. Στόν Ὅμηρο ὁ φόνος ἑνός ἀτόμου, ἄν δέν ἐπρόκειτο γιά στενό συγγενή, δέν ἦταν τόσο θέμα μιάσματος ὅσο θέμα πληρωμῆς φόρου αἵματος, ἢ, ἄν ἔλειπε αὐτή ἡ ὑλική ἀποζημίωση, φυσικῆς ἐκδικήσεως τοῦ θανάτου τοῦ συγγενικοῦ προσώπου. Κατά τήν ἀρχαϊκή περίοδο αὐτή ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀνθρωποκτονίας ὡς ὑποθέσεως διακανονισμοῦ μεταξύ οἰκογενειῶν ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν γενική ἀντίληψη ὅτι ἡ αἱματοχυσία ἦταν αὐτή καθαυτή πηγή μιάσματος καί ὅτι ὁ φονέας, ὄχι μόνο γιά λογαριασμό του ἀλλά καί γι' αὐτούς πού ἔρχονταν σέ ἐπαφή μαζί του, ἔπρεπε νά ἀντιμετωπιστεῖ σάν νά ἦταν καταραμένος ἀπό τούς θεούς. Ὁ Ἀπόλλων, ὁ ὁποῖος σέ εὐρεία κλίμακα ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ θεός τῆς ἀγνότητος, πιθανόν νά ἦταν κατά ἕνα μέρος ὑπεύθυνος γι' αὐτή τήν ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς. Ἀλλ' εἶναι ἀκόμα πῶς πιθανό ὅτι τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἦταν τό ὄργανο γιά τόν τελετουργικό ἐξαγνισμό ἀπό τήν ἐνοχή φόνου.

Τό σημεῖο τοῦτο τονίζεται καί ἐνισχύεται ἀπό τό ρόλο πού διαδραματίζει τό μαντεῖο στους ἑλληνικούς μύθους, πού ἀναφέρονται στό μίasma φόνου καί τόν ἐξαγνισμό. Στή μορφή πού ἀναφέρεται ἡ Πυθία σ' αὐτούς εἶναι μεθομηρικοί καί ἀνήκουν στήν τελευταία ἐποχή τοῦ πολιτισμοῦ ἐνοχῆς. Γιά παράδειγμα, ὁ Ὀρέστης ἐμφανίζεται στήν «Ὀδύσεια», ὅπου μνημονεύεται ἀρκετές φορές, σάν ἕνας γιός πού δεσμεύεται ἀπό τό καθήκον νά ἀπαιτήσῃ αἷμα ἀντί αἵματος ἀπό τόν ἐραστή τῆς μητέρας του καί δολοφόνο τοῦ πατέρα του, τόν Αἰγισθο, καί κανένας χρησμός δέν δόθηκε γιά νά τόν ἐνθαρρύνει. Αὐτή ἦταν ἀναμφίβολα ἡ ἀρχική παραλλαγή, ἀναγόμενη στήν ἐποχή πού ἡ οἰκογενειακή ἐκδίκηση αἵματος ἀναγνωρίζεται σάν ἔθιμο. Στους χρόνους τῶν ἀττικῶν τραγωδῶν αὐτή ἡ στάση ἄλλαξε πέρα γιά πέρα καί τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν εἰσήχθη στό μῦθο σάν ἡ πηγὴ μιᾶς ἀπαντήσεως, πού εἴτε ἐπιδοκιμάζει τὴν πρόθεση τοῦ Ὀρέστη ἢ καί τόν ἀπειλεῖ ἂν ἀποτύχει νά πάρει ἐκδίκηση γιά τόν πατέρα του. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ προσδίδεται ἰδιαίτερη ἐμφαση στό φόνο τῆς Κλυταιμνήστρας, τῆς μητέρας τοῦ Ὀρέστη, πράξη πού, ἂν καί ὑπονοεῖται στὸν Ὅμηρο, μένει ἐκεῖ χωρὶς ἐμφαση. Ἐπίσης ὁ Ἀπόλλων δέν ἐπιδοκιμάζει ἀπλῶς τὰ ἐκδικητικὰ σχέδια τοῦ Ὀρέστη ἐκ τῶν προτέρων, μὰ ἐπιπρόσθετα ἐξαγνίζει τό μητροκτόνο μετὰ τὴν πράξη του. Οἱ Δελφοὶ ἦταν ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ διαφορα μέρη στήν Ἑλλάδα πού εἶχαν τελετές ἐξαγνισμοῦ καί διεκδικούσαν τόν Ὀρέστη σάν ἕνα διακεκριμένο πελάτη. Στὴν πραγματικότητα, ὅσο ἀφοροῦσε στους Δελφούς, οἱ δύο ἰδέες πιθανόν νά συμβάδιζαν. Γιατί ὁ Ἀπόλλωνας θά μπορούσε κάλλιστα νά ἀναμένεται νά ἐξαγνίσει τόν Ὀρέστη, ἂν ἀρχικὰ τόν εἶχε ἐνθαρρύνει νά χύσει αἷμα.

Παράλληλος μὲ τό μῦθο τοῦ Ὀρέστη εἶναι αὐτός τοῦ Ἀλκμέωνα, πού ἐπίσης σκότωσε τὴ μητέρα του ἐξαιτίας τῆς ἐνοχῆς εὐθύνης τῆς γιά τό θάνατο τοῦ πατέρα του. Ὁ μῦθος τόν παρουσίασε νά συμβουλευεταί τους Δελφούς καί νά παίρνει τὴν ἐγκριση τοῦ Ἀπόλλωνα ἐκ τῶν προτέρων, μετὰ δὲ τό φόνο τό μαντεῖο τόν συμβούλευσε νά μὴν ἐπιστρέψῃ στὴ γενέτειρά του, ἀλλὰ νά ἐγκατασταθεῖ σὲ ἕνα μέρος πού δέν εἶχε δεῖ ὁ ἥλιος κατὰ τὴν ὥρα τοῦ φόνου, καθὼς ὅλος ὁ ὑπόλοιπος κόσμος μίανθηκε. Ἡ λύση αὐτῆς τῆς αἰνιγματικῆς συμβουλῆς βρέθηκε μὲ τὴν ἐγκατάστασή του σὲ ἕνα μέρος πού σχηματίστηκε πρόσφατα ἀπὸ προσχώσεις στὶς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου. Ὁ χρησμός αὐτός θύμιζε τίς περιπλανήσεις τοῦ Ὀρέστη μετὰ τό φόνο καί ἀποτελοῦσε ἕνα ἀγαπημένο δελφικό μοτίβο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι χρησιμοποιήθηκε καί γιά τόν ἴδιο ἀκόμη τόν Ἀπόλλωνα. Ὁ μῦθος ἔλεγε πὼς ὁ Ἀπόλλωνας ἔπρεπε νά ὑποστῇ ἐννιάχρονη ἐξορία γιά ἐξιλέωση, ἐπειδὴ σκότωσε τόν Πύθωνα. Ἐμφανίστηκε καί πάλι σάν μοτίβο σὲ συνδυασμὸ μὲ τους οἰκιστὰς τῶν ἀποικιῶν. Στὴν Πυθία προσφεύγει κάποιος, ὅπως ὁ Λεύκιππος, γιά νά ζητήσῃ ἐξιλέωση

γιά τό φόνο τοῦ πατέρα του. Ἡ ἐγκατάσταση πέρα ἀπό τή θάλασσα ὑποδεικνύεται σάν τρόπος ἐξαγνισμοῦ σύμφωνα μέ αὐτή τή θεωρία¹⁸.

Αὐτά τά παραδείγματα ἀπό τή μυθολογία δείχνουν, πῶς σέ μιά περίοδο σάν τόν ἑβδομο αἰῶνα π.Χ. τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἀναμιγνυόταν ἀμεσα στό πρόβλημα τῆς ἐνοχῆς φόνου. Κατ' ἀντίθεση πρὸς τά προηγούμενα χρόνια ἀναγνωρίζοταν καί ἦταν πλήρως ἐνήμερο γιά τήν ὑπαρξη τοῦ μιάσματος τούτου, ἀλλ' ἐπίσης ἦταν ἔτοιμο νά προσφέρει ἐξαγνισμό καί ἐξιλέωση. Αὐτές εἶναι οἱ ἀκριβεῖς περιστάσεις κάτω ἀπό τίς ὁποῖες διαδραματίστηκε τό παράδοξο ἐπεισόδιο τοῦ φονέα τοῦ Ἀρχιλόχου.

Ἀπό τή ζωή τοῦ Σωκράτη ἔχουμε μιά ἀκόμη σημαντική πηγή πληροφοριῶν γιά τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Στήν «Ἀπολογία» τοῦ Πλάτωνα ὁ Σωκράτης ἐξηγεῖ ὅτι ἄρχισε τήν ἔρευνά του γιά τήν ἀνθρώπινη σοφία ἐξαιτίας μιᾶς ἀπαντήσεως τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν¹⁹. Ὁ μᾶλλον ἐκκεντρικός φίλος του Χαιρεφῶν ρώτησε κάποτε τήν Πυθία, ἂν ἦταν κανεῖς πιο σοφός ἀπό τόν Σωκράτη καί πῆρε ἀρνητική ἀπάντηση. Καθώς τά γεγονότα ἐπιβεβαιώθηκαν μέ ὄρκο στό δικαστήριο ἀπό τόν ἀδελφό τοῦ Χαιρεφῶντα, δέν πρέπει νά ἀμφιβάλουμε γιά τήν ἱστορική τους βάση. Ὁ Χαιρεφῶν, πού ἦταν πασίγνωστα φτωχός, συμβουλευτήκε πιθανόν τό θεό μέ τή μέθοδο τῆς κληρομαντείας, διατυπώνοντας ἔτσι τήν ἐρώτησή του, ὥστε νά ἐπιδέχεται ἐναλλακτική ἀπάντηση. Θά μπορούσε νά ἀπορήσει κανεῖς πού οἱ δελφικές ἀρχές δέν ἐπέβαλαν κάποια λογοκρισία σέ μιά τόσο παράξενη ἐρώτηση, ἀλλά πιθανόν ἦταν ἀπρόθυμοι νά παρέμβουν μεταξύ τοῦ πιστοῦ καί τοῦ θεοῦ. Ὅπως κι ἂν ἔχει τό πράγμα, ὁ κλῆρος τῆς Πυθίας ἔκρινε ὅτι κανεῖς δέν ἦταν πιο σοφός ἀπό τό Σωκράτη καί ἡ ἀπάντηση αὐτή, πού ἐξέπληξε τόν ἴδιο τό Σωκράτη, τόν ὤθησε στήν ἔρευνα, πού τόν ὀδήγησε στό συμπέρασμα ὅτι ἦταν πιο σοφός ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους, ἐπειδή γνώριζε ὅτι δέν γνώριζε τίποτα.

Αὐτά γράφει ὁ Πλάτων, καί μολονότι εἶναι ἴσως κάπως ἀπλουστευμένα, ὥστε νά δίνεται ἐμφαση στήν καθοδήγηση τοῦ Σωκράτη ἀπό τήν ἐμπνευση τοῦ Ἀπόλλωνα, δέν χρειάζεται νά ἀμφιβάλει κανεῖς γιά τή βασική της ἀλήθεια. Ἐπίσης εἶναι πιο εὐκολο νά πιστέψουμε ὅτι ἡ ἀπάντηση ἦταν ἀποτέλεσμα τύχης στήν κλήρωση, παρά νά ὑποθέσουμε ὅτι ἀντιπροσώπευε ὁποιαδήποτε κρίση τῆς Πυθίας ἢ τοῦ δελφικοῦ ἱερατείου γιά τή φήμη τοῦ Σωκράτη ὡς φιλόσοφου. Τό θέλημα τοῦ θεοῦ ἔδωσε μέ τήν τύχη τοῦ κλήρου μιά ἐκπληκτική ἀπάντηση, μά ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης ἐνεργοῦσε ἀψογα, σύμφωνα μέ τήν ἀποψη ἐνός εὐσεβοῦς Ἑλληνα, ὅταν ὑπέθετε ὅτι ὑπῆρχε κάποιο νόημα πέρα ἀπό τήν ἐπιφανειακή ἔκφραση, καθώς μάλιστα ἦταν πασίγνωστο πῶς ὁ Ἀπόλλωνας ἐκφραζόταν μέ αἰνιγματικά λόγια, γι' αὐτό ὀνομαζόταν «λοξίας».

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Πλάτωνος, Τίμαιος 71e – 72c.
2. Γ. Π. Γιαννουλάτου, Τό ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον καί ἡ Ἀπολλωνιακὴ μανία, Ἀθῆναι 1927, σελ. 11.
3. Δ. Γουδῆ, Τό μαντεῖον τῶν Δελφῶν, Ἀθῆναι 1937, τόμ. Α', σελ. 31.
4. Βλ. Δ. Κουρέτα, Ἐς Τροφωνίου μεμάντευται, σελ. 67.
5. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα I, 1,6.
6. Ὅ.π., I, 1,3.
7. Ὅμηρου, Ἰλιάς Θ 250.
8. Ὅμηρου, Ἰλιάς Π 233.
9. R. Flacelière, Devins et Oracles Grecs, Paris 1961, σελ. 43.
10. Δ. Γουδῆ, ὁ.π., σελ. 37.
11. Κ.Ν. Μπάλλα, Τό προφητικόν παραλήρημα τῆς Πυθίας, Ἀθῆναι 1968, σελ. 38.
12. Ὅπως τοῦ Ἀπόλλωνα στοὺς Δελφούς.
13. Ὅπως τοῦ Τροφωνίου στήν Λειβαδειά.
14. Γ.Π. Γιαννουλάτου, ὁ.π., σελ. 11.
15. Κ.Ν. Μπάλλα, ὁ.π., σελ. 134.
16. H.W. Parke καί D.E.W. Wormell, The Delphic Oracle, 1956.
17. E.R. Dodds, The Greeks and the Irrational, Ἀθῆναι 1978, σελ. 17.
18. H.W. Parke καί D.E.W. Wormell, ὁ.π., II, ἀρ. 202, 204.
19. Πλάτωνος, Ἀπολογία Σωκράτους 14.

ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γιά τὰ όνειρα ό Freud γράφει : «Τό νά έργαστοϋμε πάνω στίς ιδέες πού περνοϋσαν από τό μυαλό τών άσθενών, όταν υποβάλλονταν στους βασικούς κανόνες τής ψυχανάλυσης, δέν είναι ή μόνη μας τεχνική μέθοδος για τήν ανακάλυψη τοϋ άσυνείδητου. Ό ίδιος σκοπός έξυπηρετείται και μέ δύο άλλες διαδικασίες : τήν έρμηνεία τών όνείρων τών άσθενών και τήν έξήγηση τών λαθεμένων και συμπτωματικών τους πράξεων...

Ό έρμηνεία τών όνείρων είναι στήν πραγματικότητα ή βασική όδός πρός τή γνώση τοϋ άσυνείδητου' είναι ή πιό σίγουρη θεμελίωση τής ψυχανάλυσης και τό πεδίο όπου ό κάθε έργαζόμενος μ' αυτήν μπορεί νά επικυρώσει τίς πεποιθήσεις του και νά αναζητήσει τήν εκπαίδευσή του.

Πρέπει νά ξεχωρίσετε τό εκδηλο περιεχόμενο τοϋ όνείρου, καθώς άόριστα τό αναθυμόσατε τό πρωϊ και δραστήρια (και, καθώς φαίνεται, αυθαίρετα) νά τό ντύσετε μέ λόγια και τίς *υπολανθάνουσες όνειρικές σκέψεις*, πού θά πρέπει νά υποθέσετε ότι υπάρχουν στό άσυνείδητο. Ό διαστρέβλωση αυτή στά όνειρα είναι ή ίδια διαδικασία πού έχετε κιόλας γνωρίσει έρευνώντας τόν σχηματισμό τών ύστερικών συμπτωμάτων. Δείχνει κι αυτή ότι ή ίδια άλληλοεπίδραση διανοητικών δυνάμεων λειτουργεί στό σχηματισμό τών όνείρων, όπως και στά συμπτώματα. Τό εκδηλο περιεχόμενο τοϋ όνείρου είναι τό διαστρεβλωμένο υποκατάστατο τών άσυνειδητοποιήτων όνειροπολήσεων κι αυτή ή διαστρέβλωση είναι τό έργο τών άμυντικών δυνάμεων τοϋ 'Εγώ – τών αντίστασεων. Στή ζωή τής έγρήγορης οί αντίστασεις αυτές έμποδίζουν τίς καταπιεσμένες επιθυμίες τοϋ άσυνείδητου από τοϋ νά περάσουν στή συνείδηση' και στή διάρκεια τών κατωτέρων καταστάσεων τοϋ ύπνου είναι επιτέλους αρκετά ισχυρές ώστε νά τίς υποχρεώσουν νά πάρουν μία μορφή μεταμφίεσης. Γι' αυτό, εκείνος πού όνειρεύεται δέν μπορεί πιά νά καταλάβει τό νόημα τοϋ όνείρου του, όπως κι ό ύστερικός δέν καταλαβαίνει τό σύνδεσμο και τή σημασία τών συμπτωμάτων του Οί υπολανθάνουσες όνειρικές σκέψεις πού έχουν προσεγγιστεί κατ' αυτό τόν τρόπο θά σας δείξουν άμέσως πόσο άπόλυτα δικαιολογημένοι είμαστε άνιχνεύοντας μέσα από τὰ όνειρα τών ένηλίκων τὰ όνειρα

τῶν παιδιῶν. Τό ἀληθινό νόημα τοῦ ὄνειρου, πού ἔχει τώρα πάρει τή θέση τοῦ ἐκδηλου περιεχόμενου, εἶναι πάντα ξεκάθαρα καταληπτό· ἔχει τό σημεῖο ἐκκίνησής του στήν προηγούμενη μέρα κι ἀποδείχνει ὅτι εἶναι ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἀνικανοποίητης ἐπιθυμίας. Τό ἐκδηλο ὄνειρο, πού τό ξέρετε καθώς τό θυμόσαστε ὅταν ξυπνᾶτε τό πρωῖ, μπορεῖ ἔτσι νά χαρακτηριστεῖ μόνο σάν μιᾶ μεταμφιεσμένη ἐκπλήρωση κ α τ α π ι ε σ μ έ ν ω ν ἐπιθυμιῶν.....

Τελευταῖα, θά πρέπει νά σᾶς προειδοποιήσω νά μήν ἀφήσετε τόν ἑαυτό σας νά παρασυρθεῖ ἀπό τήν ἀντίρρηση ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν ὄνειρων – ἀγωνίας ἀντιφάσκει στήν ἀποψή μας ὅτι τά ὄνειρα εἶναι ἐκπληρώσεις ἐπιθυμιῶν. Ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτά τά ὄνειρα – ἀγωνίες, ὅπως καί τά ἄλλα, ἀπαιτοῦν ἐρμηνεῖα πρὶν ἀπό τήν ὅποια ἄλλη κρίση πού θά σχηματίζαμε γι' αὐτά, θά πρέπει νά δηλωθεῖ ἄρκετά γενικά ὅτι ἡ ἀγωνία δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τό περιεχόμενο τῶν ὄνειρων, σάν τέτοιων, μέ πολύ ἀπλό τρόπο ὅπως θά μποροῦσε νά φανταστεῖ κανένας πού δέν ἔχει περισσότερες γνώσεις καί πού δέ λαβαίνει ὑπόψη του τούς καθοριστικούς παράγοντες τῆς νευρωτικῆς ἀγωνίας. Ἡ ἀγωνία εἶναι μιᾶ ἀπό τίς ἀντιδράσεις τοῦ Ἐγώ σάν ἀπάρνηση τῶν καταπιεσμένων ἐπιθυμιῶν πού ἔχουν καταστεῖ ἰσχυρές· κι ἡ ἐμφάνισή της στά ὄνειρα εἶναι τό ἴδιο πολύ εὐκόλα ἐξηγήσιμη, ὅταν ὁ σχηματισμός τοῦ ὄνειρου ἔχει δημιουργηθεῖ μέ πολλή συγκέντρωση στήν ἐκπλήρωση αὐτῶν τῶν καταπιεσμένων ἐπιθυμιῶν»¹.

Ὁ Freud δηλ. ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ ὄνειρου πυροδοτεῖται ἀπό τίς εἰκόνες τῆς ἡμέρας (Day's Residues). Αὐτές οἱ εἰκόνες, πού εἶναι στό Προσυνειδητό (Pre-conscious) καί γιά τίς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος δέν νομίζει ὅτι ἔχουν παίξει κάποιο ρόλο, κινητοποιοῦν ἀντίστοιχα βιώματα πού βρίσκονται στό Ἄσυνειδητο (Unconscious). Κατά τή διάρκεια τοῦ ὕπνου, ὅπου ἐλαττώνεται ἡ λογοκρισία (Censorship), δημιουργεῖται τό ὄνειρο. Οἱ μηχανισμοί πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά διαστρεβλωθεῖ τό λανθάνον περιεχόμενο τοῦ ὄνειρου σέ ἐκδηλο περιεχόμενο ἔχουν καταγραφεῖ ἀπό τόν Freud. Τούς ὀνόμασε συμπύκνωση, συμβολοποίηση καί δευτερεύουσα διεργασία.

Ἐπειδή μιλάμε συχνά γιά τά σύμβολα τῶν ὄνειρων εἶναι χρήσιμο νά ἀναφερθοῦμε στά ἴδια λόγια τοῦ Freud :

«Ὁ σύμβολισμός εἶναι ἴσως τό πιό σημαντικό κεφάλαιο στή θεωρία τῶν ὄνειρων. Κατ' ἀρχήν, ἀπό τή στιγμή πού τά σύμβολα εἶναι σταθερές ἐρμηνεῖες, ὑλοποιοῦν ὡς ἓνα βαθμό τήν ἰδέα τῆς ἀρχαίας ἀλλά καί τῆς λαϊκῆς ἐρμηνείας τῶν ὄνειρων, ἀπ' ὅπου μέ τήν τεχνική μας ἔχουμε γενικά ξεκινήσει. Μᾶς ἐπιτρέπουν κάτω ἀπό ὀρισμένες περιστάσεις νά ἐρμηνεύσουμε ἓνα ὄνειρο χωρίς νά ρωτήσουμε τίποτα αὐτόν πού τό εἶδε καί πού, στήν ὅποια περίπτωσι, δέν θά εἶχε τίποτα νά μᾶς πεῖ σχετικά μέ τό σύμβολο-

λο. "Αν έχουμε έθιστεϊ σχετικά μέ τά συνηθισμένα όνειρα -σύμβολα καί, έπιπρόσθετα, μέ τήν προσωπικότητα αὐτοῦ πού όνειρεύεται, τίς συνθήκες κάτω από τίς όποϊες ζεϊ καί τίς έντυπώσεις πού προηγήθηκαν τής εμφάνισης τοῦ όνειρου, εἴμαστε συχνά σέ θέση νά έρμηνεύσουμε ένα όνειρο κατευθείαν..... Ἡ έρμηνεία πού βασίζεται πάνω σέ μιά γνώση τῶν συμβόλων δέν εἶναι μιά τεχνική, πού θά μπορούσε νά αντικαταστήσει ἢ νά ανταγωνιστεϊ αὐτή τῶν συνειρμῶν. Ἀποτελεϊ ένα συμπλήρωμα αὐτῆς τῆς τελευταίας...»².

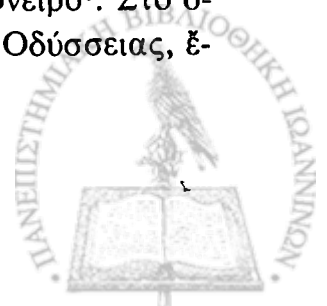
II. Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΚΕΨΕΩΣ

Οἱ άρχαῖοι άπεδιδαν έξαιρετική σημασία στά όνειρα καί τήν όνειρική έμπειρία. Πίστευαν ότι αὐτά άποτελοῦσαν τήν μοναδική έμπειρία διαφυγῆς από τά δυσάρεστα καί άκατανόητα δεσμά τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου καί ότι έτσι εἶχαν τή δυνατότητα μιάς παροδικῆς έπικοινωνίας μέ τούς μακρινούς φίλους, τούς νεκρούς καί τούς θεούς.

Στήν παράγραφο αὐτή έπιχειρεῖται μιά συνοπτική κατά τό δυνατόν παρουσίαση τῆς θεωρήσεως τῆς όνειρικής έμπειρίας υπό τῆς άρχαίας σκέψεως. Ἡ θεώρηση αὐτή κριτικά διάνυσε έναν άρκετά δύσκολο δρόμο από τόν μύθο καί τή θρησκευτική λατρεία μέχρι τήν άπομυθοποίησή της. Καταρχάς θά πρέπει νά τονισθεϊ ότι ἡ φύση τοῦ όνειρου άλλά καί ἡ έκλογή τοῦ συμβόλου φαίνεται νά συμμορφώνεται μέ τό άκαμπτο παραδοσιακό πρότυπο μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά διαπιστώνεται μιά άμεση συνάφεια μύθου καί όνειρου³. Ἐχοντας υπόψη αὐτή τήν παρατήρηση άς έξετάσουμε τό είδος τῶν όνειρων πού περιγράφονται από τούς άρχαίους συγγραφείς.

α. Ὁμηρος

Οἱ όμηρικοί ποιητές στίς περισσότερες περιγραφές όνειρων διαπραγματεύονται αὐτό πού βλέπουν σάν νά ἦταν «άντικειμενικό γεγονός»⁴. Τό όνειρο συνήθως λαμβάνει τόν τύπο μιάς έπισκέψεως, πού κάνει μιά όνειρική μορφή σ' έναν κοιμισμένο άνδρα ἢ γυναίκα. Ἡ όνειρική μορφή μπορεί νά εἶναι ένας θεός, ένα φάντασμα, ένας όνειρικός άγγελιοφόρος ἢ μιά εἰκόνα «εἰδωλον», πού δημιουργήθηκε ειδικά για τήν περίπτωση⁵. Ὅτιδήποτε όμως καί αν εἶναι, τοῦτο ύπάρχει άντικειμενικά στό χῶρο καί εἶναι ανεξάρτητο από τόν όνειρευόμενο. Ἐκτός από τά τυποποιημένα «άντικειμενικά» όνειρα οἱ έπικοί ποιητές γνωρίζουν καί τό άγχῶδες όνειρο⁶. Στο όνειρο τῆς Πηνελόπης μέ τόν άετό καί τήν χήνα, στό τ τῆς Ὀδύσειας, έχουμε νά κάνουμε μέ ένα άγχῶδες όνειρο⁷.

β. Ἀρτεμίδωρος, Μακρόβιος, Ἡρόφιλος

Οἱ ἀρχαῖοι διέκριναν τὰ ὄνειρα σέ σημαδιακά καί μή σημαδιακά. Ἡ θεμελιώδης αὐτή διάκριση ἔχει τήν ἀρχή της στόν Ὅμηρο καί διατηρεῖται σ' ὅλη τήν ἀρχαιότητα. Ἀπό ὀρισμένους συγγραφεῖς παραδίδεται μία τριπλή κατάταξη (ταξινόμηση) τῶν σημαδιακῶν ὀνείρων σέ συμβολικά ὄνειρα, ὀράματα καί χρηματισμούς. Τέτοιες ταξινομήσεις παραδίδονται ἀπό τόν Ἀρτεμίδωρο, τόν Μακρόβιο, τόν Χαλκίδιο καί ἄλλους συγγραφεῖς⁸.

Ὁ ἰατρικός συγγραφέας Ἡρόφιλος⁹ (3ος αἰώνας π.χ.) διέκρινε τὰ «θεόπεμπτα» ὄνειρα ἀπό ἐκεῖνα, πού ὀφείλουν τήν ἀρχή τους στήν «φυσική» ἐνορατικότητα τῆς ψυχῆς, σέ σύμπτωση ἢ εὐσεβεῖς πόθους. Ἐνας κοινός τύπος τοῦ θεόπεμπτου ὀνείρου εἶναι ἄμεσα συνυφασμένος μέ τήν «ἐγκοίμηση».

γ. Ἡράκλειτος, Ξενοφάνης, Ἡρόδοτος, Δημόκριτος

Πρῶτος ὁ Ἡράκλειτος προέβη σέ μιά ὀρθολογιστική ἐρμηνεία τῆς ὀνειρικής ἐμπειρίας. Παρατήρησε πῶς κατά τή διάρκεια τοῦ ὕπνου ὁ καθένας μας ἀποσύρεται σ' ἕνα δικό του κόσμο¹⁰. Μέ τήν παρατήρηση αὐτή ὀχι μόνον ἀρνεῖται τό «ἀντικειμενικό» ὄνειρο, ἀλλά καί ἀφαιρεῖ τό παραδοσιακό κύρος τῆς ὀνειρικής ἐμπειρίας¹¹. Ὁ Ξενοφάνης ἀπορρίπτοντας κάθε εἶδος μαντείας ἀρνεῖται κατ' ἐπέκταση καί τό κύρος αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας¹².

Στόν Ἡρόδοτο καί τόν Δημόκριτο ἔχουμε δύο καταρχήν ψυχολογικές προσεγγίσεις τῆς ὀνειρικής ἐμπειρίας. Ὁ Ἡρόδοτος θεωρεῖ τὰ ὄνειρα προϊόντα τῶν καθημερινῶν μας ἀπασχολήσεων¹³. Ὁ Δημόκριτος δέχεται ὅτι εἶναι «εἶδωλα», τὰ ὁποῖα συνεχῶς πηγάζουν ἀπό πρόσωπα καί πράγματα καί ἐπηρεάζουν τήν συνείδηση τοῦ ὀνειρευομένου¹⁴.

δ. Ἴπποκράτης

Ὁ Ἴπποκράτης στό «Περί Διαίτης»¹⁵ ἔργο του συσχετίζει μεγάλες κατηγορίες ὀνείρων μέ τήν φυσιολογική κατάσταση τοῦ ὀνειρευομένου καί θεωρεῖ τὰ ὄνειρα συμπτώματα σημαντικά γιά τόν ἰατρό¹⁶. Παραδέχεται τὰ προγνωστικά «θεῖα» ὄνειρα καί μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀναγνωρίζει, πῶς πολλά ὄνειρα εἶναι συγκαλυμμένοι εὐσεβεῖς πόθοι καί ἐπιθυμίες¹⁷.

Τά ὄνειρα ὁμως πού τόν ἐνδιαφέρουν ὡς ἰατρό εἶναι αὐτά, πού ἐκφράζουν σέ συμβολική μορφή νοσηρές ὀργανικές καταστάσεις. Πιστεύει πῶς ὀφείλονται στήν ἰατρική διορατικότητα τῆς ψυχῆς, ὅταν τήν ὥρα τοῦ ὕπνου «γίνεται κύρια τοῦ ἑαυτοῦ της καί εἶναι σέ θέση νά ἐπιθεωρεῖ τήν σω-

ματική της κατοικία χωρίς περισπασμούς»¹⁸. Ἐκ τῆν σκοπία αὐτή ὁ Ἴπποκράτης ἐπιχειρεῖ νά δικαιολογήσει πολλές παραδοσιακές ἐρμηνεῖες ὄνείρων ἀναφέροντας μιά σειρά ἀπό παράξενες ἀναλογίες, πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στόν ἐξωτερικό κόσμο καί στό ἀνθρώπινο κορμί, στόν μακρόκοσμο καί στόν μικρόκοσμο. Ἔτσι ἡ γῆ συμβολίζει τήν σάρκα τοῦ ὄνειρουμένου, ἕνα ποτάμι τό αἷμα του, ἕνα δένδρο τό γεννητικό του σύστημα ὁ σεισμός ἀποτελεῖ σύμβολο κάποιας ὀργανικῆς ἀλλαγῆς, ἐνῶ τά ὄνειρα μέ νεκρούς ἔχουν σχέση μέ τήν τροφή, «ἐπειδὴ ἀπό τούς νεκρούς προέρχονται οἱ τροφές, οἱ ἀναπτύξεις γενικά καί τά σπέρματα»¹⁹. Μέ τόν τρόπο αὐτό προλαβαίνει τήν Φροῦδική ἀρχή ὅτι τό ὄνειρο εἶναι πάντοτε ἐγωκεντρικό²⁰, μολονότι τήν περιορίζει σέ στενά φυσιολογικά ὄρια. Ὁ Ἴπποκράτης δέν διεκδικεῖ καμιά πρωτοτυπία γιά τίς ἐρμηνεῖες του, μερικές ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι γνωστό πῶς εἶναι πολύ παλαιές²¹. Ἀναφέρει ὁμως πῶς οἱ παλαιότεροι ἐρμηνευτές δέν εἶχαν μιά λογική βάση γιά τίς ἀπόψεις τους καί οὔτε συνέστησαν ἄλλη θεραπεία γιά τίς ἀρρώστειες ἀπό τήν προσευχή, πού κατά τήν γνώμη του δέν φθάνει²².

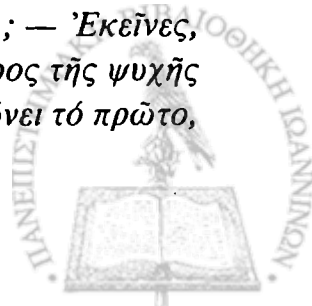
Στό «Περί Ἐνυπνίων» δοκίμιο τῆς Ἴπποκρατικῆς Συλλογῆς ἀναφέρονται τά ἑξῆς : «Ὅταν ὁ ἀνθρώπος κοιμᾶται, ἡ ψυχὴ ἀναλαμβάνει τή διοίκηση τοῦ οἴκου τῆς καί, κατά τή στιγμή πού τό σῶμα δέν αἰσθάνεται τίποτε, ἡ ψυχὴ ἐγρηγορεῖ, γνωρίζει τά πάντα, αἰσθάνεται τά πάντα, βλέπει ἀκούει, βαδίζει, ψαύει, λυπᾶται, ἐνθυμεῖται καί γενικά κάνει πάντα ὅσα ἔκανε τό σῶμα σέ ἐγρήγορη. Ἐπομένως, ὁποῖος γνωρίζει νά κρίνει (νά ἐρμηνεύει) ὀρθά πάντα τά τεκμήρια τῶν ὄνείρων, αὐτός κατέχει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς σοφίας»²³.

ε. Πλάτων

Ὁ Πλάτων στόν «Τίμαιο» δίνει μιά περίεργη ἐξήγηση τῶν μαντικῶν ὄνείρων. Πιστεύει πῶς προέρχονται ἀπό τήν ἐνόραση τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, ἀλλά συλλαμβάνονται ἀπό τό ἄλογο μέρος ὡς εἰκόνες, γι' αὐτό τό λόγο καί ὁ χαρακτήρας τους εἶναι σκοτεινός καί συμβολικός καί ἡ ἐρμηνεία τους ἀπαραίτητη²⁴. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων παραδέχεται ὅτι ἡ ὄνειρική ἐμπειρία ἔχει ἄμεση σχέση καί συνάφεια μέ τόν πραγματικό κόσμο.

Στήν «Πολιτεία»²⁵, σ' ἕνα διάλογο ἀνάμεσα στό Σωκράτη καί τόν Ἀδείμαντο, μᾶς παρουσιάζει κάποιες ἀπόψεις του σχετικά μέ τά ὄνειρα :

«— Καί ποιές νομίζεις, εἶπε, πῶς εἶναι αὐτές (οἱ ἡδονές) ; — Ἐκεῖνες, εἶπα ἐγώ, πού ξεσηκώνονται στόν ὕπνο μας, ὅταν τό ἄλλο μέρος τῆς ψυχῆς κοιμᾶται, δηλαδή ἐκεῖνο πού εἶναι λογικό καί ἡμερο καί διευθύνει τό πρῶτο,

τότε τό κτηνώδες καί τό ἄγριο μέρος, ἀφοῦ χορτάση ἀπό φαγητά ἢ μέθη, ἀναπηδάει καί διώχνοντας τόν ὕπνο προσπαθεῖ νά ξεφύγη καί νά χορτάση τίς συνηθισμένες ὀρέξεις του· ξέρεις ὅτι στήν τέτοια κατάσταση τολμᾷ νά τά κάνη δλα, γιατί εἶναι ἐλεύθερο καί ἀδέσμευτο ἀπό κάθε ντροπή καί φρόνηση. Γιατί δέν δυσκολεύεται καθόλου, ὅπως φαντάζεται, νά ἐπιχειρήσῃ νά συνουσιασθῇ μέ τή μητέρα του, καί μέ ὁποιοδήποτε ἄλλον ἄνθρωπο ἢ θεό ἢ θηρίο, νά μολύνεται μέ κάθε μιανό φόνο, καί νά μή τραβᾷ χέρι ἀπό κανένα εἶδος φαγητοῦ... μά ἐκεῖνο πού θέλουμε νά μάθουμε εἶναι τό ἐξῆς, ὅτι δηλαδή μέσα στόν κάθε ἄνθρωπο ὑπάρχει ἓνα φοβερό καί ἄγριο καί παράνομο εἶδος ἐπιθυμιῶν, καί μέσα σέ κείνους ἀκόμα ἀπό μᾶς πού φαίνονται πολύ μετρημένοι· αὐτό βεβαίως γίνεται τελείως φανερό κατά τήν ὥρα τοῦ ὕπνου». Ὁ Freud ἀναφέρει : «... κατά τόν Πλάτωνα ὁ καλός ἄνθρωπος ἀρκεῖται νά δνευρεῖται ἐκεῖνο, πού ὁ κακός κάνει στήν πραγματικότητα»²⁶. Ὁ Πλάτων περιγράφει τίς ἐνστικτώδεις ἐπιθυμίες τοῦ ἀνθρώπου καί μᾶς δίνει τήν θεωρία καί συμπεριφορά αὐτῶν καί πῶς αὐτά ἐκφράζονται καθαρά στά δνευρα κατά τήν διάρκεια τοῦ ὕπνου, ὅταν ἐλαττώνεται ἡ λογοκρισία. Αὐτό φαίνεται καθαρά, ὅταν μᾶς μιλάει «γιά τό φοβερό καί παράνομο εἶδος τῶν ἐπιθυμιῶν».

στ. Ἀριστοτέλης

Σημαντικότερη θεωρεῖται ἡ συμβολή τοῦ Ἀριστοτέλη στίς δύο μικρές διατριβές του «Περί Ἐνυπνίων» καί «Περί τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς». Προσεγγίζει τό πρόβλημα μέ ψυχρή λογική καί δείχνει κάποτε μιάν ὀξύνοια, ὅπως ὅταν ἀναγνωρίζει πῶς ὑπάρχει μιᾶ κοινή ἀρχή στά δνευρα, στίς ψευδαισθήσεις καί στίς παραισθήσεις (ὅταν π.χ. συγχέουμε κάποιον ξένο μέ τό πρόσωπο πού θέλουμε νά δοῦμε)²⁷. Ἀρνεῖται μέ ἓνα τρόπο ριζικό πῶς τά δνευρα εἶναι «θεόπεμπτα» : «ἄν οἱ θεοί ἐπιθυμοῦσαν νά μεταβιβάσουν γνώση στούς ἀνθρώπους, θά τό ἔκαναν τήν ἡμέρα καί ὅπωςδήποτε θά διάλεγαν τούς δέκτες τους μέ περισσότερη προσοχή»²⁸. Ἀναφέρεται ὅτι ἡ φύση τους εἶναι πνευματική καί ὄχι θεϊκή : «ἡ γάρ φύσις δαιμονία, ἀλλ' οὐ θεία»²⁹.

Ὁ Ἀριστοτέλης γνώριζε μερικούς χαρακτῆρες τῆς ζωῆς τοῦ ὄνειρου, ὅπως γιά παράδειγμα τό γεγονός πῶς τό ὄνειρο διευρύνει ὀρισμένους μικρούς ἐρεθισμούς, πού ἔγιναν στή διάρκεια τοῦ ὕπνου :

«Εἶναι λοιπόν φανερό ἀπ' αὐτά ὅτι οἱ κινήσεις πού προκαλοῦνται ἀπό τά αἰσθήματα, καί οἱ προερχόμενες ἀπό ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς καί αὐτές πού ὑπάρχουν μέσα στό σῶμα μας, γίνονται ὄχι μόνο ὅταν εἴμαστε ξυπνητοί, ἀλλά καί ὅταν διαρκῆ τό πάθος πού λέγεται ὕπνος, καί τότε γίνονται περισσότερο ἀντιληπτές. Κατά τή νύκτα δέ, ἐνεκα τῆς ἀργίας τῶν μερικῶν αἰ-

σθήσεων και της αδυναμίας προς ενέργειαν, γιατί τότε γίνεται ή παλίρροια του θερμού από τά έξω προς τά μέσα, οί έντυπώσεις συμμαζεύονται στό κέντρο της αίσθήσεως και φανερώνονται όταν καταπέση ή ταραχή»³⁰. Ο Freud αναφέρεται στά πιό πάνω στην άρχή του έργου του «The Interpretation of Dreams».

Σχετικά μέ τό θέμα τῶν ἀληθολόγων όνειρων ό Ἀριστοτέλης στά έργα του, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, μέ μεγάλη προσοχή δέν παίρνει θέση. Δέν ύποστηρίζει πιά, ὅπως ἔκανε στή νεότητά του³¹, τίς ἔμφυτες ἰκανότητες πού ἔχει ή ψυχή νά μαντεύει. Ἀπορρίπτει ἐπίσης τήν θεωρία τοῦ Δημοκρίτου γιά τά ἀτομικά εἶδωλα³². Δέχεται πῶς ὑπάρχουν δύο εἶδη όνειρων, καθαρά προγνωστικῶν : ὅσα παρέχουν πρόγνωση σχετικά μέ τήν κατάσταση τῆς ὑγείας τοῦ όνειρευομένου, πού ἔρμηνεύονται λογικά καθῶς διεισδύουν στή συνείδησή μας ἐκεῖνα τά συμπτώματα πού ἄγνοοῦμε τίς ὥρες τῆς ἐγρήγορης καί ἐκεῖνα πού ἐπιτυχάνουν νά βγοῦν σωστά μέ τό νά προτείνουν μιά σειρά ἐνεργειῶν στόν όνειρευόμενο³³. Σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη περίπτωση τό ὄνειρο εἶναι ἀληθολόγο, ό Ἀριστοτέλης πιστεύει πῶς πρόκειται γιά ἀπλή σύμπτωση (σύμπτωμα)³⁴.

Ἀπό τήν μελέτη τῶν ἀπόψεων τῶν συγγραφέων, πού ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, σχετικά μέ τό ὄνειρο καί τήν όνειρική ἐμπειρία συμπεραίνονται σέ γενικές γραμμές τά ἑξῆς :

- 1) Οἱ ἀρχαῖοι γνώριζαν πῶς δημιουργεῖται τό ὄνειρο.
- 2) Τά ὄνειρα γι' αὐτούς ἐξέφραζαν ἐπιθυμίες τῶν ἀσυνειδήτων ἐνορμήσεων, οἱ ὅποιες κατά τήν διάρκεια τῆς ἡμέρας, εἶναι ἀσυνειδήτες.
- 3) Σύμφωνα μέ τίς ἀπόψεις τους τά ὄνειρα καθορίζουν τό μέλλον. Οἱ ἀρχαῖοι γνώριζαν ὅτι τό ἄτομο προσπαθεῖ νά βρεῖ λύση στίς ἐνδοψυχικές του συγκρούσεις. Οἱ λύσεις ἐμφανίζονται στό ὄνειρο.

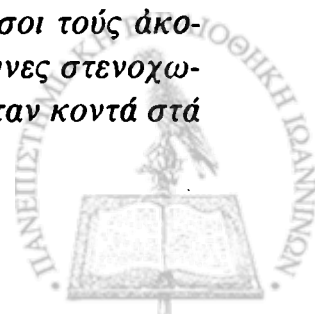
III. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΟΝΕΙΡΩΝ

Στήν παράγραφο αὐτή παρουσιάζουμε μερικά παραδείγματα όνειρων καί ἐπισημαίνουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτά δροῦσαν ψυχοθεραπευτικά.

α. Τό ὄνειρο τοῦ Ξενοφῶντα

Ο Ἄριστοτέλης στό ἔργο του «Κύρου Ἀνάβασις» παραθέτει τό ἀκόλουθο ὄνειρο :

«Όταν εἶχαν πιασθῆ οἱ στρατηγοί καί εἶχαν σκοτωθῆ ὄσοι τοῦς ἀκολουθοῦσαν ἀπό τοῦς λοχαγούς καί τοῦς στρατιῶτες, οἱ Ἕλληνες στενοχωρημένοι βρίσκονταν σέ μεγάλη ἀμηχανία. Σκέφτονταν πῶς ἦταν κοντά στά

ανάκτορα τοῦ βασιλιᾶ καί πώς ὀλόγουρά τους ὑπῆρχαν πολλές φυλές καί πόλεις ἐχθρικές, καί κανένας πιά δέν ἐπρόκειτο νά τους δώση ν' ἀγοράσουν τροφίμα. Ἐπειτα (σκέφτονταν) πώς βρίσκονταν μακριά ἀπό τήν Ἑλλάδα ὀχι λιγότερο σχεδόν ἀπό δέκα χιλιάδες στάδια, δέν εἶχαν κανένα ὀδηγό γιά τό δρόμο καί τους ἐμπόδιζαν νά πᾶνε στήν πατρίδα ἀπέραστα ποτάμια. Ἀκόμα πώς τους εἶχαν προδώσει οἱ βάρβαροι πού ἀκολουθοῦσαν τόν Κύρο στήν ἐκστρατεία, κι εἶχαν μείνει μόνοι, χωρίς νά ἔχουν οὔτε ἕναν ἵππέα σύμμαχο. Ἐτσι ἦταν ὀλοφάνερο πώς ἄν νικοῦσαν, κανένα δέν θά μπορούσαν νά σκοτώσουν, ἐνῶ ἄν ἐβγαίνουν νικημένοι, δέν θά ἔμενε οὔτε ἕνας ζωντανός. Αὐτά βάζοντας στό μυαλό τους καί μήν ἔχοντας διάθεση, λίγοι δοκίμασαν ἐκεῖνο τό βράδυ φαγητό καί λίγοι ἄναψαν φωτιά. Πολλοί δέν πῆγαν ἐκεῖνο τό βράδυ στό στρατόπεδο, παρά πλάγιασαν ὀπου ἔτυχε καθένας. Δέν μπορούσαν νά κοιμηθοῦν ἀπό τήν θλίψη κι ἀπό τήν λαχτάρα πού εἶχαν γιά τήν πατρίδα, γιά τους γονιούς, γιά τίς γυναῖκες, γιά τά παιδιά, πού εἶχαν τή γνώμη πώς ποτέ δέν θά τους ζαναδοῦν. Μέ τέτοια διάθεση λοιπόν ζάπλωσαν ὀλοι γιά ν' ἀναπαυτοῦν.

Μέσα στό στρατεύμα ἦταν κάποιος Ξενοφῶν Ἀθηναῖος, πού ἀκολουθοῦσε κι αὐτός χωρίς νά εἶναι οὔτε στρατηγός οὔτε λοχαγός οὔτε στρατιώτης, παρά τόν κάλεσε ἀπό τήν πατρίδα του ὀ Πρόξενος, πού τόν εἶχε φίλο ἀπό χρόνια. Τοῦ ὑποσχόταν μάλιστα πώς ἄν πάη, θά τόν κάνη φίλο μέ τόν Κύρο, πού, καθώς ἔλεγε, αὐτός τόν θεωροῦσε γιά τόν ἑαυτό του καλύτερο κι ἀπό τήν πατρίδα. Ὀ Ξενοφῶν διάβασε τό γράμμα, ἀνακοινῶνει στόν Σωκράτη τόν Ἀθηναῖο τό περιεχόμενο καί ζητάει τή γνώμη του γιά τό ταξίδι. Ὀ Σωκράτης φοβήθηκε μήπως κατηγορήσουν τόν Ξενοφῶντα οἱ συμπολίτες του, ἐπειδή θά γινόταν φίλος μέ τόν Κύρο, γιατί πίστευαν πώς ὀ Κύρος πρόθυμα μαζί μέ τους Σπαρτιάτες ἤρθε καί πολέμησε τους Ἀθηναίους. Γι' αὐτό τοῦ δίνει συμβουλή νά πάη στους Δελφούς, νά πῆ τήν ὑπόθεση στό θεό καί νά ρωτήση γιά τό ταξίδι. Πῆγε ὀ Ξενοφῶν καί ρώτησε τόν Ἀπόλλωνα, σέ ποιό θεό ἄν θυσιάση κι ἄν προσευχηθῆ, θά κάνη τό ταξίδι πού σκέφτεται μέ τίς καλύτερες καί τίς εὐνοϊκότερες συνθήκες καί θά γυρίση ζωντανός ὕστερ' ἀπό τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ του. Ὀ Ἀπόλλων τοῦ χρησιμοδότησε σέ ποιούς θεούς ἔπρεπε νά θυσιάση. Στό γυρισμό του, λέει τό χρησμό τοῦ μαντείου στό Σωκράτη. Αὐτός ὀταν τ' ἄκουσε, τόν ἐμάλωσε, πού δέν πρωτορώτησε ποιό ἦταν προτιμότερο, νά κάνη τό ταξίδι ἢ νά μείνη, παρά ἀφοῦ ὀ Ἰδιος πῆρε τήν ἀπόφαση ὀτι ἔπρεπε νά ταξιδέψη, ζήτησε νά μάθη ποιές θά ἦταν οἱ καλύτερες συνθήκες τοῦ ταξιδιοῦ. "Ἀφοῦ ὀμως ἔτσι ρώτησες, εἶπε, αὐτά, πρέπει νά κάνης ὀσα σέ πρόσταξε ὀ θεός". Ὀ Ξενοφῶν λοιπόν ἔκανε θυσία σέ κείνους πού τοῦ ὀρισε ὀ θεός κι ὕστερα μῆκε στό καράβι κι ἔφυγε. Καί πρόλαβε τόν Πρόξενο καί τόν Κύρο στίς Σάρδεις, ὀταν ἔτοιμάζονταν πιά νά ξεκινήσουν γιά τήν ἐκστρατεία, καί συνδέθηκε μέ τόν Κύρο. Στίς

προτροπές πού τοῦ ἔκανε ὁ Πρόξενος νά μείνη, πρόσθεσε καί ὁ Κύρος τίς δικές του, καί τοῦ εἶπε πώς τήν ὥρα πού θά τελειώση ἡ ἐκστρατεία, ἀμέσως θά τόν στείλῃ πίσω στήν πατρίδα. Τοῦ εἶπαν ἀκόμα πού βαδίζουν ἐναντίον στούς Πισίδες. "Ἔτσι ἀκολούθησε κι αὐτός τήν ἐκστρατεία ξεγελασμένος - ὄχι ἀπό τόν Πρόξενο· γιατί οὔτ' αὐτός ἤξερε πώς ἡ ἐκστρατεία γινόταν ἐναντία στό βασιλιά, οὔτε κανένας ἄλλος ἀπό τούς "Ἕλληνες, ἐκτός ἀπό τόν Κλέαρχο. "Ὅταν ὁμως ἔφτασαν στήν Κιλικία, σέ ὄλους πιά ἦταν φανερό πώς πήγαιναν νά πολεμήσουν τό βασιλιά. Καί παρ' ὄλο πού φοβόνταν τό μακρινό δρόμο καί πήγαιναν χωρίς τή θέλησή τους, ὡστόσο οἱ περισσότεροι ἀκολούθησαν ἀπό τήν ντροπή πού ἐνιωθαν ἀναμεταξύ τους καί πρός τόν Κύρο. "Ἐνας ἀπ' αὐτούς ἦταν κι ὁ Ξενοφῶν.

Ἐπειδή ὁμως ἡ κατάσταση ἦταν δύσκολη, στενοχωριόταν κι αὐτός μαζί μέ τούς ἄλλους καί δέν μπορούσε νά κοιμηθῆ. Μά μόλις τόν πῆρε λιγάκι ὁ ὕπνος, εἶδε ἕνα ὄνειρο. Τοῦ φάνηκε πώς ἀκούστηκε μιά βροντή κι ἔπεσε κεραυνός στό πατρικό του σπίτι, κι ἀπ' αὐτόν φωτίστηκε ὀλόκληρο. Τρομαγμένος ξύπνησε μονομιᾶς, καί τό ὄνειρο ἀπό τή μιά τό ἔβρισκε καλό, γιατί βρισκόταν μέσα σέ κόπους καί κινδύνους καί τοῦ φάνηκε πώς εἶδε μεγάλο φῶς σταλμένο ἀπό τό Δία. Ἀπό τήν ἄλλη ὁμως ἐνιωθε καί φόβο, γιατί νόμιζε, βέβαια, πώς τό ὄνειρο τό εἶχε στείλει ὁ Δίας ὁ βασιλιάς, μά τοῦ φάνηκε πώς ἡ φωτιά ἀναβε ὀλόγυρα. Καί σκέφτηκε μήπως δέν μπορούσε νά βγῆ ἀπό τή χώρα τοῦ βασιλιᾶ, ἀλλά τόν ἐμπόδιζαν οἱ δυσκολίες ἀπ' ὄλα τά μέρη. Ποιά εἶναι ἡ σημασία ἑνός τέτοιου ὁνείρου, μπορεῖ κανείς νά κρίνῃ ἀπό κείνα πού ἔγιναν ἀφοῦ τό εἶδε. "Ἐγιναν δηλαδή τοῦτα δῶ : Τή στιγμή πού ξύπνησε, πρῶτα πρῶτα τοῦ ἦρθαν οἱ σκέψεις : "Γιατί εἶμαι πλαγιασμένος ; Ἡ νύχτα προχωρεῖ καί μόλις ξημερώση, εἶναι φυσικό νά ἔρθουν οἱ ἐχθροί. "Ἄν πέσωμε στά χέρια τοῦ βασιλιᾶ, τί θά ἐμποδίση νά σκοτωθοῦμε ὕστερ' ἀπό κακοποιήσεις, ἀφοῦ πρῶτα δοῦμε τίς πιό τρομερές συμφορές καί πάθωμε τούς μεγαλύτερους ἐξευτελισμούς ; Κανένας δέν ἐτοιμάζεται οὔτε φροντίζει πώς θά ὑπερασπίσωμε τούς ἑαυτούς μας, ἀλλά εἴμαστε πλαγιασμένοι σά νά ἔχωμε τό δικαίωμα νά εἴμαστε ἡσυχιοι. Καί ἐγώ τό στρατηγό ποιᾶς πόλης περιμένω πώς θά κάνῃ αὐτά. Καί σέ ποιά ἡλικία περιμένω πρῶτα νά φτάσω : Γιατί βέβαια δέν πρόκειται νά μεγαλώσω ἄλλο, ἂν παραδώσω σήμερα τόν ἑαυτό μου στούς ἐχθρούς".

"Ἦστερα σηκώνεται καί καλεῖ πρῶτα τούς λοχαγούς τοῦ προξένου. "Ὅταν μαζεύτηκαν, τούς εἶπε : "Ἐγώ, λοχαγοί, οὔτε νά κοιμηθῶ μπορῶ, ὅπως νομίζω συμβαίνει καί μέ σᾶς, οὔτε νά εἶμαι πλαγιασμένος, βλέποντας σέ ποιά κατάσταση βρισκόμαστε. Γιατί εἶναι φανερό πώς οἱ ἐχθροί δέν μᾶς κήρυξαν τόν πόλεμο πρωτύτερα, παρά ὅταν ἐνόμισαν ὅτι προετοιμάστηκαν καλά. Ἐνῶ γιά μᾶς δέν φροντίζει κανένας πώς θά πολεμήσωμε ὅσο γίνεται καλύτερα. Καί ὁμως, ἂν ὑποχωρήσωμε καί πέσωμε στά χέρια τοῦ βασιλιᾶ, τί

νομίζομε πώς θά πάθωμε ; 'Αφοῦ αὐτός ἔκοψε τό κεφάλι καί τό χέρι τοῦ ἀδελφοῦ του ἀπ' τήν ἴδια μάνα, ὅταν ἦταν πιά νεκρός, κι ὕστερα τόν κάρφωσε. Ἐμεῖς, λοιπόν, πού δέν ἔχομε κανένα προστάτη, πού βαδίσαμε ἐναντίά του γιά νά τόν κάνωμε δοῦλο ἀπό βασιλιά καί νά τόν σκοτώσωμε, ἂν μπορέσωμε, τί νομίζομε πώς θά πάθωμε ; Δέν θά χρησιμοποιήσῃ τάχα κάθε μέσο, ὥστε, κακοποιώντας μας σκληρότατα, νά κάνῃ νά φοβηθοῦν ὄλοι οἱ ἄνθρωποι, γιά νά μή βαδίση ποτέ κανένας ἐναντίά του ; Πρέπει λοιπόν νά κάνουμε τά πάντα γιά νά μή πέσωμε στά χέρια του"»³⁵.

Ὁ Ξενοφῶν γνώριζε καλά, ὅπως καί οἱ σύγχρονοί του, τήν ἀξία τοῦ ἀσυνειδήτου νά προειδοποιεῖ γιά τόν κίνδυνο καί ὅτι τό ἀσυνειδήτο «λέει» πάντα τήν ἀλήθεια καί εἶναι ὁ «ἀληθινός ἑαυτός». Τό συνειδητό πρῖν ἀπό τόν ὕπνο ἀρνεῖται τόν κίνδυνο, τό ἀσυνειδήτο ὁμοίως κατά τήν διάρκεια τοῦ ὕπνου στό ὄνειρο προειδοποιεῖ γι' αὐτόν.

Ὁ Ξενοφῶν ἔδωσε τήν παραπάνω ἐρμηνεία στό ὄνειρό του, ἐπειδή ἡ ἐπιθυμία του ἦταν νά γίνει στρατηγός ἀπό τόν Κύρο· γι' αὐτό ἄλλωστε καί πῆγε μαζί του. Αὐτό φαίνεται καθαρά ἀπό αὐτά πού προηγήθηκαν τῆς ἐκστρατείας. Τότε ὁ Ξενοφῶν ζήτησε τήν συμβουλή τοῦ Σωκράτη, πού εἶχε τίς ἀντιρρήσεις του γιά τό θέμα ἀλλά τόν πρότρεψε νά μεταβεῖ στούς Δελφούς καί νά ζητήσῃ τή συμβουλή τοῦ θεοῦ γιά τό ἐγχείρημα. Ὁ Ξενοφῶν πῆγε καί ρώτησε τόν Ἀπόλλωνα σέ ποιούς ἀπό τοὺς θεοὺς προσφέροντας θυσίες καί προσευχόμενος θά περνοῦσε πιό καλά καί πιό ὁμορφα στό ταξίδι πού σχεδίαζε καί θά γύριζε πίσω ἀσφαλῆς ὕστερα ἀπό ἐπιτυχή πραγματοποίησή του, καί ὁ Ἀπόλλων τοῦ ὑπέδειξε μέ κλῆρο σέ ποιούς θεοὺς ἔπρεπε νά θυσιάσει. Ἔτσι ἐπέστρεψε καί ἀνέφερε τό χρησμό στό Σωκράτη. Ἀκούοντάς τον ἐκεῖνος ἐπέπληξε τόν Ξενοφῶντα, γιατί δέν ρώτησε πρῶτα ἂν ἦταν καλύτερα γι' αὐτόν νά πάει ἢ νά μείνει, μά ἔχοντας ἀποφασίσῃ ὁ ἴδιος ὅτι ἔπρεπε νά πάει ζήτησε νά μάθει πῶς θά περνοῦσε καλύτερα στό ταξίδι του. « Ἀλλά », εἶπε, « ἀφοῦ ρώτησες κατ' αὐτόν τόν τρόπο, πρέπει νά κάνεις, ὅ,τι πρόσταξε ὁ θεός »³⁶.

Προφανῶς ὁ Σωκράτης πίστευε εἰλικρινά ὅτι τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν μποροῦσε νά δώσει κάτι περισσότερο ἀπό ἀνθρώπινες ὁδηγίες σέ ἀμφισβητούμενα θέματα. Ἀλλ' ἀναγνώριζε ἐπίσης ὅτι, ὅποιος προσέφευγε στό θεό, ἔπρεπε νά ἐνεργῆσει σύμφωνα μέ ὀρισμένους κανόνες. Δέν ἦταν ἐντιμο νά προκαταλαμβάνει κανείς τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού θά ἔπρεπε στήν πραγματικότητα νά ὑποβάλλει, διατυπώνοντας τήν αἴτηση χρησιμοδοτήσεως σέ μορφή πού δέν ἐπιδεχόταν ἐναλλακτικές ἀπαντήσεις. Γιά τήν ὥρα ὁ Ξενοφῶν πίστευε ἴσως ὅτι κατάφερε τόν Ἀπόλλωνα νά τοῦ ἐγγυηθεῖ τήν ἐπιτυχία τῆς ἐκστρατείας, ἂν ἐκπλήρωνε ὀρισμένες τελετουργικές ἀπαιτήσεις. Ἀλλά ἡ κριτική τοῦ Σωκράτη πρέπει νά τόν ἐπεισε γιά τήν ἐσφαλμένη στάση του. Τουλάχιστον ἀναφέρει τόσο τήν ἐπίπληξη ὅσο καί

ὄλα γελοῦν τὸν ἄνθρωπο χαμένα φέρνουν λόγια.
 Καί πάλε ὄσα ἀπ' τὸ κέρατο τὸ σκαλιστὸ περάσουν,
 βγαίνουν ἀλήθεια στοὺς θνητοὺς ἐκείνους πού τὰ βλέπουν
 Μά ἐμένα τὸ πικρὸ ὄνειρο αὐτὸ δέν ἤρθε ἐκεῖθε,
 πού ἄχ, πόση θᾶφερνε χαρά σέ μένα καί στό γιό μου.
 Κι' ἔνα ἄλλο τώρα θά σοῦ πῶ καί πρόσεξε νάκούσεις.
 Φτάνει ἡ καταραμένη αὐγή πού μέλλω ἀπ' τοῦ Δυσέα
 τὸ σπίτι νάποχωριστῶ. Κι' ἐδῶ ἔνα ἀγῶνα τώρα
 θά βάλω, αὐτά τὰ δώδεκα τσεκούρια πού κι' ἐκεῖνος
 στό σπίτι τᾶσταινε σειρά, σάν карабиουῦ φαλάγγια,
 κι' ὄλα, ἀπ' ἀλάργα ρίχνοντας σαῖτα, τὰ περνοῦσε.
 Τέτοιον ἀγῶνα μελετῶ νά βάλω στοὺς Μνηστήρες.
 Κι' ἐκεῖνος πού εὐκολώτερα τεντώσει τὸ δοξάρι,
 καί τῆ σαῖτα ἀνάμεσα περάσει ἀπ' τὰ τσεκούρια,
 θ' ἀκολουθήσω, ἀφήνοντας τὸ νυφικό μου σπίτι, τὸ σπίτι
 τὸ πεντάμορφο μέθησαυρούς γεμᾶτο,
 πού καί μέσ' στὸνειρο συχνά θά τὸ γλυκοθυμοῦμαι»³⁸.

Οἱ ἄνθρωποι πάντα πίστευαν ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι περισσότερο σημαντι-
 κά ἀπ' ὅ,τι βλέπουν ἢ σκέπτονται τὴν ἡμέρα. Ἐτσι ἡ Πηνελόπη, ἀφοῦ ἀπὸ
 τὴν προηγούμενη συζήτηση ἐμπιστεύθηκε τὸν Ὀδυσσεά (τῆς παρουσιά-
 σθηκε ὡς σύντροφος τοῦ ἥρωα), τοῦ διηγήθηκε τὸ ὄνειρο. Τὸ ἴδιο συμβαί-
 νει μέ τούς ἀρρώστους σήμερα, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἐμπιστευθοῦν τούς ψυχοθε-
 ραπευτὲς τοὺς ὑποβάλλοντάς τους σέ ποικίλες δοκιμασίες, τοὺς προσφέ-
 ρουν τὰ ὄνειρά τους, τὸ περισσότερο κρυφὸ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Ὁ Ὀδυσσεάς στηρίζει τὴν Πηνελόπη λέγοντάς της ὅτι θά ἐκπληρωθεῖ
 ἡ ἐπιθυμία της νά γυρίσει ὁ ἄνδρας της (δίνει αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία στό ὄνει-
 ρό, γιατί αὐτὴ συμφέρει καί τὸν ἴδιο) γιὰ νά τιμωρήσει τοὺς μνηστήρες ἐ-
 λαττώνοντας ἔτσι τὸ ἄγχος της. Τὸ τελευταῖο εἶχε σχέση μέ τὴν ἐπιθυμία
 της νά γυρίσει ὁ ἄνδρας της, μέ τὴν πίεση πού ἀσκοῦσε ἐπάνω της ὁ γιός
 της Τηλέμαχος νά ἐπιστρέψουν καί νά ζήσουν στό σπίτι τοῦ παπποῦ του ἀ-
 πὸ τὸν πατέρα του (ἀναφέρεται στοὺς προηγούμενους στίχους τῆς Ὀδύσ-
 σεας), μέ τὴν πίεση τῶν μνηστήρων νά παντρευθεῖ ἕναν ἀπ' αὐτούς καί μέ
 τὴν ἀπόφασή της νά ὑποκύψει στίς πιέσεις τους καί νά τοὺς καλέσει σέ ἀ-
 γῶνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον αὐτὸς πού θά νικοῦσε θά τὴν παντρευόταν καί θά
 βασιλευαν μαζί.

Στὴν ἀπάντηση τοῦ Ὀδυσσεά ἡ Πηνελόπη ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολία
 της, ἐάν θά πραγματοποιηθεῖ τὸ ὄνειρο, καί ἀναφέρει τὴν δοξασία γιὰ τίς
 δύο πόρτες, τὴν μιά ἀπὸ κέρατο καί τὴν ἄλλη ἀπὸ φίλιτσι.

γ. "Όνειρο του Ἀστυάγη

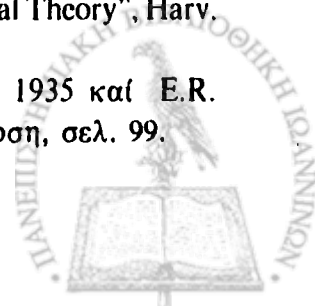
Ὁ Ἡρόδοτος μᾶς ἀναφέρει τό παρακάτω ὄνειρο :

«Ζούσανε παντρεμένοι ὁ Καμβύσης καί ἡ Μανδάνη, ὅταν ὁ Ἀστυάγης, στόν πρῶτο χρόνο τοῦ γάμου τους, εἶδε ἓνα ὄνειρο : τοῦ φάνηκε ὅτι ἀπό τό αἰδοῖο τῆς κόρης του φύτρωσε ἓνα κλῆμα, κι αὐτό τό κλῆμα ἀπλωσε πάνω σ' ὅλη τήν Ἀσία. Γιά τό ὄνειρο αὐτό πού εἶδε καί πού τό ἐμπιστεύθηκε στούς ὄνειροκρίτες, ἔστειλε κι ἔφερε ἀπό τήν Περσία τήν κόρη του πού ἦταν ἐτοιμόγενή· κι ὅταν ἐκείνη ἔφτασε, τήν φρουροῦσε, ἔχοντας σκοπό νά σκοτώσει τό παιδί πού θά γεννοῦσε. Γιατί οἱ ὄνειροκρίτες μάγοι τοῦ εἶχαν ἐξηγήσει ὅτι τό ὄνειρό του σημαίνει πώς μέλλει στή θέση του νά βασιλεύσει ὁ γιός τῆς κόρης του. Γι' αὐτόν λοιπόν τό λόγο ὁ Ἀστυάγης εἶχε πάρει τά μέτρα του, καί μόλις γεννήθηκε ὁ Κύρος, φώναζε τόν "Ἀρπαγο, ἄνθρωπο δικό του, ἀπόλυτα ἐμπιστό του ἀνάμεσα στούς Μήδους, πού τοῦ ἀνέθετε ὅλες του τίς ὑποθέσεις-καί τοῦ ἔλεγε τά ἑξῆς : "Ἀρπαγε, τό πράγμα πού θά σοῦ ἐμπιστευθῶ, καθόλου μὴν τό ἀμελήσεις, μήτε νά προσπαθήσεις νά μέ ξεγελάσεις θέλοντας νά ἐξυπηρετήσεις ἄλλους, κι ὕστερα πέσεις ὁ ἴδιος στήν παγίδα πού ἔστησες. Πάρε τό ἀγόρι πού γέννησε ἡ Μανδάνη, πήγαινε τό σπίτι σου καί σκότωσέ το· ὕστερα θάψε το μέ ὅποιον τρόπο θέλεις". Κι ἐκεῖνος ἀπαντᾷ : "Βασιλιά μου, ποτέ ἄλλοτε ὡς τώρα δέν εἶδες σ' αὐτόν πού σοῦ μιλά κάτι πού νά σέ δυσареστήσει, κι ἔχουμε βέβαια τό νοῦ μας καί στό μέλλον νά μὴν κάνουμε κανένα σφάλμα εἰς βάρος σου. Κι ἂν ἔτσι ἀγαπᾷς νά γίνει τό πρᾶγμα, πρέπει ἀπό μέρος μου νά σέ ἐξυπηρετήσω ἀνάλογα"»³⁹.

Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι οἱ ὄνειροκρίτες ἀντιλήφθηκαν τόν φόβο τοῦ Ἀστυάγη γιά τήν πιθανή ἐκθρόνισή του ἀπό τόν ἐγγονό του καί γι' αὐτό ἔδωσαν αὐτή τήν ἐρμηνεῖα στό ὄνειρο πού εἶδε. Καί ὁ Ἀστυάγης ἔχοντας πίστη στό πόσο σημαντικά εἶναι τά ὄνειρα στή ζωή τῶν ἀνθρώπων διέταξε τήν θανάτωση τοῦ ἐγγονοῦ του γιά νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό ἄγχος του.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. S. Freud, Five Lectures on Psycho-Analysis (Third Lecture) S.E., Vol. XI, σελ. 33 – 37.
2. S. Freud, Introductory Lectures on Psycho-Analysis, S.E., Vol. XV, σελ. 151.
3. Jane Harrison, Epilegomena to the Study of Greek Religion, 32. Γιά τήν σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ὄνειρο καί στό μῦθο βλ. W.H.R. Rivers, "Dreams and Primitive Culture", Bull of John Rylands Library, 1918, σελ. 26. Levy – Bruhl, L'Exp. mystique, σελ. 105. Glyde Kluckh, "Myths and Rituals : A General Theory", Harv. Theol. Rev. 35 (1942) σελ. 45.
4. Δέξ Joachim Hundt, Der Traumglaube bei Homer, Greifswald 1935 καί E.R. Dodds, Οἱ Ἕλληνες καί τό Παράλογο, Ἀθήναι 1978, 2η ἔκδοση, σελ. 99.

5. Ἡ λέξι «ὄνειρο» στὸν Ὅμηρο σημαίνει πάντοτε ὄνειρική μορφή καὶ ὄχι ὄνειρική ἐμπειρία : Φάντασμα, Ἰλιάδα 23, 65, Θεός, Ὀδύσεια 6, 20, Ὀνειρικός μαντατοφόρος, Ἰλιάδα 2,5.
6. Ἰλιάδα 22, 199.
7. Ὀδύσεια 19, 541. Βλ. καὶ παρατήρηση τοῦ S. Freud, *The Interpretation of Dreams*, σελ. 375.
8. Ἀρτεμίδωρος 1,2. Μακροβίου, *In Somm. Scip.* 1,3,2.
9. Ἀετίου, *Περὶ ἀρεσκόντων* 5,2,3. : «Ἡρόφιλος τῶν ὄνειρων τοὺς μὲν θεοπέμτους κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι· τοὺς δὲ φυσικοὺς ἀνειδωλοποιουμένης ψυχῆς τὸ συμφέρον αὐτῇ καὶ τὸ πάντως ἐσόμενον· τοὺς δὲ συγκραματικούς ἐκ τοῦ αὐτομάτου κατ' εἶδωλον πρόσπτωσιν... ὅταν ἂ βουλόμεθα βλέπωμεν, ὡς ἐπὶ τῶν τὰς ἐρωμένας ὁρώντων ἐν ὕπνῳ γίνεται».
10. Ἡράκλειτος, ἀπ. 89D. Πρβλ. ἀπ. 73.
11. Ἡράκλειτος, ἀπ. 2.
12. Πρβλ. Ἀέτιος 5, 1.1 (Ξενοφάνης A,52)
13. Ἡρόδοτος 7, 16B. Ἐπίσης Ἐμπεδοκλῆς, ἀπ. 108.
14. Δημόκριτος, ἀπ. 166. Ἐπίσης Πλουτάρχου, *Συμποσιακῶν* 8.10.2, 734F.
15. Βλ. W. Jaeger, *Paideia*, III, σελ. 33
16. Ἡ ἱποκρατική λογοτεχνία δέχεται ὅτι τὰ ὄνειρα μποροῦν νὰ εἶναι σημαντικά συμπτώματα ἀρρώστειας. Πρβλ. *Ἐπιδημ.* 1.10, II. 670 Littré. *Περὶ Χυμῶν* 4 V.480 Littré. *Ἐβδομ.* 45, IX 460 Littré. Εἰδικῶς τὰ ἀγχώδη ὄνειρα φαίνεται νὰ δηλώνουν συμπτώματα ψυχικῶν διαταραχῶν. Πρβλ. *Περὶ νόσων* 2.72, VII 110 Littré. *Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν* 48, VII 286 Littré. Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει πὺς οἱ καλύτεροὶ ἰατροὶ πιστεύουν στὴ σοβαρότητα τῶν ὄνειρων. Βλ. *Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς* 463a 4.
17. *Περὶ Διαίτης* 4.87, VI. 640 Littré : «ὀκόσα μὲν οὖν τῶν ἐνυπνίων θεῖά ἐστι καὶ προσημαίνει τινὰ συμβησόμενα ...εἰσὶν οἱ κρίνουσι περὶ τῶν τοιούτων ἀκριβῆ τέχνην ἔχοντες» καὶ λίγο παρακάτω 93 : «ὀκόσα δὲ δοκεῖ ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ τῶν συνήθων, ψυχῆς ἐπιθυμίην σημαίνει».
18. *Περὶ Διαίτης* 4,86 : «ὀκόταν δὲ τὸ σῶμα ἡσυχάζῃ ἢ ψυχὴ κινευμένη καὶ ἐπεξέρπουσα τὰ μέρη τοῦ σώματος διοικεῖ τὸν ἑαυτῆς οἶκον». Πρβλ. καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Γαληνοῦ ὅτι «κατὰ τὸν ὕπνον φαίνεται πὺς ἡ ψυχὴ βυθίζεται μέσα στὰ βάθη τοῦ σώματος, ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ αἴσθησι τῶν πραγμάτων καὶ γίνεται ἔτσι ἐνήμερη τῆς σωματικῆς καταστάσεως». Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς ἐξ ἐνυπνίων διαγνώσεως*, VI 834 Kühn.
19. *Περὶ Διαίτης* 90, 22. Γιά τὴν λεπτομερῆ ἀντιστοιχία τοῦ μακρόκοσμου μὲ τὸν μικρόκοσμο βλ. καὶ Ἐβδ. 6, IX. 436 Littré.
20. S. Freud, *The Interpretation of Dreams*, σελ. 299 : «κάθε ὄνειρο ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸν ἴδιον τὸν ὄνειρευόμενον».
21. Γιά τὸ δένδρο ὡς σύμβολο τῆς ἀναπαραγωγῆς βλ. Ἡρόδοτος 1.108 καὶ Σοφοκλῆ, *Ἡλέκτρα* 419.
22. *Περὶ Διαίτης* 87. Ὁ Δεισιδαίμονας τοῦ Θεοφράστου ἐρωτᾷ τοὺς ὄνειροκρίτες κάθε φορὰ πὺς βλέπει ἓνα ὄνειρο, «τίνι θεῷ ἢ θεᾷ προσεύχεσθαι δεῖ». Θεοφράστου, *Χαρακτῆρες* 16.

23. Περί Διαιτήσ 4, 86 (Μετάφραση Κ. Μητρόπουλου, Αἰξωνή 1951).
24. Πλάτωνος, Τίμαιος 71 Α – Ε.
25. Πλάτωνος, Πολιτεία Θ 571 CD – 572 Β (Μετάφραση Φ. Παπᾶ).
26. S. Freud, The Interpretation of Dreams, S.E., Vol. V, σελ. 620.
27. Περί Ἐνυπνίων 458b 25, 460b 3.
28. Περί τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς 463b 15, 464a 20.
29. Περί τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς 463b14.
30. Ἀριστοτέλους, Περί ἐνυπνίων 3, 461α.
31. Περί Φιλοσοφίας, ἀπ. 10. Πρβλ. W. Jaeger, Aristotle, σελ. 162, 333 (Ἀγγλική ἔκδοση).
32. Περί τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς 464α 5.
33. Ὡ.π. 463α 4, 27
34. Ὡ.π. 464α 6, 464α 22, 27.
35. Ξενοφῶντος, Κύρου Ἀνάβασις ΙΙΙ, 1,2 – 18 (Μετάφραση Γ.Δ. Ζευγώλη).
36. Ξενοφῶντος, Κύρου Ἀνάβασις V 3,6.
37. Ξενοφῶντος, Ἑλληνικά VII, 1,27. Πόροι 5,9.
38. Ὅμηρου, Ὀδύσσεια τ 535 – 581
39. Ἡροδότου, Ἱστορίαι Ι, 108 – 119 Πρβλ. ἐπίσης καί Ἀριστείδου, Λόγοι 36, 124 κ. ἐξῆς' 47, 46 – 50' 48, 18 κ.ἐξῆς' 51, 25.

ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

Ι. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΑΝΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΙΦΙΚΛΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΑΜΠΟΔΑ

Ὁ Μελάμπους¹ σύμφωνα μέ τήν ἠρωϊκή γενεαλογία εἶναι ἀρχαιότερος καί τοῦ Ἀσκληπιοῦ καί τοῦ δασκάλου του, παιδαγωγοῦ καί ἱατροῦ, Κενταύρου Χείρωνα καί γενάρχης μιᾶς σειρᾶς ἱατρομάντεων² (Ἀμφιάραος, Ὀϊκλῆς, Ἀλκμαίων, Ἀκαρνάν, Μεγεστίας κ.ἄ.). Τή φήμη του τήν ὀφείλει στή μαντική τέχνη, ἀλλά ἰδιαίτερα στίς μοναδικές γιά τήν ἐποχή του, ἀλλά καί γιά τούς μετέπειτα χρόνους, θεραπείες ἀρρώστων μέ ψυχικές διαταραχές.

Ὁ Μελάμπους δέν ὑπῆρξε ἀπλῶς ἓνας μάντης, ἀλλά ἓνας ψυχοθεραπευτής μέ παρατηρητικότητα καί διαίσθηση, πού ἀξίζει κάθε θαυμασμό. Χάρις στήν ἐξαιρετική του παρατηρητικότητα καί ὀξύνοια, πρῶτος εἰσέδυσσε στά βάθη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καί κατανόησε τήν ἀλληλεπίδραση ψυχῆς καί σώματος ὡς αἰτιολογικό παράγοντα νοσηρῶν φαινομένων.

Τά ἀρχαῖα κείμενα μᾶς παρέδωσαν τρεῖς σημαντικές ψυχοθεραπευτικές ἐπιτεύξεις του :

α) Τή θεραπεία τοῦ Ἰφίκλου, πού ἔπασχε ἀπό ψυχογενή σεξουαλική ἀνικανότητα.³

β) Τή θεραπεία τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τῆς Τίρυνθος Προΐτου⁴, πού ἔπασχαν ἀπό «μανία», δερματικές ἐκδηλώσεις καί ἀλωπεκία καί

γ) τή θεραπεία τοῦ τραγικοῦ βασιλέως τῶν Μεγάρων Ἀλκάθου, πού ἔπασχε ἀπό κατάθλιψη⁵.

Οἱ θεραπευτικές του ἐπιτεύξεις ἦσαν ἀναμφισβήτητα πολλές, ὅπως τοῦτο συμπεραίνεται ἀπό τό ψυχοθεραπευτήριον, πού ἴδρυσε στά Αἰγόσθυνα τῆς Μεγαρίδας⁶. Τό γεγονός ὁμῶς ὅτι ἀναφέρονται τρεῖς μόνο περιπτώσεις ὀφείλεται στό ὅτι οἱ πάσχοντες ὑπῆρξαν διακεκριμένες καί ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί ἡ ἀμοιβή πού ἔλαβε ὁ Μελάμπους ἦταν ὑπερβολικά ἱκανοποιητική.

Κατά τόν Ἀπολλόδωρο εἶναι ὁ «πρῶτος τήν διά φαρμάκων καί καθαρῶν θεραπείαν εὐρηκώς». Κατά τόν Διοσκορίδη καί τόν Πλίνιο θεωρεῖται

Κάποτε λοιπόν πού ὁ Φύλακος εὐνούχιζε κριούς στούς ἀγρούς, κοντά του βρισκόταν καί ὁ γιός του Ἴφικλος. Ὁ πατέρας, θέλοντας νά ἀστειευθεῖ μέ τό γιό του, σήκωσε τό μαχαίρι πρός τά γεννητικά ὄργανα τοῦ γιοῦ προσποιούμενος ὅτι θά τόν εὐνουχίσει καί, ἐνῶ σκόπευε νά τό μπήξει σέ ἕνα δέντρο, τό μαχαίρι διέφυγε ἀπό τά χέρια του καί ἔπεσε κοντά στά γεννητικά ὄργανα τοῦ γιοῦ. Ὁ Ἴφικλος φοβήθηκε ὅτι θά τόν εὐνουχίσει ὁ πατέρας του, τρόμαξε καί τράπηκε σέ φυγή. Ὁ πατέρας θύμωσε, ξαναπῆρε τό μαχαίρι, τό ἔμπηξε στό δέντρο καί μετά ἔτρεξε πίσω ἀπό τό παιδί, γιά νά τό καθουχάσει. Αὐτός ὁ ψυχικός κλονισμός, «διά τό ἐκεῖθεν δέος», ἦταν ἡ αἰτία τῆς σεξουαλικῆς του ἀνικανότητος¹¹.

Φυσικά, ὁ Φύλακος καί ὁ Ἴφικλος ὁμολόγησαν κατάπληκτοι, πώς ἔτσι συνέβησαν τά πράγματα καί στή συνέχεια ὁ Μελάμπους, μαζί μέ τούς πατέρα καί γιό, σύμφωνα μέ τίς ὑποδείξεις τοῦ γυπαετοῦ, ἀναζήτησαν στούς ἀγρούς τό δέντρο, σκάψανε τό φλοιό του καί ἀνέσυραν τό μαχαίρι, πού σκούριαζε ἐκεῖ μέσα καταχωνιασμένο τόσα χρόνια. Ὁ Μελάμπους χορήγησε στόν Ἴφικλο τή σκουριά τοῦ μαχαιριοῦ μαζί μέ κρασί ἐπί δέκα ἡμέρες¹², καί ὁ τελευταῖος γέννησε δύο γιούς, τόν Πρωτεσίλαο καί τόν Ποδάρκη, ἀπό δεύτερο τοκετό, πράγμα πού ἀποδεικνύει τήν πλήρη ἴασή του.

Ἡ ἐξαιρετική ἐπιστημονική ὀξύνοια καί παρατηρητικότητα τοῦ Μελάμποδος διαφαίνεται ἐντονα σέ κάθε πρόβλεψη καί διάγνωση, ὅπως καί σέ κάθε τί γύρω ἀπό τίς ἰάσεις πού ἀναφέρονται σ' αὐτόν. Στήν περίπτωση τοῦ Ἴφίκλου μπορούμε νά τήν διακρίνουμε στά ἑξῆς γεγονότα, πού οἱ μεταγενέστεροι τά ἐρμήνευσαν στηριζόμενοι στήν μαντική του ἰκανότητα¹³ :

α) Στό ὅτι γνώριζε ὅτι θά συλληφθεῖ ἐπιχειρώντας τήν κλοπή τῶν ἀγγελάδων τοῦ Φυλάκου¹⁴.

β) Στήν πρόβλεψη ὅτι θά καταρρεύσει τό οἶκημα, ὅπου ἦταν φυλακισμένος.

γ) Στή διαπίστωση, πού στηριζόταν πάνω στίς ἰατρικές του γνώσεις, ὅτι ἡ «ἀτεκνία» τοῦ Ἴφίκλου δέν ὀφειλόταν σέ ὀργανική βλάβη, ἀλλά σέ ψυχικό τραῦμα, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν μέθοδο θεραπείας πού ἐφάρμοσε.

δ) Στή χρησιμοποίηση τελετῆς, ὅπως ἡ «βουθυσία», καί στήν ἐντύπωση πού προσπάθησε νά δημιουργήσει στόν ἄρρωστο ὅτι τό φάρμακο πού τοῦ ἔδωσε θά τόν κάνει καλά.

Ὁ Μελάμπους ἐφάρμοσε στόν Ἴφικλο θεραπεία βασισμένη σέ ψυχοδυναμικές ἀρχές. Καταρχάς χρησιμοποίησε τίς πληροφορίες πού πῆρε ἀπό τούς φρουρούς καί τούς ὑπηρέτες τῶν ἀνακτόρων γιά τό ἐπεισόδιο μέ τούς κριούς καί τό μαχαίρι, γιά νά πείσει τούς ἄλλους ὅτι ἔχει τήν δύναμη τῆς ἀπευθείας ἐπικοινωνίας μέ τούς οἰωνούς καί τόν γυπαετό.

Σύμφωνα μέ τήν φροῦδική θεωρία, ὁ πατέρας θέλει νά εὐνουχίσει τόν

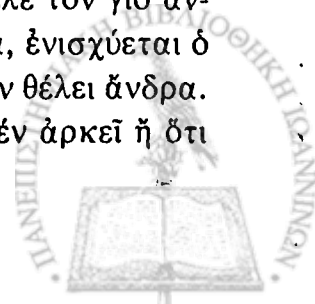
γιού του, πού θά τοῦ πάρει τό βασιλείο, κάνει μετάθεση (Displacement) τῆς ἐπιθετικότητάς του καί εὐνουχίζει τούς κριούς. Ἔχουμε ἀπόδειξη ὅτι ὁ Φύλακος ἤθελε νά εὐνουχίσει τόν γιό του, γιατί τό μαχαίρι ἔπεσε κοντά στά γεννητικά του ὄργανα.

Ὁ Ἴφικλος, ὄντας ἀνίκανος λόγω ἀσυνείδητου ἄγχους εὐνουχισμοῦ ἀπό τόν πατέρα ἐξαιτίας τοῦ ἐπεισοδίου, εἶχε ἀσυνείδητα τίς ἐξῆς σκέψεις : «ὄσο δέν ἔχω πέος, δέν εἶμαι ἄνδρας, δέν κινδυνεύω νά μέ εὐνουχίσει ὁ πατέρας. Ἰκανός καί νά κάνω παιδιά σημαίνει ὅτι ἔχω πέος, ἐπομένως κινδυνεύω νά μέ εὐνουχίσει ὁ πατέρας.» Ἀρα γιά νά μή μέ εὐνουχήσει ὁ πατέρας δέν πρέπει νά ἔχω πέος (στύση)». Αὐτό ἀπαντᾶται στήν ψυχολογία τῶν ἀνδρῶν μέ ψυχογενή ἀνικανότητα. Ὁ Freud ἀναλυτικά μιλάει γι' αὐτά τά ψυχολογικά προβλήματα στό «Three Essays on Sexuality» καί στόν «μικρό Hans».

Ὁ σύγχρονος ψυχοθεραπευτής μέσω τῆς ψυχοθεραπευτικῆς ἐργασίας θά ἔφτανε στήν ἱστορία τῆς ἀπώθησης, ἐνῶ ὁ Μελάμπους «τὴν ξέρει θεϊκά» μέ τίς πληροφορίες πού ἔχει. Ἐπιτυγχάνει ὁμοίως τό ἴδιο γεγονός : τό ἀσυνείδητο τό κάνει συνειδητό. Τό ὅτι πῆγε τόν Ἴφικλο στό δένδρο μοιάζει νά εἶναι τό ἴδιο, ὅταν κάτι ἀσυνείδητο τό κάνουμε συνειδητό. Αὐτή ἡ συνειδητοποίηση μέ ἐρμηνεῖς προκαλεῖ ἄγχος, συγκίνηση. Σήμερα κατ' ἀντιστοιχία ὁ πατέρας θά πῆγαινε τόν Ἴφικλο σέ ψυχοθεραπευτή γιά νά τοῦ τό πει μέ λόγια. Τότε ὁ Μελάμπους τόν πῆγε στό δένδρο. Καί οἱ δύο εἶναι σάν νά τοῦ λένε «ὅτι αὐτό τό γεγονός ἔγινε κάποτε καί φοβήθηκες. Τώρα ὁ πατέρας σου σέ θέλει ἄνδρα καί γι' αὐτό κάλεσε ἐμένα». Ὁ Ἴφικλος, παρόλο πού εἶναι μέγας, αἰσθάνεται σάν παιδί ἀνήμπορο, πού κινδύνεψε νά τόν εὐνουχίσει ὁ πατέρας. Ὅλα αὐτά πού ἔκανε ὁ Μελάμπους, ὁ σύγχρονος ψυχοθεραπευτής τά κάνει μέ λόγια καί αὐτό λέγεται Working - Through.

Ἡ χορήγηση σκουριᾶς (πιθανότατα χαλκοῦ, γιατί ὁ σίδηρος δέν εἶχε ἀνακαλυφθεῖ τότε) μέσα σέ οἶνο χωρίς ἰδιαίτερη θεραπευτική ἀξία, ἀναλυτικά ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι τοῦ ἔδωσε τὴν ἀνδρική δύναμη τοῦ πατέρα. Ἐπομένως ὁ Μελάμπους παίρνει τὴν θέση τῆς ἐξουσίας, δηλαδή τὴν θέση τοῦ Ὑπερεγῶ, τοῦ πατρικοῦ ὑποκατάστατου, πού ὄχι μόνο τοῦ ἐπιτρέπει νά γίνει ἄνδρας ἀλλά τοῦ τό ἀποδεικνύει ἔμπρακτα (δένδρο, σκουριά), ρόλο πού ὁ σύγχρονος ψυχοθεραπευτής κάνει μέσω τῆς θεραπευτικῆς διεργασίας (Working Through) καί ὄχι ἔμπρακτα.

Ὁ Μελάμπους ἔτσι κέρδισε τὴν ἐλευθερία του καί ἔγινε πρόσωπο ἰσχυρό. Ἡ παρουσία τοῦ πατέρα σήμαινε ὅτι καί αὐτός ἤθελε τόν γιό ἄνδρα. Σήμερα, ὅταν ἡ θεραπεία γίνεται παρουσία τοῦ πατέρα, ἐνισχύεται ὁ θεραπευτής στό ἔργο του μέ τὴν βεβαίωση τοῦ πατέρα ὅτι τόν θέλει ἄνδρα. Ὅταν ὁ ψυχοθεραπευτής βλέπει ὅτι τό Working Through δέν ἀρκεῖ ἢ ὅτι

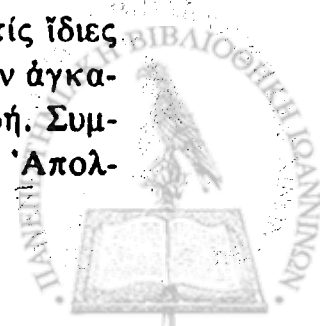
παίρνει μεγάλο χρόνο μπορεί να πάει στο δένδρο αλλά δεν θά του ξδινε σκουριά¹⁵.

II. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΙΤΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΑΜΠΟΔΑ

Ο Μελάμπους θεράπευσε επίσης τίς θυγατέρες του βασιλιά του Άργους Προΐτου (Λυσίππη, Ίφινός και Ίφιάνασσας), πού έπασχαν από «μανία», δερματικές έκδηλώσεις και άλωπεκία.¹⁶ Τά κείμενα από τον Όμηρο, Ήσίοδο, Ήρόδοτο, Πausανία, Διόδωρο Σικελιώτη, Στράβωνα, Διοσκορίδη και κυρίως τον Απολλόδωρο και τούς διάφορους σχολιαστές μās δίνουν πολύ ύλικό γιά τή θεραπεία τής ψυχικής άρρώστιας των Προιτίδων.¹⁷

Ο Βασιλιάς τής Τύρινθος Προΐτος, Ίναχίδης τήν καταγωγή, είχε τρείς θυγατέρες, τήν Λυσίππη, τήν Ίφινόη και τήν Ίφιάνασσα¹⁸. Ο Προΐτος έδωσε στά κορίτσια του άνατροφή σύμφωνα μέ τίς ιερές παραδόσεις τής φυλής του. Οί ιερείς των άνακτόρων τίς δίδαξαν τήν άρχαία θρησκεία του Ίνάχου και των Δαναών μέ έπικεφαλής τήν προστάτιδα θεά των Άργείων «σεπτή Ήρα» κατά τον Ήσίοδο. Στόν βωμό των άνακτόρων διατηρούσαν άσβεστο τό Φορωνικό φώς¹⁹. Κατά τήν έποχή τής έφηβείας τους, ή συνοδεία του Διονύσου μέ ξέφρενους άλαλαγμούς, ήχους, τυμπάνων και αυλών και κραυγές «Ίακχε, Ίακχε, έλθέ χορεύσων» και σείοντας ξύλινους φαλλούς, έφθασε στην Άργολίδα από τίς Θήβες²⁰. Ο άρχηγός του πρωτόγονου εκείνου θιάσου ζήτησε από τον Προΐτο να τον άκολουθήσει μαζί μέ τήν οίκογένειά του. Ο Προΐτος τον άπέπεμψε σκαιά και άπαγόρευσε τίς κόρες του να τον άκολουθήσουν. Ο βασιλιάς άντιμετώπισε μέ σθένος τήν νέα θρησκευτική μεταρρύθμιση. Οί κόρες όμως του Προΐτου υπέστησαν ένδοψυχική άναστάτωση από τήν έλευση τής θρησκείας του νέου θεού. Στην άρχή καυχήθηκαν διτι ήσαν ώραιότερες από τήν Ήρα. Έπειτα όμως ξεχύθηκαν μανιασμένες από τά άνάκτορα και «πήραν τά βουνά». Περιπλανήθηκαν στην όρεινή Άργολίδα, Κορινθία, Άρκαδία και σ' όλη τήν Πελοπόννησο²¹. Ο Προΐτος και οί σύμβουλοί του άναγκάσθηκαν να καλέσουν τον Μελάμποδα πού ήταν γνωστός στην Ελλάδα ως «ό πρώτος τήν διά φαρμάκων και καθαρμών εύρηκώς θεράπειαν»²².

Ο Μελάμπους ύποσχέθηκε διτι θά τίς θεραπεύσει, αλλά ζήτησε γιά άμοιβή τό μισό βασίλειο του Προΐτου και να γίνει Άργεΐος πολίτης. Ο Προΐτος άρνήθηκε, αλλά ή τρέλλα των Προιτίδων αυξανόταν και από αυτές παρασύρθηκαν και άλλες γυναΐκες του Άργους. Έτρωγαν τίς ίδιες τους τίς σάρκες και σπάραζαν τά βρέφη τους πού κρατούσαν στην άγκαλιά τους²³. Αύτή τή φορά ό Μελάμπους ζήτησε μεγαλύτερη άμοιβή. Συμφώνησε τελικά να του δώσει τά δύο τρίτα του βασιλείου κατά τον Απολ-

λόδωρο τόν Διόδωρο Σικελιώτη καί τόν Πausανία ἢ τό μισό κατά τόν Ἡρόδοτο, ἄν θεράπευε τίς κόρες του καί τίς ἄλλες γυναῖκες.

ἌΟ Μελάμπους τότε «*παραλαβὼν τοὺς δυνατοτέρους τῶν νεανιῶν, μετ' ἀλαλαγμοῦ καί τινος ἐνθέου χορείας ἐκ τῶν ὄρων αὐτάς εἰς Σικυῶνα συνεδίωξε*»²⁴. Ἐκεῖ ἡ Ἰφινόη ἀπό τήν ὑπερκόπωση «*μετήλλαξεν*», πέθανε. Φαίνεται ὅτι στή Σικυῶνα θεραπεύτηκαν οἱ περισσότερες γυναῖκες, γι' αὐτό ἐκεῖ «*εἰσί εἰκόνες χαλκαί, τὰς Προΐτου θυγατέρας λέγουσιν εἶναι σφᾶς*»²⁵, «*ὁ δέ ναός - Ἄπόλλωνος - ἔστι μὲν ἐν τῇ ἀγορᾷ τό δέ ἐξ ἀρχῆς λέγουσιν αὐτόν ὑπό Προΐτου ποιηθῆναι, τὰς γάρ θυγατέρας ἐνταῦθα τῆς μανίας παύσασθαι*»²⁶.

Ἡ θεραπεία ὁμως τῶν Προϊτίδων δέν τέλειωσε στή Σικυῶνα. Ἡ Λυσίπη καί ἡ Ἰφιάνασσα ἔφυγαν πάλι, πέρασαν τήν Στυμφαλία λίμνη, ἀνέβηκαν στό Φενεό²⁷ καί ἔφτασαν στή Νῶνακρι²⁸ καί στά νερά τῆς Στυγός. Ὄταν ἀνέβηκαν στά Ἄροάνια χῶθηκαν σ' ἓνα βαθύ σπήλαιο γιά νά κρυφθοῦν. Ἐκεῖ τίς συνάντησε ὁ Μελάμπους μέ τόν ἀδελφό του Βίαντα. «*Μῆ τρομάζετε, τοὺς εἶπε κοιτάζοντας αὐτές κατάματα. Πάρτε λίγο ποτό (εἶχε βάλει μέσα ἐλλέβορο). Σᾶς τό χαρίζει ὁ νέος θεός, ὁ Διόνυσος. Εἶναι παιδί τοῦ Δία καί τῆς Σέμελης. Πιστέψτέ τον. Θέλει τό καλό σας. Δροσίστε τά φρυγμένα χεῖλη σας*». Τοὺς ἐξήγησε ὅτι ὁ πατέρας τους δέχεται τώρα τόν Διόνυσο καί ὅτι τόν ἔστειλε νά τοὺς ἀναγγεῖλει ὅτι, ἐάν θέλουν, δέχεται ὁ Προΐτος νά νυμφευθεῖ ὁ ἴδιος τήν Ἰφιάνασσα καί ὁ ἀδελφός του τήν Λυσίπη. Οἱ πριγκίπισσες δέχθηκαν νά ἀκολουθήσουν τόν Μελάμποδα, ὁ ὁποῖος «*θυσίαις τε ἀπορρήτοις καί καθαρμοῖς κατήγαγεν τὰς θυγατέρας τοῦ Προΐτου (ἀπό τό σπήλαιον) εἰς τοὺς Λουσοὺς καί ἠκέσατο τῆς μανίας ἐν Ἄρτέμιδος ἱερῶ*»²⁹.

ἌΟ Pausanias βεβαιώνει : «*καί ἐς τῶν Προΐτου θυγατέρων τά καθάρσια ἐμβηθέντα*»³⁰ στόν Ἄγρινο ποταμό, πού εἶχε θεραπευτικές ιδιότητες. Τήν κάθαρση στόν Ἄγρινο ποταμό μαρτυρεῖ καί ὁ Στράβων : «*οἱ δ' ἀπό τοῦ Μελάμποδος τοῖς ὕδασι τούτοις χρήσασθαι πρὸς τόν τῶν Προϊτίδων καθαρμόν ἄλφους δέ καί λεύκας καί λειχῆνας ἰᾶται τό ἐντεῦθεν λουτρόν*»³¹.

Μετά τήν πλήρη ἀποκατάσταση τῆς υἰείας τῶν Προϊτίδων ὁ Μελάμπους φαίνεται ὅτι ἐπέστρεψε στήν Τίρυνθα ἀκολουθώντας μαζί μέ τίς Προϊτίδες ἀντίστροφα τό δρόμο, πού εἶχε ξεκινήσει γιά τήν δίωξή τους. ἌΟ Προΐτος μετά τήν θεραπεία τῶν θυγατέρων του, σύμφωνα μέ τήν πληροφορία πού ἀναφέρει ὁ Καλλιμάχος³², ἔκτισε δύο ναοὺς : ἓνα στήν Κόρη Ἄρτέμιδα, διότι ἐπανέφερε «*τὰς πλανωμένας*» καί ἄλλον στήν «*ἡμερον Ἄρτέμιδα*», διότι πράϋνε τήν ἀγριότητά τους. Στήν Τίρυνθα ὁ Μελάμπους ἀνακηρύχθηκε βασιλιάς καί ἔμεινε στά ἀνάκτορα μέ τήν Ἰφιάνασσα γυναῖκα του. Ἡ μεγάλη του ἐπιτυχία τόν ἔκανε Ἄρχειτῆ βασιλιά καί ἔτσι τόν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος.

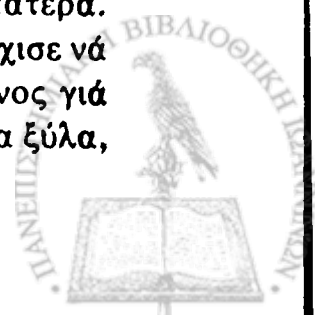
Τό σύστημα θεραπευτικής αγωγής πού εφαρμόσθηκε από τόν Μελάμποδα παρά τόν μανδύα τοῦ μυστηρίου, στηρίζεται σέ ἐπιστημονικές βάσεις, πολύ ἀξιόλογες γιά τήν παλαιότατη ἐκείνη ἐποχή.

Στίς Προϊτίδες ἢ «συνοδεία τοῦ Διονύσου» μέ τούς φαλλούς, τούς ἀλαλαγμούς, τά τύμπανα καί τούς ὀργιαστικούς χορούς διέγειρε τίς σεξουαλικές ἐπιθυμίες τῶν θυγατέρων τοῦ Προίτου καί τίς ἄλλες Ἄργειες γυναῖκες, πού τά ἔθιμα τούς ἀπαγόρευαν τήν ἐκτόνωση. Ἔτσι ἔπαθαν μιά ὁμαδική «μανία» καί «πῆραν τά βουνά». Ὁ Μελάμπους, πού κλήθηκε νά τίς θεραπεύσει, καί ὁ ἀδελφός του παρουσιάσθηκαν στίς δύο πριγκίπισσες καί τούς εἶπαν ὅτι ὁ πατέρας σας δέχεται νά παντρευτοῦμε καί νά γίνετε βασίλισσες. Ἔτσι ὁ Μελάμπους πῆρε τήν θέση τοῦ Ὑπερεγῶ, πού ἐπιτρέπει στίς πριγκίπισσες τήν ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων καί μάλιστα ἐπικροτεῖται ἀπό τό κοινωνικό περιβάλλον (Βασιλιάς, πολῖτες). Μέ τόν τρόπο αὐτό θεραπεύθηκαν καί οἱ ἄλλες Ἄργειες γυναῖκες. Ὁ Μελάμπους τούς ἔδωσε κρασί μέ ἐλλέβορο, ἔκαμε θυσίες ἀπόρρητες καί καθαρμούς καί ἔτσι ἀποκατέστησε τήν ὑγεία τους³³. Ἐπειτα ὅλοι ἐπέστρεψαν στήν Τίρυνθα ἀκολουθώντας ἀντίστροφα τόν δρόμο πού εἶχαν πάρει κατά τήν φυγή τους ἀπό ἐκεῖ. Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι ἔκαμαν συμβολικά αὐτό, πού ὅλοι οἱ ἀσθενεῖς στήν ψυχοθεραπεία ἔχουν ἀνάγκη νά κάνουν μέ τό νά ξαναθυμηθοῦν ὅλα τά περιστατικά τῆς ζωῆς τους.

III. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΚΑΘΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΛΑΜΠΟΔΑ

Γιά τόν Ἄλκαθο³⁴ πολύ λίγες πληροφορίες μᾶς ἄφησαν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καί γι' αὐτό ἡ ἱστορία του μᾶς εἶναι σχεδόν ἀγνωστη. Ὁ Ἀπολλόδωρος³⁵ καί ἰδιαίτερα ὁ Πausanias στά «Μεγαρικά»³⁶ του καθῶς καί ὁ Διευχίδας εἶναι κυρίως οἱ πηγές, πού μᾶς δίνουν ὑλικό πάνω στό ὁποῖο μποροῦμε νά στηριχθοῦμε γιά νά συνθέσουμε τήν ἱστορία τοῦ Ἄλκαθου.

Στά χρόνια, πρὶν ἀπό τόν Τρωϊκό πόλεμο, ὁ Ἄλκαθος ἔστειλε σάν πρωτότοκο τόν Ἰσχέπολι νά λάβει μέρος στήν θήρα τοῦ Καλυδωνίου κάπρου μαζί μέ τό Μελέαγρο καί τήν Ἀταλάντη. Κατά τό ἀγῶνα ὁ Ἰσχέπολις φονεύθηκε. Ὁ Ἄλκαθος χωρίς νά γνωρίζει τοῦτο προσευχόταν στήν Ἀκρόπολι στόν προστάτη του Ἀπόλλωνα κι' ἔκανε θυσίες στό βωμό του γιά τήν ὑγεία καί τήν ἐπιστροφή τῶν παιδιῶν του. Σύμφωνα μέ τά ἔθιμα τῆς ἐποχῆς αὐτό δέν ἐπετρέπετο. Ὁ Καλλίπολις, πού πρῶτος ἔμαθε τόν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του, ἔτρεξε στήν Ἀκρόπολη γιά νά ἀποτρέψει τόν πατέρα. Σαστισμένος, ἀσθμαίνοντας σκόρπισε τά ξύλα ἀπό τό βωμό καί ἄρχισε νά ἐξηγεῖ τούς λόγους. Ὁ Ἄλκαθος χωρίς κἄν νά ἀκούσει ὀργισμένος γιά τήν «ἀνόσια» πράξη τοῦ γιου του, ἄρπαξε ἕνα ἀπό τά σκορπισμένα ξύλα,

τόν κτύπησε μέ ὀρμή στό κεφάλι καί τόν θανάτωσε. Ὅταν ἐπέτρεψε στό ἀνάκτορό του ἀπό τούς θρήνους τῶν γυναικῶν τῆς αὐλῆς πού περιεστοίχιζαν τήν ἀπαρηγόρητη Εὐαίχμη ἀντελήφθη τήν δικαιολογημένη πράξη τοῦ δύστυχου παιδιοῦ του.

Τόν Ἄλκαθο κατέτρωγε ἡ λύπη τοῦ θανάτου τῶν παιδιῶν του καί οἱ τύψεις γιά τήν ἄδικη παιδοκτονία. Τό δράμα αὐτό τραυμάτισε τήν ψυχή του καί ἔπαθε βαρειά κατάθλιψη. Οἱ ἱερεῖς καί οἱ ἰατροί τῶν ἀνακτόρων του δέν μπόρεσαν νά τόν θεραπεύσουν, γι' αὐτό οἱ ἐπιτελεῖς του ἐκάλεσαν ἀπό τό Ἄργος τόν ξακουσμένον ἰατρομάντη Μελάμποδα, πού ἦταν εἰδικός γιά τά ψυχικά νοσήματα. Πράγματι ὁ Μελάμπους «εἰς Μέγαρα ἐλθῶν Ἄλκαθον ἐπί τῷ φόνῳ τῷ Καλλιπόδι καθῆραι», δηλαδή ἐκαθάρισε τήν ψυχή τοῦ Ἄλκάθου ἀπό τήν ἁμαρτία γιατί σκότωσε τό παιδί του³⁷. Ὁ Ἄλκαθος ἀπό εὐγνωμοσύνη ἐδώρισε στό Μελάμποδα μιά μεγάλη περιοχή τοῦ βασιλείου του, τά Αἰγόσθενα, σημερινό Πόρτο Γερμενό τῶν Βιλλίων, στήν ὁποία τοῦ ἱδρυσε ἕνα ψυχοθεραπευτήριον³⁸.

Γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Μελάμπους θεράπευσε τόν Ἄλκαθο, ὁ Πausanias ἀναφέρει τά ἑξῆς :

«Παρά δέ τήν ἔσοδον τήν ἐς τόν Διονύσιον τάφος ἐστίν Ἀστυκρατείας καί Μαντοῦς ἑσπεράδες δέ ἦσαν Πολυείδου τοῦ Κοιράνου τοῦ Ἀβαντος τοῦ Μελάμποδος ἐς Μέγαρα ἐλθόντος Ἄλκάθου ἐπί τῷ φόνῳ τῷ Καλλιπόλιδος καθῆραι τοῦ παιδός»³⁹.

Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μελάμπους ἐκτός ἀπό τήν εἰδική ἱεροτελεστία τῶν «καθαρμῶν», πού ἀναφέρουν οἱ πηγές, ἐφάρμοσε καί κάποια ἀνάλογη ψυχοθεραπευτική τεχνική μέ τίς προηγούμενες περιπτώσεις. Πιστεύουμε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τόν ὄρο «καθαρμοί» ὑπό εὐρεία καί ὄχι μόνον ὑπό εἰδική ἔννοια. Ἀλλά καί μόνο οἱ καθαρμοί πού «καθαρίζουν» τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν ἐνοχή καί τίς τύψεις σέ πολλές περιπτώσεις ἀρκοῦν νά θεραπεύσουν τήν κατάθλιψη καί ἀνήκουν στήν ὑπό εὐρεία ἔννοια ψυχοθεραπεία.

IV. Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΠΕΡΔΙΚΚΑ Β' ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ.

Ὁ Ἴπποκράτης ἔζησε τόν 5ο αἰ. π.Χ. στήν Κῶ καί ἦταν κατά τήν παράδοση κατ' εὐθείαν ἀπόγονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀπό τόν πατέρα του, καί τοῦ Ἡρακλῆ ἀπό τήν μητέρα του. Σήμερα ὁ Ἴπποκράτης ἀναγνωρίζεται πλέον σέ ὀλόκληρο τόν κόσμο ὡς ὁ ἱδρυτής τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς. Τά Ἴπποκρατικά ἔργα ἐγίναν ἀντικείμενο ἐπισταμένης μελέτης ἀπό Ἕλληνας καί ξένους Ἴπποκρατιστές, τόσο στήν ἀρχαιότητα, ὅσο καί στήν σύγχρονη ἐποχή. Ἐπειδή δέ εἶναι δυσχερῆς ἡ ἀκριβῆς χρονολογική τους

κατάταξη, αλλά και ή εξακρίβωση της γνησιότητάς τους, συγκεντρώθηκαν όλα σε έναια συλλογή, πού ονομάζεται «Ίπποκράτειος Συλλογή» (Corpus Hippocraticum)⁴⁰.

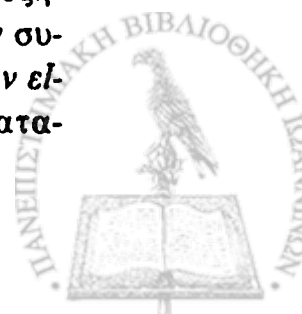
Ο Ίπποκράτης υπήρξε ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της Ιατρικής σχολής της Κω, μαζί και ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της Ιατρικής στην αρχαιότητα. Ο Σωρανός αποδίδει στον Ίπποκράτη την διάγνωση και θεραπεία της πάθησης του βασιλιά της Μακεδονίας Περδίκκα του Β'. Αὐτός τόν κάλεσε στην αὐλή του, ἐπειδή ὑπέφερε ἀπό μιά ἐπίμονη καί ἐξαντλητική ἀρρώστια, πού κανείς δέν εὔρισκε τήν αἰτία της καί οὔτε φάρμακα βελτιώναν τήν κατάστασή του. Ο Ίπποκράτης τόν παρακίνησε νά ἐκμυστηρευθεῖ ὅλη του τή ζωή, τίς σκέψεις, τίς φαντασίες, τά ὄνειρά του, καί ἔτσι μπόρεσε νά ἐμβαθύνει στή συναισθηματική του ζωή. Τελικά ἀποκαλύφθηκε ὁ κρυφός ἔρωτας τοῦ Περδίκκα πρὸς τήν Φίλα, παλλακίδα τοῦ πατέρα του, πού εἶχε ἤδη πεθάνει. Ο Περδίκκας, μετά ἀπό ἀντιρρήσεις, ἀναγνώρισε τά αἰσθήματά του γιά τήν Φίλα, τήν νυμφεύθηκε καί θεραπεύτηκε χωρίς φάρμακα⁴¹. Ο Σωρανός μνημονεύει ἀκόμα πώς, μετά τήν θεραπεία τοῦ Περδίκκα, ἐκλήθη (ὁ Ίπποκράτης) «*ὑπό τῶν Ἀβδηριτῶν πρὸς αὐτούς ἀπελθεῖν καί Δημόκριτον μὲν ὡς ἐν μανίᾳ θεραπεῦσαι, ρύσασθαι δέ λοιμοῦ τήν πόλιν ὄλην*»⁴².

Οἱ πληροφορίες τοῦ Σωρανοῦ γιά τό ἐπεισόδιο ἔχουν ὡς ἐξῆς :

«*Τήν δέ σύμπασαν Ἑλλάδα θεραπεύων (ὁ Ίπποκράτης) ἐθαυμάσθη, ὥστε καί ὑπό Περδίκκα τοῦ Μακεδόνων βασιλέως φθισικοῦ νομισθέντος παρακληθέντα δημοσίᾳ πρὸς αὐτόν ἐλθεῖν μετ' Εὐρυφῶντος, ὃς καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερος ἦν αὐτοῦ, καί σημειώσασθαι ψυχῆς εἶναι τό πάθος. ἦρα γάρ μετὰ τόν τοῦ πατρός Ἀλεξάνδρου θάνατον Φίλας τῆς παλλακίδος αὐτοῦ, πρὸς ἣν δηλώσαντα τό γεγονός, ἐπειδή παρεφύλαξεν ταύτης βλεπομένης παντελῶς ἐκεῖνον τρέπεσθαι, λῦσαι μὲν τήν νόσον, ἀνακτήσασθαι δέ τό βασιλέα».*

Στήν βιογραφία τοῦ Ίπποκράτη, πού παραθέτει τό Λεξικό Σούδα (12ος μ.Χ. αἰώνας), μνημονεύεται ὅτι «*διέτριψεν ἐν Μακεδονίᾳ, φίλος ὢν σφόδρα τῷ Βασιλεῖ Περδίκκα*»⁴⁴. Στό χρονικό τοῦ Εὐσεβίου ἐπισκόπου Παμφίλου (4ος μ.Χ. αἰώνας) ἀναφέρεται : «*Ἐπί Ἀρταξέρξου... καί Πελοποννησιακός συνέστη πόλεμος, τότε καί Ίπποκράτης Κῶος ὁ ἰατρός ἐγνωρίζετο καί Μακεδόνων βασιλεύοντος τοῦ Περδίκκα ἰατρῶν ἀριστος ἐγνωρίζετο Ἀσκληπιάδης τό γένος*»⁴⁵.

Μιά σχετική πληροφορία μᾶς δίνει ὁ Πλάτωνας στον «Πρωταγόρα» καί στον «Φαῖδρο»⁴⁶. Στόν «Φαῖδρο»⁴⁷ ὁ Σωκράτης καί ὁ Φαῖδρος συζητοῦν γιά τήν «φύσιν» τῆς ψυχῆς. Σέ μιά στιγμή ὁ Σωκράτης ρωτᾷ τόν συνομιλητή του : «*Ψυχῆς οὐν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἶει δυνατόν εἶναι ἀνευ τῆς τοῦ ὄλου φύσεως ;*» («Φαντάζεσαι πώς εἶναι δυνατό νά κατα-

νοήσουμε ικανοποιητικά τή φύση τῆς ψυχῆς χωρίς τή φύση τοῦ ὄλου ;»).

Ἄο Φαῖδρος ἀπαντᾷ : «Εἰ μὲν Ἰπποκράτει γε τῶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τί πιθέσθαι, οὐδέ περὶ σώματος ἀνευ τῆς μεθόδου ταύτης» («ἂν πρέπει νά πιστέψουμε τόν Ἀσκληπιάδη Ἰπποκράτη, οὔτε καί τοῦ σώματος τή φύση μπορούμε νά κατανοήσουμε χωρίς αὐτή τήν μέθοδο»). Εἶναι φανερό ὅτι τό χωρίο ἀποτελεῖ ὑπαινιγμό γιά τήν ἀληθινή μέθοδο τοῦ Ἰπποκράτη⁴⁸.

Ἄο Περδίκκας ἐρωτεύθηκε τήν Φίλα, ὑποκατάστατο τῆς μητέρας, ἀλλά τό Ἄοπερεγῶ του (ὁ πατέρας του ἔχει πεθάνει) τόν ἐμπόδιζε. Ἄο Freud λέει ὅτι τίποτε δέν εἶναι τυχαῖο στίς σχέσεις μας μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἄο Φίλα εἶναι ὑποκατάστατο τῆς μητέρας καί ὁ Περδίκκας ἤθελε νά πάρει αὐτό πού εἶχε ὁ πατέρας. Ἄο ἐπιθυμία του αὐτή ἦταν φορτισμένη μέ πολύ ἐνοχή, ἐξαιτίας τοῦ οἰδιποδεῖου συμπλέγματος. Δέν παραιτεῖται ἀπό τήν ἐπιθυμία, πού εἶναι τόσο ἔντονη, παρόλο πού δέν μπορεῖ νά τήν πραγματοποιήσει καί φθάνει σέ ἀδιέξοδο, ἀρρώσταίνει. Αὐτή εἶναι γνωστή σύγκρουση στοῦς νευρωτικούς.

Φοβᾶται τήν ἐκδίκηση τοῦ πατέρα, γιατί σύμφωνα μέ τήν ψυχαναλυτική θεωρία ὁ πατέρας εἶναι ἐνσωματωμένος στό Ἄοπερεγῶ τοῦ Περδίκκα. Ἄο ἔδῶ ἡ σύγκρουση εἶναι μεταξύ τῶν ἐνστίκτων καί τοῦ Ἄοπερεγῶ. Ἄο ψυχική σύγκρουση δέν λύεται καί ἔτσι ἀρρώσταίνει.

Ἄο Ἰπποκράτης, τονίσαμε πῶς πάνω, εἶχε τήν ἰκανότητα νά κατανοήσει ὅτι οἱ σωματικές αὐτές ἀρρώστιες ἦσαν ψυχοσωματικές (ψυχοφυσιολογικές), δηλαδή ὅτι τίς προκαλοῦσε, ἀσυνείδητος ψυχολογικός παράγοντας. Γι' αὐτό βοήθησε τόν Περδίκκα νά τοῦ ἐκμυστηρευθεῖ τήν ζωή του. Ἄο ἀπό αὐτό ἐντόπισε τήν σύγκρουση καί ἔπαιξε τόν ρόλο τοῦ Ἄοπερεγῶ καί τοῦ πατρικοῦ ὑποκατάστατου, πού ἔδωσε τήν ἄδεια στόν Περδίκκα νά ἐκπληρώσει τήν ἐπιθυμία του. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀπαλείψει τήν ἐνοχή καί τόν φόβο τῆς τιμωρίας. Πράγμα πού εἶχε ψυχοθεραπευτικό ἀποτέλεσμα, δηλαδή ἔκανε τόν Περδίκκα ἰκανό νά ἰκανοποιήσει τήν ἐπιθυμία του. Συνεπῶς ὁ ρόλος τοῦ Ἄοπερεγῶ (Ἰπποκράτης) ἦταν νά λύσει τήν σύγκρουση καί ὁ Περδίκκας νά ἰκανοποιήσει τήν ἐπιθυμία του χωρίς ἐνοχή καί φόβο τιμωρίας. Ἄο Ἰπποκράτης δέν ξέρουμε γιατί ἔδωσε αὐτή τή λύση. Ἄο ὑποθέτουμε ὅτι τό στενό καί εὐρύ περιβάλλον ἐπέτρεπε αὐτή τή λύση. Σήμερα στήν ὀρθόδοξη ψυχοθεραπεία ὁ θεραπευτής θά ἐρμήνευε τήν ἐπιθυμία τοῦ Περδίκκα καί θά τήν ἔκανε ἀπό ἀσυνείδητη συνειδητή. Ἄο ἀλλά καί σήμερα ἕνας ψυχοθεραπευτής ὑπό εὐρεία ἔννοια, ἴσως γιά νά συντομεύσει τήν θεραπεία, θά ἔκανε τό ἴδιο πράγμα, ἐάν οἱ κοινωνικές συνθήκες τοῦ ἐπέτρεπαν νά δώσει αὐτή τή λύση⁴⁹.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Βιβλιογραφία γιά τόν Μελάμποδα : Γ.Α. Τσουκαντᾶ, Μελάμπους ὁ πρῶτος μύστης, Περιοδικόν «Αἰξωνή» 4 (1955), σελ. 82 – 86,. Γ. Κ. Πουρναρόπουλου, Ἡ Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς διά μέσου τῶν αἰῶνων, Ἀθήναι 1928, σελ. 35. Γ.Α. Τσουκαντᾶ, ὁ Ἀργεῖος Ἦρωσ Μελάμπους πρῶτος Ψυχαναλυτής, Περιοδικόν «Ἡραῖα», φύλλο 32, Ἄργος 1940. Τοῦ ἴδιου, Ὁ ἰατρομάντης Μελάμπους καί τό ψυχοσύμπλεγμα τοῦ Ἴφικλου, Περιοδικόν «Νέον Ἀθήναιον», τόμ. Α', τεῦχος 2, Ἀθήνα 1955. Τοῦ ἴδιου, Ἡ ἐπίδραση τῆς διονυσιακῆς λατρείας στίς Προϊτίδες καί ὁ Μελάμπους, «Κορινθιακόν Ἡμερολόγιον Ἀκροκόρινθος» 1955 – 1956, σελ. 89 – 95. Γ.Α. Τσουκαντᾶ – Δ. Κουρέτα, Ἡ ψυχοκαθαριστική μέθοδος θεραπείας τῆς «ἀτεκνίας» τοῦ Ἴφικλου ἀπό τόν Μελάμποδα, Περιοδικόν «Πλάτων», ἔτος Ζ, τεῦχος Β', 1955 καί «Ἑλληνική Ἱατρική», τόμ. 24ος, τεύχ. 11ον, Θεσ/νίκη 1955. Ι.Ν. Δάμπαση, Μελάμπους ὁ μάντις καί θεραπευτής, Περιοδικόν «Παρνασσός», τόμ. Θ', ἀρ. 1, 1967. Γ.Κ. Πουρναρόπουλου, Ἡ ἱατρική ἐν Ἑλλάδι ἀπό τῆς Προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον (ἱστορικόν σχεδιάσμα), Ἀθήναι 1950, σελ. 5. Δ. Λυπουρλή, Ἱπποκρατική Ἱατρική, Θεσ/νίκη 1972, σελ. 23 – 24. Ι. Θ. Παπαβασιλείου – Β. Π. Ρόζου, Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, Ἀθήναι 1979, τόμ. Α', σελ. 95 – 99. E.R. Dodds, Οἱ Ἕλληνες καί τό παράλογον, Ἀθήναι Β' ἔκδοση, σελ. 79, 92. H. Eckermann, Melampus und seine Geschlechte, Göttingen 1840. J. De Witte, Melampe et les Proitides, 1879. L. Sanignoni, La purificazione delle Predidi, Ausonia VIII, 1913 Σ. Μαρινάτου, Ἴφικλος καί Μελάμπους, Λαογραφία ΙΕ (1953),1.
2. Ἦδη ὁ ποιητής τῆς Ὀδύσσειας ἤξερε τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μελάμποδος, φημισμένους μάντις καί ἱατρούς : Ὀμήρου, Ὀδύσεια Ο 225. Ἐνας ἀπό αὐτούς, ὁ σημαντικότερος, ἦταν ὁ Ἀμφιάραος, πού ἡ λατρεία του ὡς χθονίου ἤρωος γινόταν στόν Ὠρωπό. Στό ἱερό του δέν δίνονταν μόνο χρησμοί· οἱ ἄνθρωποι ἐβρισκαν ἐκεῖ τήν θεραπεία τους ἀπό διάφορες ἀσθένειες καί αὐτό γινόταν μέ τήν ἐγκοίμηση, τό λουτρό στά ψυχρά νερά μιᾶς πηγῆς, τήν ἀποχή ἀπό κάθε εἶδους τροφή γιά ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα. Βλ. Πausanias I,34.
3. Βλ. σημείωση 9 γιά τίς πηγές τοῦ ἐπεισοδίου μέ τόν Ἴφικλο.
4. Βλ. Ὀμήρου, Ὀδύσεια Ο 220 – 260
Ἡρόδοτος, VI, 74 – IX, 34
Διοσκορίδης IV, 149, 162
Πλίνιος, Hist. Nat, XXV, 5 (21)
Pausanias, II, 7, 8 – II, 8,9 – II, 9,8 – II, 18,4 – V, 8,8 – VII, 18,7
Ovidius, Met., VII, 42,6
Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη II, 2,2
Στράβων Η 346 – 347.
Διόδωρος Σικελιώτης IV, 68
Καλλιμάχου, Ὕμνος εἰς Ἄρτεμιν 246 (σχόλια)
Eckermann, Melampus und seine Geschlechte, Göttingen 1840.
Γ.Δ. Τσουκαντᾶ, Ἡ ἐπίδρασι τῆς Διονυσιακῆς λατρείας στίς Προϊτίδες καί ὁ Μελάμπους, «Ἀκροκόρινθος», Ἀθήνα 1956.

5. Βλ. Πausανίας I, 43,5,
6. Πausανίας, I, 44, 8.
7. Διοσκορίδης, IV 149, 162
Πλίνιου, Hist. Nat, XXV, 5 (21)
8. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη 1,9,12. Φερεκίδης, ἀπ. 33. Σχόλια Θεοκρίτου III, 43.
9. Ἡ παρουσία τοῦ Μελάμποδα στή Φυλάκη τῆς Θεσσαλίας καί ἡ ἴαση τοῦ Ἴφικλου ἦταν εὐρύτατα γνωστά στήν ἀρχαιότητα. Ἡ Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου παρουσιάζει μιὰ καλή γνώση τῶν γεγονότων :

«Τοῖσι δ' ἐπ' ἰφθίμην Πηρώ τέκε, θαῦμα βροτοῖσιν
τὴν πάντες μνώνοντο περικτίται' οὐδέ τι Νηλεύς
τῷ ἐδίδου, ὅς μὴ ἔλικας βόας εὐρυμετώπους
ἐκ Φυλάκης ἐλάσειε βίης Ἴφικληΐης,
ἀργαλέας' τὰς δ' οἶος ὑπέσχετο μάντις ἀμύμων
ἐξελάαν' χαλεπή δέ θεοῦ κατά μοῖρ' ἐπέδησεν
δεσμοί τ' ἀργαλέοι καί βουκόλοι ἀγροῖῳται.
'Ἄλλ' ὅτε δὴ μῆνες τε καί ἡμέραι ἐξετελεῦντο,
ἄψ περιτελλομένου ἔτεος καί ἐπήλυθον ὥραι,
καί τότε δὴ μιν ἔλυσε βίη Ἴφικληΐη,
θέσφατα πάντα εἰπόντα' Διός δ' ἐτελέετο βουλή». Ὀμήρου, Ὀδύσεια
λ287 – 297.

Ἐπίσης καί Ὀμήρου, Ὀδύσεια O 222 – 242

«ἦ τοι ὁ μὲν τὰ πονεῖτο καί εὐχετο, θυε δ' Ἀθήνη
νηϊ παρά πρυμνῇ' σχεδόθεν δέ οἱ ἤλυθεν ἀνήρ (Θεοκλύμενος)
τηλεδαπός, φεύγων ἐξ Ἄργεος ἀνδρα κατακτάς,
μάντις' ἀτάρ γενέην γε Μελάμποδος ἔκγονος ἦεν,
ὅς πρὶν μὲν ποτ' ἔναιε Πύλῳ ἔνι, μητέρι μῆλων,
ἀφνειός Πυλίοι μέγ' ἐξοχα δῶματα ναίων'
δὴ τότε γ' ἄλλων δῆμον ἀφίκετο πατρίδα φεύγων
Νηλέα τε μεγάθυμον, ἀγαυότατον ζώντων,
ὅς οἱ χρήματα πολλά τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν
εἶχε βίη, ὁ δέ τέως μὲν ἐνὶ μεγάροις Φυλάκοιο
δεσμῷ ἐν ἀργαλέῳ δέδετο, κρατέρ' ἄλγεα πάσχων
εἵνεκα Νηληῆος κούρης, ἄτης τε βαρείης,
τὴν οἱ ἐπὶ φρεσὶ θῆκε θεὰ διασπλητὶς Ἐρινύς'
ἄλλ' ὁ μὲν ἔκφυγε κῆρα καί ἤλασε βοῦς ἐρυμύκους
ἐς Πύλον ἐκ Φυλάκης καί ἐτίσατο ἔργον ἀεικές
ἀντίθεον Νηληῆα, κασιγνήτῳ δέ γυναῖκα
ἠγάγετο πρὸς δῶμαθ' ὁ δ' ἄλλων ἴκετο δῆμον,
Ἄργος ἐς ἱπόβοτον' τόθι γάρ νύ οἱ αἴσιμον ἦεν
ναιέμεναι πολλοῖσιν ἀνάσσοντ' Ἀργείοισιν.
ἔνθα δ' ἔγημε γυναῖκα καί ὑπερεφές θέτο δῶμα,
γεῖνατο δ' Ἀντιφάτην καί Μάντιον, υἱε κραταιῷ».

Δύο αποσπάσματα πού αποδίδονται στη «Μελαμποδία» του Ήσιόδου μαζί με πληροφορίες από τις «Μεγάλες Ἡοῖες» δείχνουν πόσο στενά δέθηκαν τά σχετικά μέ τόν Μελάμποδα καί τόν Ίφικλο στόν Ήσιόδειο κύκλο :

«Ήσιόδος δ' ἐν τῷ δευτέρῳ Μελαμποδίας σὺν τῷ Π σκύπφον λέγει τῷ δέ Μάρης θεός ἄγγελος ἦλθε δι' οἴκου, πλήσας δ' ἀργύρεον σκύπφον φέρε, δῶκε δ' ἄνακτι. καί πάλιν.

Καί τότε μάντις μέν δεσμόν βοός αἴνυτο χερσίν
Ίφικλος δ' ἐπί νῶτ' ἐπεμαίετο τῷ δ' ἐπ' ὀπισθεν
σκύπφον ἔχων ἐτέρη, ἐτέρη δέ σκῆπτρον αἰείρας,
ἔστειχεν Φύλακος καί ἐνί δμώεσσιν ἔειπεν». Μελαμποδία, Ἀπόσπ. 165, 166. Rzach³. Βλ. ἐπίσης Ἀθηναίου, Δεπνοσοφισταί ια' 6. 498α καί Εὐσταθίου, Παρεκβολαί εἰς Ἰλιάδος Μ. 208.

«Ἐν δέ ταῖς καλουμέναις Μεγάλαις Ἡοῖαις λέγεται, ὡς ἄρα Μελάμπους, φίλος ὢν τῷ Ἀπόλλωνι, ἀποδημήσαν κατέλυσε παρά Πολυφάντη. Βοῦν δ' αὐτῷ θύοντι δράκων ἀνερπύσας κατέφαγε τόν τοῦ Πολυφάντου θεράποντα. Χαλεπήνας δ' ὁ βασιλεὺς ἀποκτείνει τόν δράκοντα. Μελάμπους δέ ἐκεῖνον μέν θάπτει, τά δέ ἔκγονα αὐτοῦ ἐκτρέφει. Κάκεῖνα περιλείχοντα τά ὦτα αὐτοῦ ἐνέπνευσαν αὐτῷ τήν μαντικήν. Κλέπτοντα δέ τόν Μελάμποδα τὰς βοῦς τοῦ Ίφικλου καί συλληφθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐπειδή τό στέγος ἔμελλεν ὄσον οὐπω πεσεῖσθαι τῆς οἰκίας, κατανενοηκότα ὑπό μαντικῆς - ἐν δεσμοτηρίῳ κατεχόμενον - εἰπεῖν τῇ θεραπαίνῃ τοῦ Ίφικλου. Παρ' ἧς Ίφικλος μαθὼν τό πρόρρημα αὐτός τε ἀπαλλάττεται τοῦ δεινοῦ καί Μελάμποδα αἰδεσθεῖς ἀπέλυσεν, ἐπιδούς αὐτῷ καί τὰς βοῦς ἅς ἀφίκετο κλέψαι». Μεγάλαι Ἡοῖαι, Ἀποσπ. 140. Rzach³

Ἀπό τούς ἄλλους συγγραφεῖς ἀναφέρονται ὡς γνῶστες τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (Ἀργον. I, 118), ὁ Θεόκριτος (III, 43), ὁ Φερεκύδης, ὁ Ἀπολλόδωρος καί Ἴσως ὁ Σοφοκλῆς. Ἡ διήγηση τοῦ Φερεκύδη ἦταν, ὅπως φαίνεται, ἡ πιό διαδεδομένη καί πιστευτή. Αὐτός εἶναι κυρίως ὁ λόγος πού ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης τήν παραθέτει σάν βασικό πυρήνα τῶν «Παρεκβολῶν» του (Λ, 290 – 295). Τά κείμενα πού παραθέτει, ἀνώνυμα, ὁ Εὐστάθιος, δίνουν τήν εὐκαιρία στόν μελετητή νά ἀντιληφθεῖ τί ἦταν περίπου γνωστό στήν ἐποχή γιά τό ἐπεισόδιο. Σ' αὐτά θά πρέπει νά προστεθεῖ ἡ πηγὴ τῶν Σχολίων τοῦ Θεοκρίτου, πού ἀκόμα καί ὁ Εὐστάθιος ἀναγνώριζε ὡς ἀνεξάρτητο κλάδο. Βλ. ἐπίσης Εὐσταθίου, Παρεκβολαί εἰς Ὀμήρου Ὀδύσσεια λ287, Φερεκύδης, ἀπόσπ. 33 (Ζ. Βίβλου), Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη I, 9,12, Θεοκρίτου, Εἰδύλλια III, στ. 43 – 45, Ἀπολλωνίου Ροδίου, Ἀργον. I, στ. 118.

10. Ὁ δρος «ἀτεκνία» στόν Εὐστάθιο, Παρεκβολαί εἰς Ὀμήρου Ἰλιάδα λ280' «ἀγονος» στά Σχόλια εἰς Θεόκριτον III, 43' «ἀπαιδία» στόν Φερεκύδη.
11. Πρβλ. Εὐσταθίου, Παρεκβολαί εἰς Ὀμήρου Ὀδ. λ287 :

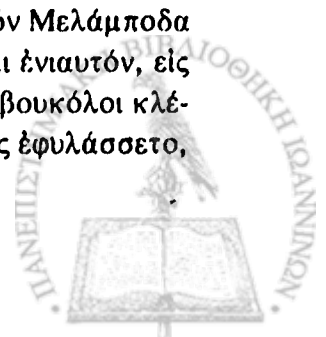
«Τυρῶ μετά θάνατον. Σαλμωνέως τοῦ πατρός, ἦλθεν ἐκ Φυλάκης πρὸς Δηϊονέα τόν τοῦ πατρός ἀδελφόν ἢ καί ἄλλως εἰπεῖν, ἐξ Ἰωλκοῦ εἰς Φυλάκην πρὸς τόν αὐτῆς θεῖον, ὅφ' οὐ καί ἐξεδόθη ἀνδρὶ τῷ Κρηθεῖ. Θανόντος δέ Δηϊονέως,

ὄν καί Δηϊόνα καλοῦσι τινές, βασιλεύει Φύλακος εἶτα ὁ ἐγγονός Ἴφικλος ὁ καί Ἴφικλῆς. Ὅς ἰδιοποιησάμενος καί τινα τῶν τῆς Τυροῦς ἀπισχυρίζετο μή ἂν ἀποδοῦναι. Νηλεὺς δέ τῃ μητρί Τυροῖ ἐπαμύνων ἐδίδου τὴν θυγατέρα Πηρώ, κάλλει διαφέρουσαν, τῷ ἔξ Ἴφικλου λαβόντι τὰς βοῦς, ὅσαι διέφερον τῇ μητρί. Ἐπέχειρει δέ οὐδεὶς, ἦσαν γάρ ἄμαχοι τῷ Ἴφικλῳ βουκόλοι τε ἀγροῦνται καί κύνες. Βίαι δέ ὁ Ἀμυθάνωνος, θαρρήσας ἀνῦσαι ἂν τὰ τοῦ ἄθλου τοῦδε Μελάμποδα τὸν ἀδελφόν, ἄνδρα τὴν μαντικὴν ἄριστον, ὑφίσταται τὸ ἔργον κατὰ ἔρωτα τῆς Πηροῦς, καί πείθει τὸν ἀδελφόν ἀποδοῦναι τὸν ἀγῶνα. Ὁ δέ, καίτοι εὖ εἰδώς ὅτι ἀλώσεται, τολμᾷ ὁμοῦς διὰ τὸν ἀδελφόν. Καί δὴ ἀπελθὼν ἐάλω, καί παραδοθεὶς Ἴφικλῳ καί καθειρχθεὶς ἐφυλάσσετο. Δοθέντων δε πρὸς ὑπουργίαν αὐτῷ ἀνδρός καί γυναικός, ὁ μὲν ἀνὴρ ἐπεικῶς ἦν πρὸς αὐτόν, ἡ δέ γυνὴ ἐλύπει. Ἐπεὶ δέ ὁ χρόνος προῦβαινε, ἀκούει σκολῆκων ψόφου τινός εἴτε τριγμοῦ ὑπερθεν τοῦ τέγους, οἱ δέ ἐδήλουν οἷς ἔτριζον καθάπερ ἂν μάντις αἰσθοῖτο δεινός ἐπαῖειν τοιοῦτων φωνῶν, ὡς ἄρα βεβρώσκοιεν ἤδη τὴν δοκόν. Ἦν δέ φασὶ καί τὰ τοιαῦτα δεξιός ὁ Μελάμπους, οἷα ὑπὸ δράκόντων καθαρθεὶς τὰ ὦτα ὡς καί τῶν ἀλόγων κατακούειν ζῶων. Καί τοίνυν τὸ τῆς δοκοῦ πάθος μαθὼν, προσποιεῖται μαλακῶς ἔχειν, καί ἀναπεσὼν προσκαλεῖται τοὺς διακόνους ἐξαγαγεῖν αὐτόν τοῦ οἰκίσκου, δραξαμένους τὴν μὲν γυναῖκα τῶν κάτω τῆς κλίνης, τὸν δέ ἄνδρα τῶν πρὸς τῇ κεφαλῇ. Τῶν δέ οὕτω πεποιηκότων καί τῆς κλίνης ἀπενεχθείσης τῷ πλείονι ἔξω πρὸς τοῦ ἀνδρός, ἐν τοσοῦτῳ κλᾶται ἡ δοκός καί ἐμπίπτει τῇ γυναικὶ ἔσω καί κτείνει αὐτήν. Καί ὁ περισωθεὶς ἀνὴρ ἀγγέλλει τὸ γεγονός τῷ Φυλάκῳ κάκεινος τῷ Ἴφικλῳ. Ὁ δέ ἐρωτᾷ τὸν Μελάμποδα, τίς τε εἶη καί ἐφ' ᾧ ἔλθοι. Καί πάντα μαθὼν ὑπισχνεῖται δώσειν τὰς βοῦς εἴπερ ὁ Μελάμπους ἐξεύροι τρόπον τινὰ γονῆς αὐτῷ, ἦν γάρ παίδων ἄγονος. Ὁ δέ βουθυτήσας διαιρεῖ μοίρας τοῖς ὄρνισι, καί ἐπικαλεσάμενος πάντας πλὴν Αἰγυπιοῦ ἐρωτᾷ, εἰ ἔστι μηχανὴ παίδων γονῆς τῷ Ἴφικλῳ. Μὴ ἐχόντων δέ εἰπεῖν, ἦκει ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Αἰγυπιός, καί τὰς τῆς ἀπαιδίας αἰτίας λέγει. Αἱ δέ ἦσαν, τὸ διωχθῆναι ὑπὸ Φυλάκου ποτέ τοῦ πατρός μετὰ μαχαίρας τὸν Ἴφικλον, παῖδα ὄντα, κατὰ τινα ὀργήν, καί τὸν Φύλακον μὴ καταλαβόντα ἐμπῆξαι τὴν μάχαιραν ἀχέρδῳ, ἦτοι ἀπίῳ κατὰ τινος ἀγρία, καί περιφῶναι τῇ μαχαίρᾳ τὸν τοῦ φυτοῦ φλοιόν καί καλύψαι περισχόντα ἐντός, καί τὸν Ἴφικλον τὸ ἐντεῦθεν μὴ παιδοποιεῖν διὰ τὸ ἐκεῖθεν δέος. Ὑπέδειξε δέ καί τὴν ἀχερδονο Αἰγυπιός, καί ὅποι κρύπτει τὴν μάχαιραν, ἦν καί ἐκέλευσεν ἐκκαλύψαι τοῦ φλοιοῦ ἐκλέψαντα καί κομισάμενον καί ἀποσμήξαντα διδόναι πίνειν τοῦ τοῦ ἐν οἴνῳ ἐπὶ δέκα ἡμέρας τὸν Ἴφικλον. Ποιεῖ δέ κατὰ ταῦτα ὁ Ἴφικλος, καί ρώννυσι τὴν γονήν».

Ἐπίσης Φερεκύδης, ἀποσπ. 33 (Ζ Β(βλου) :

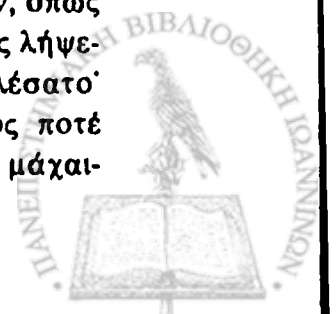
«Νηλεὺς ὁ Ποσειδῶνος ἔχων θυγατέρα Πηρώ τοῦνομα, κάλλει εὐπρεπεστάτην· οὐδενὶ ταύτην ἐξεδίδου πρὸς γάμον, εἰ μὴ πρότερον ἐκ Φυλάκης τὰς τῆς μητρός Τυροῦς ἐλάσειέ τις βούς παρ' Ἴφικλου. Πάντων δέ ἀπορουμένων, Βίαι ὁ Ταλαοῦ μόνος ὑπέσχετο δράσειν τοῦτο, καί πείθει τὸν ἀδελφόν Μελάμποδα ρέξαι τὸ ἔργον. Ὁ δέ καίπερ εἰδώς ἄτε δὴ μάντις ὅτι ἀλώσεται ἐνιαυτόν, εἰς τὴν Ὀθρυν ἀφικνεῖται ἐπὶ τὰς βοῦς. Οἱ φύλακες ἐνταῦθα καί οἱ βουκόλοι κλέπτοντα αὐτόν λαμβάνουσι καί παραδιδόασιν Ἴφικλῳ. Καί δεθεὶς ἐφυλάσσετο,

παρεζευγμένων αὐτῷ θεραπεόντων δύο, ἀνδρός καὶ γυναικός· καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ ἐπιεικῶς ἐθεράπευσεν, ἡ δὲ γυνή φαυλότερον. Ἐπεὶ δὲ ὁ ἐνιαυτός ὀλίγον πρὸς τὸ τελειωθῆναι περιήει, Μελάμπους ἀκούει ὑπερθέ τινων σκωλήκων διαλεγομένων, ὅτι καταβεβρώκοιεν τὴν δοκόν. Καὶ τοῦτο ἀκούσας καλεῖ τοὺς διακόνοους καὶ κελεύει αὐτόν ἐκφέρειν, τῆς κλίνης λαμβανομένους, τὴν μὲν γυναῖκα πρὸς ποδῶν, τὸν δὲ ἄνδρα πρὸς κεφαλῆς· οἱ δὲ αὐτόν ἀναλαβόντες ἐκφέρουσιν· ἐν τοσοῦτῳ δὲ καὶ ἡ δοκὸς κατακλᾶται καὶ ἐπιπίπτει τῇ γυναικί καὶ κτείνει αὐτήν. Ὁ δὲ ἀνὴρ ἐξαγγέλει τῷ Φυλάκῳ, ὁ δὲ Φύλακος Ἰφίκλῳ τὰ γενόμενα. Οἱ δὲ ἐλθόντες παρὰ τὸν Μελάμποδα ἐρωτῶσιν αὐτόν τίς ἐστίν. Ὁ δὲ ἔφη, μάντις εἶναι. Οἱ δὲ αὐτῷ τὰς βουῆς ὑπισχνοῦνται δώσειν, ἐὰν μηχανὴν τινα εβρη παίδων γενέσεως Ἰφίκλῳ, καὶ πιστοῦνται ταῦτα. Ὁ δὲ Μελάμπους βουὴν ἱερεύσας τῷ Διί, διαιρεῖ μοῖρας πᾶσι τοῖς ὄρνιθιν. Οἱ δὲ ἔρχονται πάντες πλὴν αἰγυπιού· ὁ δὲ Μελάμπους ἐρωτᾷ πάντας τοὺς ὄρνιθας εἰ τις οἶδε μηχανὴν πῶς ἂν Ἰφίκλῳ γένοιτο παῖδες, ἀποροῦντες δὲ ἐκεῖνοι κομίζουσι τὸν αἰγυπιόν. Οὗτος δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ ἀπαιδίας σπορᾶς εὐθέως εὔρεν. Διῶξαι γὰρ τὸν Φύλακον μετὰ μαχαίρας τὸν Ἰφικλον ἐτι νεογνόν ὄντα, διὰ τὸ ἰδεῖν αὐτόν ἀτοπον τι ποιοῦντα. Ἐπειτα τὸν Φύλακον μὴ καταλαμβάνοντα, πῆξαι τὴν μάχαιραν εἰς τινα ἄχερδον καὶ περιφῦναι αὐτῇ τὸν φλοιόν, τὸν δὲ Ἰφικλον διὰ τὸ δέος μηκέτι παῖδας ποιῆσαι. Ἐκέλευσε οὖν ὁ αἰγυπιός τὴν μάχαιραν τὴν ἐν τῇ ἀχέρδῳ κομίζειν, καὶ ἀποσμήξαντα τὸν ἰόν διδόναι ἀπ' αὐτῆς πιεῖν ἐν οἴνῳ δέκα ἡμέρας Ἰφίκλῳ γενήσεσθαι γὰρ αὐτῷ παῖδας ἐκ τούτου. Ποιήσας δὲ ὁ Ἰφικλος τοῦτο, τὴν γονὴν ἀναρρώσει, καὶ ἔσχεν Ποδάρκη παῖδα. Καὶ δίδωσι τὰς βουῆς τῷ Μελάμποδι, ἅς λαβὼν καὶ ἀγαγὼν εἰς Πύλον δίδωσι Νηλεῖ ἔδνα τῆς Περρούς καὶ λαμβάνει αὐτήν τῷ ἀδελφῷ Βιάντι πρὸς γάμον. Καὶ αὐτῷ γίνονται παῖδες Περιάλκης καὶ Ἄρητος καὶ Ἀλφεισίβοια. Ἡ δὲ ἱστορία παρὰ Φερεκύδη ἐν τῇ ἑβδόμῃ».

Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη Ι, 9,12 :

«Βίας δὲ ὁ Ἀμυθάωνος ἐμνηστεύετο Πηρώ τὴν Νηλέως· ὁ δὲ πολλῶν αὐτῷ μνηστευομένων τὴν θυγατέρα δώσειν ἔφη τῷ τᾶς Φυλάκου βόας κομίσαντι αὐτῷ. Αὐταὶ δὲ ἦσαν ἐν Φυλάκῃ καὶ κύων ἐφύλασεν αὐτάς, οὐ οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε θηρίον πέλας ἐλθεῖν ἠδύνατο. Ταύτας ἀδυνατῶν Βίας τὰς βόας κλέψαι, παρεκάλει τὸν ἀδελφόν συλλαβέσθαι. Μελάμπους δὲ ὑπέσχετο, καὶ προεῖπεν, ὅτι φωραθήσεται κλέπτων, καὶ δεθείς ἐνιαυτόν, οὕτως τὰς βόας λήψεται. Μετὰ δὲ τὴν ὑπόσχεσιν εἰς Φυλάκην ἀπῆει καὶ καθάπερ προεῖπε, φωραθείς ἐπὶ τῇ κλοπῇ δέσμιος ἐν οἰκῆματι ἐφυλάττετο. Λειπομένου δὲ τοῦ ἐνιαυτοῦ βραχέος χρόνου, τῶν κατὰ τὸ κορυφαῖον τῆς στέγης σκωλήκων ἀκούει, τοῦ μὲν ἐρωτῶντος πόσον ἤδη μέρος τοῦ δοκοῦ διαβέβρωται, τῶν δὲ ἀποκρινομένων, λοιπὸν ἐλάχιστον εἶναι. Καὶ ταχέως ἐκέλευσεν αὐτόν εἰς ἕτερον οἶκημα μεταγαγεῖν. Γενομένου δὲ τούτου, μετ' οὐ πολὺ συνέπεσε τὸ οἶκημα. Θαυμάσας δὲ Φύλακος καὶ μαθὼν ὅτι ἐστὶ μάντις ἄριστος, λύσας παρεκάλεσεν εἰπεῖν, ὅπως αὐτοῦ τῷ παιδί Ἰφίκλῳ παῖδες γένωνται. Ὁ δὲ ὑπέσχετο ἐφ' ᾧ τὰς βόας λήψεται. Καὶ καταθύσας ταύρους δύο καὶ μελίσσας, τοὺς οἰωνοὺς προσεκαλέσατο· παραγενομένου δὲ αἰγυπιού, παρὰ τούτου μανθάνει δὴ ὅτι Φύλακος ποτέ κριοῦς τέμνων ἐπὶ τῶν ἀγρῶν (σσημ. τῶν αἰδοίων) παρὰ τῷ Ἰφίκλῳ τὴν μάχαι-

ραν ἡμαγμένην ἔτι κατέθετο, δείσαντος δέ τοῦ παιδός καί φυγόντος, αὐθις κατὰ τῆς ἱερᾶς δρυός αὐτήν ἔπηξε, καί ταύτην ἀμφιτροχώσας ἐκάλυψεν ὁ φλοιός. Ἔλεγεν οὖν, εὐρεθείσης τῆς μαχαίρας, εἰ ξύων τόν ἰόν ἐπὶ ἡμέρας δέκα Ἴφίκλω δῶ πιεῖν, παῖδας γεννήσειν. Ταῦτα μαθὼν παρ' αἰγυπιοῦ Μελάμπους, τὴν μὲν μάχαιραν εὗρε, τῷ δέ Ἴφίκλω τόν ἰόν ξύσας ἐπὶ ἡμέρας δέκα δέδωκε πιεῖν, καί παῖς αὐτῷ Ποδάρκης ἐγένετο τὰς δέ βόας εἰς Πύλον ἤλασε, καί τῷ ἀδελφῷ τὴν Νηλέως θυγατέρα λαβὼν ἔδωκε. Καί μέχρι μὲν τινός ἐν Μεσσήνῃ κατώκει, ὡς δέ τὰς ἐν Ἄργει γυναῖκες ἐξέμηνε Διόνυσος, ἐπὶ μέρει τῆς βασιλείας ἰασάμενος αὐτάς, ἐκεῖ μετὰ Βίαντος κατώκησε».

12. Τὴν ἐμπειρική καὶ εἰδικά τὴν θεουργική ἰατρική ὁ Μελάμπους σπούδασε κοντὰ στοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς. Πρβλ. Ἡροδότου, ΙΙ, 47 – 50. Διοδώρου Σικελιώτου Ι, 97,4. Τὰ ὄσα ἔμαθε ἐκεῖ τὰ καλλιέργησε ἐπιστημονικότερα, ὅταν γύρισε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου γιὰ πρώτη φορά ἐφαρμόσθησαν ἀπ' αὐτόν στή θεραπεία τῶν ἀσθενῶν μαζί μέ τίς νέες ἐπαναστατικές γιὰ τὴν ἐποχὴ του μεθόδους (ψυχοθεραπεία) καί τὰ πρωτοποριακά φάρμακα, ὅπως, ὁ «ἰός» μετάλλων (σκουριά), ὁ ἐλλέβορος μέ κρασί. Βλ. Γ. Ἰωακείμογλου, Φαρμακολογία καί Συνταγολογία, Ἔκδ. Δ', τόμ. Ι, σελ. 172 καί τόμ. ΙΙ, σελ. 261. Ὁ καθηγητής Α. Κούζης εἰς τὴν Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς, σελ. 14, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Μελάμπους χορήγησε σίδηρο ὡς θεραπευτικὸ μέσο. Στὴν ἐποχὴ ὅμως τοῦ Μελάμποδος ἦταν σέ χρῆση ὁ χαλκός καί τὸ μαχαίρι τοῦ Φυλάκου θά ἦταν χάλκινο, ὅπως τὰ μυκηναϊκά. Ὁ Ἀπολλόδωρος σημειώνει : «Μελάμπους ὁ πρῶτος εὗρηκὼς τὴν διά φαρμάκων καί καθαρῶν θεραπείαν». Βιβλιοθήκη, ΙΙ,2,2.
13. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καί οἱ σχολιαστὲς τὴν «ἀτεκνίαν» τοῦ Ἴφίκλου ἀποδίδουν σαφῶς στὸν τρόπο πού ὑπέστη, ὅταν ἦταν μικρὸ παιδί, βλέποντας τὸν πατέρα του νά εὐνουχίζει ζῶα καί νά πετάει τὸ ματωμένο μαχαίρι κατὰ πάνω του. Τὴν θεραπεία ἐξηγοῦν μέ τὸ φάρμακο πού τοῦ ἔδωσε νά πιεῖ, κατασκευασμένο ἀπὸ τὸν ἰὸ τοῦ μαχαιριοῦ καί ἀπὸ τὸν οἶνο. Γνώριζαν ὅτι ἡ ἀτεκνία του ὀφειλόταν σέ ψυχικά αἷτια. Γι' αὐτὸ καί ὁ Πausanias (Ι,44,8) προσπαθώντας νά ἐρμηνεύσει τὴν μέθοδο πού ἐφάρμοξε ὁ Μελάμπους λέγει τὰ ἑξῆς : «μαντεύεσθαι δέ οὔτε δι' ὄνειράτων αὐτόν οὔτε ἄλλης λέγουσι». Οἱ σύγχρονοι ὅμως μελετητὲς τὸ ἐρμήνευσαν διαφορετικά :
 - 1) Οἱ λαογράφοι ἀναγνώρισαν εἰς τὴν διήγησιν τοῦ γυπαετοῦ ἓνα γνήσιο παραμῦθον. Βλ. Γ. Μέγα, Σημειώσεις Παραδόσεων Λαογραφίας, 1949 – 1950.
 - 2) Οἱ Φιλολογοὶ τὴν ἔκριναν ὡς «παραδόξον»
 - 3) Ὁ καθ. Σπ. Μαρινᾶτος προσπάθησε νά ἐρμηνεύσει τὴν ἀτεκνία τοῦ Ἴφίκλου σάν ὀφειλόμενη σέ ἀκούσιο κάρφωμα ἀπὸ τὸν πατέρα του, πού ἔμπηξε τὸ μαχαίρι εἰς τὸ δένδρον. Ἐπομένως «κατὰ τὴν μαγικὴν ψευδελιστήμην» ὅταν ξεκαρφώθηκε ἀπὸ τὸ δένδρον τὸ μαχαίρι ἔπρεπε νά ἰαθεῖ καί ὁ Ἴφικλος. Βλ. Σ. Μαρινάτου, Ἴφικλος καί Μελάμπους, Λαογραφία ΙΕ, Ι, 1953.
14. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη Ε, 9,12.
15. Ἀντίθετη ἐρμηνευτικὴ ἄποψη διατύπωσε ὁ καθηγητής Δ. Κουρέτας εἰς τὸ ἔργον του, «Ἡ ψυχοκαθαρτικὴ μέθοδος θεραπείας τῆς "ἀτεκνίας" τοῦ Ἴφίκλου ὑπὸ τοῦ Μελάμποδος», Ψυχανάλυσις – Ψυχιατρικὴ – Νευρολογία, Ἀθήναι 1975, σελ. 423 – 429, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Μελάμπους ἐφάρμοξε τὴν ψυχοκαθαρι-

κή μέθοδο τῶν Freud – Breuer, πού περιγράφεται στό βιβλίό τους, *Studies on Hysteria*.

16. Βλ. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη II, 26 – 28 :

«Καί γίνεται Ἀκρισίω μὲν ἐξ Εὐρυδίκης τῆς Λακεδαίμονος Δανάη, Προίτῳ δέ ἐκ Σθενεβοίας Λυσιππῆ καί Ἰφινόη καί Ἰφιάνασσα. Αὐταὶ δέ ὡς ἐτελειώθησαν, ἐμάνησαν, ὡς μὲν Ἡσιόδός φησιν, ὅτι τὰς Διονύσου τελετάς οὐ κατεδέχοντο, ὡς δέ Ἀκουσίλαος λέγει, διότι τό τῆς Ἥρας ξόانون ἐξηυτέλισαν. Γενόμεναι δέ ἐμμανεῖς ἐπλανῶντο ἀνά τὴν Ἀργεῖαν ἀπασαν, αὐθις δέ τὴν Ἀρκαδίαν διελθοῦσαι μετ' ἀκοσμίας ἀπάσης διὰ τῆς ἐρημίας ἐτρόχαζον».

Ἀπὸ τίς «Ἡοῖες», πού ἀποδίδονται στὸν Ἡσιόδο, δύο ἀφοροῦν τίς Προϊτίδες, οἱ ὁποῖες ἐπειδὴ δὲν δέχονταν τίς τελετές θεῶν (Διονύσου ἢ Ἥρας) τοὺς ἔπιασε «μανία» καί ἔγιναν «ψωριῶσαι» καί φαλακρές :

«Ἐνεκα μαχλοσύνης στυγερῆς τέρεν ὤλεσαν ἄνθος». Ἀπόσπ. 37.

«καί γάρ σφιν κεφαλῆσι κάτα κνύον αἰνὸν ἔχευε'
ἀλφός γάρ χροά πάντα κατέσχεθεν, ἐν δέ νυ χαῖτε
ἔρρεον ἐκ κεφαλῶν, ψιλοῦτο δέ καλὰ κάρηνα». Ἀπόσπ. 38.

17. Ὀμήρου, Ὀδ. ο 220 – 260.

Ἡρόδοτος, VI, 74 – IX, 34.

Διοσκορίδης, IV, 149, 162

Plinii, Hist. Nat. XXV, 5 (21)

Παυσανίας, II, 7, 8 – 11, 8, 9 – 11, 9, 8 – 11, 18, 4 – V, 8, 8 – VII, 18, 7.

Ovidius, Met. VII, 42, 6.

Ἀπολλόδωρος, II, 2, 2.

Στράβων, H 346 – 347.

Διόδωρος Σικελιώτης, IV, 68

Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Ἄρτεμιν 246 (σχόλια).

Eckermann, Melampus und seine Geschichte, Göttingen 1840.

De Vitte, Melampe et les Proitides, Gaz. Arch. X, 1879.

L. Savignoni, La purificazione delle Pretidi, Ausonia VIII 1913.

18. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη II 2,2.

19. Παυσανίας II, 19.

20. Ἀπολλοδώρου, δ.π., V 5,2

21. Ὀ.π., II, 2,2

22. Ἀπολλοδώρου, δ.π., II 2,2

23. «Μελάμπους δέ ὁ Ἀμυθάονος καί Εἰδομένης τῆς Ἄβαντος, μάντις ὧν καί τὴν διὰ φαρμάκων καί καθαρμῶν θεραπείαν πρῶτος εὐρηκῶς, ὑπισχνεῖται θεραπεύειν τὰς παρθένους, εἰ λάβοι τό τρίτον μέρος τῆς δυναστείας. Οὐκ ἐπιτρέποντος δέ Προίτου θεραπεύειν ἐπὶ μισθοῖς τηλικούτοις, ἔτι μᾶλλον ἐμαίνοντο αἱ παρθένοι καί προσέτι μετὰ τούτων αἱ λοιπαὶ γυναῖκες' καί γάρ αὐταὶ τὰς οἰκίας ἀπολιποῦσαι τοὺς ἰδίους ἀπώλλουον παῖδας καί εἰς τὴν ἐρημίαν ἐφοίτων», Ἀπολλοδώρου, δ.π., II 2,2. Βλ. ἐπίσης Παυσανίας II, 18,4. Ἡροδότου IX 34.

24. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη II, 2,2.

25. Παυσανίας II, 9,8.

26. Πausanίας II, 8,9.
27. Ἡρόδοτος VI, 74.
28. Ὀβιδίου, Μεταμορφώσεις VIII, 42,6.
29. Πausanία, Ἀρκαδικῶν Η', 18,3.
30. Πausanία, Ἡλιακῶν Ε', 5,5.
31. Στράβων Η, 346 – 347.
32. Καλλιμάχου, Ὑμνος εἰς Ἄρτεμιν.
33. Κατά τόν Διοσκορίδη, ὁ ἐλλέβορος ὀνομάσθηκε Μελαμπόδιον, «ἐπειδή δοκεῖ Μελάμπους τις αἰπόλος τὰς Προΐτου θυγατέρας μανείσας ἐν αὐτῷ καθᾶραι πρῶτος καὶ θεραπεῦσαι». Περί Ὑγλης Ἰατρικῆς Δ', ρμθ', τόμ. 25, σελ. 630, Kühn, Lipsiae 1829. Κατά τόν Γαληνό, ὁμοως, «πάθος μελαγχολικόν, ἐπιχειρῶντων τε τῇ θεραπείᾳ δι' ἐλλεβόρου τοῦ λευκοῦ καθάρσεως· οὐδεὶς γάρ οὕτως ἀπαίδευτός ἐστι τῶν ἐν Ἑλλησι τετραμμένων, ὅς μὴτ' ἀναγνωκῆναι μὴτ' ἀκηκοῆναι τὰς Προΐτου θυγατέρας μανείσας ὑπὸ Μελάμποδος ἰαθῆναι καθαρθείσας οὕτως». Γαληνοῦ, Περί Μελαίνης Χολῆς, τόμ. 5, σελ. 132, Kühn, Lipsiae 1823.

Πάντως, ὁ ἐλλέβορος, «ὃ τε μέλας καὶ ὁ λευκός ὡσπερ ὁμώνυμοι φαίνονται· περὶ δὲ τῆς ὄψεως διαφωνοῦσιν· οἱ μὲν γὰρ ὁμοίως εἶναι πλὴν τῷ χρώματι μόνον διαφέρει τὴν ρίζαν τοῦ μὲν λευκὴν τοῦ δὲ μέλαιναν». Θεοφράστου, Περί Φυτῶν Ἱστορίας Θ', 10,1 Ἔκδ. Teubneni, Lipsiae 1854.

Κατά τόν Διοσκορίδη, ὁ μὲν λευκός «καθαίρει δι' ἐμέτων, ἐμμηνα ἄγει, ἐμβρυα κτείνει προστιθέμενος», ὁ δὲ μέλας «καθαίρει τὴν κάτω κοιλίαν ἄγων φλέγμα καὶ χολήν, ὠφελεῖ ἐπιληπτικούς, μελαγχολικούς, μαινομένους, ἀρθριτικούς, παραλελυμένους, θεραπεύει ψώρας, ἀλφούς καὶ λειχήνας καὶ λέπρας». Διοσκορίδου, δ.π., ρμη' – ρμθ', τόμ. 25, σελ. 627 – 633. Καί, ἐφόσον πρόκειται περὶ μανίας μέ δερματικές ἐκδηλώσεις καὶ ἀλωπεκία, μᾶλλον ὁ «μέλας ἐλλέβορος» ἦταν ἐνδεδειγμένος.

34. Βλ. Γ.Α. Τσουκαντᾶ, Ἄλκαθος, Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά, 1958, σελ. 205 – 207.
35. Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη II, 4,11
36. Πausanία, Μεγαρικῶν Α'.
37. Πausanία, Ἀττικά XLII, 6 – 8 : «Ἐγένετο δὲ καὶ ἄλλος Ἀλκάθω πρεσβύτερος υἱός Ἰσχεπόλις, ὃν ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ Μελεάγρῳ τὸ ἐν Αἰτωλίᾳ θηρίον συνεξαιρήσοντα. Ἀποθανόντος δὲ ἐνταῦθα πρῶτος τεθνεῶτα ἐπύθετο ὁ Καλλιπόλις ἀναδραμών δὲ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τηνικαῦτα δὲ ὁ πατὴρ οἱ τῷ Ἀπόλλωνι ἐνέκαεν, ἀπορρίπτει τὰ ξύλα ἀπὸ τοῦ βωμοῦ. Ἀλκάθους δὲ ἀνήκοος ὢν ἔτι τῆς Ἰσχεπόλιδος τελευτῆς κατεδίκαζεν οὐ ποιεῖν ὄσια τόν Καλλιπόλιν, καὶ εὐθέως, ὡς εἶχεν ὀργῆς, ἀπέκτεινε παῖσας ἐς τὴν κεφαλὴν τῶν ἀπορριφθέντων ἀπὸ τοῦ βωμοῦ ξύλῳ».
38. Πausανίου, Ἀττικά XLIV, 5 : «Ἐν Αἰγῶσθένοισι δὲ Μελάμποδος τοῦ Ἀμυθάωνός ἐστιν ἱερόν, καὶ ἀνὴρ οὐ μέγας ἐπειργασμένος ἐν στήλῃ· καὶ θύουσι τῷ Μελάμποδι καὶ ἀνά πᾶν ἔτος ἑορτὴν ἄγουσι. Μαντεύεσθαι δὲ οὔτε δι' ὄνειράτων αὐτόν οὔτε ἄλλως λέγουσι».
39. Πausanία, Ἀττικά XLIII,5.

40. Για τον Ἴπποκράτη δὲς Δ. Λυπουρλή, Ἱπποκρατική Ἱατρική, Θεσ/νίκη 1972, σελ. 55 – 88. Ἰ.Θ. Παπαβασιλείου – Β.Π. Ρόζου, Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1979, σελ. 145 – 166.
41. Βλ. Δ. Κουρέτα, Ψυχανάλυσις – Ψυχιατρική – Νευρολογία, Ἀθῆναι 1975, σελ. 493 – 497.
42. Σωρανοῦ, Ἱπποκράτους γένος, βίος, Corp. Med. Graec. IV, σελ. 175.
43. Σωρανοῦ, δ.π.
44. Σούδα, σελ. 1059
45. Βλ. Κ. Μητρόπουλου, Ἱπποκράτους γένος, βίος, ἔργα, Ἀθῆναι 1950. σελ. 71.
46. Πλάτωνος, Πρωταγόρας 311b, Φαῖδρος 270c
47. Πλάτωνος, Φαῖδρος 270c
48. Βλ. R. Joly, La question hippocratique et le témoignage du Phèdre, Revue des Études Grecques, 74 (1961) 69 κ. ἐξῆς.
49. Ὁ καθηγητὴς Δ. Κουρέτας ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης στὴ θεραπεία τοῦ Περδίκκα ἐφάρμοσε τὴν ψυχοκαθαρτικὴ μέθοδο τῶν Freud – Breuer. Βλ. Δ. Κουρέτα, δ.π., σελ. 493 – 497.

Η ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

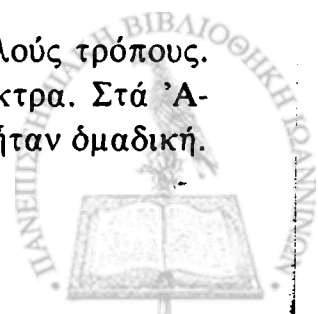
Ὁ Ἴπποκράτης ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῆς ἱατρικῆς σχολῆς τῆς Κῶ -συγχρόνως δέ καί ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῆς ἱατρικῆς στήν ἀρχαιότητα.

Ἱατρικές σχολές ὑπῆρχαν στήν Ἑλλάδα ἀπό πολύ παλαιά. Οἱ ἀρχαῖοι μνημόνευαν ἰδιαίτερα τιμητικά τίς σχολές τῆς Κυρήνης, τῆς Ρόδου, τοῦ Κρότωνος, τῆς Κνίδου καί τῆς Κῶ. Δυστυχῶς οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές δέν εἶναι γιά μᾶς σήμερα παρά ἀπλά ὀνόματα ἄλλο μόνο γιά τίς σχολές τῆς Κνίδου καί τῆς Κῶ ἔχουμε ἀρκετές καί σημαντικές εἰδήσεις : φαίνεται πῶς ἦταν οἱ σημαντικότερες στήν ἐποχή τοῦ Ἴπποκράτη.

Ἡ ἱατρική σχολή τῆς Κνίδου, στή νοτιοδυτική ἀκτὴ τῆς Μ. Ἀσίας, θά πρέπει νά ἦταν παλαιότερη ἀπὸ τὴ σχολή τῆς Κῶ, καί ἴσως θά ἔμενε καί ἡ σημαντικότερη, ἂν ἡ Κῶ δέν εἶχε τὴν τύχη νά γεννήσει τὸν Ἴπποκράτη. Λίγο μόνο μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ἴπποκράτη πρέπει νά ἦταν ὁ παλαιότερος – καί σημαντικότερος – ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς μᾶς Ἀσκληπιάδες τῆς Κνίδου, ὁ Εὐρυφῶν. Ἡ ἀρχαιότητα τὸν ἤξερε συγγραφέα τῶν «Κνιδίων γνωμῶν», τοῦ πιὸ ἀντιπροσωπευτικοῦ, καθὼς φαίνεται, ἔργου τῆς σχολῆς τῆς Κνίδου : ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ἔργου στρέφεται ὁ συγγραφέας τοῦ «Περὶ διαίτης ὀξέων», ἑνὸς ἀπὸ τὰ περιφημότερα ἔργα τῆς σχολῆς τῆς Κῶ, πού ἡ παράδοση μᾶς τό διέσωσε μέ τό ὄνομα τοῦ Ἴπποκράτη. Ἀντίθετα μέ τὴ σχολή τῆς Κνίδου, πού κύριο ἔργο της εἶχε τὴ διαίρεση τῶν ἀσθενειῶν κατὰ κατηγορίες, οἱ ἱατροὶ τῆς Κῶ προσπαθοῦσαν νά ἐπισημάνουν τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά τῶν ἐπιμέρους ἀσθενειῶν ἢ προσπάθεια γιά τὴν ἀκριβῆ καί συστηματικὴ περιγραφή τῶν συμπτωμάτων τῶν διαφόρων ἀσθενειῶν (*σημῆια*) καί ἡ πρόγνωση γιά τὴν ἔκβασή τους ἀποτελοῦσαν κεντρικά σημεῖα στή μέθοδο τῶν γιατρῶν τῆς Κῶ.

Οἱ ἱατρικές Σχολές τῆς ἀρχαιότητος δέν εἶχαν βεβαίως τὴ σημερινή μορφή τους. Ἦταν πόλεις, ὅπου διάσημοι ἱατροὶ ἄσκησαν τό ἐπάγγελμα καί δίδαξαν τὴν τέχνη, ἢ μέρη ὅπου ὑπῆρχαν ὀνομαστά Ἀσκληπιεῖα καί θεραπευτήρια¹.

Ἡ διδασκαλία στίς Ἱατρικές Σχολές γινόταν μέ πολλοὺς τρόπους. Ἦταν ὁμαδική ἢ ἀτομική καί οἱ μαθητές πλήρωναν δίδακτρα. Στὰ Ἀσκληπιεῖα καί στή Σχολή τῶν Πυθαγορείων ἡ ἐκπαίδευση ἦταν ὁμαδική.

Ἐπὶ τῶν δὲ ἰατρῶν καὶ διάσημοι ἰατροί, οἱ ὅποιοι δίδασκαν ἀτομικά τοὺς νεαροὺς Ἀσκληπιάδες. Ἐκτός ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν γινόνταν καὶ πρακτικὴ ἐξάσκηση στὰ λεγόμενα «ἰατρεῖα». Αὐτὰ ἦταν πραγματικὰ ἰατρεῖα μέ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου σὲ κεντρικὰ σημεῖα τῶν πόλεων, ὅπου ἀσκοῦσαν τὴν ἰατρικὴν ἰδιώτες ἢ δημόσιοι ἰατροί.

Στὰ Ἀσκληπιεῖα ἡ ἰατρικὴ ἐκπαίδευση γινόνταν ἀπὸ ἱερεῖς - ἰατροὺς καὶ οἱ ἐκπαιδευόμενοι συνήθως προέρχονταν ἀπὸ οἰκογένειες ἰατρῶν. Ἡ ἄσκηση τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἦταν ἐλεύθερη. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους ἐπαγγελματίες ὑπῆρχαν καὶ «δημόσιοι» ἰατροί, δηλαδή κρατικοί, πού ἀμείβονταν ἀπὸ τὸν δῆμον μέ ἐτήσιο μισθό. Ἐπίσης ὑπῆρχαν καὶ στρατιωτικοὶ ἰατροί, πού ἀναφέρονται ἤδη ἀπὸ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους².

Ἡ σχολὴ τῆς Κῶ ὀφείλει τὴν φήμην της κατὰ κύριον λόγον στὸν Ἱπποκράτη. Βιογραφικὴς εἰδήσεις γιὰ τὴν μεγάλη αὐτὴ προσωπικότητα, πού ἄσκησε τεράστια ἐπίδραση, ἔχουμε : α) σ' ἓνα «Βίον» πού ἔγραψε τὸν 2. αἰ. μ.Χ. ὁ Ἐφέσιος ἰατρός Σωρανός καὶ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς σὲ μίαν συντομευμένη μορφή («Ἱπποκράτους γένος καὶ βίος κατὰ Σωρανόν»), β) στὴ Σούδα, τὸ γνωστὸ βυζαντινὸ «ἐγκυκλοπαιδικό» λεξικό, γ) στὶς «Χιλιάδες» (VII 944 - 989) τοῦ Τζέτζη, τοῦ γνωστοῦ βυζαντινοῦ λογίου τοῦ 12. αἰ., καὶ δ) σ' ἓνα λατινικὰ γραμμένο «Βίον», πού μᾶς τὸν διέσωσε ἓνα Βρυξελλικὸ χειρόγραφο, τοῦ Πρισκιανοῦ.

Μεταφέρουμε ἐδῶ τὴν βιογραφίαν πού μᾶς παραδόθηκε μέ τὸ ὄνομα τοῦ Σωρανοῦ (κατὰ τὴν ἔκδ. J. Ilberg, CMG IV) :

«Ἱπποκράτης γένει μὲν ἦν Κῶος υἱὸς Ἡρακλείδα καὶ Φαιναρέτης, εἰς Ἡρακλέα καὶ Ἀσκληπιὸν τὸ γένος ἀναφέρων, ἀφ' οὗ μὲν εἰκοστὸς, ἀφ' οὗ δὲ ἔννεακαίδεκατος. μνημονεύει δὲ τῆς γενεαλογίας αὐτοῦ Ἐρατοσθένης καὶ Φερικύδης καὶ Ἀπολλόδωρος καὶ Ἀρειὸς ὁ Ταρσεύς. μαθητὴς δὲ γέγονεν Ἡρακλείδας τοῦ ἰδίου πατρὸς, εἶτα Ἡροδίκου, κατὰ δὲ τινὰς καὶ Γοργίου τοῦ Λεοντίνου ῥήτορος, φιλοσόφου δὲ Δημοκρίτου Ἀβδηρίτου. κατὰ δὲ τοὺς Πελοποννησιακοὺς ἤκμασε χρόνους γεννηθεὶς, ὡς φησὶν Ἰσχόμαχος ἐν τῷ Περὶ τῆς Ἱπποκράτους αἰρέσεως, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ὀγδοηκοστῆς ὀλυμπιάδος, ὡς δὲ Σωρανὸς ὁ Κῶος ἐρευνήσας τὰ ἐν Κῶ γραμματοφυλακεῖα προστίθησι, μοναρχοῦντος Ἀβριάδα, μηνὸς Ἀγριανίου ἑβδόμη καὶ εἰκοστῇ παρ' ὃ καὶ ἐναγίζειν ἐν αὐτῇ μέχρι νῦν Ἱπποκράτει φησὶ τοὺς Κῶους. συνασκηθεὶς δὲ ἐν τῇ ἰατρικῇ καὶ τοῖς ἐγκυκλίοις μαθήμασι τῶν γονέων αὐτοῦ τελευτησάντων μετέστη τῆς ἰδίας πατρίδος, ὡς μὲν κακοῆθως Ἀνδρέας φησὶν ἐν τῷ Περὶ τῆς ἰατρικῆς γενεαλογίας, διὰ τὸ ἐμπρῆσαι τὸ ἐν Κνίδῳ γραμματοφυλακεῖον ἄλλοι δὲ φασιν, ὅτι προθέσει τοῦ κατὰ τόπους τὰ ἀποτελούμενα θεάσα-

σθαι καὶ συγγυμνασθῆναι ποικιλώτερον ὡς δὲ Σωρανός ὁ Κῶος ἱστορεῖ, ὄνειρος αὐτῷ παρέστη κελεύων τὴν Θεσσαλῶν γῆν κατοικεῖν. τὴν δὲ σύσπασαν Ἑλλάδα θεραπεύων ἐθαυμάσθη, ὅσπερ καὶ ὑπὸ Περδίκκα τοῦ Μακεδόνων βασιλέως φθισικοῦ νομισθέντος παρακληθέντα δημοσίᾳ πρὸς αὐτόν ἐλθεῖν μετ' Εὐρυφῶντος, ὅς καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερος ἦν αὐτοῦ, καὶ σημειώσασθαι ψυχῆς εἶναι τό πάθος. ἦρα γάρ μετὰ τὸν τοῦ πατρὸς Ἀλεξάνδρου θάνατον Φίλας τῆς παλλακίδος αὐτοῦ, πρὸς ἣν δηλώσαντα τό γεγονός, ἐπειδὴ παρεφύλαξεν ταύτης βλεπομένης παντελῶς ἐκείνον τρέπεσθαι, λῦσαι μὲν τὴν νόσον, ἀνακτήσασθαι δὲ τὸν βασιλέα. παρεκλήθη δὲ ὑπὸ τῶν Ἀβδηριτῶν πρὸς αὐτούς ἀπελθεῖν καὶ Δημόκριτον μὲν ὡς ἐν μανίᾳ θεραπεῦσαι, ρύσασθαι δὲ λοιμοῦ τὴν πόλιν ὄλην. ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἰλλυριῶν καὶ Ηαιόνων βαρβάρων γῆν λοιμοῦ κατασκήψαντος καὶ δεομένων τῶν ἐκεῖ βασιλέων πρὸς αὐτούς ἐλθεῖν, παρά τῶν πρέσβειων τίνα ἦν ἐκεῖ τὰ πολλά τῶν πνευμάτων μαθῶν ἐκείνους μὲν ἀπράκτους ἀπέπεμψε, συλλογισάμενος δὲ τὴν νόσον ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν ἤξειν, προειπὼν τό γενησόμενον καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν μαθητῶν ἐπεμελήθη. τοσοῦτον δὲ φιλέλληνα ὑπῆρξεν, ὅσπερ τῆς δόξης αὐτοῦ μέχρι Περσῶν διαπύστου γενομένης καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῦ Ἀρταξέρξου διὰ Ὑστάνους τοῦ Ἑλλησποντίων ὑπάρχον ἐπὶ μεγάλαις δωρεαῖς δεομένου πρὸς αὐτόν ἐλθεῖν, διὰ τό σεμνόν καὶ ἀφιλάργυρον καὶ φιλοκείριον ἀρνήσασθαι, ὡς καὶ τοῦτο διὰ τῆς πρὸς αὐτόν ἐπιστολῆς δηλοῦται. ἐρρύσατο δὲ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα πολεμεῖσθαι μέλλουσαν ὑπὸ Ἀθηναίων, Θεσσαλῶν δεηθεῖς ἐπιβοηθῆσαι. διό καὶ λαμπρῶν ἔτυχε τιμῶν παρά Κόροις, ἀλλὰ Θεσσαλοῖς καὶ Ἀρχείοις καὶ Ἀθηναίοις, οἵτινες καὶ δεύτερον αὐτόν ἀφ' Ἡρακλέους δημοσίᾳ τοῖς Ἐλευσινίοις ἐμύησαν καὶ πόλιν ἐγραψαν καὶ τὴν ἐν πρυτανείῳ σίτησιν ἔδοσαν εἰς ἐκγόνους. ἀφθῶνως δὲ τοὺς ἐπιτηδεῖους ἐδίδασκε τὴν τέχνην μετὰ τοῦ προσήκοντος Ὀρκοῦ. ἔτελεύτα δὲ παρά Λαρισσαίοις, ὅτε καὶ Δημόκριτος φέρεται τελευτήσας, καὶ οἱ μὲν ἐνενήκοντα ἐτῶν, οἱ δὲ ὀγδοήκοντα πέντε φασίν, ἄλλοι ἐκατὸν τεσσάρων, τινὲς ἐκατὸν ἐννέα. τέθαιπται δὲ μεταξύ Γυρτωνος καὶ Λαρίσης, καὶ δείκνυται ἄχρι δεῦρο τό μνημα, ἐν ᾧ μέχρι πολλοῦ σμῆνος ἦν ἐργαζόμενον μέλι, ἀφ' οὗ τὰ ἀφθῶντα παιδάρια χρίουσαι παρά τῷ τάφῳ ραδίως ἀπήλλαττον αἰ τιθαί. ἐν δὲ ταῖς πολλαῖς εἰκόσιν ἐσκεπασμένος τὴν κεφαλὴν γράφεται, ὡς μὲν τινες λέγουσι πῖλω, παράσημον εὐγενείας, καθάπερ Ὀδυσσεύς, ἄλλοι δὲ τῷ ἱματίῳ καὶ τούτων οἱ μὲν δι' εὐπρέπειαν, ἐπεὶ φαλακρός ἦν, οἱ δὲ διὰ τό ἀσθενὲς τῆς κεφαλῆς, οἱ δι' ἔμφασιν τοῦ δεῖν τό τοῦ ἡγεμονικοῦ χωρίον φρουρεῖν, οἱ δὲ τοῦ φιλαποδήμου τεκμήριον, οἱ δὲ τῆς ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἀσαφείας, οἱ δὲ πρὸς παράστασιν τοῦ δεῖν κὰν τῷ ὑγιαίνειν φυλάσσεσθαι τὰ βλάπτοντα, τινὲς δὲ ὅτι χειρίζων πρὸς τό τῶν χειρῶν

ἀπαραπόδιστον συμπεριλαμβάνων τό τοῦ ἱματίου περικεχυμένον ἐπετίθει τῇ κεφαλῇ. περί δέ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πολλή γέγονε διαφωνία ἄλλων ἄλλα δοξασάντων. ὄθεν οὐκ εὐμαρές τό περί αὐτῶν ἀποφύνασθαι, διά τό πολλὰς αἰτίας ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει, πρῶτον τήν ἐπωνυμίαν, δεύτετον τό δύνασθαι τόν χαρακτήρα τῆς φάσεως τηρῆσαι, τρίτον διά τό ἕνα καί τόν αὐτόν ποτέ μέν ρωμαλεώτερον, ἄλλοτε ἀσθενέστερον διά τήν ἡλικίαν συγγράφειν. καί ἄλλας δέ [μετά τούτων] αἰτίας ἔστιν εἰπεῖν. [ἀφιλάργυρος δέ καί τοῖς τρόποις σεμνός καί φιλέλλην ὑπῆρχεν, ὅτι καί τούς ὁμοεθνεῖς ἐθεράπευε συμπάση σπουδῇ, ὡς καί λοιμῶν ὄλας ρύσασθαι πόλεις, καθάπερ εἴρηται. ὄθεν καί λαμπρῶν ἔτυχε τιμῶν οὐ παρά Κώοις μόνον, ἀλλά καί Ἀργείοις καί Ἀθηναίοις]. παῖδας δέ κατέλιπε [θανῶν] δύο, Θεσσαλόν καί Δράκοντα, καί μαθητάς παμπληθεῖς, ἐπιφανεστάτους δέ τούς ἑαυτοῦ παῖδας [λέγεται γενέσθαι]».

Τί εἶναι ἱστορία καί τί θρύλος μέσα στό κείμενο αὐτό ; Δύσκολο νά κάμει κανεῖς σωστά τή διάκριση³. Ἕνα εἶναι βέβαιο : ὁ Ἴπποκράτης, ὁ μεγαλύτερος, καθῶς φαίνεται, ἱατρός τοῦ 5 αἰ. π.Χ., εἶχε γίνει πρόσωπο μυθικό ἤδη στήν ἀρχαιότητα. Τό πράγμα φαίνεται πολύ πιά καθαρά στό ἀρχαῖο «μυθιστόρημα» πού, σέ μορφή ἐπιστολῶν τίς ὁποῖες ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους διάφορα πρόσωπα, ἔφτασε ὡς ἐμᾶς στά πλαίσια τῆς λεγόμενης Ἴπποκρατικῆς συλλογῆς⁴.

Πολύ σημαντικότερες - αὐτό θά πεῖ : πολύ οὐσιαστικότερες - εἶναι οἱ πληροφορίες πού μᾶς δίνουν ὁ Πλάτων καί ὁ Ἀριστοτέλης.

Στόν Πλάτωνα ἔχουμε στήν πραγματικότητα τήν πρώτη μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ μεγάλου ἱατροῦ⁵.

Πιά σημαντικό εἶναι τό χωρίο ἀπό τόν «Φαῖδρο» : Ὁ Σωκράτης καί ὁ Φαῖδρος συζητοῦν γιά τήν «φύσιν» τῆς ψυχῆς. Σέ μιά στιγμή ὁ Σωκράτης ρωτᾷ τόν συνομιλητή του : «Ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἶε δυνατόν εἶναι ἄνευ τῆς τοῦ ὄλου φύσεως ;» (= φαντάζεσαι πῶς εἶναι δυνατό νά κατανοήσουμε ἱκανοποιητικά τή φύση τῆς ψυχῆς χωρίς τή φύση τοῦ ὄλου ;) Ὁ Φαῖδρος ἀπαντᾷ : «Εἰ μέν Ἴπποκράτει γε τῶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πιθέσθαι, οὐδέ περί σώματος ἄνευ τῆς μεθόδου ταύτης» (= ἂν πρέπει νά πιστέψουμε τόν Ἀσκληπιάδη Ἴπποκράτη, οὔτε καί τοῦ σώματος τή φύση μπορούμε νά τήν κατανοήσουμε χωρίς αὐτή τή μέθοδο). Τί σημαίνουν ἄραγε ὄλα αὐτά ; Εἶναι φανερό ὅτι τό χωρίο ἀποτελεῖ ὑπαινιγμό γιά τήν ἀληθινή μέθοδο τοῦ Ἴπποκράτη. Τό δυσάρεστο εἶναι ὅτι ἡ φιλολογική ἐπιστήμη δέν ἔφτασε ἀκόμη στήν ὀριστική ἐρμηνεία τοῦ πλατωνικοῦ αὐτοῦ χωρίου ἂν εἶναι σωστή ἡ γνώμη πού ὑποστηρίχθηκε, ὅτι μέ τό ὄλον ὁ Πλάτων ἔννοεῖ τό πᾶν, τότε θά πρέπει νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Ἴπποκράτης βάσιζε τήν ἱατρική του σέ μιά γενικότερη γνώση τῆς φύσης.

Ἕστερα ἀπό τόν Πλάτωνα μνημονεύει τόν Ἴπποκράτη ὁ Ἀριστοτέ-

λης⁶ : «ἔστι γάρ τι καί πόλεως ἔργον, ὥστε τήν δυναμένην τοῦτο μάλιστ' ἀποτελεῖν, ταύτην οἰητέον εἶναι μεγίστη, οἷον Ἴπποκράτην οὐκ ἀνθρωπον ἀλλ' ἰατρόν εἶναι μείζω φήσειεν ἄν τις τοῦ διαφέροντος κατά τό μέγεθος τοῦ σώματος» (= ἡ κάθε πόλη ἔχει νά ἐπιτελέσει κάποιο ἔργο· μεγίστην πόλη θά πρέπει νά θεωροῦμε ἐκείνην πού εἶναι σέ θέση νά ἐπιτελεῖ τό ἔργο αὐτό στή μεγαλύτερη τελειότητα· τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως θά ὀνομάζαμε τόν Ἴπποκράτη μεγαλύτερον - ὄχι ὡς ἀνθρωπο ἀλλά ὡς ἰατρό - ἀπό ἕναν ἄλλον ὁ ὁποῖος τόν περνᾷ στό μέγεθος τοῦ σώματος).

Καί τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλη οἱ μαρτυρίες δείχνουν ὅτι καί ὅσο ἀκόμη ζοῦσε ὁ Ἴπποκράτης εἶχε τή φήμη μεγάλου ἰατροῦ, καί ὄχι μόνο στά ὄρια τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του.

Μέ τό ὄνομα τοῦ Ἴπποκράτη μᾶς ἔχει παραδοθεῖ μιά συλλογή ἀπό 60 περίπου ἔργα γραμμένα σέ ἰωνική διάλεκτο (Ἴπποκρατική συλλογή). Τό Γλωσσάριο τοῦ Ἐρωτιανοῦ, ἕνα λεξικό ἀσυνήθιστων ἰπποκρατικῶν ὄρων συνταγμένο στά χρόνια τοῦ Νέρωνος⁷, μᾶς παραδίδει ἕναν κατάλογο ἰπποκρατικῶν ἔργων, τόν πιό παλαιό ἀπό ὅσους ἔχουμε : περιλαμβάνει 29 τίτλους = 38 βιβλία (ἤ, μαζί μέ τόν «Ἐπιβώμιον» καί τόν «Πρεσβευτικόν», λόγους ἀπόκρυφους καί πάντως ὄχι μέ ἰατρικό περιεχόμενο, 31 τίτλους = 40 βιβλία). Ὁ «Βίος τῶν Βρυξελλῶν» (5 αἰ. μ.Χ.) δίνει 53 βιβλία (περίπου 46-τίτλους) ἡ Σούδα ἀναφέρει, μαζί μέ τόν «Ὁρκον», τίς «Προγνώσεις» καί τούς «Ἀφορισμούς», τήν «πολυθρύλητον καί πολυθαύμαστον Ἐξηκοντάβιβλον». Ἡ πληρέστερη νεότερη ἔκδοση, ἡ δεκάτομη τοῦ E. Littré (1839-1861), περιλαμβάνει 59 ἔργα σέ 69 βιβλία.

Πῶς συγκροτήθηκε αὐτή ἡ συλλογή ἦταν ἕνα δύσκολο πρόβλημα ἤδη στήν ἀρχαιότητα. Μαθαίνουμε γιά ἀρχαῖες ἐκδόσεις, ὅπως τοῦ Ἀρτεμίδωρου καί τοῦ Διοσκουρίδη (στούς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ). Ὁ Γαληνός γνώριζε τά πιό πολλά ἀπό τά ἔργα αὐτά· σ' αὐτόν χρεωστοῦμε καί ἀξιόλογους ὑπομνηματισμούς σέ πολλά ἀπό αὐτά. Ἦδη ὁμως ἀπό τήν ἐποχή τῶν ὑπομνηματιστῶν καί τῶν λεξικογράφων⁸ ἄρχισε νά ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά προέρχονται ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἴπποκράτη ὅλα τά ἔργα πού φέρονται μέ τό ὄνομά του. Γλωσσικές καί πραγματικές διαφορές πού παρουσιάζουν τά ἐπιμέρους ἔργα μεταξύ τους· τό πλῆθος τῶν θεμάτων μέ τά ὅποια ἀσχολοῦνται οἱ διάφορες πραγματεῖες (ὑπάρχουν πραγματεῖες μέ καθαρά προγνωστικό καί αἰτιολογικό χαρακτήρα, ἄλλες πού ἀναφέρονται σέ χειρουργικά, φαρμακολογικά, διαιτολογικά ἢ γυναικολογικά θέματα, ἀκόμη ἔργα πού ἐκπροσωποῦν διάφορες θεωρίες φυσιολογίας ἢ παθολογίας, ἄλλα πού πραγματεύονται θέματα ἰατρικῆς ἠθικῆς· ἀκόμη «ἱστορικά» διαφόρων περιπτώσεων, σημειώσεις ἀπό τήν ἰατρική ἐμπειρία, συλλογές ἰατρικῆς σοφίας σέ μορφή ἀφοριστικῶν φράσεων, κλπ.) ἡ διαπίστωση ὅτι ὑπάρχουν στή συλλογή ἔργα πού ἐκπρο-

σωποῦν δυό τρουλάχιστον ἀρχαῖες ἰατρικὲς σχολές καὶ ἓνα πλῆθος ἀπὸ παρόμοιες δυσκολίες ἔκαμαν νὰ γεννηθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιό δύσκολα γιὰ τὴ φιλολογικὴ ἐπιστὴμὴ προβλήματα.

Μελετώντας τὴν Ἴπποκρατικὴ Συλλογὴ διαπιστώνουμε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ περισσότερο ἐνδεδειγμένος στὴν θεραπεία τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν εἶναι ὁ ἰατρός, πού ἔχει ἐκπαιδευθεῖ στὴν κατανόησιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Δέν θά πρέπει νὰ ὑπάρχει κανένα συναίσθημα ντροπῆς ἢ ἐνοχῆς, γιὰτὶ κάποιος εἶναι ἄρρωστος ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄρρώστια. Αὐτὰ τὰ συναίσθηματά θά ὑπάρχουν ἀπὸ μέρους τοῦ ἰατροῦ ἢ τοῦ ἄρρώστου, ἐάν δέν ἀνταποκριθοῦν στίς ὑποχρεώσεις τους. Ὁ ἰατρός συνήθως θά δώσει φάρμακα, θά συστήσῃ δίαιτα καὶ τρόπο ζωῆς ἢ θά χρησιμοποιήσῃ τὸ νυστέρι του. Ὁ ἄρρωστος θά πρέπει νὰ εἶναι πειθαρχικός στίς ἐντολές τοῦ ἰατροῦ. Οἱ ἄρρώστειες τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν καὶ νὰ γίνουν καταληπτές κατὰ τρόπο ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνον, πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν φυσικῶν φαινομένων. Οἱ θεοὶ παραμερίζονται μὲ σεβασμό χωρὶς ὁ ἰατρός νὰ ἀρνεῖται ἀπαραίτητα τὴν ὑπαρξὴ τους, ἀλλὰ τοὺς δέχεται σάν ἓνα πανταχοῦ παρόντα ἀκαθόριστο παράγοντα σέ δ-λες τίς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις.

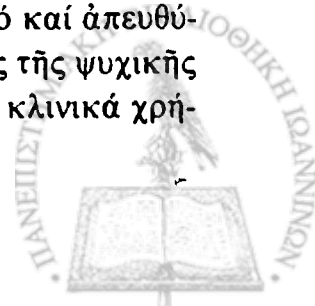
Στὰ διάφορα βιβλία ὑπάρχουν στοιχεῖα ψυχοπαθολογίας, πού δέν ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο ψυχιατρικὸ ἐγχειρίδιον. Ἄς ἐξετάσουμε τὸ παράδειγμα ἑνὸς ἰατροῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας του, καθὼς περιγράφει καὶ ὑποδεικνύει κάποια θεραπεία γιὰ μιά περίπτωση πιθανοῦ τρομώδους παραλήρηματος (Delirium Tremens) λόγω στερήσεως οἴνοπνεύματος.

« Ἄλλη νόσος πυκνή : προέρχεται ἀπὸ τὴ χολή, ὅταν αὐτὴ συρρῆσθὴ σὺν σὺκῶτι καὶ κατευθύνεται πρὸς τὸ κεφάλιν. Τὰ συμπτώματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα : τὸ σὺκῶτι διογκοῦται καὶ, μὲ τὴ διόγκωσιν αὐτῆ, ἀπλώνεται πρὸς τίς φρένες (δ ι ἄ φ ρ α γ μ α). Ἀμέσως παρουσιάζεται πονοκέφαλος, στοὺς κροτάφους ἰδίως ἢ ἀκοὴ ἀμβλύνεται, καὶ πολλὰ φορὲς μάλιστα συσκοτίζεται καὶ ἡ ὄρασις ὁ ἄρρωστος κυριεῦεται ἀπὸ ρίγος καὶ πυρετό. Αὐτὰ τὰ συμπτώματα ἐκδηλώνονται στὴν ἀρχὴ τῆς νόσου ἢ ἐκδηλώνονται κατὰ διαλείμματα, πότε ἐντονώτερα καὶ πότε ἐλαφρότερα. Ὅσο προχωρεῖ ἡ νόσος τόσο δυναμώνει ὁ πόνος τοῦ σώματος ὁἱ κόρες τῶν ματιῶν σχίζονται ὑπάρχει ἀμβλυωπία ἢ ἐάν πλησιάσῃτε τὸ δάκτυλό σας στὰ μάτια, ὁ ἄρρωστος δέν τὸ ἀντιλαμβάνεται, γιὰτὶ δὲ βλέπει καθόλου ἢ καταλάβετε ὅτι δὲ βλέπει ἀπὸ τοῦτο, ὅτι δέν ἀνοίγοκλείνει τὰ μάτια του καθὼς πλησιάζετε τὸ δάκτυλό σας σ' αὐτά. Τραβάει κλωστὲς ἀπὸ τὸ σκέπασμά του, ἐάν τύχη βέβαια νὰ δῆ καμμιὰ, νομίζοντας πὼς εἶναι ψεῖρες ὅταν τὸ σὺκῶτι ἀπλωθῇ περισσότερο πρὸς τίς φρένες (δ ι ἄ φ ρ α γ μ α), κυριεῦεται ἀπὸ παραλήρημα ἔχει τὴν ἐντύπωσιν πὼς βλέπει μπροστὰ στὰ μάτια του ἔρπετά, ἀλλὰ διάφορα ζῶα καὶ στρατιῶτες πού πολεμοῦν καὶ νομίζει πὼς πολεμᾷ καὶ ὁ ἴδιος ἀνάμεσα σ'»

αυτούς, μιλώντας με τέτοιο τρόπο σά νά δραματίζεται μάχες καί πολέμους. "Έχει επιθετικές διαθέσεις καί άπειλεϊ, εάν τόν έμποδίση κανείς νά βγῆ έξω" καί άν σηκωθῆ, δέν μπορεί νά κινήση τά πόδια του, καί πέφτει κάτω. Τά πόδια του είναι πάντοτε κρύα, καί όταν κοιμάται, πετάγεται από τόν ύπνο του καί τρομάζει, βλέποντας όνειρα φοβερά καταλαβαίνουμε πώς τά όνειρα είναι εκείνα πού τόν κάνουν νά πετάγεται άπάνω καί νά τρομάξη από τό ότι, όταν έρχεται στόν έαυτό του, τά όνειρα πού διηγείται είναι σύμφωνα μέ τίς κινήσεις του σώματός του καί μέ όσα έλεγε ή γλώσσα του. Αυτά είναι τά περιστατικά. Μερικές φορές επίσης, είναι ξαπλωμένος άμίλητος όλη τήν ήμέρα καί τή νύχτα, άνασαινοντας δυνατά καί γρήγορα. "Όταν παύη νά παραμιλή, ξαναβρίσκει άμέσως τά λογικά του. "Όταν τόν ρωτήση κανείς, άπαντάει σωστά καί καταλαβαίνει ό,τι του λένε" έπειτα, λίγην ώρα άργότερα, παρουσιάζονται οί ίδιοι πόνοι, καθώς είναι ξαπλωμένος στό κρεβάτι. "Η νόσος αυτή εκδηλώνεται κυρίως όταν ταξιδεύει κανείς, όταν βαδίζει σέ έναν έρημο δρόμο καί όταν τραμάξη από κάποιο φάντασμα" εκδηλώνεται καί μέ άλλο τρόπο. "Όταν ό άρρωστος βρίσκεται σέ τέτοια κατάσταση, θά του δώσετε δέκα όβολούς μαύρον έλλέβορο μέσα σέ γλυκό κρασί ή θά του έτοιμάσετε αυτό τό κλύσμα : παίρνετε νίτρο Αιγύπτου όσο είναι ό άστράγαλος του προβάτου, τό κοπανίζετε καλά, τό άνακατώνετε σ' ένα γουδί μισή κοτύλη βρασμένο μέλι έξαιρετικής ποιότητας, μισή μέλι, μισή κοτύλη λάδι καί τέσσερις κοτύλες νερό από βρασμένα τεύτλα, βάζετε βρασμένο γάλα όνου μέ όλα αυτά άνακατωμένα κάνετε τό κλύσμα, είτε υπάρχει πυρετός, είτε όχι. Θα έχη για ρόφημα ζωμό από κριθή καλά βρασμένη μαζί μέ μέλι. Θα πίνη ένα κράμα από μέλι, νερό καί ξίδι, έως ότου ή νόσος κριθῆ κρίνεται σέ δεκατέσσερις μέρες τό πολύ, είτε είναι θανατηφόρα είτε όχι. Σέ πολλούς, ή νόσος υποχωρεί καί υποτροπιάζει πάλι σέ περίπτωση υποτροπῆς, υπάρχει κίνδυνος νά χάση ό άρρωστος τή ζωή του σέ έπτά μέρες κρίνεται άν αυτή είναι θανατηφόρος ή όχι. "Εάν ό άρρωστος περάση αυτό τό όριο, δέν πεθαίνει σχεδόν, μά οί περισσότεροι μέ τή θεραπεία γίνονται καλά. "Όταν υποχωρήση ή νόσος, ό άρρωστος πρέπει νά ακολουθήση καλή δίαιτα, αυξάνοντας σιγά-σιγά τήν τροφή του, φθάνει νά τή δέχεται ή κοιλιά του καί νά μή θερμανθῆ υπερβολικά καί παρουσιασθῆ διάρροια" γιατί αυτά τά δύο φαίνεται πώς είναι επικίνδυνα. Θα λούζεται κάθε μέρα καί θα περπατῆ λίγο ύστερα από τό φαγητό. Τό ένδυμά του θα είναι έλαφρό καί μαλακό. "Εάν έπιτρέπη ή εποχή, θα πίνη γάλα καί όρό από γάλα σαρανταπέντε μέρες. "Εάν ακολουθήση αυτές τίς οδηγίες θα θεραπευθῆ γρήγορα" ή νόσος είναι δυσχερής στή θεραπεία καί άπαιτεϊ μεγάλη προσοχή»⁹.

Η προσεκτική αυτή περιγραφή έχει γίνει από έναν ιατρό καί άπευθύνεται σέ συναδέλφους του. Ένδιαφέρεται για τίς λεπτομέρειες τῆς ψυχικής διαταραχής, όσο αυτές άποτελοῦν άναπόσπαστο μέρος μιᾶς κλινικά χρή-

σιμης περιγραφης της αρρώστιας στό σύνολό της. Κάνει διάγνωση, ταξινομεί τά συμπτώματα προσεκτικά καί καθορίζει μετά από σκέψη τήν θεραπευτική άγωγή. Είναι Ένας συνδυασμός έμπειρίας καί πλάνης, μιās θεωρίας σχετικά μέ τίς παθογόνες επιδράσεις της χολής καί τήν ύποτιθέμενη χρησιμότητα τοῦ έλλέβορου ώς καθαρτικού τής χολής.

Στό βιβλίο «Περί Ιερής νούσου» περιέχονται λεπτομερέστατες περιγραφές τών διανοητικῶν λειτουργιῶν σέ σχέση μέ τήν υγεία καί τήν αρρώστεια. Λόγω τής μελέτης τής σχέσεως τής έγκεφαλικής δραστηριότητας μέ τήν σκέψη, τό συναίσθημα καί τήν συμπεριφορά, άποτελεῖ τό Ιατρικό πρότυπο τής εποχής επάνω στην όμαλή λειτουργία τοῦ ανθρώπινου οργανισμού.

«Σχετικά μέ τή νόσο πού λέγεται Ιερή, έτσι έχουν τά πράγματα : μοῦ φαίνεται πώς δέν έχει αὐτή τίποτα τό θεϊκώτερο οὔτε τό Ιερώτερο από τίς άλλες αρρώστιες, μά πώς ή φύση της καί ή προέλευσή της είναι οί Ιδιες δπως καί στίς άλλες αρρώστιες. Δέν υπάρχει άμφιβολία, ότι οί άνθρωποι από άγνοια καί κατάπληξη θεώρησαν τή φύση της καί τήν προέλευσή της σαν κάτι τό θεϊκό· γιατί είναι αλήθεια, ότι δέν μοιάζει σέ τίποτα μέ τίς άλλες αρρώστιες. Μά αν, μέ τήν αδυναμία τών ανθρώπων νά σχηματίσουν μιá Ιδέα γι' αὐτήν, διασώζεται ό Ιερός χαρακτήρας της, από τήν άλλη πλευρά ό χαρακτήρας αὐτός αφαιρείται μέ τόν εύκολο τρόπο θεραπείας πού μεταχειρίζονται οί άνθρωποι, μιās θεραπείας πού συνίσταται σέ καθαρμούς καί μαγικές πράξεις. Έάν, από τήν κατάπληξη πού προξενεί, θεωρηται θεϊκή, τότε πολλές άλλες αρρώστιες άκόμη πρέπει νά είναι θεϊκές καί όχι μόνον αὐτή· γιατί θά δείξω, πώς άλλες αρρώστιες, πού δέν θεωροῦνται θεϊκές, δέν είναι ολιγώτερο καταπληκτικές καί ολογώτερο φοβερές. Πραγματικά, από τό ένα μέρος, οί άμφημερινοί, οί τριταῖοι καί οί τεταρταῖοι πυρετοί δέν νομίζω καθόλου πώς είναι ολιγώτερο θεϊκοί οὔτε πώς οφείλονται ολιγώτερο σέ κάποια θεότητα άπ' ό,τι αὐτή ή αρρώστια· από τό άλλο μέρος, βλέπω ανθρώπους, κυριευμένους από παροξυσμό καί παραλήρημα χωρίς καμμιά φανερή αίτια, νά κάνουν ένα σωρό παράλογες πράξεις· ξέρω πολλούς άπ' αὐτούς πού βογγοῦν καί φωνάζουν στόν ύπνο τους, πού πνίγονται, πού πετάγονται άπάνω, τρέχουν έξω καί παραμιλοῦν, έως του ξυπνήσουν· έπειτα συνέρχονται καί λογικεύονται δπως πρώτα, μολονότι είναι χλωμοί καί εξαντλημένοι, καί αὐτό όχι μιá φορά, αλλά πολλές...

Σχετικά μέ τή νόσο πού λέγεται Ιερή, οφείλεται στους Ιδιους λόγους πού προκαλοῦν καί άλλες αρρώστιες, δηλαδή σέ ό,τι έρχεται καί σέ ό,τι φεύγει, στό ψυχος, στόν ήλιο, στους άνέμους πού αλλάζουν άδιάκοπα καί δέν ήσυχάζουν ποτέ. Αὐτά τά πράγματα είναι θεϊκά, όσο καί ή νόσος· αὐτή, ωστε νά μήν υπάρχει κανένας λόγος νά τή θεωροῦμε πιό θεϊκή από τίς άλλες νόσους· μά όλες είναι θεϊκές καί όλες είναι ανθρώπινες. Κάθε αρρώστια έ-

χει, μόνη της, τή φυσική της σύσταση και τή δύναμή της, και δέν υπάρχει καμμιά πού νά μήν επιδέχεται φάρμακο ή βοήθεια. Οί περισσότερες απ' αυτές μπορούν νά θεραπευθοῦν μέ τόν ἴδιο τρόπο μέ τόν ὅποιο δημιουργοῦνται γιατί, ὅ,τι εἶναι τροφή γιά τή μιά εἶναι καταστροφή γιά τήν ἄλλη. Τοῦτο, λοιπόν, πρέπει νά τό ἔχη ὑπόψη του ὁ γιατρός, ὥστε, διαβλεποντας τήν κατάλληλη περίσταση σέ κάθε ἄρρώστια, νά δίνη τήν τροφή στή μιά και νά τήν μεγαλώνη και νά τήν ἀφαιρή ἀπό τήν ἄλλη και νά τήν ἐλαττώνη, Πρέπει, σ' αὐτή τήν ἄρρώστια, ὅπως και σέ ὄλες τίς ἄλλες, νά μή δυναμώνη κανείς τήν ἄρρώστια, ἀλλά νά τήν καταπολεμή χωρίς καθυστέρηση, δίνοντας σ' αὐτή ὅ,τι πιό ἐνάντιο ὑπάρχει και ὄχι ὅ,τι τῆς εἶναι εὐνοϊκό και συνηθισμένο. Γιατί ἡ ἄρρώστια εὐδοκιμεῖ και ἀναπτύσσεται μέ ὅ,τι εἶναι συνηθισμένο σ' αὐτή και φθείρεται και καταστρέφεται μέ ὅ,τι εἶναι ἐνάντιο. "Ὅποιος ξέρει νά προκαλέση στόν ἄνθρωπο μιά τέτοια μεταβολή και μπορεῖ, μέ τή δίαιτα, νά καταστήσῃ τό σῶμα του ὑγρό, ζεστό και ψυχρό, θά ἦταν ἱκανός ἐπίσης νά θεραπεύσῃ κι αὐτή τήν ἄρρώστια, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι θά μποροῦσε νά διακρίνη τίς κατάλληλες περιστάσεις γιά τή χρησιμοποίηση τῶν κατάλληλων μέσων, χωρίς τούς ἐξαγνισμούς, τίς μαγανεῖες και τίς ἄγυρτεῖες αὐτοῦ τοῦ εἶδους»¹⁰.

Ἡ «Ἱερή νοῦσος» διαφέρει ἀπό τό προηγούμενο ἀπόσπασμα στό γεγονός ὅτι δέν δίνει συγκεκριμένη θεραπευτική ἀγωγή, γιατί βασικά ἀπευθύνεται στούς κοινούς θνητούς και στό μεγαλύτερο μέρος (τά πρῶτα κεφάλαια και ἡ περίληψη στό τέλος) ἀποσκοπεῖ νά ἀποδείξει ὅτι αὐτή ἡ κατάσταση εἶναι τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἱατροῦ και ὄχι τοῦ μάγου· ἀκόμα ὅτι δέν ἔχει θεϊκή προέλευση ἀλλά ὀφείλεται σέ φυσικά αἷτια, ὅπως τά ἀντιλαμβάνονταν οἱ ἱατροί τῆς ἐποχῆς.

Διαβλέπουμε ἐπίσης τήν ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέα νά καταπολεμήσει τόν φόβο, τή ντροπή και τήν ἐνοχή, πού νοιώθουν οἱ πάσχοντες ἀπό τήν ἄρρώστια.

Γενικά ἀπό τήν ἀνάγνωση ὅλης τῆς Συλλογῆς βλέπουμε ὅτι ὁ ἱατρός στήν σχέση του μέ τόν ἄρρωστο δέν ἐξουσιάζει ἀλλά ἐξηγεῖ. Συζητᾷ μέ τόν ἄρρωστο τό ἱστορικό τῆς ἄρρώστιας, ταξινομεῖ τά συμπτώματα και τά συσχετίζει μέ τόν τρόπο πού ζεῖ και τίς παθογόνες δυνάμεις πού ἐπικρατοῦν. Ἐπίσης ἀποτολμᾷ κάποια θεραπευτική ἀγωγή, πού ἐξηγεῖ στόν ἄρρωστό του. Διαβάζουμε γιά συζητήσεις ὄνειρων, ἀλλά αὐτά ἐξυπηρετοῦν μόνο τήν διάγνωση, γιατί οἱ ἱπποκρατικοί ἱατροί πίστευαν ὅτι οἱ ἀπόκριφες σωματικές διαταραχές μπορούν νά παρουσιασθοῦν πρῶτα μέσα στά ὄνειρα, πρὶν συνειδητοποιήσῃ ὁ ἄρρωστος τήν ὑπαρξή τους.

Πάντως ἡ παρουσία τοῦ εὐγενικοῦ ἱατροῦ, ὁ ὅποιος συζητοῦσε μέ τόν ἄρρωστό του, τοῦ δήλωνε ὅτι πάσχει ἀπό κάποιο κατανοητό σωματικό πρόβλημα πού θεραπεύεται κατά κάποιο τρόπο και πού δέν πρέπει νά

ντρέπεται γι' αυτό ή νά νοιώθει ένοχή, δροϋσε ύποστηρικτικά (Supportive Psychotherapy).

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Βλ. 'Ι. Παπαβασιλείου - Β. Ρόζου, Έγχειρίδιον 'Ιστορίας τής Ιατρικής, 'Αθήναι 1979, τόμ. Α', σελ. 143 κ. έξής. Έπίσης Ch. Daremberg, *État de la Médecine entre Homère et Hippocrate*, Paris 1869, σελ. 46. Max Neuburger, *Geschichte der Medizin*, Stuttgart 1906, σελ. 164 κ. έξής, κεφ. Medizinische Schulen.
2. 'Ι. Παπαβασιλείου - Β. Ρόζου, δ.π., σελ. 146 - 149.
3. Κριτική άνάλυση τής βιογραφικής παραδόσεως δές στους : K. Deichgräber, *Die Epidermien und das Corpus Hippocraticum*, Berlin 1933, σ. 146 έξ. L. Edelstein, άρθρο Hippokrates στην *Realencyclopädie Suppl. VI (1935)*, στ. 1292 έξ.
4. Μπορείς νά διαβάσεις τό «μυθιστόρημα» αυτό στό 9ο τόμο τής εκδόσεως τών Έργων τής 'Ιπποκρατικής συλλογής από τόν E. Littré, σ. 312 έξ. Πρβλ. καί R. Philippson, *Verfasser und Abfassungszeit der sogenannten Hippokratesbriefe*, «*Rheinisches Museum*» 77 (1928) 293 έξ. Τό έκπληκτικό είναι ότι καί σήμερα, ύστερα από τίς αυστηρά επιστημονικές Έρευνες τών νεωτέρων χρόνων, γράφονται ακόμη βιβλία, στά όποια ό 'Ιπποκράτης του μύθου συγχέεται μέ τόν πραγματικό 'Ιπποκράτη, από τούς G. Baissette, *Hippocrate*, Paris 1931 καί A. Kanatsoylis, *Le Secret d' Hippocrate*, Paris 1963 (καί έλληνικά : Τό μυστικό του 'Ιπποκράτη, Πειραιεύς).
5. Πλάτωνος, Πρωταγόρας 311 b, Φαΐδρος 270 c.
6. 'Αριστοτέλους, Πολιτικά Η 4. 132 α 13 κ. έξής.
7. Τών παρ' 'Ιπποκράτει λέξεων συναγωγή, έκδ. E. Nachmanson, Uppsala 1918.
8. Βλ. E. Littré, *Oeuvres complètes d' Hippocrate*, 1, 83 έξ. Paris 1839.
9. 'Ιπποκράτους, Περί τών έντός παθών, Littré, Vol. 7, σελ. 284 - 89. (Μτφ. Β. Έμμανουήλ).
10. 'Ιπποκράτους, Περί 'Ιερής Νούσου, E. Littré, *Oeuvres complètes d' Hippocrate*, Paris 1839, τόμ. 1, σελ. 293, 353.

ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΑ – ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ ΝΑΩΝ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τήν συμβολή τῶν Προσωκρατικῶν καί ιδιαίτερα τοῦ Ἴπποκράτη ἡ ἱατρική θά ἀποδεσμευτεῖ ἀπό τό θαῦμα καί θά γίνει ἐπιστήμη. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ἔπαυε πιά νά ὑπάρχει στόν ἑλληνικό χῶρο ἡ θρησκευτική ἱατρική. Αὐτή θά συνεχίσει νά ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα καί ὅταν ἀκόμα ἡ τέχνη τῆς ἰάσεως θά ἀσκεῖται μέ μεθόδους ἀληθινά ἐπιστημονικές. Ἡ θρησκευτική ἱατρική εἶναι στήν πραγματικότητα ἀχρονή. Σέ ὄλους τούς πολιτισμούς, σέ ὄλες τίς ἐποχές ὑπῆρξαν θρησκευόμενα ἄτομα πού, σέ περίπτωση ἀρρώστιας, προτιμοῦσαν νά ζητοῦν βοήθεια ὑπό τόν ἱερέα μᾶλλον παρά ὑπό τόν ἱατρό.

Στόν Ὅμηρο κάθε θεός μπορεῖ νά βοηθήσει τόν ἀρρωστο, ὀρισμένοι ὁμως θεοί σχετίζονται πιά ἄμεσα μέ τήν ὑγεία καί τήν θεραπεία τῆς ἀρρώστιας. Ἰατρός τῶν θεῶν εἶναι στήν «Ἰλιάδα» ὁ Παιήων· στή ραψωδία Ε παρουσιάζεται ἀπό τόν ποιητή νά θεραπεύει τόν Ἄδη πρῶτα (στίχ. 401 κ. ἐξῆς) καί τόν Ἄρη ὕστερα (στίχ. 900 κ. ἐξῆς) χρησιμοποιώντας «ὄδυνήφατα φάρμακα»¹. Μέ τόν καιρό ὁμως τό ὄνομα αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ἐγίνε ἐπώνυμο ἄλλων θεῶν· στήν πραγματικότητα στούς ἄλλους θεούς ἀποδόθηκαν μέ τόν καιρό οἱ δικές του θεραπευτικές ιδιότητες.

Θεός ὁμως τῆς Ἰατρικῆς ἐγίνε ἀπό πολύ νωρίς, κυρίως, ὁ Ἀπόλλων. Μερικά ἀπό τά ἐπίθετα πού συνοδεύουν τό ὄνομά του ὑποδηλώνουν ἀκριβῶς τήν ιδιαίτερη σχέση αὐτοῦ τοῦ θεοῦ μέ τήν ὑγεία, τήν ἀρρώστια καί τήν ἴαση : Ἀκέσιος (ἀπό τό ρ. ἀκέομαι = θεραπεύω), Ἀλεξίκακος (= αὐτός πού διώχνει τό κακό), Παιάν, Σωτήρ. Ἀργότερα οἱ ἱατροί θά δρ-κίζονται στό ὄνομα τοῦ Ἀπόλλωνος ἱατροῦ, γιά νά βεβαιώσουν μέ τόν πιό ἐπίσημο τρόπο τήν ἐμμονή τους στίς ἀρχές τοῦ ὑψηλοῦ λειτουργήματός τους.

Ἰδιαίτερες σχέσεις μέ τήν ἱατρική ἔχουν ἐπίσης : α) Ὁ Ἡφαιστος : Ἀπό τούς ἀρχαίους σχολιαστές τῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου² μαθαίνουμε ὅτι ἡ ἴαση τοῦ Φιλοκτήτη ἐθεωρεῖτο στήν ἀρχαιότητα ἔργο τῶν ἱερέων τοῦ Ἡφαιστού στή Λήμνο, «οἱ ἐθεράπευον τούς ὀφιοδήκτους». Ποιά ἀκριβῶς ἦταν ἡ μέθοδός τους τό μαθαίνουμε ἀπό τόν Φιλόστρατο³ : ἡ ἴαση τοῦ ἡ-

ρωα έγινε δυνατή με την χρησιμοποίηση της «Λημνίας βώλου», του χώματος δηλαδή επάνω στο οποίο έπεσε ο Ήφαιστος, όταν ο Δίας τον κατακρήμνησε από τον Όλυμπο. Για την «Λημνία βώλο» υπήρχε στην αρχαιότητα ή πίστη ότι «ελαύνει μὲν τὰς μανικὰς νόσους, ἐκραγὲν δὲ αἷμα ἰσχει, ὕδρον δὲ ἴσται μόνου δῆγμα ἐρπετῶν».

β) Ἡ Ἥρα, ἡ Ἄρτεμη, ἡ Ἀθηνᾶ : καὶ οἱ τρεῖς βοηθοῦν τίς γυναῖκες στὴν γέννηση καὶ τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους. Χαρακτηριστικά εἶναι τὰ ἐπωνύμια πού τίς συνοδεύουν, π.χ. Ἥρα Ἐξακεστήριος, Ἄρτεμις Λεχώ, Λοχία, Λυαία, Παιδοτρόφος, Σώτειρα.

γ) Ἡ Εἰλείθια : εἶναι ἡ κατεξοχὴν θεὰ τοῦ τοκετοῦ. Συχνά ταυτίζεται μὲ τὴν Ἥρα ἢ τὴν Ἄρτεμη. Μὲ θεραπευτικὲς ὁμῶς ιδιότητες εἶναι προικισμένοι καὶ ὀρισμένοι ἥρωες – ἡμίθεοι. Στὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσσειας εἶναι γνωστὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μελάμποδος, τοῦ ἀμύμονος μάντεως⁴.

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁμῶς δλοὺς αὐτοὺς, ἀκόμη καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, τοὺς παραμέρισε ἕνας θεός, πού ἡ λατρεία του ἀπλώθηκε σέ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἡπειρωτικὴ καὶ νησιωτικὴ, καθὼς καὶ στὴν Μ. Ἀσία. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀσκληπιό⁵.

II. ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ

Στὸν Ὅμηρο ὁ Ἀσκληπιός εἶναι ἕνας «ἀμύμων ἰητήρ», πού διδάχθηκε «ἥπια φάρμακα» ἀπὸ τὸν Κένταυρο Χείρωνα, εἶναι ὁμῶς φανερό ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμα θεός : στὸν Ὅμηρο ὁ Ἀσκληπιός δὲν εἶναι παρά ἕνας ἀπλὸς ἡγεμόνας, ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τῆς Θεσσαλίας⁶. Ὁ Ἡσίοδος⁷ μᾶς διέσωσε γι αὐτὸν ἕναν παλαιὸ θεσσαλικό, καθὼς φαίνεται, θρύλο. Ὁ θρύλος τὸν ἀναφέρει ὡς γιὸ τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Κορωνίδας, κόρης τοῦ Φλεγύου. Στὸν Πίνδαρο⁸ ξαναβρίσκουμε τὸν παλαιὸ αὐτὸ θρύλο μὲ μερικές, ὀχι καὶ τόσο σημαντικές, παραλλαγές. Εἶναι ὁμῶς φανερό ὅτι στὸ θρύλο αὐτὸ ὁ Ἀσκληπιός δὲν εἶναι ἀκόμα θεός· εἶναι βέβαια γιὸς θεοῦ, ὁμῶς παρὸλα αὐτὰ ἀκόμη θνητός.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογικὴ παράδοση, ὁ Ἀσκληπιός παραδόθηκε ἀπὸ τὸν πατέρα του Ἀπόλλωνα στὴν φροντίδα τοῦ Κένταυρου Χείρωνα καὶ ἐκπαιδεύτηκε ἀπ' αὐτὸν στὰ ἄλλα τοῦ Πηλίου τῆς Θεσσαλίας. Ἐκεῖ λέγεται ὅτι ἔμαθε τίς πρῶτες ἀρχές τῆς ἰατρικῆς τέχνης. Κατὰ τὸν Πίνδαρο ὁ Κένταυρος Χείρων κατεῖχε «φαρμάκων μαλακόχειρα νόμον» καὶ υπῆρξε ὁ πρῶτος δάσκαλος τοῦ Ἀσκληπιοῦ⁹.

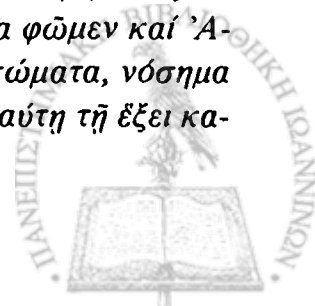
Ὁ Χείρων ἦταν ἄριστος βοτανολόγος καὶ φαρμακοσυλλέκτης καὶ τίς θαυμάσιες αὐτές γνώσεις του ἐδίδαξε κατὰ τὸν Ὅμηρο σέ πολλοὺς μυθικούς ἥρωες, ὀπως τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Ἰάσωνα κ.ἄ.¹⁰. Ἡ παρουσία στὴν

Ἑλληνική μυθολογία καί παράδοση τοῦ Χείρωνα σημαίνει τή βαθμιαία μετάβαση ἀπό τή μαγική (μαντική) στήν πρακτική θεραπευτική τέχνη.

Πῶς ὁμως ὁ Ἄσκληπιός ἐγινε ὁ κατεξοχήν θεός τῆς ἰατρικῆς καί ἐπέτυχε νά ἐπισκιάσει καί αὐτόν τόν Ἀπόλλωνα. Οἱ γνῶμες τῶν εἰδικῶν διχάστηκαν σ' αὐτό τό σημεῖο. Γιά ἄλλους ὁ Ἄσκληπιός δέν ἦταν ἀρχικά παρά μιά χθόνια θεότητα στή Θεσσαλία, κάτι σάν τόν Ἀμφιάραο ἢ τόν Τροφώνιο, πού μέ τόν καιρό ἐγινε ἕνας ἀπλός ἥρωας, ἀργότερα ὁμως, σχεδόν τυχαῖα, ἀποκαταστάθηκε στήν θεϊκή του ιδιότητα. Στούς θεσσαλοὺς ὀφείλεται ἡ εἰσαγωγή τῆς λατρείας τοῦ χθόνιου αὐτοῦ δαίμονα στήν Πελοπόννησο· ἀπό τήν Πελοπόννησο ἀπλώθηκε ὕστερα παντοῦ¹¹. Ἄλλοι ὁμως ἐρευνητές δέχονται ὡς πῶς σωστή τήν γνώμη, πού ὑποστήριξαν οἱ Emma καί Ludwig Edelstein¹². Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ Ἄσκληπιός, ὁ *ἀμύμων ἰητήρ* τοῦ Ὀμήρου, δέν ἄργησε νά γίνει ὁ προστάτης τῶν ἰατρῶν. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας πῶς γιά πολλοὺς αἰῶνες οἱ ἰατροὶ ἀσκοῦσαν τό ἔργο τους ὡς περιοδευτές, θά κατανοήσουμε ἀσφαλῶς πῶς τίποτε ἄλλο δέν θά μπορούσε νά τοὺς ἐφοδιάζει καλύτερα μέ τό κύρος πού χρειάζονταν στίς περιοδεῖες τους, ὅσο ἢ πλαστή ἄποψη ὅτι οἱ ἰατροὶ εἶναι ἀπόγονοι τοῦ ἥρωα Ἄσκληπιοῦ· καί αὐτό εἶναι στήν πραγματικότητα τό περιεχόμενο τοῦ ὄρου *Ἄσκληπιάδη* : ὄχι ἱερεῖς, ἀλλά ἀπόγονοι τοῦ ἥρωα Ἄσκληπιοῦ. Στήν πραγματικότητα ὁ Ἄσκληπιός δέν θεράπευε ἀρρώστους, ἀπλῶς προστάτευε τοὺς ἰατροὺς καί ἐκεῖνοι θεράπευαν τοὺς ἀρρώστους ὀρθολογιστικά. Ὅπως ὅποτε ὁμως στήν ψυχὴ καί στήν σκέψη τοῦ λαοῦ ὁ ἥρωας, ὁ προστάτης τῶν ἰατρῶν, ταυτιζόταν ὅλο καί πῶς πολύ μέ τήν ἰατρική, ὥσπου ἐγινε ὁ κατεξοχήν ἰατρός. Ἡ θεοποίησή του πρέπει νά συντελέστηκε γύρω στά τέλη τοῦ 6ου αἰῶνα π.Χ. καί κατά πᾶσα πιθανότητα στήν Ἐπίδαυρο. Ἀπό τήν Ἐπίδαυρο ἡ λατρεία τοῦ νέου θεοῦ ἄρχισε νά ἀπλώνεται μέ ἀστραπιαία ταχύτητα. Περισσότερους ἀπό τετρακόσιους ναοὺς καί ἱερά εἶχε ἀφιερῶσει ἡ ἀρχαιότητα στόν Ἄσκληπιό, μερικά δέ ἀπ' αὐτά λειτουργοῦσαν ἀκόμα τόν 6ο αἰῶνα π.Χ.

Ὁ Ἄσκληπιός κατεῖχε, κατά τήν γνώμη τοῦ Πινδάρου, τό μυστήριον *«πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους»*¹³. Στήν «Πολιτεία» ὁ Πλάτων ἀναφέρει ὅτι ὁ Σωκράτης τιμοῦσε ἀρκετά τόν Ἄσκληπιό, θεωροῦσε δέ ὅτι ὡς ἰατρός ἐθεράπευσε πολλοὺς καί ἐγινε ὁ δάσκαλος τῆς ἰατρικῆς στοὺς ἀπογόνους του¹⁴. Ὁ ἴδιος πάλι διδάσκει¹⁵ ὅτι ὁ Ἄσκληπιός συνδύαζε τήν γυμναστική καί τή δίαιτα στήν Ἰατρική. Γιά τήν θεραπεία τραυμάτων ἢ χρονίων νοσημάτων θεωροῦσε ἀρκετές τίς τομές καί τά φάρμακα σέ συνδυασμό μέ κατάλληλη δίαιτα. Σέ ἄλλο σημεῖο ὁ Πλάτων ἀναφέρει τίς ἰατρικές ἀρχές τοῦ Ἄσκληπιοῦ : *«Οὐκοῦν ταῦτα γινώσκοντα φῶμεν καί Ἄσκληπιόν τούς μέν φύσει τε καί διαίτη ὑγιεινῶς ἔχοντας τά σώματα, νόσημα δέ τι ἀποκεκρυμμένον ἴσχοντας ἐν αὐτοῖς, τούτοις μέν καί ταύτη τῇ ἔξει κα-*

ταδείξει Ιατρικήν φαρμάκοις τε και τομαῖς τὰ νοσήματα ἐκβάλλοντα αὐτῶν τὴν εἰωθυῖαν προστάττειν δῖαιταν, ἵνα μὴ τὰ πολιτικά βλάβτοι, τὰ δ' εἴσω διὰ παντός νενοσηκότα σώματα οὐκ ἐπιχεῖν διαίταις...»¹⁶. Ὁ Ξενοφῶν θεωρεῖ τὸν Ἀσκληπιό ὡς ἄνθρωπο καὶ ὡς ἰατρό ἑξοχοῦ γιὰ τοὺς γιούς του Ποδαλείριο καὶ Μαχάονα λέει ὅτι «ὕπ' αὐτοῦ παιδευθέντες τὰ αὐτὰ πάντα ἐγένοντο καὶ τέχνας καὶ λόγους καὶ πολέμους ἀγαθοί. Ἀσκληπιός δέ μειζόνων ἔτυχε, ἀνιστᾶναι μὲν τεθνεῶτας, νοσοῦντα δέ ἰᾶσθαι διὰ δέ ταῦτα θεός ὡς παρ' ἀνθρώποις ἀείμνηστον κλέος ἔχει».

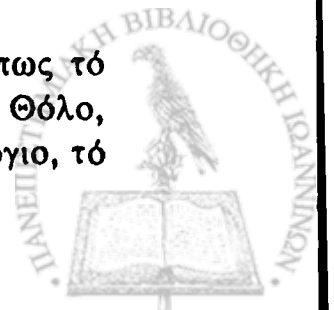
Ὁ Ἀσκληπιός ἄσκησε κυρίως πρακτικὴ ἰατρική, ὅπως φανερώνει ἡ ἐπιδειξιότητά του στὴ χειρουργικὴ καὶ στὴν χρῆση τῶν βοτάνων. Ἄλλωστε καὶ ὁ Χείρων ἐθεωρεῖτο ἑξοχος πρακτικὸς ἰατρός. Ἡ παρουσία του ἔδωσε νέα ὄθηση καὶ ἀνύψωσε σοβαρὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπειρικῆς πρακτικῆς ἰατρικῆς. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀσκληπιός «συνέστησε ἐπιστημῶνως τὴν ἰατρικήν»¹⁸. Τόσο ὁ Γαληνός ὅσο καὶ νεότεροι συγγραφεῖς (Διόδωρος Σικελιώτης) βεβαιώνουν ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό ἡ ἰατρικὴ ἦταν ἀπόλυτα ἐμπειρικὴ καὶ μόνο μὲ φυτὰ ἐθεραπεύοντο οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ αὐτός τὴν ἀνύψωσε σὲ θεῖα ἐπιστήμη¹⁹.

Τὸ ἱερό σύμβολο τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦταν τὸ φίδι. Γι' αὐτὸ ὑπάρχουν ποικίλες ἐρμηνεῖες. Μερικοὶ ἐρευνητὲς πιστεύουν ὅτι εἶναι τὸ σύμβολο τῆς περιοδικῆς ἀνανεώσεως, ἐπειδὴ τὰ ζῶα αὐτὰ ἀναζωογονοῦνται μὲ τὴν ἀποβολὴ τοῦ δέρματός τους. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη ἀνανεώνει τοὺς ἀσθενεῖς μὲ τὴν θεραπεία τῶν διαφόρων νόσων. Ἄλλοι, ὅπως ὁ Sprengel, θεωροῦν τὸ φίδι ὡς ἔμβλημα τῆς φρονήσεως, τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς εὐφυσίας²⁰.

III. ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ – ΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ ΝΑΩΝ

Τὰ περισσότερο φημισμένα Ἀσκληπιεῖα, κατὰ τὸν Στράβωνα (Η, 6, 15), ἦταν τῆς Τρίκκης στὴ Θεσσαλία, πού θεωρεῖται καὶ τὸ ἀρχαιότερο, τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς νήσου Κῶ. Ὑπῆρχαν ὁμοίως καὶ στὴν Ἀθήνα, Ρόδο, Μῆλο, Κυρήνεια, Μεσσηνία κ.ά. Ἡ σοβαρότερη ἐπιστημονικὴ ἐργασία γιὰ τὰ Ἀσκληπιεῖα ἐγίνε ἀπὸ τὸν Ἑλληνα ἀρχαιολόγο Καββαδία, ὁ ὁποῖος ἀνακάλυψε καὶ τὸ περίφημο Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου (1883). Στούς παλαιότερους χρόνους ἦσαν γνωστά καὶ θεραπευτήρια Ναῶν, ὅπου ἐφαρμοζόταν κυρίως ἡ μέθοδος θεραπείας διὰ τῶν ὄνειρων (ἱερό τοῦ Ἀμφιαράου κ.ά), ἀλλὰ μετὰ τὸν 6ον καὶ 5ον αἰῶνα ἐπεκράτησαν ὀριστικὰ τὰ Ἀσκληπιεῖα.

Τὰ Ἀσκληπιεῖα περιελάμβαναν συνήθως πλῆθος κτιρίων, ὅπως τὸ Ναό, τὸ ἱερό μαζί μὲ τὸ Θησαυρό, τὸ Ἄβατο ἢ Κατακλιντήριον, τὴ Θόλο, τὸν οἶκο τῶν ἱερέων, τὴ Βιβλιοθήκη, τὸν μεγάλο Ξενώνα ἢ Καταγώγιον, τὸ

Λουτρό, τό Γυμνάσιο, τό Θέατρο, τό Στάδιο, τά Προπύλαια, κ.ἄ. Πολυάριθμο προσωπικό ἐξυπηρετοῦσε τούς ἀσθενεῖς, ὅπως ὁ «Μέγας Ἱερεὺς» ἢ «Πρωθιερεὺς», ὁ βοηθός τοῦ Πυρφόρος, οἱ Ἱερομνήμονες (δηλαδή, νοσοκόμοι, μαλάκτες, ὑδροθεραπευτές) κ.ἄ. Οἱ γυναῖκες - Ἱέρειες ἀνήκαν στήν τάξη τῶν Ζακόρων ἢ Νακόρων.

α. Τό Ἀσκληπιεῖο τῶν Ἀθηνῶν

Ἀνακαλύφθηκε στά 1876. Στήν ἀνακάλυψή του συνετέλεσε καί ἡ μαρτυρία τοῦ Πausanias, παρά τό γεγονός ὅτι τό περιγράφει μέ κάποια ἀσάφεια καί συντομία : «*τοῦ δέ Ἀσκληπιοῦ τό ἱερόν εἰς τε τά ἀγάλματα ἐστίν, ὅποσα τοῦ θεοῦ πεποιήται καί τῶν παίδων καί εἰς τάς γραφάς θέας ἄξιον... εἰς δέ τήν Ἀκρόπολιν ἐστίν εἴσοδος μία...*»²¹. Ὁ Pausanias δέν κάνει καμιά ἀναφορά γιά τόν περίβολο τοῦ ναοῦ, μιλάει μόνο γιά τό κυρίως ναό. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι τό περίφημο αὐτό Ἀσκληπιεῖο, κτισμένο σέ θέση περιορισμένη μέσα σέ ἄλλα κτίρια, δέν μπορούσε νά ἔχει μεγάλη ἔκταση, ὅπως καί τά ἄλλα. Ὅπως ὅποτε ὅμως, παρά τό περιορισμένο τοῦ χώρου, ὑπῆρχαν ὄχι ἕνας ἀλλά δύο ναοί, ὅπως προκύπτει ἀπό τίς σχετικές ἐπιγραφές πού ἀνακαλύφθηκαν ἐκεῖ.

Δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό, πότε ἰδρύθηκε τό Ἀσκληπιεῖο τῶν Ἀθηνῶν ἀλλά ἀπό τίς ἐπιγραφές καί ἀπό ἄλλα μνημεῖα συμπεραίνεται ὅτι δέν εἶναι μεταγενέστερο τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, ἀφοῦ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦλθε στήν Ἀθήνα ἀπό τήν Ἐπίδαυρο στά τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα.

Ὡς ἰδιαίτερα τμήματα, προορισμένα γιά τούς νοσηλεύομενους ἀσθενεῖς, ἀναφέρονται δύο *Στωϊκά* οἰκοδομήματα, παρόμοια μέ αὐτά ἀνακαλύφθηκαν στήν Ἐπίδαυρο. Πλησίον τους, βρίσκεται καί σήμερα ἕνα θολωτό σπήλαιο, σκαμμένο κατά κάποιο τρόπο μέσα στό Βράχο τῆς Ἀκροπόλεως, μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἀναβλύζει καί σήμερα νερό, ὑφάλμυρο. Τήν πηγὴ αὐτή ὁ Koehler²² θεώρησε ὡς τήν *ἱερὴ πηγὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ*, τό δέ σπήλαιο ὡς τήν *θόλον* τοῦ Ἀσκληπιείου. Ἐπίσης πλησίον τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ, σώζονται τά λείψανα μικρότερου Στωϊκοῦ οἰκοδομήματος, πού θεωρήθηκε ὡς τό *Ἄβατον*, στό ὁποῖο γίνονταν οἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀρρώστων.

Τά δύο Στωϊκά οἰκοδομήματα ἦσαν τά *κατακλιντήρια* ἢ *θεραπευτήρια*, ὅπου διέμεναν οἱ ἐσωτερικοί ἀσθενεῖς τοῦ ναοῦ. Ἡ ὁμοιοτήτά τους μέ τό Στωϊκό οἰκοδόμημα, πού ἀνακαλύφθηκε στήν Ἐπίδαυρο, ἢ ἰδιόρρυθμη κατασκευὴ τους (στοά) καί ἡ τοποθέτησή τους στό χῶρο θεμελιώνουν τήν παραπάνω ἄποψη. Ὅσον ἀφορᾷ τό σπήλαιο ἐκεῖνο, πού ὁ Koehler ὀνόμασε *θόλον*, εἶναι δυνατόν νά τό θεωρήσουμε ὡς τό *Ἄβατο*, δηλαδή τήν «ἄ-

δυτον κρύπτῃν», στήν ὁποία γίνονταν οἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀρρώστων.

Μέ τήν ἀποψη αὐτή συμφωνεῖ καί τό γεγονός ὅτι ἡ δημιουργία τῶν δύο αὐτῶν Στωϊκῶν κτιρίων εἶναι μεταγενέστερη τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἀσκληπιείου, ἀφοῦ κατά τούς ἀρχαιολόγους (Κουμανούδης, Koehler, Girard κ.ἄ.) ἡ ἀνέγερση τοῦ ἑνός τοποθετεῖται στίς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα καί τοῦ ἄλλου στά 159 καί 138 π.Χ. Τοῦτο συμπεραίνεται ἀκόμα καί ἀπό τόν Ἀριστοφάνη ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ἐγκοιμήση τοῦ Πλούτου στό Ἀσκληπιεῖο τῶν Ἀθηνῶν πρὶν ἀπό τό 452.

Σχετικά μέ τήν ἰατρική λειτουργία τοῦ Ἀσκληπιείου παραδεχόμαστε ὅτι ἦταν ἴδια μέ αὐτή τῶν ἄλλων Ἀσκληπιείων. Μιά μικρή εἰκόνα τῆς θεραπείας πού ἐφαρμοζόταν μποροῦμε νά σχηματίσουμε ἀπό τήν διήγηση τοῦ Ἀριστοφάνη στόν «Πλούτο» στ. 620 κ. ἐξῆς.

«ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Γιά τό ναό τραβήξαμε κατόπι*

*καί στό βωμό θυμιάματα καί πίττες
τοῦ μαύρου Ἡφαίστου ἀγιάσαμε τή φλόγα
κ' ἐμεῖς γιατίκι στρώσαμε ἀπό φύλλα.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Εἶτανε κι ἄλλοι πού γιατριά ζητοῦσαν ;*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Κάποιος Νεοκλείδης, πού τυφλός κι ἄν εἶναι,
ξεπερνάει στήν κλεψιά ὄσους τά χουν τέσσερα,
κι ἄλλοι πολλοί λογιῆς – λογιῆς ἀρρώστοι.
Κι ὄντας παράγγειλέ μας ὁ ἐκκλησάρης
τά λυχνάρια νά σβήσουμε κι ἀμέσως
νά κοιμηθοῦμε - καί μᾶς εἶπε ἀκόμα,
πού θόρυβον ἀκούσει, τσιμουδιά
νά μή βγάλει - πλαγιάσαμε μέ τάξη.
Μά ἐγώ νά κλείσω μάτι δέ μποροῦσα,
μ' ἐρέθιζε μία χύτρα μέ κουρκούτι
παρέκει ἀπ' τό κεφάλι μιᾶς γρηῆς
καί κρυφά νά συρθῶ κοντά ποθοῦσα.
Τότε, τά μάτια ὡς σήκωσα, κοιτάζω
τόν παπᾶ νά βουτάει τηγανίτες
τά σῦκα κρυφά ἀπ' τήν ἅγια τράπεζα
καί κατόπι νά φέρνει βόλτα γύρω
τούς βωμούς, μήπως εἶχεν ἀπομείνει
μελόπιττα καμμιά, καί τ' ἀγίαζε ὄλα
χώνοντάς τα βαθιά σ' ἓνα σακκούλι.
Κ' ἐγώ θωρώντας ἅγια αὐτή τήν πράξη
σηκώθηκα νά φάγω τήν κουρκούτη.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Ἄθλιε ! καί τό θεό δέν τόν φοβήθηκες ;*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Φοβήθηκα, μά τούς θεούς, μήν πάει
καί τό προλάβει ὁ ἴδιος στό τσουκάλι
στεφανοφορεμένος. Τοῦ παπᾶ
τό φέρσιμο μοῦ στάθηκε παράδειγμα.
Μά ἡ γρηούλα σάν ἔνωσε τό θόρυβο
πού καγα, στό τσουκάλι ἀπλώνει. Τότες
σφύριξα σάν τό φίδι καί τό χέρι
της δάγκωσα, κ' ἐκείνη εὐτύς τό τράβηξε
καί τό κρυψε ἀπό κάτω ἀπ' τή βελέντζα
καί ζάρωσεν ἐκεῖ, κι ἀπ' τήν τρομάρα
βρώμισε πιό χειρότερα ἀπό γάτα.
Καί τότε ἐγώ στή χύτρα πέφτω, κι ἄμα
τήν τύλωσα γερά, πλάγιασα πάλι.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Καλά, ὁ θεός δέν ἦρθεν ;*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Ὅχι ὡς τότες.*

Σάν ἦρθ' ἔκανα κάτι νά γελαῶ.

*Καθώς ζήγωνε, ἀμόλησα ἕναν φόρτσο,
γιατί ἡ κοιλιά μου πήγαινε νά σκάσει.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Καί βέβαια σέ σιχάθηκε ὁ θεός.*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Μπᾶ ! Μονάχα ἡ Ἰασώ ξεροκοκκίνησε,
ἡ κόρη του, πού ἐρχότανε ἀπό πίσω,
καί βούλωσε ἡ Πανάκεια, ἡ ἄλλη κόρη του,
τά ρουθούνια καί γύρισε τά μοῦτρα.
Καθώς ξαίρεις, δέν ξεφυσάω λιβάνι !*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Κι ὁ θεός ; .*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Μπᾶ. Δέ γνοιάστηκε καθόλου.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Λές νά ναι τόσο ἀναίσθητος ;*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Καθόλου.*

Μονάχα κοπροφάγος !

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Σούτ, βρωμιάρη !*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Ὕστερα κουκουλώθηκα σκιαγμένος
κ' ἐκεῖνος τούς ἀρρώστους πήρε βόλτα
καί σοβαρά τούς ξέταζ' ἕναν – ἕναν.
Καί τό παιδί τοῦ φέρνει ἕνα πετρένιο
γουδί καί γουδοχέρι – καί κουτί.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Πετρένιο ;*

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Βέβαια ὄχι τό κουτί.*

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : *Καί πῶς τά δεξ ὅπου νταμπλάς νά σοῦ ρθει ;*

Εἶσουνά, καθώς λές, κουκουλωμένος.

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : *Ἀπ' τό τριβώνιο μέσα – εἶναι ὄλο τρύπες !*

Κι ἄρχισε πρῶτα γιά τό Νεοκλείδη
νά τρῖβει ἓνα κατάπλασμα : τρία σκόρδα
ντηνιακά, σκυλλοκρόμμυδο, βορβούς,
καί γάλα, ζίδι σπατανεῖικο - κι ὄλα
τά δούλεψε καλά μέσ' τό γουδί
κ' ὕστερα τοῦ ξεστρέφει τά ματόφυλλα
καί τοῦ τ' ἀλείφει νά πονάει ἀβάσταγα.
Κι ὡς ξεπετάχτη ἐκεῖνος ξεφωνώντας
καί σκούζοντας νά φύγει, ὁ θεός γελώντας :
«Κάτσε αὐτοῦ μπλαστρωμένος νά σοῦ μάθω
νά παίρνεις ψεύτικο ὄρκο στή λαοσύναξη !»

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : Πόσο ἀγαπάει τήν πόλη καί πόσο
μυαλωμένος θεός !

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : Ὕστερα πῆγε -
καί κάθησε κοντά στόν Πλούτο. Πρῶτα
τήν κεφαλή του χάϊδεψε, κατόπι
τά ματόφυλλα πῆρε καί τά σκούπισε
μέ καθαρή πετσέτα, κ' ἡ Πανάκεια
τοῦ σκέπασε μέ κόκκινο πανί
τήν κεφαλή του καί τό πρόσωπό του.
Ἐπειτα σφύριξε ὁ θεός καί βγήκαν
ἀπ' τό ἱερό δύο φίδια, μπόϊ ἀφάνταστο.

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : Θεούλη μου, πωπῶ !

ΚΑΡΙΩΝΑΣ : Σιγά τά φίδια
στό κόκκινο τρυπώσανε πανί,
καί, ὄπως μοῦ ἐφάνη, τά ματόφυλλά του
τά γλύφανε, κι ὄσο νά πιεῖς, κυρά μου,
ἑφτά κανάτια μπρούσικον, ὁ Πλούτος
σηκώθη ἀπάνου κ' ἐβλεπε ! Κ' ἐγώ
χτύπησ' ἀπό χαρά τά παλαμάκια
καί τόν ἀφέντη ζύπνησα. Κι ἀμέσως
θεός καί φίδια ἀπ' τό ναό χαθήκαν.
Καί νά βλεπες πῶς τόν φιλοῦσαν ὄλοι
τόν Πλούτο, ὄσοι κοιμόντανε κοντά του !
Καί δέν κλείσαμε μάτι ὄλη τή νύχτα,
ὄσο πού ἡ μέρα φώτισε. Κ' ἐγώ
βλογοῦσα τό θεό, πού τόσο γρήγορα
τόν Πλούτο μας τόν ἔκανε νά βλέπει
καί πιότερο τό Νεοκλείδη ἐστράβωσε !

ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. : Πόσο μεγαλοδύναμος, ἀφέντη

- Ἄσκληπιέ μου ! Καί τώρα ποῦ ναι ὁ Πλοῦτος ;*
- ΚΑΡΙΩΝΑΣ :** *Ἔρχεται ! Μέγα πλήθος ὀλογύρα
τόν ἔζωσεν. Οἱ τίμιοι πού εἶχαν λίγο
ὡς τώρα βιός τόν ἀγκαλιάζαν κι ὄλοι τοῦ
σφίγγανε χαρούμενοι τό χέρι.
Κ' οἱ πλούσιοι μέ τά πλούτη τά μεγάλα,
πού τάχαν ἀποχτήσει μ' ἀδικίες,
κατσουφιάζαν καί ζάρωναν τά φρύδια.
Στεφανωμένοι οἱ πρῶτοι ἀκολουθοῦσαν
γελώντας καί δοξάζοντας τόν Πλοῦτο,
καί τῶν γερόντων τό παπούτσι ἐχτύπα
μέ ρυθμικό περπάτημα τό χῶμα.
Ἄλλ' ἄϊντε, μέ μιά κίνηση ὄλοι ἀντάμα
πηδᾶτε καί χορεύεται. Κανένας,
δέ θά σᾶς πεῖ, ὅταν μπαίνεται στό σπίτι :
δέν ὑπάρχει καρβέλι στή σακκούλα».*
- ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. :** *Κ' ἐγώ γιά τό καλό σου τό μαντᾶτο
μέ μιάν ἀρμάθα φουρνιστά κουλούρια
μά τήν Ἐκάτη, θά σέ στεφανώσω.*
- ΚΑΡΙΩΝΑΣ :** *Ὅχι ἀκόμα, γιατί ζυγώνει τώρα στήν πόρτα μας τό πλήθος.*
- ΓΥΝ. ΧΡΕΜ. :** *Τρέχω μέσα,
νά φέρω τά καλούδια νά τά ρίξω
τῶν ματιῶν, πού τή μέρα πρωτοβλέπουν».*

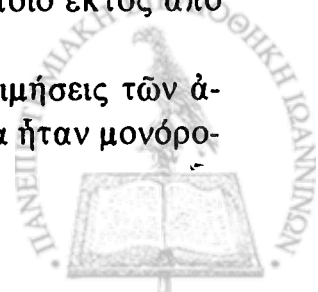
β. Τό Ἄσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου

Οἱ πρῶτες ἀνασκαφές ἄρχισαν στά 1881 καί συνεχίσθηκαν ἀπό τό 1882 μέχρι τό 1898. Στό διάστημα αὐτό ἀνακαλύφθηκαν πολύτιμα κειμήλια ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, τά ὁποῖα περιγράφει μέ κάθε δυνατή λεπτομέρεια ὁ Καββαδίας στό ἔργο του «Τό ἱερόν τοῦ Ἄσκληπιοῦ».

Τά κυριότερα ἐξαρτήματα τοῦ ἱεροῦ θεραπευτηρίου ἦσαν : Τά Προπύλαια, ὁ Ναός ἢ τό Ἱερόν, τά βάθρα τῶν ἀναθημάτων, τό Στάδιον, τό Ἄβατον ἢ Κατακλιντήριον, ἢ Θυμέλη ἢ Θόλος μέ τό περίφημο ἄδυτο, τό παλαιό ἱερό, τό Γυμνάσιον, τό Λουτρό τοῦ Ἄσκληπιοῦ, ὁ μέγας Ξενών καί διάφορα σκεύη²³.

Τό Καταγώγιον ἢ Ξενών ἦταν ἓνα εὐρύτατο τετράγωνο οἰκοδόμημα, χωρισμένο σέ μικρά δωμάτια καί μεγάλες αἴθουσες, τό ὁποῖο ἐκτός ἀπό Ξενώνας χρησίμευε καί ὡς νοσοκομεῖο.

Τό Ἄβατον ἢ Ἐγκοιμητήριον χρησίμευε γιά τίς ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν. Συνίστατο ἀπό δύο τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τό ἓνα ἦταν μονόρο-

φο τό δέ ἄλλο διόροφο. Μέσα στό πρῶτο τμήμα (Στοά) ὑπῆρχε τό «ιερόν φρέαρ τοῦ Ἄσκληπιοῦ». Πίσω ἀπό τό φρέαρ σώζονται καί σήμερα τά μαρμάρινα βάρθρα, κοντά στά ὁποῖα βρέθηκαν καί οἱ γνωστές πλάκες μέ τίς ἐπιγραφές τῶν ἰαμάτων.

Ἡ ἀνέγερση τῆς Θόλου τοποθετεῖται στόν 4ον π.Χ. αἰώνα. Ἀπετελεῖτο ἐξωτερικῶς ἀπό μιᾶ Δωρική στοά, πού περιέβαλλε κυκλικό τοῖχο, καί ἐσωτερικῶς ἀπό ἄλλη Κορινθιακή. Σύμφωνα μέ τήν γνώμη τοῦ Ἀραβαντινοῦ στή Θόλο «έτελοῦντο διάφοροι μυσταγωγίαι ἐν σχέσει πρός τοὺς ὑποβαλλομένους ὑπό θεραπείαν ἀσθενεῖς, ἀλλ' αὐταί συνεδυάζοντο μέ τήν σύγχρονον ἐμφάνισιν τοῦ θεοῦ παρ' αὐτοῖς²⁴». Ὁ ἴδιος διατυπώνει τήν ἄποψη ὅτι τό Καταγώγιον χρησίμευε μᾶλλον ὡς πρώτη διαμονή ἢ νοσοκομεῖο διά τοὺς προσερχόμενους ἀσθενεῖς. Θεωρεῖ δέ ὅτι τό Ἄβατον ἢ ἄδυτον ἦταν τό διαμέρισμα τοῦ ἱεροῦ τό προορισμένο γιά τήν προπαρασκευαστική θεραπεία τῶν ἀρρώστων, πού μεταφέρονταν ἀπό τό Καταγώγιο καί πού συνήθως προηγεῖτο τῆς ἐγκοιμήσεως. Γι' αὐτό τό ὀνομάζει Κατακλιντήριο. Τό οἰκοδόμημα τῆς Θόλου τό ὀνομάζει Ἄβατον. Ἰσχυρίζεται ὅτι εἶχε ὡς ἀποκλειστικό σκοπό τήν τέλεση τῆς κυριότερης θεραπευτικῆς ἐργασίας τοῦ ἱεροῦ, δηλαδή τῶν ἐγκοιμήσεων.²⁵

• Διάφορα «αἰνετικά» ἀφιερῶματα, σέ ἐνδειξη εὐγνωμοσύνης στόν θεό, ὑπῆρχαν στά Ἄσκληπιεῖα. Ἐνα ἀπό τά πιό γνωστά εἶναι τοῦ Ἰούλλου, πού ἀνακάλυψε στίς ἀνασκαφές τοῦ 1884 ὁ Καββαδίας στήν Ἐπίδαυρο καί ἀνέλυσε ὁ Wilamowitz²⁶ τό 1886. Μιά ἄλλη ἐπιγραφή φέρει τό ὄνομα κάποιου Ἀπελλᾶ καί περιγράφει μέ κάθε δυνατή λεπτομέρεια τήν θεραπεία πού ἐγίνε σ' αὐτόν στήν Ἐπίδαυρο ἀπό τοὺς Ἱερεῖς :

«Ἐπί ἱερέως - (-) Πο. - - (-) Αἰλ. - - - (-) Ἀντιόχου Μ. Ἰούλιος Ἀπελλᾶς Ἰδριεύς Μυλασεύς μετεπέμφθην ὑπό τοῦ θεοῦ, πολλάκις εἰς νόσους ἐνπίπτων καί ἀπεψίαις χρώμενος. κατὰ δὴ τὸν πλοῦν ἐν Αἰγείνῃ ἐκέλευσέν με μὴ πολλά ὀργίζεσθαι. ἐπεὶ δέ ἐγενόμην ἐν τῷ, ἱερῶι ἐκέλευσεν ἐπὶ δύο ἡμέρας συγκαλύψασθαι τὴν κεφαλὴν, ἐν αἷς δμβροὶ ἐγένοντο, τυρόν καί ἄρτον προλαβεῖν, σέλινα μετὰ θρίδακος, αὐτόν δι' αὐτοῦ λουῖσθαι, δρόμῳ γυμνάζεσθαι, κίτριου προλαμβάνειν τὰ ἄκρα, εἰς ὕδωρ ἀποβρέξαι πρὸς ταῖς ἀκοαῖς ἐν βαλανείῳ προστρίβεσθαι τῷ τοίχῳ, περιπάτῳ χρῆσθαι ὑπερώῳ, αἰώραις, ἀφή πηλώσασθαι, ἀνυπόδητον περιπατεῖν, πρὶν ἐνβῆναι ἐν τῷ βαλανείῳ εἰς τό θερμόν ὕδωρ οἶνον περιχέασθαι, μόνον λούσασθαι καί ἀττικὴν δοῦναι τῷ βαλανεῖ, κοινῇ θύσαι Ἀσκληπιῶ Ἡπιόνη Ἐλευσεινίαις, γάλα μετὰ μέλιτος προλαβεῖν, μιᾶ δέ

ἡμέρα πόντος μου γάλα μόνον, εἶπεν· “μέλι ἔμβαλε εἰς τό γάλα, ἵνα δύνῃται διακόπτειν”. ἐπεὶ δ’ ἐδεήθηεν τοῦ θεοῦ θάττον με ἀπολύσαι, ὦμην (ν)άπυι καὶ ἀλσίν κεχρημένος ὄλος ἐξιέναι κατὰ τὰς ἀκῆας ἐκ τοῦ ἀβάτου, παιδάριον δὲ ἠγεῖσθαι θυμιατήριον ἔχον ἀτμίζον “καὶ τὸν ἱερέα λέγειν, τεθεράπευσαι, χρῆ δὲ ἀποδιδόναι τὰ ἱατρα”. καὶ ἐποίησα, ἃ εἶδον, καὶ χρώμενος μὲν τοῖς ἀλσί καὶ τῶ|ι| νάπυ|ι| ὑγρῶι ἠλγησα, λούμενος δὲ οὐκ ἠλγησ(α)· ταῦτα ἐν ἐννέα ἡμέρ|αις, ἀφ’ οὗ ἦλθον. ἤψατο δὲ μου καὶ τῆς δεξιᾶς χιρὸς καὶ τοῦ μαστοῦ. τῇ δὲ ἐξῆς ἡμέρα ἐπιθύοντός μου, φλόξ ἀναδραμοῦ|σ|α ἐπέφλευσε τὴν χεῖρα, ὡς καὶ φλυκταίνας ἐξανθήσαι· μετ’ ὀλίγον δὲ ὑγιῆς ἡ χεὶρ ἐγένετο, ἐπιμείναντί μοι ἀνηθον με τ’ ἐλαίου χρήσασθαι πρὸς τὴν κεφαλαλγίαν εἶπεν. οὐ μὴν ἠλγουν τὴν κεφαλὴν. συνέβη οὖν φιλολογῆσαντί μοι συμπληρωθῆναι· χρησάμενος τῷ ἐλαίῳ ἀπηλλάγην τῆς κεφαλαλγίας. ἀναγαργαρίζεσθαι ψυχρῶ πρὸς τὴν σταφυλὴν (καὶ γὰρ περὶ τούτου παρεκάλεσα τὸν θεόν), τό αὐτό καὶ πρὸς παρίσθμια. ἐκέλευσεν δὲ καὶ ἀναγράψαι ταῦτα. χάριν εἰδώς καὶ ὑγιῆς γενόμενος ἀπηλλάγην»²⁷.

Ἡ ἱατρικὴ ἐγκοίμηση ἀπέβλεπε στὴν πρόκληση ὄνειρου, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ θεὸς σύμφωνα μὲ τίς δοξασίες τῆς ἐποχῆς ἀποκάλυπτε στὸν ἰκέτη τοῦ τὴν ἀπάντηση στό ἐρώτημά του καὶ κυρίως στὴν θεραπεία πού ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσει γιὰ τὴν ἀσθένειά του. Χρησιμοποιήθηκε ἰδιαίτερα στὰ Ἄσκληπιεῖα. Σὲ ἐγκοίμηση δὲν ὑποβαλλόταν κάθε ἀσθενής, πού κατάφευγε στό Ἄσκληπιεῖο, ἀλλὰ οἱ πιό κατάλληλοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιλέγονταν προσεκτικά, ἀφοῦ προηγουμένως ὑποβάλλονταν σὲ προπαρασκευαστικὴ θεραπευτικὴ ἀγωγή. Τὴν ἡμέρα τῆς ἐγκοιμῆσεως ὁ ἀσθενής ὑποβαλλόταν σὲ καθαρμούς, ἐλάμβανε μέρος σὲ θυσίες καὶ στὴν συνέχεια εἰσερχόταν στό ναό, ἐνῶ ψαλλόταν ὁ ὕμνος τοῦ Ἄσκληπιοῦ, πού ἐξυμνοῦσε τὰ θαύματά του. Στόν ἰκέτη προσέφεραν κρέατα ἀπὸ τὴν θυσία καὶ διάφορα μεθυστικά ποτά. Σὲ κατάσταση μεγάλης ὑποβολῆς ὁ ἀσθενής κοιμόταν στό Ἰαδύτον ἢ Ἰαβατον²⁸. Κατὰ τὴν διάρκειά του ὕπνου ἐβλεπε ὄνειρα πού σχετίζονταν μὲ τὴν θεραπεία του.

Διασώθηκαν πολυάριθμες ἐπιγραφές, ὅπου ὁ ὄνειρευόμενος κάνει συχνά μιὰ ἀφιέρωση «σύμφωνα μὲ τὸ ὄνειρο» ἢ «ἔχοντας δεῖ ἓνα ὄνειρο». Λεπτομέρειες σπάνια δίνονται. Ὁ Πλάτων στοὺς «Νόμους» ἀναφέρεται σὲ ἀφιερώσεις, πού προέρχονται ἀπὸ ὄνειρα ἢ ὄραματα κατὰ τὴν ἐγρήγορ-

ση, «ἀπό γυναῖκες καὶ ἄνδρες πού εἶναι ἄρρωστοὶ ἢ βρίσκονται σέ κάποιο κίνδυνο ἢ δυσκολία ἢ εἶχαν μιάν ἀναπάντεχη τύχη (συμβάν)»²⁹.

Τεχνικές γιά τήν πρόκληση πάρα πολύ ἐπιθυμητῶν θεϊκῶν ὄνειρων ἐφαρμόζονταν στήν ἀρχαιότητα. Περιλαμβάνουν : ἀπομόνωση, προσευχή, νηστεία, ὕπνο πάνω στό δέγμα ἑνός θυσιασμένου ζώου ἢ κράτημα κάποιου ἱεροῦ ἀντικειμένου καί τέλος τήν ἐγκοίμηση ἢ κάποιο συνδυασμό αὐτῶν³⁰.

Ἡ ἰατρική ἐγκοίμηση³¹ ἀναπτύχθηκε σημαντικά στά τέλη τοῦ 5ου αἰώνα π.Χ., ὅταν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπόκτησε πανελλήνια σπουδαιότητα.

Ἔχουν ἐνδιαφέρον τά ὄνειρα, πού ἐβλεπαν οἱ ἀσθενεῖς κατά τήν ἐγκοίμηση. Τά ὄνειρα αὐτά ἔχουν πολύ συζητηθεῖ ἀπό τότε πού δημοσιεύθηκε στά 1883 ἡ «ἐπιγραφή» τοῦ ναοῦ τῆς Ἐπιδαύρου³².

Ὁ Ἀριστείδης εἶχε μιὰ τέτοια ὄνειρική ἐμπειρία καί τήν περιέγραψε μέ ἕνα τρόπο πού ἀξίζει νά τόν παραθέσουμε :

*«Ἔμοιαζε σάν νά μέ ἄγγιζε καί εἶχα τήν διαίσθηση πώς ὁ θεός ἦταν παρών προσωπικά καί συγχρόνως πώς βρισκόμουν ἀνάμεσα στόν ὕπνο καί τήν ἐγρήγορηση καί ποθοῦσα νά βλέπω τόν θεό, κι εἶχα τήν ἀγωνία μήπως τόν χάσω πρόωρα, κι εἶχα στηλώσει τ' αὐτιά κι ἄκουγα, ἄλλα σάν μέσα σέ ὄνειρο, κι ἄλλα σάν σέ ὄπτασία, κι εἶχαν σηκωθεῖ οἱ τρίχες μου κι ἔρρεαν δάκρυα χαρᾶς καί τό βάρος τῆς ψυχῆς δέν ἦταν ἐνοχλητικό. Καί ποιός ἄνθρωπος θά μπορούσε νά ἐκφράσει μέ λόγια τήν ἐμπειρία αὐτή ; Μόνον ὁποῖος τήν ἔχει δοκιμάσει, θά μοιραστεῖ τήν γνώμη μου καί θά ἀντιληφθεῖ τήν κατάσταση τοῦ νοῦ μου».*³³

Ὅσοι εἶχαν εὐνοηθεῖ μέ τήν νυκτερινή ἐπίσκεψη τοῦ θεοῦ τό πρῶτῷ ἀνακοίνωναν τίς ἐμπειρίες τους. Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά λάβουμε σημαντικά ὑπόψη αὐτό, πού ὁ Freud ὀνομάζει «δευτερογενή ἐπεξεργασία». Αὐτή ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα «τό ὄνειρο νά ἀποβάλλει τήν μορφή τοῦ παραλογισμοῦ καί τῆς ἀσυναρτησίας καί νά προσεγγίζει τό πρότυπο μιᾶς κατανοήσιμης ἐμπειρίας»³⁴. Στίς περιπτώσεις αὐτές ἡ δευτερογενής ἐπεξεργασία ἔχει λειτουργήσει δίχως συνειδητό δόλο, ἔτσι ὥστε νά φέρει τό ὄνειρο σέ στενότερη συνάφεια μέ τό παραδοσιακό πολιτιστικό πρότυπο.

Ὁ Ἀριστοφάνης φαίνεται νά ἀντιλαμβάνεται σωστά τήν ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων, ὅταν περιγράφει στόν «Πλοῦτο» τοὺς ὑπόλοιπους ἀθηνεῖς νά συνωστίζονται γύρω ἀπό τόν Πλοῦτο καί νά τόν συγχαίρουν πού ξαναβρῆκε τό φῶς του, ἐνῶ συνάμα εἶναι πολύ ἀναστατωμένοι ὥστε νά πᾶνε ξανά γιά ὕπνο³⁵.

Παραθέτουμε τόν «Νοσοκομειακόν Πίνακα» τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου πού συνέταξε ὁ Ἀ. Ἀραβαντινός.

Σχηματικά οί θεραπείες στό Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου μποροῦν νά ὑπαχθοῦν στίς ἐξῆς κατηγορίες :

1. Πραγματικές θεραπείες, πού ἔχουν πολλές ἀναλογίες μέ τίς ἐφαρμοζόμενες καί σήμερα :

Ἰαμα 3ον

« Ἀνήρ τούς τᾶς χηρός δακτύλους ἀκρατεῖς ἔχων πλάν ἑνός ἀ[φ]ίκετο ποί τόν θεόν ἰκέτας. θεωρῶν δέ τούς ἐν τῶι ἱαρῶι [π]ίνακας ἀπίσκει τοῖς ἰάμασιν καί ὑποδιέσυρε τά ἐπιγράμμα[τ]α. ἐγκαθεύδων δέ ὄψιν εἶδε ἑδόκει ὑπό τῶι ναῶι ἀστραγαλίζον[τ]ος αὐτοῦ καί μέλλοντος βάλλειν τῶι ἀστραγάλωι ἐπιφανέντα [τ]όν θεόν ἐφαλέσθαι ἐπί τάν χῆρα καί ἐκτεῖναί οὐ τούς δακτύ[λ]ους, ὡς δ' ἀποβαίη, δοκεῖν συγκάμψας τάν χῆρα καθ' ἓνα ἐκτείνειν [τ]ῶν δακτύλων, ἐπεὶ δέ πάντας ἐξευθῦναι, ἐπερωτῆν νιν τόν θεόν, [ε]ἰ ἔτι ἀπιστήσοι τοῖς ἐπιγράμμασι τοῖς ἐπί τῶμ πινάκων τῶν [κ]ατά τό [ἰ]ερόν, αὐτός δ' οὐ φάμεν ὅτι τοίνυν ἔμπροσθεν ἀπίσκεις, [ο]ὐ το[ῖ]ς ο[ὐκ] εἰσὶν ἀπίστοις, τό λοιπόν ἔστω τοι φάμεν», ἄπιστος [οὐθέν]. ἀμέρας δέ γενομένης ὑγιῆς ἐξῆλθε.

« Ἀνήρ ἔχων παραλύτους τούς δακτύλους τῆς χειρός, πλὴν ἑνός, ἦλθε νά ἰκευέση τόν θεόν ὑπεργαζόμενος δέ τούς ἐν τῶ ἱερῶ πίνακας, δέν ἐπίστευεν εἰς τās ἐν αὐτοῖς ἀναγραφομένας θεραπείας καί ὑπεχλεύαζε τās ἐπιγραφάς. Ὄταν δέ ἐκοιμήθη (ἐντός τοῦ Ἀβάτου ;) εἶδεν ὄνειρόν τῶ ἐφάνη ὅτι ἐνῶ αὐτός ἔπαιζε κάτωθεν τοῦ Ναοῦ ἀστραγάλου, καί ἔμελλε νά ρίψη ἓνα ἀστράγαλον, παρουσιασθεῖς ὁ θεός ἐπήδησεν ἐπάνω εἰς τήν χεῖρα αὐτοῦ καί τοῦ ἐξέτεινε τούς δακτύλους, ἅμα δέ ὁ θεός ἀπῆλθεν, ἐνόμισεν ὅτι συγκάμψας (λυγίσας πρὸς τά ἔνδον δηλαδή) τήν χεῖρά του ἐξέτεινε τούς δασκάλους ἓνα πρὸς ἓνα (καί ὄχι συνέστειλε καί εἶτα διέστειλεν, ὡς μετεφράσθη) καί εἶτα εὐθύασεν ἅπαντας (ἐξευθῦναι, ἱατρικῶς ἀνατάσσειν). Ὁ δέ θεός τόν ἠρώτησεν, ἂν ἐξηκολούθει ἀκόμη δυσπιστῶν πρὸς τās ἐπί τῶν πινάκων εὐρισκομένας ἐπιγραφάς, αὐτός δέν ἀπήντησεν, ὄχι. — Πρό ὀλίγου ὁμως δέν ἐπίστευες εἰς πράγματα τόσον ἀξιόπιστα, ὥστε τοῦ λοιποῦ μή δυσπίσκει. Ἀφοῦ δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιῆς»³⁷.

Πρόκειται προφανῶς γιά χειρουργική ἐπέμβαση μετά ἀπό βαθειά νάρκωση ἢ ἐγκοίμηση κατά τήν διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ ἱατρός – ἱερεὺς ἐξέτεινε τά δάκτυλα τοῦ ἀρρώστου, ὥστε νά ἀποκατασταθεῖ ἡ λειτουργικότητα τοῦ χεριοῦ του. Ὁ ἀρρώστος πιθανότατα ἔπασχε ἀπό ἀγκύλωση τῶν δακτύλων καί ὄχι ἀπό παράλυση τοῦ βραχίονα, ἐφόσον τό ἴαμα ἀναφέρει μό-

29	Γοργίας	'Ηράκλειον	Τραυματική πλευρι- τις (εμπύημα)	μετά	'Εξαιρέσις ξένου σώματος ἐκ τῆς πλευρᾶς	Παθολογία	Πυόρροια ἀφθονα.
30	'Ανδρομέδη	'Ηπειρος	Στείρωσις	μετά	Χειρισμός μαλάξεως	Μαιευτική.	Μικρὰς ὑποστάσεως ἔκμα σκοπῆως μεγεθωθέντων.
31	'Ανὴρ ἀνώνυμος	'Αγνώστος	Τραῦμα βλεφάρων διὰ βέλους	ἄνευ	'Εξαιρέσις χειρουργική ξένου σώματος	Χειρουργική	'Ολίγον σκοτεινὴ ἢ εἰσχεφ- σιτή ἐπέμβροσις.
32	'Ανὴρ ἀνώνυμος	'Αλίχη	Φθίσις	ἄνευ	Σχοτεινὴ	Μαιευτική.	Σχοτεινὴ ἐξ ἐλλείψεως τραυ- μάτων.
33	Γυνὴ ἀνώνυμος	'Αγνώστος	Στείρωσις	ἄνευ	Διάφοροι Χειρισμοὶ	Μαιευτική.	Δυσεξήγητος ἔνεκα ἐλλείψεως καὶ φθωρᾶς.
34	'Ανὴρ ἀνώνυμος	'Αγνώστος	Χωλόττης	ἄνευ	Λουτρά εἰδικά	Παθολογία	'Επίσης ἔνεκα ἐλλείψεως καὶ φθωρᾶς.
35	'Ανὴρ ἀνώνυμος	'Αγνώστος	Χωλόττης	ἄνευ	αἰφνίδια ἐκφύβιαι καὶ ἄμεσος ἴασις	Νευρολογία	Προκύπτει ἐκ τούτου ἡ διαρρῆ- σις τῶν ἢ φουσιῶν λουτρῶν
36	Κλεομένης	'Αργος	Γενικοὶ ρευματισμοί.	ἄνευ	Λουτρά εἰδικά	Μαιευτική.	Σκόπιμος διατηρησιακὴ μετα- λοποιήσις.
37	Δίατος	Κορήνη	Παραπληγία κάτω ἄκρων	ἄνευ	αἰφνίδια ἐκφύβιαι καὶ ἄμεσος ἴασις	Μαιευτική.	
38	'Ανδρομέδη	Κύθηρα	Στείρωσις	ἄνευ	ἀπροσδιόριστος	Μαιευτική.	
39	Τίμων	'Αγνώστος	Τραυματικὴ ὀφθαλμία	ἄνευ	'Επίθεσις φαρμάκου	'Οφθαλμολογία	
40	'Ερασίππη	Καφουαὶ	Τυμπανισμός καὶ ἐμ- φραξις κοιλίας	ἄνευ	'Εμετοκαθαρτικά	Παθολογία	
41	Νικασιβούλη	Μεθάνιας	Κύττις διδύμων	ἄνευ	Πρόκλησις ὠδίνων	Μαιευτική.	
42	'Ανὴρ ἀνώνυμος	'Αγνώστος	Ποδάγρα	ἄνευ	Τοπικαὶ ἀφαιμάξεις	Παθολογία	Οὐδέν δυνειον ³⁶

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΟΥ ἈΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ.

Ἄνων αριθμὸς	Ὄνομα πάσχοντος	Πατρίς	Διάγνωσις νόσου	Μετὰ ἢ ἄνευ προπαρασκευῆς	Θεραπεύα	Εἰδικότες νόσου	Παρατηρήσεις
1	Κλειτῶ	Ἄγνωστος	Παθολογικὴ κύστις	ἄνευ	Πρόκλησις τῶν ὠδίνων διὰ τῆς μαλᾶξως.	Μαιευτικὴ.	Μικρὰ παράσιτα κυήσεως σκοπίμως μετεβυνομένη.
2	Ἰσμονίκη	Πηλλίνη	Ἀδράνεια μήτρας, δυστοχία	μετὰ	Μάλαξις μεθοδική.	Μαιευτικὴ.	Λελογισμένη καὶ ἔγχειρος μαιευτικὴ ἐπέμβασις.
3	Ἀνὴρ ἀνώνυμος	Ἄγνωστος	Ἀγκύλωσις δακτύλων χειρὸς	μετὰ	Ἐγχείρησις ἐκτάσεως	Χειρουργικὴ.	Συστηματικὴ ὀρθοπαίδια.
4	Ἀμβροσία	Ἀθῆναι	Ὀφθαλμία	μετὰ	Ἐνοστάξις κολλυρίου	Ὀφθαλμολογία.	Προηγήθη διάνοιξις βλεφάρων.
5	Παῖς ἀνώνυμος	Ἄγνωστος	Ἀφρασία	μετὰ	Ἀπότομος ψυχολογικὴ ἐντύπωσις	Νευρολογία	Οὐδὲν ὄνειρον προηγήθη.
6	Πάνδορος καὶ Ἐχέδωρος	Θεσσαλία	Ἐρπηγ, ἔκζεμα (;)	μετὰ	Ἐμπλαστρον φύλλων βη-τραχίου (;)	Δερματολογία	Ἴδε Γαλήν (Κύηη. τομ. ΧΙ. 849)
7	Εὐφάνης	Ἐπίδαυρος	Λιθίασις	μετὰ	Ἀπόκρυφος θεραπεύα	Χειρουργικὴ	Μάλλον φανταστικόν.
8	Ἀνὴρ ἀνώνυμος	Ἄγνωστος	ὀφθαλμία	μετὰ	Ἐνοστάξις φαρμάκου	ὀφθαλμολογία	Διαφήμισις ἀπλή.
9	Υψηρέτης ἀνώνυμος	Ἄγνωστος	οὐδεμία νόσος.	ἄνευ	Φανταστικὴ θεραπεύα ἀψύχου		
10	Αλοχίνης	Ἄγνωστος	Τραῦμα βλεφάρων	ἄνευ	ἄγνωστος θεραπεύα	ὀφθαλμολογία	Τιμωρία περιεργείας.
11	Εὐπίπτος	Ἄγνωστος	Ξένον σῶμα ἐντὸς τῆς παρείας	μετὰ	τεχνικὴ ἔξαγωγή	Χειρουργικὴ	Ἐλεσφόρος ἐπέμβασις.

12	Ιορβανίος	Ιορβανή	φαντασιοπληξία	μετά	Χειρισμός μετά ύποβολήν	Ψυχοπαθία	Πρβλ. και ἴαμα 22.
13	'Ανήρ ἄγνωστος	'Αγνωστος	Λίθος ἐντός τῆς οὐρήθρας	μετά	'Αψαίσεις διά προστριβῶν	Οὐροποιητία	'Ανήθης παρ' ἐμπειρικοῦς και διά μυζήσεως ἀκόμη.
14	'Ερμύδιος	Λάμψακος	Ρευματική παράλυσις	μετά	θεραπεία ἀσαφῆς	Παθολογία	Οὐδὲν ὄνειρον.
15	Νικάνορ	'Αγνωστος	Χώλωσις προσποιητή	μετά	'Απότομος ἴασις	Διαφήμιας	'Ετελέσθη εἰς τὸν περὶ βολον τοῦ ναοῦ και ἄνευ ὄνειρου.
16	'Ανήρ ἀνώνομος	'Αγνωστος	'Ατονα ἔλκη δακτύλου ποδὸς	μετά	Λείχησις διά τῆς γλώσσης και ἐπίπαισις κόνεως	Χειρουργική	Μετεφέρθη ἐπὶ φορέλου.
17	'Αλικέτης	'Αλική	Βλεφαρόπτωσις	μετά	Μεθοδική διάνοιξις βλεφάρων	'Οφθαλμολογία	
18	'Ηραιεύς	Μιτηλήγη	Φαλακρότης	μετά	'Εντρίμεισι ἐρεθιστικῶν ἀλοιφῶν (σωστρίχου;)	Δερματολογία	
19	Παῖς 'Ερμηωνεύς	'Ερμηῶν	Καταροικὴ 'Οφθαλμία	μετά	Λείχησις, πλύσις (;)	'Οφθαλμολογία	θεραπεία διά γεγυμνασμένου ἰεροῦ κυνὸς — ἄνευ ὄνειρου
20	'Αράτα γυνή	Λακεδαίμων	'Υδρωψ ἀσπίτης	ἄνευ	ἄγνωστον εἶδος φαρμάκου	Παθολογία	θεραπεία δι' ἀνταποκρίσεως
21	'Ερμων	Θάσσος	'Οφθαλμία	μετά	θεραπεία ἀπροσδιόριστος	'Οφθαλμολογία	'Εκφοβιστικὸν ταμειευτικὸν ἴαμα.
22	'Αρισταγόρα	Τροιζήγη	'Ελμυνθίασις	μετά	'Ανθελμυντικὸν φάρμακον	Παθολογία	παλαιὸν ἴαμα ἀπαντῶμενον και εἰς Ἴππυ τὸν Ρηγῖνον.
23	'Αριστόκριτος	'Αλική	ἄσχετον πρὸς ἱατρικὴν				Διαφήμιας ἀπλή.
24	Σωατράτη	Φεραί	'Ελμυνθίασις	μετά	'Ανθελμυντικὰ	Παθολογία	'Ανευ ὄνειρου και ἐκτός τοῦ 'Αβάτου και τοῦ 'Ιερρῶ.
25	'Ανώνομος παῖς	Αἴγινα	'Ελκος χοιραδικὸν τραχήλου	μετά	πλύσις και λείχησις	Χειρουργική	Οὐδὲν ὄνειρον.
26	'Ανήρ ἀνώνομος	'Αγνωστος	Φλέγμα τυχώματος καιλίας	μετά	σχάσις διά μαχαιριδίου	Χειρουργική	σημειωτέα ἢ μεταφορὰ διὰ φορέλου και ἢ προπαρασκευῆ τῶν βοτηθῶν.
27	Κλεινάτης	Θῆβαι	Φθειρίασις	μετά	ἀποκαθάρσις δι' εἰδικῆς βόρσης	Δερματολογία	
28	'Αργύστρατος	'Αγνωστος	Κεφαλαλγία και αὐπνία	μετά	Μάλαξις, γυμναστική, νουκωπτική	Νευρολογία	'Ενταῦθα προδίδεται ἢ χηρήσις τῶν νουκωπτικῶν ἐν τῇ ἀσ-

νο για τέσσερα παράλυτα δάκτυλα. Οι υπόλοιπες ἐρωτήσεις τοῦ ἱερέα ἐγ-
γράφησαν γιά νά ἐξυψωθεῖ ἡ πίστη στό θεό Ἀσκληπιό.

Ἰαμα 11ον

«Εὐίππος λόγχαν ἔτη ἐφόρμησε ἐξ ἐν ταῖ γνάθωι. ἐγκοιτασθέντος δ' αὐ-
τοῦ ἐξελὼν τάν λόγχαν ὁ θεός εἰς τάς χῆράς οἱ ἔδωκε. ἀμέρας δέ γενομένης
ύγιῆς ἐξῆρπε τάν λόγχαν ἐν ταῖς χερσίν ἐχων».

«Ὁ Εὐίππος ἔφευεν ἐντός τῆς παρεϊᾶς αὐτοῦ (ἐπί) ἐξ (ὄλα) ἔτη λόγ-
χην. Τούτου κατακλιθέντος (ἐν τῷ Ἀβάτῳ) ἐξαγαγὼν τήν λόγχην ὁ θεός,
ἔδωσεν αὐτήν εἰς τάς χεῖράς του. Ὅταν δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ἔρπων,
κρατῶν τήν λόγχην εἰς τάς χεῖρας αὐτοῦ (ἐξεῖρπε)»³⁸.

2. Τίς Φανταστικές θεραπείες, πού εἶχαν σκοπό νά ἐντυπωσιάσουν
τούς ἀρρώστους καί νά διαφημίσουν τίς ἐξαιρετικές ἱκανότητες τοῦ Ἀ-
σκληπιού :

Ἰαμα 7ον

«Εὐφάνης Ἐπιδαύριος παῖς. οὗτος λιθιῶν ἐνε|κά-|θευδε ἔδοξε δὴ αὐ-
τῷ ὁ θεός ἐπιστᾶς εἰπεῖν· τί μοι δωσεῖς, αἰτ|ύ|κα ὑγιῆ ποιήσω, αὐτός δέ φά-
μεν, δέκ' ἀστραγάλους, τόν δέ θεόν γελάσαντα φάμεν νιν παύσειν. ἀμέρας
δέ γενομένης ὑγιῆς ἐξῆλθε».

«Ὁ Εὐφάνης, παῖς ἐξ Ἐπιδαύρου· πάσχων ἐκ λιθιάσεως ἐνεκοιμήθη.
Τοῦ ἐφάνη λοιπόν, ὅτι ἐμφανισθεῖς ὁ θεός εἶπεν αὐτῷ. Τί θά μοί δώσης ἐάν
σέ καταστήσω ὑγιῆ ; Ἐκεῖνος δέ ἀπεκρίθη - Δέκα ἀστραγάλους - ὁ δέ θεός
γελάσας εἶπεν ὅτι θά τόν θεραπεύσῃ. Ἀφοῦ δέ ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν
ύγιῆς»³⁹.

Ἰαμα 15ον

«Νικάνωρ χωλός τούτου καθημένου παῖς [τ]ις ὕπαρ τόν σκίπωνα ἀρπά-
ξας ἔφευγε. ὁ δέ ἀστάς ἐδίωκε καί ἐκ τούτου ὑγιῆς ἐγένετο».

«[Ὁ] Νικάνωρ χωλός ἐνῶ οὗτος ἐκάθητο, παῖς τις ἀρπάξας αὐτοῦ, ἐν
ἐργηγόρσει διατελοῦντος, τήν ράβδον ἔφευγεν, ἐκεῖνος δέ τόν κατεδίωξε
καί ἐκ τούτου ἐγένετο ὑγιῆς»⁴⁰.

3. Τίς θεραπείες διά τῆς ὑποβολῆς, κατά τίς ὁποῖες «τυφλοί» ἀναβλέ-
πουν, «παράλυτοι» βαδίζουν. Πρόκειται γιά σωματομετατρεπτικούς τύ-

πους ύστερικῆς νευρώσεως, πού συνήθως ἡ ἴαση ἐπέρχεται ἀπότομα μέ τήν δημιουργία ἄλλης ἀνταγωνιστικῆς συγκινήσεως, μέ ἐντυπωσιακά καί ὑποβλητικά μέσα πού ἀπευθύνονται στό συναίσθημα⁴¹.

Ἰαμα 37ον

*«Δίαιτος Κυραναῖος. οὗτος ἀκρατής ἐών ἐτύγχα-νε τῶν γονάτων. ἐγκα-
θεύδων δέ ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει οἱ τόν θεόν τούς ὑπηρέτας κέλεσθαι ἀειρα-
μένους νιν ἐξενεγκεῖν ἐκ τοῦ ἀδύτο(υ) καί καταθέμεν πρό τοῦ ναοῦ, ἐπεὶ δέ
αὐτόν οὔτοι ἔξω ἤνεγκαν, ἄρμα ζεύξαντα τόν [(θ)]ε[(ό)] [ν ἵππων περιέρχε-
σθαι πρό τοῦ ναοῦ κύκλωι καί καταπατεῖ(ν) νιν τοῖς ἵπποις, καί ἐκ τούτου
νιν ὀρθόν γενέσθαι εὐθύς. ἀμέρας δέ γενομένας ὑγιῆς ἐξῆλθε».*

«Δίαιτος ὁ Κυραναῖος. Οὗτος ἦτο παράλυτος ἐκ τῶν γονάτων, ἐγκοι-
μηθεῖς (λοιπόν) εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεός διέταξε τούς ὑπηρέτες
τοῦ Ἱεροῦ νοσοκόμους, νά τόν σηκώσουν, καί τόν μεταφέρωσιν ἐκτός τοῦ
ἹΑδύτου, ἀποθέτοντες αὐτόν πρό τοῦ Ναοῦ. Ὅταν δέ τόν μετέφερον ἔξω,
ὁ θεός ζεύξας ἵππους εἰς ἄρμα περιεφέρετο πρό τοῦ Ναοῦ (καί ἐζήτει) νά
καταπατήσῃ αὐτόν διά τῶν ἵππων. Ὡς ἐκ (τοῦ φόβου) τούτου ἠγέρθη ἀμέ-
σως ὄρθιος, ὅταν δέ ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιῆς»⁴².

Στό ἴαμα αὐτό μπορούμε νά δώσουμε δύο ἐξηγήσεις. Ὁ ἄρρωστος, πού προφανῶς ἔπασχε ἀπό ὑστερικὴ παραπληγία μετά ἀπό τήν διάγνωση καί τήν προπαρασκευαστικὴ διαδικασία ἐγκοιμήθηκε μέσα στό ἸΑβατο. Στή συνέχεια : ἢ «ἄκουσε» μέσα στήν νάρκη του τό ἐκφοβιστικό ὄνειρο ἀ-
πό τόν ἱερέα ἢ τό πιθανότερο μεταφέρθηκε πράγματι στό προαύλιο τοῦ Ναοῦ καί, ἀφοῦ ἀπειλήθηκε νά καταπατηθεῖ ἀπό τό ἄρμα, σηκώθηκε ἐν-
τρομος. Πρόκειται γιά ἀνταγωνιστικὴ ἐξουδετέρωση τῆς κινητικῆς του ἀ-
ναστολῆς.

γ. Τό Ἱερό τοῦ ἸΑμφιαράου

Τό μαντικὸ θεραπευτήριον τοῦ ἸΑμφιαράου⁴³ βρισκόταν μεταξύ τῆς ἸΑττικῆς καί Βοιωτίας, πρὸς τό μέρος τοῦ σημερινοῦ Ὠρωποῦ. Ἀνακαλύ-
φθηκε στό 1884 μέ τίς ἀνασκαφές τῆς ἸΑλληνικῆς ἸΑρχαιολογικῆς ἸΑται-
ρείας. Τό Ἱερό ἀποτελεῖτο ἀπό ἓνα Ναό καί Μεγάλο Μαντεῖο. Ἐνα διαμέ-
ρισμα τοῦ Ναοῦ εἶχε μεταβληθεῖ σέ συστηματικὸ Θεραπευτήριον. Μέ τίς ἀ-
νασκαφές πού ἔγιναν βρέθηκαν τά ἀκόλουθα κύρια ἐξαρτήματα : Ναός,
Βωμός, Θεάτρο, Στοά, Βάθρο (γιά τήν ἀνάπαυση τῶν ἀρρώστων), Λου-

τρώνας. Ὁ Λουτρώνας εἶχε θερμά καί ψυχρά νερά, σύμφωνα δέ μέ μία ἐπιγραφή ὑπῆρχαν ἀνδρικά καί γυναικεῖα λουτρά.

Ἡ ἴδρυση τοῦ Ἀμφιαρείου τοποθετεῖται γύρω στά 431 – 415 π.Χ. τήν πρώτη σαφή μαρτυρία γιά τήν ὑπαρξη καί λειτουργία του μᾶς παρέχει ὁ Ἀριστοφάνης στήν κωμωδία του «Ἀμφιάρεως», πού διδάχθηκε τό 414 π.Χ. Τίς περισσότερες πληροφορίες ἀπό τούς ἀρχαίους συγγραφεῖς μᾶς παρέχουν ὁ Πausanias στά «Ἀττικά» καί ὁ Φιλόστρατος στήν βιογραφία τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως.

Ἀπό τά ἐρείπια τοῦ Μαντείου τό πλέον ἐνδιαφέρον εἶναι τό Ἐγκοιμητήριον (Στοά). Μέσα στή Στοά σέ ἰδιαίτερο χῶρο ἀντίστοιχο πρός τό «Ἄβατον ἢ Ἄδυτον» τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου, ἐκοιμοῦντο πάνω σέ δέρμα κριοῦ οἱ ἀσθενεῖς, πού ἤθελαν νά δοῦν στό ὄνειρό τους τόν Ἀμφιάραο γιά νά τούς θεραπεύσει (χωριστά οἱ ἄνδρες ἀπό τίς γυναῖκες), σύμφωνα μέ ἐπιταγή τοῦ «ἱεροῦ νόμου» (στίχος 42) τοῦ Ἀμφιαρείου : «ἐν δέ τῷ κοιμητηρίῳ καθεύδειν χωρίς μέν τούς ἄνδρας χωρίς δέ τάς γυναῖκας». Στίς Στοές κατάφευγαν ἐπίσης οἱ συναθροιζόμενοι στίς γιορτές, προκειμένου νά προφυλαχθοῦν ἀπό τήν κακοκαιρία καί τόν καύσωνα.

Κοντά στό Β.Α. ἄκρο τοῦ Ἱεροῦ βρίσκονται τά λεγόμενα «Ρωμαϊκά λουτρά» (θέρμες), πού τά θεμέλιά τους εἶναι πολύ παλαιότερα, τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. Πίσω ἀκριβῶς ἀπό τή Στοά βρίσκεται τό κομψότατο θέατρο, πού μπορεῖ νά χωρέσει στό κοῖλο του τρεῖς χιλιάδες θεατές.

Πρός τιμῆν τοῦ Ἀμφιαράου τελοῦσαν «ἐορτάς καί ἀγῶνας» τά καλούμενα «Ἀμφιάρεια», τά ὁποῖα σύμφωνα μέ ἐπιγραφές πού διασώθηκαν διακρίνονταν σέ μικρά, κάθε χρόνο καί μεγάλα, πού ἦταν γιορτή «πεντητηρίς». Οἱ ἀγῶνες ἦσαν μουσικοί, ποιητικοί, γυμνικοί καί ἵππικοί.

Στό ἱερό τοῦ Ἀμφιαράου τό ὄνειρο κυρίως χρησιμοποιόταν γιά χρησιμοδότηση ἢ θεραπεία τῶν ἱκετῶν, οἱ ὁποῖοι μέ τήν κατάκλιση πάνω στό δέρμα τοῦ κριοῦ πού θυσιάσθηκε εἶχαν ἐπαφή μέ τήν γῆ τήν μητέρα τῶν ὄνειρων κατά τόν Εὐριπίδη :

*«νύχια χθῶν ἐτεκνώσατο φάσματ' ὄνειρων
οἱ πολέσιν μερόπων τά τε πρῶτα, τά τ'
ἐπειθ' ὄσσα ἐμελλε τυχεῖν
ὑπνον κατά δνοφερᾶς γᾶς εὐνάς ἔφραζον»⁴⁴.*

Ἡ ἐγκοίμηση ἦταν ὁ συνήθης τρόπος ἐπικλήσεως καί συμβουλῆς τῶν χθονίων θεοτήτων. Ὁ προσκυνητής τοῦ Ἀμφιαρείου προσερχόταν στόν χρησιμοδότη Θεό γιά νά δεῖ τό μαντικό ἢ θεραπευτικό ὄνειρο : νά τοῦ προεῖπει τήν ἐκβαση τῶν ὑποθέσεων του τῆς καθημερινῆς ζωῆς καί κυρίως νά τόν θεραπεύσει ἀπό τήν ἀρρώστεια.

Σύμφωνα μέ τόν Φιλόστρατο⁴⁵ ὁ ἱκέτης ὄφειλε νά ὑποβληθεῖ σέ νη-

στεία φαγητού για μία ημέρα και άποχή κρασιού για τρεις ημέρες. "Επειτα πρόσφερε θυσία στον Άμφιάραιο και στους συμβούλους του θεού ή ήρωες, ενώ στά Άσκληπιεία και στο Τροφώνειο Μαντείο υποβαλλόταν σε καθαρισμό μέσα στο χώρο του ιεροῦ.

Τό δέρμα του κριοῦ που θυσιάσθηκε χρησίμευε για να κοιμηθεῖ ὁ ἰκέτης τήν νύκτα, ὥστε ἡ ἐπαφή μέ τήν χθόνια θεότητα να εἶναι στενή. Στή συνέχεια ὁ ἰκέτης περίμενε τήν ἔλευση θεραπευτικοῦ ὄνειρου. Τόσο για τήν εἴσοδο στοῦ μαντεῖο, ὅσο και για τήν ἐγκοίμηση πλήρωνε κάποιο χρηματικό ποσό, «ἀργύριον», τό ὁποῖον τοποθετοῦσε στον «θησαυρό» παρουσία του Νεωκόρου.

Αὐτά μόνο εἶναι γνωστά σχετικά μέ τήν λειτουργία του Ἄμφιαρείου. Δέν γνωρίζομε ἀπό ποιόν ἐδίνετο ἡ ἐρμηνεία του χρησιμοῦ που περιεῖχε τό ὄνειρο, οὔτε ἐάν ὁ ἱερεὺς – ἰατρός, ἐξηγώντας τήν ἐπομένη τό ὄνειρο, του ὁποῖου γνώριζε τήν σημασία για τή διάγνωση, τήν πρόγνωση και τήν θεραπεία τῶν διαφόρων νόσων, καθόριζε τήν θεραπεία, ὅπως γνωρίζομε για τό Ἄσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου. Δέν γνωρίζομε, ἂν κατά τήν διάρκεια τῶν ἐγκοιμήσεων ὁ ἱερεὺς – ἰατρός, ὑποδύομενος τήν μορφή του Ἄμιαράου, ἄρχιζε τήν θεραπεία πιθανῶς μέ φάρμακο ὑπνωτικό, ἐάν ἐπρόκειτο για χειρουργική ἐπέμβαση ἢ μέ ἄλλο τρόπο σύμφωνα μέ τά γνωστά ἀπό τίς ἐπιγραφές του Ἄσκληπιεῖου τῆς Ἐπιδαύρου⁴⁶.

IV. Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες που ἔχουμε ἡ θεραπεία που ἐφαρμοζόταν στά Ἄσκληπιεία ἢ θεραπευτήρια Ναῶν ἦταν τριῶν εἰδῶν :

1) Γενική για ὄλους τούς ἰκέτες και στηριζόταν στην ὑγιεινή.

2) Προπαρασκευαστική, για τήν μελλοντική θεραπεία τῶν ἀρρώστων και

3) Εἰδική για κάθε ἀρρώστεια.

Εἰδικότερα.

Γενική. Ὁ σκοπός της ἐπιτυγχανόταν μέ τά ἐξῆς μέσα. Πρῶτα πρῶτα μέ τήν τοποθέτηση τῶν Ναῶν σε τοπία κατεξοχήν ὑγιεινά και εὐάερα. Μέ τήν ἀφθονη παροχή στους ἰκέτες ὄλων τῶν μέσων τῆς διασκεδάσεως και τῆς εὐζωίας, σωματικῶν ἀσκήσεων, περιπάτων, ὑδροθεραπείας, καλῆς τροφῆς και αὐστηρῆς καθαριότητος. Για τήν τήρηση τῆς καθαριότητος ὑπῆρχαν γενικά λουτρά.

Προπαρασκευαστική θεραπεία. Συνίστατο στά ἐξῆς. Οἱ πάσχοντες ἰκέτες και οἱ ἀπεσταλμένοι τους, ἐπλένοντο μέ νερό, κατά προτίμηση θαλασσινό. Στήν συνέχεια ὑποβάλλονταν σε ὑποκαπνισμούς μέ ἀρώματα ἢ καιόμενα ἀντισηπτικά βότανα και τελικά σε αὐστηρή νηστεία.

Θεραπεία ειδική γιά κάθε άρρώστια. Όλα λοιπόν τά προκαταρκτικά καί γενικά αὐτά μέσα ἀποτελοῦσαν ὑγιεινή βοήθεια καί ἰατρική ἐπέμβαση πρώτης τάξεως. Ὁ καθαρός ἀέρας, τά λουτρά, ἡ μάλαξη, ἡ καθαριότητα, ἡ δίαιτα, ἡ ἀπολύμανση, ἡ ἀντισηψία καί σήμερα ἀκόμη ἀποτελοῦν ἰσχυρά θεραπευτικά μέσα γιά ὄλα τά νοσήματα ἐν γένει.

Στά Ἄσκληπιεῖα ἐφαρμοζόταν καταρχάς ἡ ὑγιεινή θεραπεία καί ἐχορηγοῦντο ἐλάχιστα μόνον φάρμακα καί ἐγχειρήσεις. Τίς περιπτώσεις αὐτές ἀναλάμβαναν πεπειραμένοι ἰατροί. Όλες ὁμως οἱ θεραπευτικές μέθοδοι καλύπτονταν μέ ἐπιμέλεια ἀπό πέπλο ὑπερφυσικότητας καί μυστηρίου, δηλαδή τίς ἐγκοιμήσεις, τίς διάφορες ἱεροτελεστίες καί μυσταγωγίες.

Χιλιάδες ἰκέτες ἢ πάσχοντες προσέρχονταν στά Ἄσκληπιεῖα γιά νά θεραπευθοῦν ἀπό τόν θεό τῆς ἰατρικῆς. Σήμερα δεχόμαστε ὅτι περισσότεροι τουλάχιστον ἀπό τούς προσερχόμενους ἰκέτες ἔπασχαν ἀπό ψυχολογικά, δυσκρασικά, δερματικά, ἐλαφρά χειρουργικά, ὀφθαλμικά, ρευματικά καί ἄλλα νοσήματα. Στά Ἄσκληπιεῖα ὑπῆρχε συστηματική νοσοκομειακή ὑπηρεσία Ἱερέων. Καί τά μὲν θεραπευτικά μέσα, πού διέθεταν μέσα σέ εἰδικά διαμερίσματα ὅπου ἐνοσηλεύοντο οἱ ἀσθενεῖς, ἦσαν πολλαπλά, ὅπως ψυχαγωγικά, ὑγιεινά, φαρμακευτικά, χειρουργικά κλπ., ἐφαρμόζονταν δέ ἀπό εἰδικά γιά κάθε ὑπηρεσία πρόσωπα, ὅπως ἰατροί, βοηθοί, νοσοκόμοι, μαλάκτες, ὑδροθεραπευτές κλπ. Ἐκτός ἀπό αὐτά ὑπῆρχαν καί τά ἱερά ζῶα («ὄφεις, ἀλέκτορες, κύνες»).

Ἡ ψυχοθεραπευτική ἐπίδραση τῶν θεατρικῶν παραστάσεων θά πρέπει νά συμπεριληφθοῦν στήν θεραπευτική φαρέτρα τῶν ἱερέων τοῦ Ἄσκληπιοῦ. Κατά τόν Kielholz αὐτές οἱ παραστάσεις ἀποτελοῦσαν «προπαιδευτική φάση τῆς θεραπευτικῆς ἐπενέργειας».

Όλο τό πολυπληθές προσωπικό τῶν Ἄσκληπιείου ἦταν προορισμένο γιά τήν ὑποδοχή καί νοσηλεία τῶν ἀρρώστων. Καταρχάς ἡ προσοχή τῶν ἰατρῶν ἀπέβλεπε στήν *κλινική ἐξέταση καί διάγνωση* τῆς νόσου. Ὁ ἀρρωστος ἐξεταζόταν μέ μεγάλη προσοχή καί γινόταν ἡ διάγνωση τῆς νόσου του μέ βάση τήν ὁποία ἐπρόκειτο νά ἐφαρμοσθεῖ ἡ κατάλληλη θεραπεία. Κατά τήν λεπτομερῆ ἐξέταση τῶν ἀρρώστων τηροῦσαν τό ἀναμνηστικό τῆς νόσου καί τούς ὑπέβαλλαν στήν κατάλληλη προπαρασκευαστική ἢ ὑγιεινή, στήν ἀρχή, καί ἀργότερα φαρμακευτική θεραπεία. Στήν συνέχεια μεταφέρονταν στό *Κατακλιντήριον* καί ἐκεῖ ἐφαρμοζόταν ἡ κυρίως θεραπεία. Ὑστερα στή *Θόλο*, ὅπου ὑποβάλλονταν στήν *Ἐγκοίμηση*.

Ἄλλοι ἀρρωστοί παρέμεναν στό Κατακλιντήριον ἀρκετές ἡμέρες γιά νά γίνουν ἱκανοί γιά τήν Ἐγκοίμηση, ἐνῶ ἄλλοι, μὴ ἐπιδεκτικοί, παρέμεναν γιά ἀρκετό χρονικό διάστημα ὡς τακτικοί τρόφιμοι τοῦ ἱεροῦ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ ρήτορα Αἰσχύνη, πού θεραπεύτηκε μετά ἀπό παραμονή τριῶν μηνῶν στό Ἄσκληπιεῖο.

Συμπερασματικά, σχετικά μέ αὐτά τά ἱερά, μπορούμε νά ποῦμε τά ἐξῆς :

1) Ὅλοι αὐτοί οἱ Ναοί χρησίμευαν ὡς καταφύγιο γιά τούς πάσχοντες στήν ἀρχαιότητα.

2) Οἱ περισσότεροί παρείχαν καί κατοικίες γιά τήν νοσηλεία τῶν προσερχομένων ἀρρώστων.

3) Τό πρῶτο θεραπευτικό μέτρο πού ἐφαρμοζόταν ἦταν ἡ ὑδρόθεραπεία καί ἡ μάλαξη μέ διάφορες μορφές.

4) Πρίν ἀπό κάθε θρησκευτική ἱεροτελεστία γινόταν λεπτομερῆς ἰατρική ἐξέταση τῶν ἀσθενῶν ἀπό τούς ἱερεῖς.

5) Πρίν ἀπό τήν κυρίως θεραπεία ὑποβάλλονταν ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις σέ προπαρασκευαστική δίαιτα ὀρισμένων ἡμερῶν, νηστεία καί προσευχές, πού προδιέθεταν ψυχολογικά καί σωματικά τούς ἀσθενεῖς γιά τήν θεραπεία.

6) Γύρω ἀπό τούς ναούς καί σέ ἀρκετή ἀπόσταση ἀπό αὐτούς, κανεῖς δέν εἶχε τήν ἄδεια νά κατοικήσει, οὔτε καί νά πλησιάσει, γιά νά ἀποφευχθεῖ κάθε νοσηρή ἐπιρροή καί νά διατηρηθεῖ ἡ ἀπόλυτη καθαριότητα τῶν ὑγιεινῶν ἐκείνων τοπίων.

7) Ἡ κυρίως θεραπεία γινόταν μέ τήν ἐγκοίμηση, τίς μαντεῖες καί τήν ὑποβολή, μέ τρόπο πάντοτε μυστηριώδη καί μέ πολλές προφυλάξεις, γιά νά μή γίνουν γνωστές, οἱ λεπτομέρειες τῆς ἐφαρμοζόμενης φαρμακευτικῆς ἢ ἄλλης θεραπείας.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

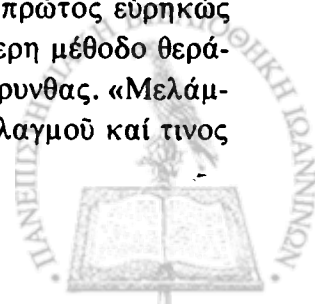
1. Ἡ λέξη *φάρμακον* πρέπει νά ἐσήμαινε στήν ἀρχή «μαγικό μέσο» ὕστερα ἄρχισε νά δηλώνει τό βότανο πού χρησίμευε γιά θεραπεία. Τά *φάρμακα* χαρακτηρίζονται ἀπό τόν Ὅμηρο : α) *ἐσθλά* (= καλά, πού κάνουν καλό), *ἦπια*, *μητιόεντα* (= ἀποτελεσματικά), *ὀδυνήφατα* (= πού σκοτώνουν τό πόνο), *νηπενθές τ' ἄχολόν τε κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων* (= θεραπευτικό τοῦ πόνου, ἀνέχολο, λησμονικό τῆς πίκρας. β) *ἀνδροφόνου* (= πού σκοτώνει τόν ἄνθρωπο), *θυμοφθόρα* (= πού σκοτώνει τόν θάνατο), *κακά*, *λυγρά* (= ὀλέθρια), *οὐλόμενον* (= καταραμένο).

Πρβλ. Ἰλιάς, Δ 218, Λ 515, 830, Ε 401, 900, Ὀδύσσεια δ 227, 230, δ221, α 261, β 329, κ 213, 394.

2. Ὅμ. Σχόλ. Β, 722.

3. Ἡρωϊκός V2.

4. Ὁ μυθογράφος Ἀπολλόδωρος λέει γι' αὐτόν πῶς ἦταν «ὁ πρῶτος εὐρηκῶς τήν διά φαρμάκων καί καθαρῶν θεραπείαν». Μέ τήν δεύτερη μέθοδο θεράπευσε ἀπό τή «μανία» τίς κόρες τοῦ Προίτου, Βασιλιά τῆς Τίρυνθας. «Μελάμπους παραλαβῶν τούς δυνατωτάτους τῶν νεανιῶν μετ' ἀλαλαγμοῦ καί τιнос

ἐνθέου χορείαι ἐκ τῶν ὁρέων αὐτάς εἰς Σικυῶνα συνεδίωξε..., τυχοῦσαι, δέ καθαρῶν σωφρονῆσαι συνέβη». Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη II, 2,2. Ἀπό τὸν Θεόφραστο μαθαίνουμε ὅτι ὁ Μελάμπους ἦταν ὁ πρῶτος πού χρησιμοποίησε τὸν μαῦρο ἐλλέβορο (ὀνομάστηκε *μελαμπόδιον*), ἕνα φάρμακο πού οἱ ἀρχαῖοι τὸ χρησιμοποιοῦσαν σέ πολλές ἀρρώστιες, ἰδίως ὁμοῦ στίς ψυχικές. Πρβλ. ἐπίσης Θεόφραστου, Φυτ. Ἱστ. IX, 10, 4.

Ἦδη ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας ἤξερε τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μελάμποδος, φημισμένους μάντιες καὶ ἰατροὺς βλ. Ὀμήρου, Ὀδύσεια O 225. Σημαντικότερος ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὁ Ἀμφιάραος, πού ἡ λατρεία του γινόταν στὸν Ὠρωπό. Βλ. Πausanias IX, 39.

5. Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἔμεινε ὡς τίς μέρες μας ἀνετυμολόγητο. Δίπλα στὸν τύπο Ἀσκληπιός συναντᾶμε, σέ διαλέκτους, καὶ τοὺς τύπους *Αἰσκληπιός* (Ἄργος), *Αἰσχλαβιός* (σέ ἐπιγραφή μὲ κορινθιακὴ γραφή), *Ἀσχλαπιός* (Βοιωτία), *Αἰγλαπιός* καὶ *Ἀγλαπιός* (Λακωνία), *Ἀσκαλαπιός* (Θεσ/λία).

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι γιὰ τὴν διαμόρφωση τῶν τύπων αὐτῶν ἐπαιξαν σημαντικό ρόλο οἱ ἰδιαίτεροι φωνητικοὶ νόμοι, πού ἴσχυσαν κατὰ τύπους, ὅπως καὶ οἱ λαϊκὲς ἐτυμολογίες. Προσπάθειες νά ἐτυμολογηθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἔγιναν πολλές, ἐδῶ ἀξίζει νά μνημονευθεῖ ἡ ἐτυμολογία πού πρότεινε ὁ H. Gregoire (μὲ συνεργάτες του τοὺς R. Goossens καὶ M. Mathieu). Σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ πρέπει νά σχετίζεται μὲ τίς λ. *σκάλοψ*, *ἀσπάλαξ* ἢ *σπάλαξ* καὶ ἐπομένως ὁ Ἀσκληπιός πρέπει νά ἦταν ἕνας χθόνιος θεός. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ H. Gregoire δέν ἱκανοποίησε τοὺς εἰδικούς ἐρευνητές, κυρίως γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ μὲ γραπτὲς μαρτυρίες. Βλ. *Realencyclopädie* II, 2 στ. 1642 κ. ἐξ. *Asclèpios, Apollon, Smintheus et Rudra. Études sur le dieu à la taupe et le dieu au rat dans la Grèce et dans l'Inde* "Mém. Acad. Royale de Belgique, Classe des Lettres", 2 sér. 45, Bruxelles 1949.

Γενικὴ Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἀσκληπιό :

A. Walton, *The Cult of Asclepius*, Cornell Studies in Classical Philology, Vol. III, Ithaca, N.Y. 1894. L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford 1921. K. Kerényi, *Der göttliche Arzt. Studien über Asklepios und seine Kultstätten*, Darmstadt 1956.

Emma-Ludwig Edelstein, *Asclepius. A collection of the Testimonies*, Baltimore 1945 (2 τόμοι). Δὲς καὶ τὰ ἐτυμολογικὰ λεξικά τῶν H. Frisk καὶ P. Chantraine στή λ. O. Kern, *Religion der Griechen*, II, Frankfurt 1963.

W.S. Ferguson, *The Attic Orgeones*, Harv. Theol. Rev. 37 (1944) 89. E. R. Dodds, *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο*, μτφ. Γ. Γιατρομανωλάκη, Ἀθήναι 1978, σελ. 80, 103-108, 117, 165, 172.

Ἄ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Ἀσκληπιός καὶ Ἀσκληπιεῖα*, Leipzig 1907.

H. W. Parke, *Τὰ ἑλληνικὰ μαντεῖα*, μτφ. Α. Βοσκοῦ, Ἀθήναι 1979, σελ. 174.

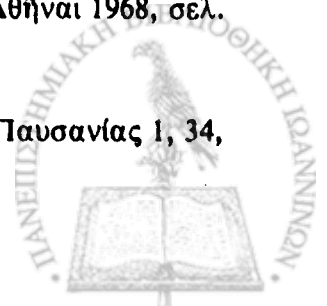
M.P. Nilsson, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Θρησκείας*, μτφ. Αἰκ. Παπαθωμοπούλου, Ἀθήναι, σελ. 306.

L.R. Farnell, *Cults of the Greek States*, 5 τόμοι, Oxford 1896-1914.

A.J. Festugière, *La Religion Grecque*, στήν *Histoire generale des religions* II, Paris 1948.

- R. Flacelière, Μάντες καί μαντεῖα στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα, μτφ. Αἰκ. Δημητρίου, Ἀθήναι 1964. O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, München 1906.
- W. K.C. Cuthrie, Orpheus and Greek Religion, London 1935. Τοῦ ἴδιου, The Religion and Mythologie of the Greeks, Cambridge Ancient History, II, 40, 1961.
- K. Kerényi, Die Religion der Griechen und Roemer, München 1963.
- M. P. Nilsson, Ἑλληνική λαϊκή Θρησκεία, μτφ. Ι. Θ. Κακριδῆ, Ἀθήνα 1953.
6. Ὅμηρου, Ἰλιάς Β 731, Δ 194, Λ 518.
 7. Ἡσιόδου, Ἡοῖαι, ἀπ. 60 Μ – W.
 8. Πινδάρου, Πυθιον. 3.
 9. Πινδάρου, Νεμ. 3, 55
 10. Ὅμηρου, Ἰλιάς Δ 219' ἐπίσης σχολιαστής Πινδάρου IV, 211.
 11. Πρβλ. U.v. Wilamowitz – Moellendorff, Isyllos von Epidaurus Berlin 1886, σελ. 96 κ. ἐξ.
 12. Emma and Ludvig Edelstein, Asclepius. A Collection and Interpretation of the Testimonies, Baltimore 1945 (2 τόμοι).
 13. Πινδάρου, Πυθιονῖκαι I, 46.
 14. Πλάτωνος, Πολιτεία I, 599.
 15. Ὁ.π., I, 405.
 16. Ὁ.π., Γ 407.
 17. Ὁ Ἀπολλόδωρος λέει ὅτι ὁ Ἀσκληπιός ἀπό τόν Κένταυρο «... καί τήν Ιατρικήν καί τήν κυνηγετικήν ἐδιδάχθη καί γενόμενος χειρουργικός καί τήν τέχνην ἀσκήσας ἐπί πολὺ...». Βιβλιοθήκη Γ, IB, 11.
 18. Πλάτωνος, Συμπόσιον IB, 186.
 19. «Ὁὕτως οὖν καί τήν Ιατρικήν πρῶτον μὲν Ἀσκληπιόν παρ' Ἀπόλλωνος τοῦ πατρός φησιν ἐκμαθεῖν καί ἀνθρώποις μεταδοῦναι, διό καί δοκεῖ εὐρετής γεγενῆσθαι αὐτῆς' πρό δέ Ἀσκληπιοῦ τέχνη μὲν Ιατρική οὐπω ἦν ἐν ἀνθρώποις, ἐμπειρίαν δέ τινα οἱ παλαιοὶ εἶχον φαρμάκων καί βοτάνων, οἷα παρ' Ἑλλήσι Χείρων ὁ Κένταυρος ἐπίστατο καί οἱ ὑπὸ τούτου παιδευθέντες ἥρωες, ὅσα τε ἐς Ἀριστέα καί Μελάμποδα καί Πολύειδον ἀναφέρεται». Γαληνός XIV, 674.
 20. Ἰ. Παπαβασιλείου – Β. Ρόζου, Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς Ιατρικῆς, Ἀθήναι 1979, τόμ. Α', σελ. 95.
 21. Πausanias I, 21. IV, 22.
 22. Βλ. Ἀ. Ἀραβαντινοῦ, Ἀσκληπιός καί Ἀσκληπιεῖα, Λειψία 1907, σελ. 28.
 23. Βλ. Ἀ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π. σελ. 32 – 54.
 24. Ἀ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 43.
 25. Ἀ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 45 – 54.
 26. Wilamowitz, Isyllos von Epidaurus, Berlin 1886.
 27. Ἀ. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 66, 67.
 28. Βλ. Κ. Μπάλλα, Τό προφητικόν παραλήρημα τῆς Πυθίας, Ἀθήναι 1968, σελ. 104 – 110.
 29. Πλάτωνος, Νόμοι 909 Ε – 910 Α. Ἐπινομίς 985 C
 30. Γιά τίς τεχνικές βλ. Στράβων 14, 1, 44. Ἰουβενάλιος 6, 546. Πausanias I, 34, 5. Ἀρτεμίδωρος 4, 2.

31. Γιά τήν Ιατρική ἐγκοίμηση βλ. Κ.Ν. Μπάλλα, Τό προφητικόν παραλήρημα τῆς Πυθίας, Ἀθῆναι 1968, σελ. 29, 52 κ. ἐξ. Α. Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἀσκληπιός καί Ἀσκληπιεΐα, Ἀθῆναι 1975, Β' ἔκδοσις, σελ. 63. κ. ἐξ., 74. κ.ἐξ. Η. W. Parke, Τά ἑλληνικά Μαντεῖα, Ἀθῆνα 1979, σελ. 130 κ.ἐξῆς.
32. Ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καί τοῦ Ἀσκληπιοῦ, I.G. IV², 1. 121 – 124. Ὑπάρχει μιὰ ξεχωριστή ἔκδοσις τοῦ R. Herzog, Die Wunderheilung von Epidaurus, Philol. Suppl. III, 3. Τά λιγότερο φθαρμένα τμήματα ἔχουν ἀναπλασθεῖ καί μεταφρασθεῖ ἀπό τόν Edelstein, Asclepius I, μαρτ. 423.
33. Ἀριστείδου, Λόγοι 48, 31. Ἰαμβλίχου, Περί μυστ. 3,2.
34. S. Freud, The Interpretation of Dreams, σελ. 391.
35. Ἀριστοφάνη, Πλούτος 742 κ. ἐξῆς.
36. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 152 – 153
37. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 89 - 90.
38. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 102.
39. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 96 – 97.
40. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 107.
41. Σύμφωνα μέ τό Dictionary τῶν Η. καί Α. English, N. York - London - Toronto 1958, σελ. 535, Ὑποβολή εἶναι «ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἓνα ἄτομο χωρίς ἐπιχείρημα, προσταγή ἢ πίεσις ἐπηρεάζει ἀμεσα ἓνα ἄλλο ἄτομο νά πράξει (κάτι) μέ τόν τρόπο πού τοῦ ὑποδεικνύεται καί νά ἀποδεχθεῖ μιὰ πίστη, γνώμη καί σχέδιο πράξης».
42. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ. 111 – 112
43. Βλ. Ἀ.Π. Ἀραβαντινοῦ, δ.π., σελ 13 – 18.
44. Εὐριπίδη, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις στ. 1261 κ. ἐξῆς
45. Φιλοστράτου, Εἰς Βίον Ἀπολλωνίου Τυανέως, II, 27.
46. Βλ. Δ. Κουρέτα, Τό ὄνειρομαντεῖον καί ἱερόν θεραπευτήριον τοῦ Ἀμφιαράου, στό «Ψυχανάλυσις – Ψυχιατρική – Νευρολογία, Ἀθῆναι 1975, σελ. 852 – 863.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στήν έλληνική αρχαιότητα υπήρχαν κέντρα, όπως τό Μαντείο τών Δελφών, όπου γίνονταν παρεμβάσεις σέ στιγμές ψυχολογικής κρίσεως τών ατόμων καί δίνονταν απαντήσεις σέ έπείγοντα έρωτήματά τους. Στήν περίπτωση του Καλλόνδη, πού σκότωσε τόν ποιητή 'Αρχίλογο, τό Μαντείο τόν συμβούλευσε νά πάει νά καθησυχάσει τήν ψυχή του σκοτωμένου στόν Ταίναρο, όπου υπήρχε ένα αρχαίο ιερό γιά τήν επικοινωνία μέ τούς νεκρούς. 'Ο Δελφικός 'Απόλλων, όχι μόνο έπιδοκίμασε τά εκδικητικά σχέδια του 'Ορέστη εκ τών προτέρων, μά έπιπροσθέτως εξάγνισε τόν μητροκτόνο μετά τήν πράξη του. Τά παραδείγματα του 'Αλκμέωνος πού σκότωσε τή μάνα του ή του Λεύκιππου πού σκότωσε τόν πατέρα του, καί οί όποιοι έπήγαν στό Μαντείο τών Δελφών νά ζητήσουν εξιλέωση, δείχνουν ότι αυτό αναμιγνύονταν άμεσα στό πρόβλημα τής ένοχής φόνου καί πρόσφερε εξαγνισμό καί εξιλέωση. Στήν «'Απολογία» του Πλάτωνος, ό Σωκράτης έξηγεϊ ότι άρχισε τήν έρευνά του γιά τήν ανθρώπινη σοφία εξαιτίας μιās απαντήσεως του Μαντείου τών Δελφών, ότι κανένας δέν είναι σοφότερος από τόν Σωκράτη. 'Ο χρησμός έβαλε τόν Σωκράτη σέ περίσκεψη. Είχε ξεκάθαρη αντίληψη του πόσο μικρή, πόσο άσήμαντη ήταν ή δική του σοφία. 'Ο άυστηρός αυτοέλεγχος είχε καταλήξει στό ότι ένα πράγμα ήξερε καλά, ότι δέν ήξερε τίποτα («έν οίδα ότι ούδέν οίδα»). Πώς, αναρωτήθηκε ό Σωκράτης, είναι δυνατόν τό «έν οίδα ότι ούδέν οίδα» νά ονομάζεται σοφία καί μάλιστα ή μεγαλύτερη ανθρώπινη σοφία ; Γιά νά απαντήσει στό έρώτημα αυτό, αποφάσισε ό Σωκράτης νά θέσει τόν έαυτό του στην ύπηρεσία του 'Απόλλωνα, νά θεωρήσει σκοπό του τήν διερεύνηση του νοήματος του χρησμού καί, όταν αποκαλυφθεί τό νόημα του χρησμού, νά τό μεταδώσει καί στους άλλους ανθρώπους. Έτσι ό Σωκράτης έφθασε στό «γνώθι σ' αυτόν», πού αντιστοιχεί στη σύγχρονη «θεραπεία αυτογνωσίας».

Τίς άμφισβητήσεις του Σωκράτη στους Πλατωνικούς διαλόγους θά μπορούσαμε νά παρομοιάσουμε μέ τά διλήμματα τής καθημερινής ζωής καί τήν «μαιευτική» του, μέ τήν αναζήτηση καί άνίχνευση του άσυνείδητου - τήν «αλήθεια» του ανθρώπου, πού καθορίζει τήν συμπεριφορά τους - καί πού αποτελεί καί τό πρώτο στάδιο τής ψυχοθεραπείας. Τό δεύτερο στάδιο

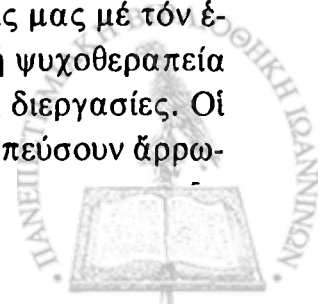

ἀποτελεῖ τὴν θεραπευτικὴ διεργασία, ὅπου, μέσω τῆς ψυχοθεραπευτικῆς τεχνικῆς, γίνονται οἱ ἐσωτερικὲς ἀνακατατάξεις στὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου, γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ τρίτο στάδιο, ὅπου ὁ ψυχοθεραπευτὴς γνωρίζοντας τὰ κίνητρα τοῦ ἀτόμου, τίς ἐνδοψυχικὲς συγκρούσεις καὶ ἐπιθυμίες, ἀναπτύσσει τὴν τελικὴ λύση τῶν προβλημάτων, τὴν τελικὴ «ἰδέα» κατὰ τὸν Πλάτωνα, προσαρμοσμένη στὸ περιβάλλον πού αὐτός ζεῖ, δηλαδή συμβατὴ μὲ αὐτό (κάνει ἔμμεσα ἢ ἄμεσα πρόταση τῶν λύσεων πού εἶναι ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸ περιβάλλον).

Στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, πού ὑπῆρχε πληθυσμὸς μὲ ὁμοιογενεῖς πολιτιστικὲς ἀξίες, ἐκτός ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους, οἱ συγγραφεῖς Ἐπῶν καὶ Δραμάτων μποροῦσαν νὰ ἐπηρεάζουν τοὺς ἀνθρώπους μέσω αὐτῶν, γιατί ἦταν ἕνας πρόσφορος τρόπος ἐπικοινωνίας ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Τοὺς ἐπηρέαζαν δὲ σύμφωνα μὲ τίς δικὲς τους θεωρητικὲς τοποθετήσεις καὶ ἀναζητήσεις.

Ὁ Ὅμηρος καὶ οἱ ἄλλοι ἐπικοὶ ποιητὲς χρησιμοποιοῦσαν τὸν στίχο καὶ τὸν ρυθμὸ προκειμένου νὰ περάσουν τὸ μήνυμά τους. Ἡ ἥρωικὴ ποίηση ἀναπτύχθηκε, ὅταν οἱ ἀξίες καὶ ἡ ἀριστοκρατικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἀπειλοῦνταν νὰ ἐξαφανισθοῦν ἢ περνοῦσαν περίοδο ἀλλαγῆς. Ὁ Ὅμηρος ὡς ἀξίες ἐξυμνοῦσε π.χ. τὸν ἥρωα πού κάνει καλὸ στοὺς φίλους του καὶ κακὸ στοὺς ἐχθροὺς του ἢ τὴν συζυγικὴ πίστη τῆς Πηνελόπης.

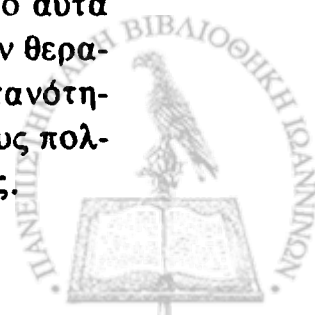
Τὸ θέατρο ἔχει παρόμοια ἐπίδραση. Ὁ ἄρρωστος, ἢ αὐτός πού πηγαίνει στὸ θέατρο, ταυτίζεται ἔντονα μὲ τοὺς ἄλλους, ἰδιαίτερα μὲ αὐτοὺς πού ὑποφέρουν. Ὅποιος ἔχει δεῖ περισσότερες ἀπὸ μιά φορά μιά ἀρχαία τραγωδία, γνωρίζει ὅτι στὸ κάθε ἔργο ὑπάρχουν πολλὰ περιθώρια ταυτίσεως μὲ διάφορους χαρακτήρες τοῦ ἴδιου ἔργου καὶ μάλιστα πολὺ ἀντίθετους μεταξύ τους. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν ψυχοθεραπεία, ὅπου γίνονται πολλές ἀνακατατάξεις στὶς λιβιδινικὲς καὶ ἐπιθετικὲς ἐνορμήσεις τοῦ ἀρρώστου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας, καθὼς τὸ Ἐγὼ του σιγά - σιγά εὐρύνεται μὲ τὴν ἐνσωμάτωση ἀσυνείδητων κομματιῶν. Μπορεῖ, γιὰ παράδειγμα, ὁ ἄρρωστος νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι κάποιον πρόσωπο, πού μέχρι τότε τὸ μισοῦσε θανάσιμα, δὲν εἶναι παρά ἡ προβολὴ σ' αὐτὸ τῶν περισσότερων μισητῶν καὶ ἀνεπιθύμητων κομματιῶν τοῦ ἑαυτοῦ του, πού ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἐνδοβλημένα «κακά» ἀντικείμενά του. Ἡ Τραγωδία θὰ πρέπει νὰ μᾶς δώσει μιά νέα ἀντίληψη τῆς εἰκόνας, πού ἔχουμε γιὰ τὸν ἑαυτό μας σὲ σχέση μὲ τοὺς γύρω ἀνθρώπους. Οἱ τραγικοὶ χαρακτήρες τοῦ ἔργου παλεύουν μὲ τίς ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι σὲ αὐτοὺς πού βρίσκονται στὸ παρελθόν, στὸ παρόν καὶ στὸ μέλλον. Στὴ ψυχοθεραπεία περιμένουμε ἐπίσης μιά μεγεθυμένη εἰκόνα τῶν δυνατοτήτων πού προσφέρονται στὶς σχέσεις μας μὲ τὸν ἑαυτό μας καὶ μὲ τοὺς ἄλλους. Τὸ καλὸ θέατρο καὶ ἡ σωστὴ ψυχοθεραπεία ἔχουν ὡς κοινὸ χαρακτηριστικὸ μιά σειρά ἀπὸ ἐσωτερικὲς διεργασίες. Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες μὲ τὸ δρᾶμα δὲν προσπαθοῦσαν νὰ θεραπεύσουν ἄρρω-

στα άτομα, αλλά, εφόσον τό θέατρο έπιφέρει όρισμένες έσωτερικές ανακατάξεις, μπορεί νά είναι τό ξεκίνημα ή ή προώθηση τής πορείας για τήν καθιέρωση νέων έσωτερικῶν ή κοινωνικῶν κανονισμῶν. Ἡ δοκιμασία όμως τοῦ έντονου συναισθηματισμοῦ καί μόνο, χωρίς κανείς μετά νά σκεφθεῖ για τίς σχέσεις του μέ τόν έαυτό του καί μέ τούς άλλους, δέν πρόκειται νά τόν ώφελήσει σέ τίποτα. Οί ίθύνοντες τής Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, γνωρίζοντας τήν τεράστια άπήχηση πού είχε τό θέατρο στή διαμόρφωση τῶν αξιῶν πού κατά τή γνώμη τους τήν έξυπηρετοῦσαν, καθιέρωσαν τά «θεωρικά» μέ πρόταση τοῦ Περικλῆ καί άπόφαση τής Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Ἔδωσαν δηλαδή κονδύλια άπό τόν δημόσιο προϋπολογισμό για νά πληρώνονται τά εἰσιτήρια τοῦ θεάτρου για τούς πτωχούς.

Στά Δράματα άνταντακλάται ό τρόπος μέ τόν όποιο άντιμετωπίζονται έμπειρικά οί ψυχικές διαταραχές. Στήν «ἹΟρέστεια» δόθηκε μιά κοινωνική λύση στή δολοφόνο επανάληψη, ένῶ στή σύγχρονη άτομική ψυχοθεραπεία ή λύση δίνεται μέσω τής έρμηνείας καί τής μεταβιβάσεως τῶν συναισθημάτων τοῦ άρρώστου στόν θεραπευτή. Στο μικρό άπόσπασμα άπό τόν «Οιδίποδα Τύρανο», ή Ἰοκάστη ύποστηρίζει τόν Οιδίποδα. Ὁ Ἡρακλῆς δέν αυτοκτόνησε, γιατί έγινε άποδεκτός άπό τόν πατέρα καί τόν φίλο του, ένισχύθηκε τό καλό μέρος τοῦ έαυτοῦ του, μετατέθηκε ή εϋθύνη στους θεούς καί έτσι έλαττώθηκε ή ένοχή τους. Θεωρήθηκε επίσης άρκετή ή τιμωρία νά δεῖ νεκρούς τούς άγαπημένους τους καί νά φύγει άπό τή Θήβα. Ὁ μακρϋς διάλογος άποτελεῖ τή θεραπευτική διεργασία. Στίς «Νεφέλες» παρατηρεῖται μιά εϋλυγισία στήν τεχνική τής ψυχοθεραπείας. Ζητεῖται ένα άλλο μέλος τής οίκογένειας για συνεργασία, έπειδή ό άρρωστος δέν έχει τή δυνατότητα νά βρεῖ τήν αίτία τής άρνήσεώς του νά άνταποκριθεῖ στίς ύποχρεώσεις του (νά πληρώσει τά χρέη του) καί βρίσκει έξωπραγματικούς τρόπους νά τίς άποφύγει. Στίς «Σφήκες» έχουμε μιά πλήρη εικόνα τῶν τρόπων θεραπείας τής έποχῆς, ενός άτομου πού έχει ψυχικές διαταραχές.

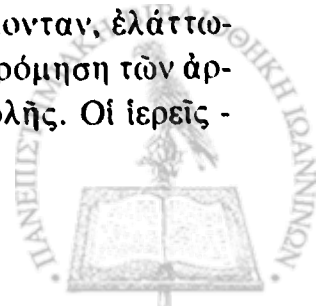
Σχετικά μέ τά όνειρα, οί Ἀρχαίοι Ἕλληνες ήξεραν ότι αυτά έκφράζουν τίς έπιθυμίες τῶν άσυνείδητων ένορμήσεων καί ότι τό άτομο προσπαθεῖ νά βρεῖ λύση στίς ένδοψυχικές συγκρούσεις του πού έμφανίζονται σ' αυτά. Για τό λόγο αυτό προσέφευγαν σ' εκείνους πού μπορούσαν νά τούς τά έρμηνεύσουν (όνειροκρίτες, μάντεις καί άπλους άνθρώπους) ή προσπαθοῦσαν νά τά έρμηνεύσουν μόνοι τους, όπως ό Ξενοφών. Τό ίδιο κάνουμε σήμερα καί στήν ψυχοθεραπεία, όταν οί άρρωστοι μᾶς διηγούνται όνειρα. Τούς βοηθοῦμε νά καταλάβουν τήν άσυνείδητη έπιθυμία τους, τούς φόβους καί τό άγχος γι' αυτή τους τήν έπιθυμία, ώστε νά άπαλλαγοῦν άπό αυτά πού προξενοῦν τά συμπτώματά τους, τά όποια τούς όδήγησαν στήν θεραπεία. Οί όνειρομάντεις καί γενικά οί μάντεις ήσαν άνθρωποι μέ ίκανότητες νά καταλαβαίνουν τό άσυνείδητο τῶν άλλων καί ή έρμηνεία τους πολλές φορές είχε διάφορες σκοπιμότητες, πολιτικῆς ή άλλης φύσεως.

Παραδείγματα έπωνύμων ψυχοθεραπευτών στην Άρχαία Έλλάδα έχουμε τόν Μελάμποδα και τόν Ίπποκράτη. Ο πρώτος έθεράπευσε τόν Ίφικλο από ψυχολογική άνικανότητα, παίρνοντας τό ρόλο του Ύπερεγώ, στό όποιο - σύμφωνα μέ τήν ψυχαναλυτική θεωρία - είναι ένσωματωμένες οί πατρικές άπαγορεύσεις, και του έπέτρεψε νά είναι άντρας, νά έχει δηλαδή στύση και νά κάνει παιδιά. τόν Μελάμποδα επίσης κάλεσε ό Προΐτος, ό βασιλιάς του Άργους, γιά νά θεραπεύσει τίς κόρες τους από «μανία», άλωπεκία και δερματικές έκδηλώσεις, όπου και πάλι πήρε τό ρόλο του Ύπερεγώ - πατρικό ύποκατάστατο - και τούς έπέτρεψε έτσι τήν ίκανοποίηση των σεξουαλικών τους έννομήσεων μέ τρόπον πού νά επικροτείται από τό κοινωνικό περιβάλλον. Έκλήθηκε πάλι γιά νά θεραπεύσει τόν Άλκαθο, βασιλιά των Μεγάρων, πού υπήρξε παιδοκτόνος και έπασχε από κατάθλιψη λόγω των τύψεών του. Τόν θεράπευσε μέ καθαρμούς, που από ψυχολογική άποψη σημαίνει ότι ό ίερομάντης Μελάμπους, λόγω του αξιώματός του, αντιπροσώπευε τό τιμωρητικό Ύπερεγώ του Άλκαθου και, μέσω των τελετουργιών, του έδωσε άφεση άμαρτιών. Ο Ίπποκράτης κλήθηκε νά θεραπεύσει τόν Περδίκια Β', βασιλιά της Μακεδονίας, πού έπασχε από επίμονη και έξαντλητική άρρώστια, τήν αίτία της όποίας κανείς δέν έβρισκε και ούτε φάρμακα βελτίωναν τήν κατάστασή του. Ο Ίπποκράτης διέγινωσε ότι «ψυχής είναι τό πάθος» και θεράπευσε τόν Περδίκια Β' χωρίς φάρμακα, παίρνοντας πάλι τό ρόλο του Ύπερεγώ και του έπέτρεψε νά νυμφευθεί τήν Φίλα, παλλακίδα του άποθανόντα πατέρα του, προς τήν όποία είχε σφοδρό έρωτικό πάθος, αλλά άσυνείδητα φοβόταν τήν τιμωρία του άποθανόντα πατέρα του, έφόσον ή Φίλα αντιπροσώπευε άσυνείδητα τή μητέρα του.

Στήν Ίπποκρατική Συλλογή φαίνεται ότι ό ίατρός αντιμετώπιζε τόν άρρωστο σαν μιά ψυχοσωματική όλότητα και, εκτός από τήν αντιμετώπιση της ίδιας της άρρώστιας, τόν ύποστήριζε ψυχολογικά.

Στά Άσκληπιεία έχουμε μιά πλήρη όργάνωση θρησκευτικών - ιατρικών κέντρων, όπου έφαρμόζονταν θεραπεία περιβάλλοντος κατά τήν όποία οί άρρωστοι ζούσαν ένα λεπτομερώς καθορισμένο πρόγραμμα ψυχοθεραπευτικών δραστηριοτήτων, ανάλογα μέ τίς ανάγκες τους (ύδροθεραπείες, καθαρμοί, δίαιτα, προσευχές, έγκοίμηση, θεατρικές παραστάσεις, ύπνωτικά φάρμακα). Οί περισσότεροι άρρωστοι έμεναν άρκετό χρόνικό διάστημα στα Άσκληπιεία, καθόσον ή όξύτητα των ψυχικών διαταραχών χρειάζεται χρόνο νά ύποχωρήσει. Επίσης, άπομακρύνονταν από τήν οικογένεια και τό ευρύτερο περιβάλλον πού, όπως γνωρίζουμε, έπιδεινώνει τά συμπτώματα. Η φυσικοθεραπεία, στην όποία ύποβάλλονταν, έλάττωνε τό άγχος και προκαλούσε σωματική ευεξία, ή δέ παλινδρόμηση των άρρώστων βοηθούσε στό κύριο θεραπευτικό μέσο της ύποβολής. Οί ιερείς -

ιατροί, όταν μπορούσαν, χρησιμοποιούσαν τά θεραπευτικά μέσα τής σωματικής Ιατρικής.

Συμπερασματικά, από τήν γνώση τής ψυχαναλυτικής θεωρίας καί τά κείμενα πού μελετήθηκαν, οί Ἀρχαίοι Ἕλληνες γνώριζαν πολύ καλά τήν ψυχική λειτουργία τῶν ἀνθρώπων. Οί προνομιούχοι τής ἐποχῆς, συγγραφείς, φιλόσοφοι, Ιατροί, ραψωδοί, Ιερομάντιες, ὄνειροκρίτες, Ιερεῖς μέ ἐκπαίδευση μεγαλύτερη ἀπό τόν γενικό πληθυσμό καί μέ ἱκανότητες νά καταννοοῦν τήν ἀνθρώπινη ψυχή καί τίς λειτουργίες της, σκόπιμα χρησιμοποιούσαν τήν τέχνη τους καί τήν τεχνική τους, πού μοιάζει μέ πολλές ἀπό τίς τεχνικές αὐτοῦ πού σήμερα ὀνομάζουμε Ψυχοθεραπεία, γιά νά ἐπηρέασουν τήν ἀτομική καί κοινωνική συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων σύμφωνα μέ τίς δικές τους ἐπιθυμίες, τοποθετήσεις ἢ ἀναζητήσεις. Οί ἄνθρωποι προσέτρεχαν σ' αὐτούς ἀτομικά ἢ στήν τέχνη τους (π.χ. τό θέατρο) σκόπιμα γιά νά ἀνακουφισθοῦν ἀπό τά ψυχικά τους συμπτώματα ἢ νά καλυτερεύσουν τίς σχέσεις του μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους.

CONCLUSIONS

Contribution to the Study of Psychotherapy in Ancient Greece

by

C.M. TSOLIS

There were centre in Greek Antiquity, such as the Delphi Oracle, whose role was to intervene at an individual's critical psychological moment and provide answers to difficult problems. In the case of Kallondis who killed the poet Archilochos, for example, the Oracle suggested he go appease the victim's soul at Taenaron, where an ancient temple existed for the communication with the dead. Apollo of Delphi, on the other hand, not only gave his consent to Orestis' vengeful plans, but also expiated the matricide after his deed. Other examples, like those of Alkmeon who killed his mother and Lefkippos who killed his father and subsequently resorted to the Delphi Oracle for expiation, are a further proof of the fact that the Oracle became directly involved in the subject's feeling of guilt after a murder by offering him expiation and purification. In Plato's "Apologia", Socrates explains that he embarked on his study of human wisdom following an answer he had received from the Delphi Oracle to the effect that no one was wiser than him. The oracle intrigued Socrates to a great degree. He was fully aware of the insignificance of his wisdom. His strict self-analysis had reached the well-known conclusion that what he knew best, was, that he knew nothing at all. How was it possible, Socrates wondered, for an axiom such as "All I know is that I know nothing", to constitute the highest of wisdoms? In order to solve this very problem, Socrates put himself in the service of Apollo and set himself the task of investigating the meaning of the oracle, with the intention of passing its message to his fellow beings. Socrates thus came upon the famous "know thyself" which corresponds to what today is termed "Insight Therapy".

Socrates' questions in Plato's dialogues could be compared to the dilemmas one faces in everyday life, to his "Obstetrics", as well as to the quest and search of one's subconscious—the "truth", in other words, that determines each

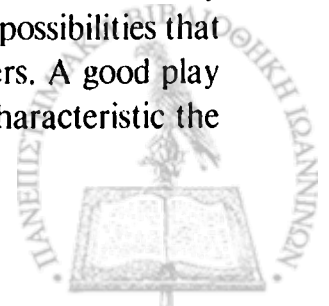

person's behaviour, which constitutes the first stage of psychotherapy. The second stage would be the working through process in which, by means of the psychotherapeutic technique, a general rearrangement of views and feelings takes place within the individual's self; leading, lastly, to the third stage, whereby the therapist, having gained full knowledge of the person's motives, internal conflicts and desires, is in a position to propose the final solution to this person's problems, and come up with the final "idea" – as Plato would put it – which would best be suited to the analysant's environment, bearing the environment's full agreement (the therapist, in other words, suggests the solution that would be best accepted by the subject's environment).

Ancient Greece was inhabited by a population that shared homogenous cultural values. Philosophers, epic poets and tragedians alike could influence the populace through these very values, because of the expedient means of communication that they constituted. Their influence was of course in accordance with their own beliefs and aspirations.

Homer and the other epic poets used verse and rhythm to convey their own messages. Epic poetry was developed as the values and the aristocratic structure of society were threatened with disintegration or were simply going through a period of threatened change. Homer, for example, praised the hero who helped his friend and harmed his enemies, a wife's faithfulness (such as Penelope's), etc.

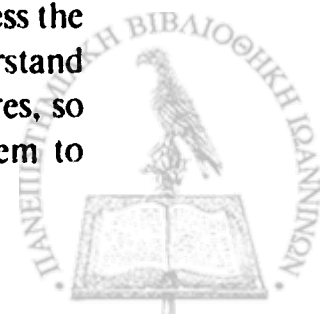
The theatre exerts a similar influence: The sick person – or simply the one who goes to the theatre – identifies quite strongly with the characters, especially with those who are suffering. If one has been to more than one ancient Greek tragedy, he is in a position to verify that each play offers ample ground for identification with several of the characters depicted, sometimes even with contradictory ones. During psychotherapy, a similar process is in operation, whereby a continuous rearrangement and reassessment of the patient's libidinal and aggressive impulses takes place, as his Ego gradually broadens with the incorporation of unconscious material. The patient may, for example, become aware of the fact that a certain person he had thus far been hating unconditionally, now stands as the projection of those parts in himself that were most hateful and undesirable, which simply represented his introjected "negative" objects. Moreover, Tragedy may present us with a new angle as to the impression we hold of ourselves in conjunction with those around us. The characters of the play are constantly struggling to meet their obligations towards the persons who featured in their past, as well as those who are active in their present and future. Similarly in psychotherapy, one expects to find an enlarged picture of the possibilities that are being offered in the interaction between ourselves and others. A good play and a well-conducted psychotherapy have as their common characteristic the

active working through process which takes place within the individual. It was not the ancient Greeks' intention to cure the sick through the use of drama. However, since the theatre is the instigator of a certain internal reassessment, this may be the stepping stone for the commencement or furthering of a new course of action on an internal or social basis. If, however, there is only an internal stirring of emotions enticed by the play, without the concomitant deliberations as to one's relations with oneself and with others, no benefit can be drawn. The rulers of the Athenian Democracy were aware of the effect the theatre had on the audience, in shaping those values that would ultimately serve the society's purpose. It is for this reason that they established a system whereby special funds were allocated from a the state budget to pay for the tickets of the poor. This system was suggested by Pericles and decided upon by the State Assembly.

What the dramas reflect is the manner in which mental disorders were empirically handled in ancient Greece. In "Orestia", for example, a socially acceptable solution was found to put an end to the compulsive killing, whereas in modern psychotherapy solutions are given through interpretation and transference of the patient's emotions to the therapist. In the brief excerpt from "Oedipus Rex" that is quoted, Jokasta is supportive of Oedipus. Hercules did not commit suicide because he was finally accepted by his father and his friend, the positive side of his personality was emphasized, the responsibility for his crimes was transferred on to the gods and his guilt thus abated. The fact that he had seen his beloved lying dead before him, was considered adequate punishment per se, along with his flight from Thebes. The long dialogue that has been quoted constitutes the therapeutic working through. In the "Clouds", a certain flexibility in the therapy is observed. In view of the fact that the patient is unable to understand the causes for his denial to meet his obligations (i.e. to pay his debts) - devising every conceivable method possible to avoid them - another member of the family is called upon to assist. In the "Wasps" we have a complete picture of the therapeutic methods employed at the time in connection with a person who suffers from mental disorders.

With regard to dreams, the ancient Greeks were very much aware of the fact that these expressed the desires of the persons' unconscious impulses and that the individuals sought a solution to the innermost conflicts that were reflected in them. It is for this reason that they found recourse in those who could interpret them (dream - interpreters, priests or laymen) or tried to interpret them themselves, like Xenophon. In psychotherapy today we do more or less the same when our patients describe to us their dreams. We help them understand their unconscious desires, their fears and anxieties in realizing these desires, so that they may be freed of the causes of their symptoms, which led them to

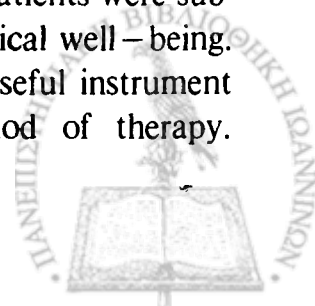

therapy in the first place. Dream - interpreters and diviners in general, were able to see into the unconscious of others ; moreover, their interpretation served quite often a political or other purpose.

Melampus and Hippocrates are well – known examples of psychotherapists in ancient Greece. The former cured Iphiclus of his psychological impotence, by assuming the role of the patient's Superego - in which, according to the psychoanalytical theory, all parental prohibitions are incorporated – thus allowing him to be a man (i.e. have an erection) and have children. It was Melampus whom Proitus, the King of Argos, called to cure his daughters of “mania”, alopecia and other dermatological ailments. Melampus again assumed the role of their Superego – paternal substitute – and thus allowed them to satisfy their sexual impulses, in a manner acceptable to their social milieu. Melampus was further invited to cure the King of Megara, Alkathus, who was an infanticide and suffered from depression as a result of his guilt. He treated him with baths which, from a psychological point of view could be taken to signify a catharsis. Because of his position as a priest and a diviner, Melampus could take the role of Alkathus' punitive Superego and, in an appropriate ceremony, give him absolution for his sins. Hippocrates, on the other hand, was asked by Perdikas II, the King of Macedonia, to cure him of an insistent and exhausting illness, the cause of which was a mystery to all, and which no medication could alleviate. Hippocrates diagnosed the illness to be one of the psyche and cured Perdikas without the use of medication. He himself assumed the role of Perdikas' Superego and allowed him to marry his dead father's mistress, Phila, whom he passionately desired. Since on an unconscious level Phila represented his mother, the King had all along been afraid of his dead father's wrath.

From the collection of Hippocrates' works it is quite apparent that the doctor addressed himself to the patient as to a psychosomatic whole and, in addition to treating his illness, he also gave him psychological support.

The Aesculapian centres – a combination of religious and medical institutions – offered a fully organized milieu therapy. Patients followed a strict and involved program of psychotherapeutic activities, in accordance to their specific needs (water therapy, baths, diet, prayer, sleep therapy, theatre performances, sleeping medication, etc.). Most patients stayed in the centre for an extended period of time, or for as long as it was necessary for their ailment to subside. This gave them the opportunity to stay away from their immediate family which, as we know, can be a negative factor to a sick person's life and progress, and may even aggravate his condition. Physiotherapy, to which most patients were subjected, reduced their anxiety and gave them a feeling of physical well – being. Regression to the patient's past was, on the other hand, a useful instrument towards suggestion, which constituted the primary method of therapy.

Whenever possible, the priest - doctors preferred to practise traditional medicine, which tended basically for the body's ailments.

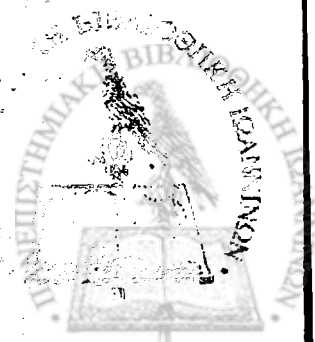
Based on our knowledge of the psychoanalytical theory, as well as on the texts studied, it may be concluded that the ancient Greeks were fully cognizant of man's psychological mechanism. Privileged citizens, such as writers, philosophers, doctors, bards, dream - interpreters and priests, who enjoyed a better education than the average person, were capable of understanding the human soul and its workings, and used their particular art or technique to influence individual or social behaviour, in accordance with their own desires, aspirations or pursuits. This art or technique favourably compares with several of the methods of what we today call psychotherapy. People, on the other hand, turned to them – whether as individual patients or as an audience to their art (e.g. theatre) – to find relief for their various psychological problems or in the hope of finding a way of improving their relationship with other people.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

- Ἄθηναϊος, Δειπνοσοφισταί
Ἄετιος, Περί ἀρεσκόντων
—, Ἱατρικά
Αἰσχύλος, Ἀγαμέμνων
—, Προμηθεύς
—, Χοηφόροι
Ἀπολλόδωρος, Βιβλιοθήκη
Ἀριστείδης, Λόγοι
Ἀριστόξενος, Ἀποσπάσματα
Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια
—, Περί Ἐνυπνίων
—, Περί ζῶων γενέσεως
—, Περί ποιητικῆς
—, Περί τῆς ζῶα ἱστορίας
—, Περί τῆς καθ' ὕπνου μαντικῆς
—, Πολιτικά
—, Ρητορικὴ
Ἀριστοφάνης, Νεφέλαι
—, Πλοῦτος
—, Σφήκες
Ἀρτεμίδωρος, Ὀνειροκριτικά
Γαληνός, Medicorum Graecorum Opera, Lipsiae 1829. Ἐκδοσὴ C.G. Kühn.
Δημόκριτος, Ἀποσπάσματα.
Διοσκορίδης, Περί ὅλης ἱατρικῆς, Lipsiae 1829. Ἐκδοσὴ C.G. Kühn.
Ἐμπεδοκλῆς, Ἀποσπάσματα
Εὐριπίδης, Βάκχες
—, Ἡρακλῆς μαινόμενος
—, Ἴφιγένεια ἐν Ταύροις
—, Ἴων
Εὐστάθιος, Παρεκβολαί εἰς Ὅμηρου Ἰλιάδα
—, Παρεκβολαί εἰς Ὅμηρου Ὀδύσσειαν
Ἡράκλειτος, Ἀποσπάσματα
Ἡρόδοτος, Ἱστορίαι

- Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι
 —, Ἡοῖαι
 —, Θεογονία
 Θεόκριτος, εἰδύλια
 Θεόφραστος, Ἀποσπάσματα
 —, Περί φυτῶν ἱστορίαι, Lipsiae 1854. Ἔκδοσις Teubneri.
 —, Χαρακτήρες
 Ἰάμβλιχος, Περί μυστηρίων
 Ἰπποκράτους, Ἔργα, Paris 1839. Ἔκδοσις E' Littré.
 Καλλίμαχος, Ὕμνος εἰς Ἄρτεμιν
 Λουκιανός, Νεκρικοὶ Διάλογοι
 Μακρόβιος, In Somm. Scip.
 Ξενοφῶν, Ἀπομνημονεύματα
 —, Ἑλληνικά
 —, Κύρου Ἀνάβασις
 —, Πόροι
 Ὀβίδιος, Μεταμορφώσεις
 Ὅμηρος, Ἰλιάς - Ὀδύσσεια
 Πausanias, Ἀρκαδικά
 —, Ἀττικά
 —, Ἡλιακά
 —, Μεγαρικά
 Πίνδαρος, Πυθιονίκαι
 Πλάτων, Ἀπολογία
 —, Ἴων
 —, Ἰππίας ἐλάσσων
 —, Κρίτων
 —, Μένων
 —, Νόμοι
 —, Πολιτεία
 —, Πρωταγόρας
 —, Σοφιστής
 —, Συμπόσιον
 —, Τίμαιος
 —, Χαρμίδης
 Πλίνιος, Historia naturalis
 Πλούταρχος, Ἠθικά
 —, Συμποσιακῶν
 Σοφοκλῆς, Ἠλέκτρα
 —, Οἰδίπους Τύραννος
 Σωρανός, Ἰπποκράτους γένος, βίος
 —, Περί χρονίων νόσων

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

α. Έλληνικά

- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Α. (1907) : 'Ασκληπιός και 'Ασκληπιεία. 'Επανεκδοση. 'Εκδόσεις Λέων, 'Αθήνα.
- ΒΕΡΝΑΔΑΚΗΣ Δ. (1928) : Εὐριπίδου δράματα. 'Αθήναι.
- ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ Γ. (1927) : Τό ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον καί ἡ 'Απολλωνιακή μανία. 'Αθήναι.
- ΓΟΥΔΗΣ Δ. (1937) : Τό μαντεῖον τῶν Δελφῶν.
- ΔΑΜΠΑΣΗΣ Ι. (1967) : Μελάμπους ὁ μάντις καί θεραπευτής. «Παρνασσός» τόμ. Θ (1967), ἀρ. 1.
- ΔΑΜΠΑΣΗΣ, Ι. (1968) : 'Ιστορικά 'Ιατρικά Μελέται. 'Αθήναι, Σειρά Β'.
- ΙΩ'ΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Γ. (1948) : Φαρμακολογία καί Συνταγολογία. 'Εκδ. Δ', Τόμος Ι, σελ. 172, καί Τόμος ΙΙ, σελ. 261.
- ΚΑΚΡΙΔΗΣ Φ. (1960) : 'Η παράταξη τῶν οὐσιαστικῶν στόν 'Όμηρο καί στούς δημηρικούς ὕμνους. Θεσσαλονίκη.
- ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ Β. (1957) : Αἰσθητική ἐρμηνεία τῆς ἀρχαίας Τραγωδίας. Θεσσαλονίκη.
- ΚΑΨΑΛΗΣ Γ. (1935) : Αἶας. 'Αθήναι.
- ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1955) : 'Η Ψυχοκαθαρκτική Μέθοδος Θεραπείας τῆς 'Ατεκνίας τοῦ 'Ιφίκλου ἀπό τόν Μελάμποδα. Συνεργασία Γ. Τσοῦκαντᾶ. «'Ελληνική 'Ιατρική» καί περιοδικό «Πλάτων», ἔτος Ζ' τεῦχος Β', σελ. 264 - 267, καί στό «'Εκλόγιό» του, 'Αθήνα, 1975, σελ. 423 - 428.
- ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1968) : 'Η Ψυχική Κάθαρση κατά τούς 'Ιπποκράτην, 'Αριστοτέλην καί Breuer - Freud. 'Ανακοίνωση στό 5ο Συνέδριο Νεο - 'Ιπποκρατικής 'Ιατρικής. Montpellier (μετ. στό «'Εκλόγιό» του, 'Αθήνα, 1975, σελ. 587).
- ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1963) : Τό Χρηστήριον τοῦ Τροφωνίου. «Πελονησιακή Πρωτοχρονιά», σελ. 124.
- ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1967 - 1968) : 'Η ἐκπυσις τοῦ 'Εγκεφάλου καί τό ἀρχαιοελληνικόν πρότυπον αὐτῆς. «'Επιστημονική 'Επετηρίς Ψυχ. Κλινικῆς Παν. 'Αθηνῶν», σελ. 51 - 72.
- ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1968) : 'Ιστορική καί Κριτική Εἰσαγωγή εἰς τήν Ψυχιατρικήν. 'Ακαδημαϊκή 'Ιατρική, στό «'Εκλόγιό» του, 'Αθήνα, 1975, σελ. 769.
- ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. (1975) : Τό ὄνειρομαντεῖον καί ἱεροθεραπευτήριον τοῦ 'Αμφιράου. Στό «'Εκλόγιό», του, 'Αθήναι 1975, σελ. 882 κ.έξ.
- ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ Γ. (1955) : 'Επος καί ἐπική 'Υλη. 'Αθήναι.

- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Σ. : Μαντική. Άρθρο στή Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια.
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ Δ. (1972) : Ίπποκρατική Ίατρική, Θεσσαλονίκη.
- ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Σ. (1953) : Ίφικλος καί Μελάμπους. «Λαογραφία» ΙΕ (1953) Ι.
- ΜΕΓΑΣ Γ. (1949 - 1950). Σημειώσεις παραδόσεων Λαογραφίας. Άθήναι.
- ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ. (1950) : Ίπποκράτους γένος, βίος, Έργα. Άθήναι.
- ΜΠΑΛΛΑΣ Κ. (1968) : Τό προφητικόν παραλήρημα τής Πυθίας. Άθήναι.
- ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ι. - ΡΟΖΟΣ Β. (1979) : Έγχειρίδιον. Ίστορίας τής Ίατρικής. Άθήναι Τόμ. Α.
- ✓ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Ε. (1982) : Ή «κάθαρση τών παθών» κατά τόν Άριστοτέλη. «Έποπτεία» 70 (1982), σελ. 685 - 703.
- ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. (1928) :
- ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. (1950) : Ή Ίατρική έν Έλλάδι άπό τής προϊστορικής έποχής μέχρι σήμερα. Άθήναι.
- ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗΣ Π. (1935) : Είσαγωγή στήν άρχαία Έλληνική Τραγωδία. Θεσ/νίκη.
- ΤΣΟΥΚΑΝΤΑΣ Γ. (1958) : Άλκαθος. «Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά», σελ. 205 - 207.
- ΤΣΟΥΚΑΝΤΑΣ Γ. (1955) : Μελάμπους ό πρώτος μύστης. Περιοδικόν «Αίξωνή» 4 (1955), σελ. 82 - 86.
- ✓ ΤΣΟΥΚΑΝΤΑΣ Τ. (1955) : Ό Ίατρομάντης Μελάμπους καί τό ψυχοσύμπλεγμα τοϋ Ίφίκλου. Περιοδικόν «Νέον Άθήναιον», τόμ. Α΄, τεϋχ. 2. Άθήναι.
- ✓ ΤΣΟΥΚΑΝΤΑΣ Γ. (1940) : Ό Άργεϊός Ήρωσ Μελάμπους Πρώτος Ψυχαναλυτής. Περιοδικόν «Ήραϊα», φύλλο 32, Άργος.
- ΤΣΟΥΚΑΝΤΑΣ Γ. (1946) : Ή Ήπίδραση τής Διονυσιακής Λατρείας στίς Προιτίδες καί ό Μελάμπους. «Άκροκόρινθος», Άθήνα.
- ✓ ΤΣΩΛΗΣ Κ., ΡΟΖΟΣ Β. καί ΔΕΓΛΕΡΗΣ Ν. (1981) : Μαγική Ίατρική - Ψυχαναλυτική Έρμηνεία. Πανελλήνιο Συνέδριο Ίατροχειρουργικής Έταιρείας Άθηνών.

β. Ξενόγλωσσα

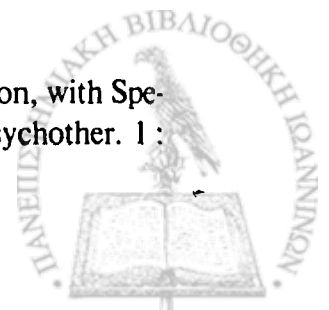
- ALEXANDER F. (1933) : The Relation of Structural and Instictual Conflicts. Psychoanal. Quart., 2 : 181 - 207.
- BAUDOUIN CH. (1929) : Psychanalyse de l' art. Paris.
- BENNETT S. (1978) : Mind and Madness in Ancient Greece. Cornell University Press, London.
- BERNAYS S. (1880) : Zwei abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Drama (Berlin, 1880). Translated in Lain Entralgo, Therapy of the World, p. 187.
- BINSTOCK W. (1973) : Purgation through Pity and Terror. Int. J. Psa. 54 : 499 - 504.
- BLOOM A. (1968) : The Republic of Plato. New York.
- BONITZ H. (1870) : Index Aristotelicus. Berlin.
- BOUCHÉ A. - LECLERCQ (1879 - 1882) : Histoire de la divination dans l' antiquité. Paris.

- BOWRA C.M. (1964) : The Meaning of a Heroic Age. In *Language and Background of Homer*, ed. G.S. Kirk, Cambridge, 22 - 47.
- BREUER J. and FREUD S. (1893, 1895a) : *Studies on Hysteria*. S.E. Vol. II, Hogarth Press, London, 135 - 181.
- BROMBERG W. (1975) : *From Shaman to Psychotherapist*. Henry Comp., Chicago.
- CAUER P. (1921 - 1923) : *Gründfragen der Homerkritik* Leipzig.
- CONDON W.S. and SANDER I.W. (1974) : Neonate Movement is Synchronized with Adult Speech. *Interactional Participation and Language*.
- COURETAS D. (1958) : De Freud à Hippocrate. Communication au IVE Congrès International de Médecine Neo - Hippocratique, Athènes - Cos. Μετ. στό «'Εκλόγιό» του, 'Αθήνα, 1975, σελ. 493 - 496.
- CROCE B. (1922⁵) : *Estetica come scienza dell' espressione e liguistica generale*. Bari.
- CUTHRIE W. (1935) : *Orpheus and Greek Religion*. London.
- DARENBERG CH. (1869) : *État de la Medicine entre Homère et Hippocrate*. Paris.
- DEICHGRÄBER K. (1933) : *Die Epidemien und das Corpus Hippocraticum*. Berlin.
- ✓ DEVEREUX G. (1970) : The Structure of Tragedy and the Structure of the Psyche in Aristotle's "Poetics". In *Psychoanalysis and Philosophy*, ed. C. Hanly and M. Lazerowitz, New York, pp. 46 - 75.
- DODDS E.R. (1950) : *The Greeks and the Irrational*. (Μτφ. Γ. Γιατρομανωλάκη). 'Αθήνα (1978).
- ECKERMANN (1840) : *Melampus und seine Geschichte*. Göttingen.
- EDELSTEIN L. (1935) : Hippokrates. Άρθρον στη *Realencyclopädie Suppl. II* (1935), st. 1252.
- EDELSTEIN E.L. (1945) : *Asclepius. A collection of the Testimonies*. Baltimore.
- ELLENBERGER (1956) : The Ancestry of Dynamic Psychiatry. *Bull. of the Menninger Clinic*.
- ELSE G.F. (1970) : Structure and Date of Book 10 of Plato's "Republic". Heidelberg, p. 47.
- ENTRALGO P. LAIN (1970a) : The Therapy of the Word in Classical Antiquity. Trans. L.J. Rather and J.M. Sharp, New Haven, 186 - 87.
- ENTRALGO P. LAIN (1970b) : The Therapy of the Word in Classical Antiquity. Trans. L.J. Rather and J.M. Sharp, New Haven, 108 - 138.
- ERNEST JONES (1953) : *The Life and Work of Sigmund Freud*. Hogarth Press, London.
- FARNELL L.R. (1921) : *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality* Oxford.
- FARNELL L.R. (1896 - 1914) : *Cults of the Greek States*. Oxford.
- FESTUGIÈRE A.J. (1948) : *La Religion Grecque*. Paris.
- FLACIELIÈRE R.F. (1961) : *Devins et Oracle Grecs*. Paris.
- FRÄNKEL H. (1921) : *Die homerischen Gleichnisse*. Göttingen.

- FRÄNKEL H. (1962²): Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums. München.
- FREUD S. (1900a) : The Interpretation of Dreams. S.E., Vol. IV - V, 2 - 3.
- FREUD S. (1900b) : The Interpretation of Dreams. S.E., Vol. V, 620.
- FREUD S. (1910) : Five Lectures on Psycho - Analysis (First Lecture). S.E. Vol. XI, 9 - 20.
- GEFFKEN J. (1911) : Die griechische Tragödie. Leipzig Berlin.
- GRUPPE O. (1906) : Griechisch Mythologie und Religiousgeschichte. München.
- GUDEMAN A. (1934) : Aristoteles Περί Ποιητικῆς. Berlin - Leipzig.
- HALPERN S. (1863) : Free Association in 423 B.C. : Socrates in "The Clouds" of Aristophanes. The Psychoanalytic Review, Vol. 50 : 419 - 436.
- HAMPE R. (1952) : Die Gleichnische Homers und die Bildkunst seiner Zeit. Tübingen.
- HARDY J. (1932) : Aristote Poetique. Paris.
- HARRISON J. (1922³) : Epilegomena to the Study of Greek Religion.
- HUNDT J. (1935) : Der Traumglaube bei Homer. Greifswald.
- HOWALD E. (1930) : Die griechische Tragödie. Berlin.
- JAEGER W. (1959) : Paideia. Berlin.
- KERENYI K. (1956) : Der göttliche Arzt. Studien über Asklepios und seine Kultstätten. Darmstadt.
- KERENYI K. (1963) : Die Religion der Griechen und Römer. München.
- KERN O. (1963) : Religion der Griechen. Frankfurt.
- KIRK S. (1862) : The Songs of Homer. Cambridge, Mass.
- KIRNAN T., SHRINK S., etc. (1974) : Consumer's Guide to Psychotherapies, New York. Μτφ. στά Έλληνικά (Τ. Μαστοράκης). Έκδ. «Έπίκουρος», Αθήνα, 1977.
- KRIS E. (1959) : Psychoanalytic Explorations in Art. N. York.
- KOHUT H. (1971) : Introductory Considerations. In : Analysis of the Self. New York, I.U.P.
- LESKY A. (1967) : Homeros Άρθρο στην Realencyclopdie. Suppl. 11, 1967.
- LESKY A. (1957) : «Ίστορία της Άρχαίας Έλληνικῆς Λογοτεχνίας. (Μετ. Άγαπητοῦ Τσοπανάκη). Θεσ/νίκη (1964), σελ. 76.
- LOMAX A. (1968) : Folksong, Style and Culture. Washington, D.C.
- LORD A. (1960) : The Singer of Tales. Cambridge, Mass.
- LUCÉ G. (1970) : Biological Rhythms in Medicine and Psychiatry. Chery Chase, Md.
- MARGOLIOUTH D. (1911) : The Poetics of Aristotle. London.
- MARZULLO B. (1952) : Il Problema Omerico. Firenze.
- MENNINGER K. (1958) : Theory of the Psychoanalytic Technique. Basic Books, p. 45.
- MORENO J.L. (1945) : Psychodrama. Beacon House, New York.
- MORENO J.L. (1956) : Philosophy of the Third Psychiatric Revolution, with Special Emphasis on Group Psychotherapy and Psychodrama. Progr. Psychother. 1 : 24.

- MURPHY W. (1958) : A Comparison of Psychoanalysis with the Dynamic Psychotherapies. *J. Nerv. Ment. Dis.* 126, 441 - 450.
- NEUBURGER M. (1906) : *Geschichte der Medizin.* Stuttgart.
- NILSSON M. (1953) : 'Ελληνική λαϊκή Θρησκεία. Μτφ. Ι.Θ. Κακριδή. 'Αθήναι.
- NILSSON M. (1949) : 'Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Μτφ. Αικ. Παπαθωμοπούλου. 'Αθήνα.
- PARKE H., WORMELL D. (1956) : *The Delphic Oracle.*
- PARKE H. (1979) : Τά 'Ελληνικά μαντεία. Μτφ. Α. Βοσκοῦ. 'Αθήναι.
- PARRY M. (1971) : *The Making of Homeric Verse.* Oxford.
- POHLEUR M. (1930) : *Die griechische Tragödie.* Leipzig Berlin.
- REINHARDT K. (1962) : *Die Ilias und ihr dichter.* Göttingen.
- RHODE E. (1921) : *Psyche, Seelenkult und Unterblichkeitsglaube der Griechen* Tübingen.
- ROBIN L. (1944) : *Aristote.* Paris.
- ROSS W. (1930) : *Aristote.* Paris.
- ROSTAGNI A. (1927) : *La Poetica di Aristoteli.*
- RUSSO J. (1967) : Review of A. Hoekstra, *Homeric Modification of Formulaic Prototype* (Amsterdam, 1965). In *AJP* 88 : 340 - 46.
- ✓RUSSO J. and SIMON B. (1968) : *Homeric Psychology and the Oral Epic Tradition.* *J. Hist. Ideas* 29 : 485 - 98.
- SAVIGNONI L. (1913) : *La purificazione delle Pretidi.* Ausonia.
- SCHADEWALDT W. (1965⁵) : *Die homerischen Gleichnisse und die Kretisch - Mykenische Kunst.* Von Homers Welt und Werk. Stuttgart.
- SCHADEWALDT. W. (1938) : *Iliasstudien.* Leipzig.
- SPRENGEL K. (1815) : *Histoire de la Médecine.* Vol. I, p. 94, Ed. Deterville et Dassoer, Paris.
- STENGEL P. (1910) : *Opfer bräuche der Griechen.* Teubner.
- WACE A., STUBBINGS F. (1962) : *A companion to Homer.* London. (Συλλογικό Έργο).
- WEIL H. (1848) : *Über die Wirkung der Tragödie nach Aristoteles.* Basel.
- WHALLON W. (1969) : *Formula, Character and Context : Studies in Homeric, Old English and Old Testament Poetry.* Cambridge, Mass.
- WILAMOWITZ, MOELLENDORF (1889) : *Einleitung in die attische Tragödie.* Berlin.
- WILLAMOWITZ, MOELLENDORF (1886) : *Isyllos von Epidauros.* Berlin.
- WINTERSTEIN A. (1925) : *Der Ursprung der Tragödie.* Leipzig, Wienzürich.
- YABLONSKY L. and ENNEIS J.M. (1956) : *Psychodrama, Theory and Practice.* *Progr. Psychother.* 1 : 149.
- YOUNG D. (1967) : *Never Blotted a Line ? Formula and Premeditation in Homer and Hesiod.* *Arion* 6 : 279 - 324.

ΖΗΤΑ
ΙΑΤΡΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Κ.Α.Γ. ΖΕΡΜΠΙΝΗ Ο.Ε. Χαρ. Τρικούπη 73 Τηλ. 3814741

